This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 437361

Digitized by Google

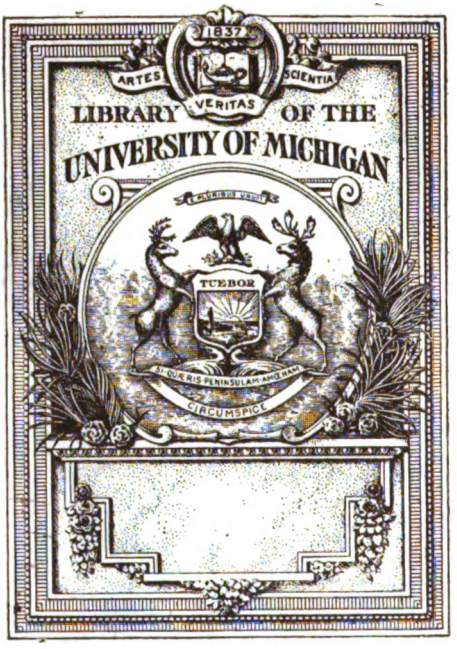

Digitized by Google

DS
611
.T568

Digitized by Google

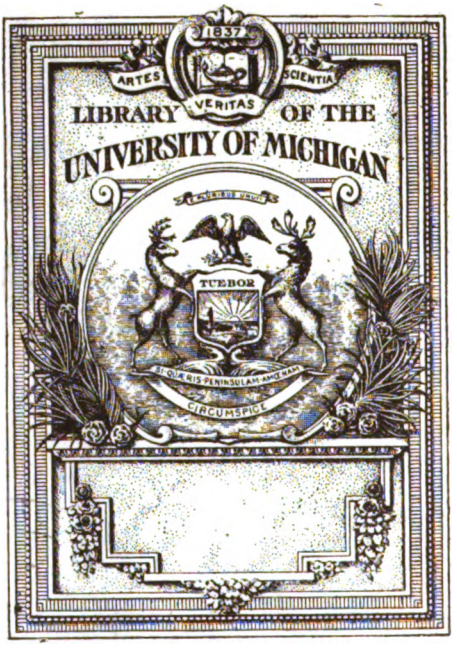

Digitized by Google

DS
611
.T568

Digitized by Google

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

Digitized by Google

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDAKTIE DER HEEREN

J. Munnich en E. Netscher.

DEEL IX.

DERDE SERIE.

DEEL III.

BATAVIA;
LANGE & CO.
1860.

Digitized by Google

Digitized by Google

INHOUD

VAN

HET NEGENDE DEEL.

Bladz.

17de opgave der boekwerken, waarmede de bibliotheek van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen is verrijkt 1

18de idem. 249

Vergaderingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen.

Bestuursvergaderingen gehouden: den 6n november 1858 . . 6

4n december 1858 . . 33

5n februarij 1859 . . 41

19n maart 1859 . . . 50

9n april 1859. . . . 219

14n mei 1859 224

4n junij 1859. . . . 235

6n augustus 1859 . . 240

3n september 1859 . . 425

7n oktober 1859 . . 428

17n november 1859 . 437

Aanteekeningen omtrent de bevolking van Billiton, door L. Schepern. 56

358637

Digitized by Google

Bladz.

Iets over de tijdberekening bij de Chinezen, door J. Hageman JCz. 67

Aanteekeningen omtrent het rijk Bandjermasin, door wijlen A. van der Ven, (*met eene kaart*). 93

Verslag der reis in de binnenwaarts gelegene streken van Doesoen Ilir, door C. Bangert. 134

Geschied- en aardrijkskundig overzigt van Java, op het einde der achttiende eeuw, door J. Hageman JCz. . 261

Errata in het: Antwoord op eenige opmerkingen enz. door H. von Dewall, (deel VIII van dit tijdschrift, derde serie deel II, bladz. 327). 419

Reizen naar Mangarai en Lombok in 1854—1856, door J. P. Freijss. 443

Kota Tjandi (Sumatra's Westkust), door Corn. de Groot, (*met eene plaat*). 531

BERIGTEN.

Hoofden van gewestelijk bestuur van Tagal, door J. A. Vriesman. 75

Europesche gewestelijke gezaghebbers op Java, voor zoo verre is kunnen worden opgespoord sedert de komst van europeanen, door J. Hageman JCz. 76

Digitized by Google

17de OPGAVE

DER

BOEKWERKEN

WAARMEDE

DE BIBLIOTHEEK VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IS VERRIJKT.

Boeken.

* Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg en T. J. Willer, Het eiland Boeroe, enz. Amsterd. 1858. (v. d. schr.)

Merkwaardige brief van den heer J. van Swieten, betreffende Europesche kolonisatie op Sumatra. 's Gravenh. 1858.

C. W. M. van de Velde, Toelichtende aanteekeningen, behoorende bij de kaart van het eiland Java. Leid. 1847.

Van Dam, Catalogus van penningen en munten. 1858.

* P. A. Leupe, Reize naar Japan in 1643 van Mrt. Gerr. Vries. Amsterd. 1858. (v. h. Kon. Instit. v. Taal-, Land- en Volkenk. v. N. I.)

H. MacGillavry, Nota omtrent den staat der Vorstenlanden enz.— Mss.

Digitized by Google

* Oude Friesche wetten. Uitgeg. d. h. Friesch genootschap. Dln. I, II. 1, 2. Leeuw. 1846—1851. (v. h. gen.).
* Oude Friesche Kronijken. Uitgeg. d. h. Fr. gen. Leeuw. 1853. (v. h. gen.).
* Jancko Douwama's geschriften. Uitgeg. d. h. Fr. gen. Leeuw. 1849. (v. h. gen).
* Proeliarius of Strijdboek enz. Uitgeg. d. h. Fr. gen. Leeuw. 1855. (v. h. gen.).
* Fr. van Vervov, Enige gedenckvveerdige geschiedenissen enz. Uitgeg. d. h. Fr. gen. Leeuw. 1841 (v. h. gen.).
* Worp van Thabor, Vierde boek der kronijken van Friesland. Uitgeg. d. h. Fr. gen. Leeuw. 1850. (v. h. gen.).
* Id., Chronicorum Frisiae libri tres. Leovard. 1847. (v. h. gen.).

Bilderdijks dichtwerken. Uitg. v. da Costa. Dl. XV. Haarl. 1859.

* W. C. H. Staring, Geologische kaart van Nederland. Blad 14. Haarl. 1858. (v. d. heer Staring).
* H. von Rosenberg, Overzigtstabellen van de Ornithologie van den Indischen archipel. Batav. 1857. (v. d. schr.).
* G. van Loons aloude Histori der Keijzeren enz. Dln. I en II. 's Gravenh. 1734.

F. van Mieris, Histori der Nederlandsche Vorsten. Dln. I—III. 's Gravenh. 1732—1735.

G. van Loon, Beschrijving der Nederlandsche historipenningen. Dln. I—IV. 's Graavenh. 1723—1731.

Id., Vervolg. Uitgeg. door de Tweede klasse van het Kon. Nederl. Instit. Amsterd. 1822—1848.

Id., Hedendaagsche penningkunde. Uitgav. 1732. 's Graavenh.

P. Verkade, Muntboek der Nederlanden. Schiedam. 1848.

C. P. Thunberg, Verhandeling over de Japansche natie enz. Uit h. Zweedsch. Amsterd. 1780.

Munt- en penningkunde. Catalogi. Vier deelen.

Verschillende over Oostersche munten. Één deel.

Digitized by Google

J. Dirks, Eerste lijst van Nederlandsche penningen. 1767—1780. Leeuw. 1858.

E. J. van Heekeren van Brandsenburg, Nederlandsche gedenkpenningen van 1815 tot 1830 aan 's Rijks Munt te Utrecht geslagen. Utr.

Catalogus der numismatische en heraldisch-genealogische bibliotheek, nagelaten door O. Keer. Amsterd. 1858.

F. 's Jacob, Gedwongen en vrije suikercultuur op Java. Rotterd. 1859.

W. E. Kroesen en F. H. van Vlissingen, Cultuur- en industrieondernemingen op Borneo. Amsterd. 1858.

R. G. B. de Vaynes van Brakell, De verdediging van Ned. Indië enz. St. I. Amsterd. 1859.

J. Boelen, Nederland's zeemagt in verband met zijne overzeesche bezittingen. Utrecht. 1859.

J. D. Kruseman, Het openstellen van havens, op Java, Borneo en Sumatra, vrijmoedig beoordeeld. 2de Druk. 's Gravenh. 1859.

H. Gérard, La vérité sur l' Inde. Paris. 1858.

* Sur la construction des salles dites des géants. Par S. M. le Roi Frédéric VII de Danemark. Copenh. 1857. (v. d. Soc. royale d. antiq. du Nord).

* C. C. Rafn, Cabinet d'antiquités Américaines à Copenhague. Ibid. 1858. (v. dezelfde).

Encyclopédie moderne. Complément. Tom. VII. Paris. 1858.

Nouvelle biographie générale. Tom. XXIV. Paris. 1858.

Catalogue de la bibliothèque et du cabinet de médailles, délaissés par P. van Damme. Vol. I. et II. A la Haye. 1807.

J. C. de Jonge, Notice sur le cabinet des médailles etc. de S. M. le Roi des Pays-Bas. A la Haye.

J. J. Becker, Bz. Description de la collection de médailles, frappées depuis les temps les plus reculés jusqu' à nos jours. Amsterd.

Digitized by Google

G. Bancroft, History of the United States. Vol. VII. Lond. 1858.
R. Ruding, Annals of the coinage of Great Britain and its dependencies. Third edit. Vol. I — III. Lond. 1840.
J. Crawfurd, A descriptive dictionary of the Indian Islands and adjacent countries. Lond. 1856.
J. C. Nott and G. R. Gliddon, Indigenous races of the earth. Philad. 1857.
W. Marsden, Numismata orientalia illustrata. Part I and II. Lond. 1822, 1825.
* Chr. Lassen, Indische Alterthumskunde. Bd. III, 2te Hälfte. Abth. 1, 2. Leipz. 1857, 1858. (v. d. schr.).
* J. Lamont, Magnetische Karten von Deutschland und Bayern. Münch. 1854. (v. d. Kön. Bayer. Akad. d. W.).
* F. von Thiersch, Ueber das Verhältnisz der Akademie zur Schule. Rede. Münch. 1858. (v. dezelfde).
* G. M. Thomas, Ueber neuaufgefundne Dichtungen Petrarca's. Vortrag. Münch. 1858. (v. dezelfde).
* C. Prantl, Ueber die geschichtlichen Vorstufen der neuern Rechtsphilosophien. Rede. Münch. 1858. (v. dezelfde).
* F. von Thiersch, Ueber königliche Masznahmen für das Gedeihen der Wissenschaften. Rede. Münch. 1858. (v. dezelfde).
* F. Löher, Die deutsche Politik König Heinrich I. Festrede. Münch. 1857. (v. dezelfde).
* K. Hofmann, Ueber die Gründung der Wissenschaft altdeutschen Sprache und Literatur. Festrede. Münch. 1857. (v. dezelfde).
* H. W. Dieterich, Runen-Wörterbuch. Stockh. u. Leipz. 1844. (v. d. Zweedsche Kon. Akad.).
Die Gegenwart. Encyclopädie. Bd. I—XII. Leipz. 1848—1856.
J. C. Friedrich, Kritische Erörterungen zum Ordnen und Verzeichnen öffentlicher Bibliotheken. Leipz. 1835.
* Olaf Tryggvesöns saga. Christian. 1853. (v. d. Kong. Norske Frederiks Universitet).

Digitized by Google

* Olaf Helliges saga. Christian. 1853. (v. dezelfde.).
* W. Boeck, Syphilisationsforsög. Christian. 1853. (v. dezelfde).
* A. de Santa Maria Jaboatam, Novo orbe serafico Brasilico etc. Vol. I. Rio de Janeiro. 1858. (v. h. Brazil. instit.).

Pantoen Melajoe sama Tjerita aneh-aneh poor orang-orang, jang soekakh ketawa. Leyd. 1858.

* Bagej-bagej tjeritera terkarang oleh J. R. P. F. Gonggrijp enz. Bataw. 1859. (v. d. Maatsch. tot Nut van 't Algem. in O. I.).

N. B. Geschriften van wetenschappelijke instellingen en Tijdschriften in een volgend nommer.

Digitized by Google

VERGADERINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 6n NOVEMBER 1858.

Tegenwoordig zijn de HH.

P. J. B. de Perez, **President.**

J. Tromp.

A. W. P. Weitzel.

D. Janette Walen, **Thesaurier.**

E. Netscher,

J. Munnich, **Bibliothekaris.**

Dr. P. Bleeker, **Sekretaris.**

I. Worden voorgelezen en goedgekeurd de notulen der bestuursvergadering gehouden den 2n Oktober 1858.

II. Ter tafel worden gebragt.

1. Brief van de kommissie tot onderzoek der rekeningen van de firma Lange en Co. met het Genootschap, de heeren Bleeker, Janette Walen en Netscher, van den 20n Oktober jl., berigtende, dat zij die rekeningen naauwkeurig heeft onderzocht en geen

Digitized by Google

aanleiding gevonden daarop eenige aanmerking te maken, welke de strekking zou kunnen hebben iets af te dingen op het totale bedrag van de door het Genootschap aan gezegde firma verschuldigde som, weshalve zij die rekeningen heeft goedgekeurd.

De Direktie, zich vereenigende met het rapport van voornoemde kommissie:

Is verstaan:

De bedoelde rekeningen goed te keuren.

2. Ontwerpbrief aan het gouvernement, de strekking hebbende den achterlijken staat van 's Genootschaps finantiën bloot te leggen en de hulp van het gouvernement in te roepen, eensdeels ten einde den geldelijken achterstand des Genootschaps gedekt te zien en ten andere aan te dringen op het verleenen eener vaste verhooging van de jaarlijksche gouvernements toelage aan het Genootschap, ten einde een achterstand als de tegenwoordige voor den vervolge te voorkomen en het Genootschap in staat te stellen, overeenkomstig de thans aan hetzelve gesteld wordende eischen zijne werkzaamheden voort te zetten.

De president licht dezen ontwerpbrief toe en deelt mede, dat aan zijne opstelling reeds zijn voorafgegaan beraadslagingen met den thesaurier en sekretaris en dat de ontwerping heeft plaats gehad, ten einde deze aangelegenheid met den wenschelijken spoed bij de regering kunne worden gebragt.

Na voorlezing van den ontwerpbrief hebben diskussiën plaats over eenige punten, daarin ter sprake gebragt en betrekking hebbende tot enkele posten op de ontwerp-begrooting, in den brief voorkomende, uitgetrokken voor museum en boekerij des Genootschaps, alsmede tot de overeenkomst met de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië, bij welke bepaald is, dat een aantal exemplaren van het door haar uitgegeven wordende Tijdschrift door het Genootschap ten behoeve zijner leden zal worden overgenomen tegen 40 percent korting op den inteekeningsprijs.

Digitized by Google

Hierna wordt besloten.

a. Den ontwerpbrief vast te stellen en aan het gouvernement te doen afgaan (zie bijlage 1a. A);

b. Te bepalen dat aan de nieuw te benoemen leden des Genootschaps geen exemplaar van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië van wege het Genootschap zal worden verstrekt.

3. Brief van het benoemd besturend lid des Genootschaps den heer W. F. Versteeg, van Batavia den 10den Oktober 1858, zijne erkentelijkheid betuigende voor zijne benoeming tot het besturend lidmaatschap des Genootschaps.

Aangenomen voor kennisgave.

4. Brief van den heer J. E. de Vrij, van Bandong den 14n Oktober 1858, kennisgevende van de aanneming zijner benoeming als lid des Genootschaps.

Aangenomen voor berigt.

5. Brief van den heer Van Lawick van Pabst van Rembang van den 12n Oktober jl., kennis gevende als boven.

Aangenomen voor notifikatie.

6. Brief van het lid den heer E. W. Muller, gedagteekend Samarang den 22n Oktober 1858, verzoekende zijn ontslag als lid des Genootschaps.

Is verstaan den naam van den heer E. W. Muller van de ledenlijst af te voeren.

7. Gouvernements besluit van den 30n Oktober 1858 N°. 7, op het dezerzijdsch voorstel van den 15n Oktober jl. beslissende dat aan het Genootschap voor zijne verzamelingen wordt afgestaan het zich ten burele van den direkteur van finantiën bevindende houten, rijk met snijwerk voorzien, scherm.

Bedoeld scherm is reeds in ontvangst genomen en in de vergaderzaal aanwezig.

7. Brief van den 1n gouvernements sekretaris, van Batavia den 23n Oktober 1858 N°. 2081, der direktie mededeelende, dat bij

Digitized by Google

de regering het denkbeeld is ter sprake gebragt om zoodanige wapenen, kleedingstukken en dergelijke, welke als geschenk of huldebetoon van inlandsche vorsten worden ontvangen en niet door den gouverneur generaal worden overgenomen, doch aan welke historische waarde kan worden gehecht, voortaan niet meer in het openbaar te verkoopen, maar te bewaren, om als eene afzonderlijke afdeeling der verzameling van het Genootschap bij hetzelve te doen opnemen, als mede het Genootschap verzoekende, omtrent dit laatste zijn gevoelen te willen mededeelen en tevens te berigten of het de zorg over de bedoelde voorwerpen op zich zou willen nemen.

Is verstaan:

Het gouvernement te berigten, dat het Genootschap volgaarne zoowel eene afdeeling ten bedoelde einde in zijn museum zal daarstellen als de zorg over de bedoelde voorwerpen op zich nemen.

9. Brief van den resident van Batavia van den 20n Oktober jl. No. 4103, verzoekende dat hem, naar gewoonte, zoo mogelijk in den loop der maand January 1859, een verslag worde toegezonden, betreffende 's Genootschaps werkzaamheden over 1858.

Is verstaan:

Hieraan als naar gewoonte te voldoen.

10. Brief van den heer Beijerinck, kontroleur te Soekaboemi, in antwoord op den brief van het Genootschap van den 24n September jl., berigtende, dat hij gaarne zal trachten van het hem daarbij toegezonden handschrift van den regent van Karang-anjar over den jongsten Javaschen oorlog eene vertaling te leveren.

Aangenomen voor kennisgave.

11. Brief van het lid den heer Van der Goes, resident van Banda, aanbiedende een aantal wapenen en andere ethnologische voorwerpen, verzameld op zijnen onlangs volbragten onderzoekingstogt naar Nieuw-Guinea en bestaande uit het volgende:

Digitized by Google

Ethnologische voorwerpen van Nieuw-Guinea.
Zuidwestkust.

1 Een boog met pijlen van de Karoefa rivier.
2 Een bamboezen haarkam van Kaimani.
3 Een bundel pijlen uit de Etna-baai in de bogt van Lakahia.
4 Een tifa uit idem.
5 Een hoofdkussen uit idem.
6 Een beeldje ter herinnering aan eenen afgestorvene uit idem.
7 Een roeispaan uit idem.
8 Vier lansen uit idem.
9 Een boog met eenige pijlen uit de Telok Tarera in de bogt van Lakahia.
10 Een roeispaan uit idem.
11 Een knods of piek, bij spelen gebezigd wordende uit idem.
12 Twee matjes uit idem.
13 Gedeelte van een handvatsel van eenen steenen bijl met dien bijl zelven, uit iden.
14 Een kalabas, als flesch gebezigd wordende, uit idem.

Noordkust.

15 Een boog met pijlen van Doreh.
16 Een hoofdkussen van idem.
17 Een stuk hout (besneden), om kleiaarde tot potten te vormen van idem.
18 Een houten bak om met water te vullen, hetwelk dan als spiegel gebezigd wordt, van idem.
19 Een soort van lepel om sagopap (papeda) te roeren, van idem.
20 Model van een praauw van idem.
21 Een halsversiersel voor mannen, van idem.
22 Sarong van geslagen boombast, van idem.
23 Tjidako van geslagen boombast, van idem.
24 Een matje (kokoja) om zich tegen regen te beveiligen, van idem.
25 Een tifa van idem.

Digitized by Google

26 Een mannelijke korwaar, van idem.
27 Een vrouwelijke korwaar, van idem.
28 Een houten lepel (besneden), om water te scheppen, van Ajambori achter Doreh.
29 Een houten lepeltje (besneden), om sagopap (papeda) te roeren, van idem.
30 Een bamboezen haarkam van den Arfak.
31 Een boog met eenige pijlen van den Arfak.

Noordoostkust.

32 Een borstversiersel voor mannen uit de Humboldts baai.
33 Een idem voor idem uit idem.
34 Een idem voor idem uit idem.
35 Een fantaisie versiersel of nabootsing van het een of ander, uit idem.
36 Twee neusversiersels voor mannen uit varkensslagtanden te zamen gesteld, uit idem.
37 Twee steenen idem voor idem uit idem.
38 Twee schelpen armbanden voor mannen, uit idem.
39 Twee gevlochten armbanden met kleine schelpjes belegd, uit idem.
40 Twee gevlochten buikbanden voor mannen met schelpjes belegd, uit idem.
41 Een buikband voor mannen uit bamboezen, schelpjes en vruchten te zamen gesteld, uit idem.
42 Een hoofdversiersel uit kasuarishaar voor mannen, uit idem.
43 Een mannelijk schaambedeksel met figuren beteekend, uit idem.
44 Een dolk van menschenbeen, uit idem.
45 Een kalabas met figuren beteekend om kalk te bewaren, uit idem.
46 Een kokosnoot met figuren beteekend voor idem, uit idem.
47 Een bamboes met figuren beteekend, om tabak te bergen, uit idem.

Digitized by Google

48 Een hoofdkussen uit idem.
49 Een tifa uit idem.
50 Een steenen bijl uit idem.
51 Versiersel op den steven eener praauw, uit idem.
52 Boog met pijlen uit idem.
53 Een elger uit idem.
54 Een roeispaan uit idem.
55 Een vrouwelijk schaambedeksel uit boombast met figuren geschilderd, uit idem.
56 Gevlochten vrouwelijke schaambedeksel met figuren en schelpjes, uit idem.
57 Gevlochten zakjes om iets te bewaren met figuren en schelpjes, uit idem.
58 Schildpadden oorringen voor vrouwen, uit idem.
59 Koffodraden uit idem.
60 Koord met en zonder versierselen, uit idem.
61 Gedeelte van een vischnet, uit idem.
62 Een bamboezen fluit uit eenen tempel, uit idem.

Is verstaan deze verzameling, welke hoogst belangrijk is en ook inlichting geeft omtrent vele in het museum bewaarde voorwerpen van welke de afkomst onbekend was., in het museum te plaatsen en den toezender de erkentelijkheid der direktie te betuigen voor dit belangrijke geschenk.

12. Brief van het lid den heer H. Von Rosenberg, gedagteekend Amboina den 13n September 1858, berigtende dat door hem gedurende den laatsten onderzoekingstogt naar Nieuw-Guinea, waaraan hij heeft deelgenomen, is verzameld geworden een aanmerkelijk aantal belangrijke ethnologische voorwerpen, welke hij bij zijne terugkomst te Batavia, het Genootschap ten geschenke wenscht aan te bieden.

Deze mededeeling wordt met belangstelling voor kennisgave aangenomen.

13. Renvooi van het gouvernement van Batavia den 30n Ok-

Digitized by Google

tober 1858 No. 15538, houdende uitnoodiging om te dienen van konsideratiën en advies op een daarbij gevoegd rekest van den ambtenaar, bestemd voor wetenschappelijke onderzoekingen in Nederlandsch Indië, R. H. Th. Friederich, gedagteekend Gadok den 25n Oktober 1858 en houdende verzoek om periodieke traktements verhoogingen en beschikbaarstelling van sommen voor aankoopen van manuskripten en reis-, verblijf- en transportkosten.

Is verstaan:

Alvorens ten deze bepaaldelijk te adviseren, den heer Friederich uit te noodigen eene lijst te willen inzenden van door hem gepubliceerde en in behandeling zijnde wetenschappelijke bijdragen.

III. De heer Netscher biedt aan eenige op zijn verzoek, door den heer H. D. Canne, kontroleur in de Lampongsche distrikten vervaardigde afschriften van door de sulthans van Bantam aan hoofden van het distrikt Toelang-bawang uitgereikte piagems of verbandschriften.

Ter opheldering heeft de heer Canne het volgende medegedeeld:

No. 1. is in originali geschreven op papier.

No. 2. is gegraveerd op een blad rood koper, ter halve dikte van een duit, ter lengte van 0,52 el en ter breedte van 0,275 el.

No. 3 en 4 zijn in originali op papier, de eerste op gewoon propatria, de tweede op chineesch papier.

No. 5. (eene verklaring van J. A. Van der Werp dd. 18 Mei 1762, in het nederduitsch) is geschreven op een half vel propatria papier.

Als eene bijzonderheid diene, dat het volkomen gaaf is en het wapen van het zegel, waarschijnlijk dat der familie Van der Werp, zelfs in de kleinste details, nog zoo duidelijk is, als of het pas ware afgedrukt.

Van No. 1, zijnde in het Maleisch geschreven, wordt door den heer Netscher eene nederduitsche vertaling aangeboden; wordende voorts besloten:

Digitized by Google

1. Den heer Canne den dank der direktie te betuigen voor zijne belangrijke bijdragen, en hem uit te noodigen, voort te gaan met de mededeeling van al wat hem op het gebied der taal, land- en volkenkunde en der geschiedenis van de Lampongsche distrikten belangrijk voorkomt.

2. Het buitengewoon lid des Genootschaps den heer A. B. Cohen Stuart, te verzoeken, wel de vertaling der stukken No. 2, 3 en 4 op zich te willen nemen.

Zullende daarna van een en ander worden gebruikt gemaakt voor 's Genootschaps werken.

IV. Naar aanleiding van de Desiderata, onlangs door het Genootschap uitgeschreven, heeft het lid de heer W. J. M. Van Schmid opgemaakt eene lijst van de hem bekende oudheden in de afdeeling Malang (residentie Pasoeroean), luidende als volgt:

Opgave der oudheden in de afdeeling Malang.

Te Singo Sari, distrikt Karangloo.

Een tempel van hindoeschen oorsprong, door de javanen Tjoemkoop genaamd, met het front naar het westen en door den tijd zeer beschadigd. Aan de noordzijde bevindt zich een gat, hetwelk aanleiding heeft gegeven tot de overlevering of het sprookje bij de javanen, dat door hetzelve de prinses van Singo Sari, alhier door haren vader gevangen gehouden, is ontvlugt. De tempel is 35 voeten hoog, en heeft eenen omtrek van omtrent honderd voeten.

Vijf ruinen van tempels, door de javanen genaamd Bali Kambang, Bali Wertio en Wajang. De laatstgemelde uithoofde van de figuren, die in de steenen nog zigtbaar zijn.

Twee reuzen, Boeto's genaamd, poortwachters, 12 voeten hoog, nog zeer goed bewaard, hoewel geschonden, hebben een omvang van 24 voeten in zittende houding.

Zeven genesa-beelden, waarvan een zeer fraai bewerkt hoewel

Digitized by Google

geschonden, 4½ voet hoog. De anderen minder groot en zeegeschonden.

Drie beelden, voorstellende de hindoesche Iris op den zonnewagen, waarvan de hoofden der zeven paarden zijn afgeslagen.

Een nandi of stier, zeer beschadigd. Zes voeten lang en drie voeten hoog.

Vier do. do. doch veel kleiner en zeer beschadigd.

Twee vrouwen beelden, zeer beschadigd.

Een beeld, Parawati voorstellende, de vrouw van Siwa, zes voeten hoog; aan beide zijden bevindt zich een ander klein beeld, waarvan het hoofd is afgeslagen.

Vier mannelijke beelden, zeer beschadigd.

Drie beelden welke reuzen schijnen, doch klein, zeer beschadigd.

Een beeld, voorstellende een man met een stok in de hand, geheel beschadigd.

Een klein varkensbeeld, zeer beschadigd.

Twee steenen, slangen voorstellende, en

Idem met kawische karakters. Deze steenen zijn twee voeten hoog en anderhalf voet breed en goed bewaard.

In de dessas Gentong, Mondoroko, Toengoelrono, Dengkol en Kenango, allen tot hetzelfde distrikt Karangloo behoorende, zijn nog verscheidene beelden, vrouwen en mannen voorstellende, ook reuzenkoppen, nandi's en steenen, doch allen zeer of grootendeels beschadigd, zoodat er niets aan te zien is.

Te Toempang, distrikt Pakis.

Een tempel van hindoeschen oorsprong, Tjoemkoop genaamd, met het front naar het westen, met uitgesneden beeldhouwwerk, en een groot aantal beelden, min of meer beschadigd. Deze tempel, hoewel overal deerlijk door den tijd en het geweld verwoest, is 25 voet hoog en 45 voeten lang en breed; men kan er tot het hoogste punt door trappen opkomen, en hij is, na dien van Kidal, de belangrijkste van Malang.

Digitized by Google

Hier staan en liggen verscheidene beelden, allen min of meer geschonden, en bevinden zich groote vierkante en oude steenen met uitgesneden lofwerk. Voorts

Een genesa.

Te Kidal, distrikt Pakis.

Een tempel, welke het minst geschonden of beschadigd is, met vele beelden, beeldhouwwerk en nissen. Men kan ook rondom opklimmen; hij is 45 voeten hoog, en staat op een aangename plek. Dezelve is de belangrijkste van al de overigen, en men heeft daarvan in het klein kopijen kunnen maken in steen nagebootst, waarvan drie of vier exemplaren bestaan, in het bezit van de heeren Rochussen, Duijmaer van Twist en de Vogel, voor zoo veel ik weet.

Bij dezen tempel heeft men nog eene ruïne, Bali Westi genaamd. Voorts in dessa's Wendid, Pontjokoesoemo, van gemeld district nog eenige beschadigde beelden.

Distrikt Penangoengan:

In de dessa Pasangrahan:

Een mannen en twee vrouwen beelden, geschonden.

Een beschadigde *nandi* of stier.

In de dessa Singo ritto, bij Batoe of Sisir:

Het overblijfsel van een hindoesch tempeltje.

Een beschadigd mannen en vier beschadigde vrouwen beelden.

In de dessa Sisir:

Een beschadigd vrouwenbeeld.

In de dessa Ngalik:

Een beschadigd vrouwen beeld.

Een nagenoeg gave nandi.

In de dessa Kaâdjar:

Twee geschonden mannen- en drie geschonden vrouwenbeelden.

Digitized by Google

Een nagenoeg gave nandi.

Een nagenoeg gaaf Genesa beeld.

Een geschonden Maha Dewa beeld.

Twee min of meer geschonden reuzenhoofden.

In de dessa karang Djoewet:

Een beschadigd mannen- en een beschadigd vrouwenbeeld.

In de dessa Badool:

Een beschadigd Genesa beeld.

In de dessa Djeta:

Een geschonden nandi.

In de dessa Denogo:

Een geschonden nandi.

Twee steenen met kawische karakters.

In de dessa Penangoengan:

Een beschadigd vrouwenbeeld.

In het distrikt Ngantang:

In het bosch Pengadjaran, dessa Bajem, op de grens van Kediri:

Op eene ruime plek, zes groote mannenbeelden, in zittende houding vergadering houdende, met Kiaij Gédé, een gekroond mannenbeeld en een nandi daarbij en verscheidene kleine steenen: niet veel geschonden.

In het bosch Tengilin:

De overblijfsels van twee tempels.

In de dessa Kaoeman, hoofddessa van Ngantang, verblijfplaats van den wedono:

Een geschonden mannenbeeld.

Een do. bij de Javanen Segaloor genaamd.

Een steen aan alle zijden met kawische letters beschreven, 5 voet hoog en 2½ voet breed, in goeden staat, bij de passangrahan.

Twee beschadigde reuzenkoppen.

Een beschadigd vierhoofdig (mahadewa) beeld.

Digitized by Google

Een beschadigd beeldje van 1½ voet, een halfgod voorstellende.
Drie nagenoeg onbeschadigde do. beeldjes.
Een beschadigd vrouwenbeeld.
Nog twee beschadigde mahadewa beelden, benevens
Een Genesa beeld.

In het bosch Sello Bodo, dessa Botjok:

Twee beschadigde vrouwenbeelden.

In het distrikt Gondanglegi:

in de dessa Telogo waroe: Een mannen en een vrouwen beeld beschadigd.
" " Bekalan, een klein geschonden Genesa beeld.
" " Djeroe, een geschonden nandi.
" " Wadjak, een geschonden vrouwenbeeld.
" " Rembon, een beschadigd varkensbeeld.

In het distrikt Sengoro:

Bij de dessa Kepandjen: Twee beschadigde reuzen beeldjes.

In het distrikt Kota Malang:

Op het erf van den adsistent resident:

Een Brama of Bromo beeld, omtrent 5 voet hoog, aan de neus geschonden, in zittende houding.

Een vrouwenbeeld met vier gezigten (mahadewa) steunende tegen een plaat, van achteren, alwaar een der gezigten door eene ronde opening ziet, hetwelk ongeschonden is gebleven, terwijl de drie andere gezigten onkenbaar zijn. Het is 4 voeten hoog en in eene zittende houding.

Een staand Siwabeeld met een drietand, twee voeten hoog, min of meer geschonden.

Twee monsters, of gedrochten, 3 voet hoog en 9 in omtrek.

Twee steenen met kawische karakters, 4 en 2 voeten hoog.

Tien beelden allen in zittende houding in vrij goeden staat, van 1 tot 3 voeten hoog.

Digitized by Google

Twee halve goden, van 1 en 2 voeten.

Twee fraaije niet geschonden vrouwenbeelden, staande, 2 voeten hoog.

Twee draken hoofden, min of meer geschonden.

In de dessa Kidool pasi:

Tien min of meer beschadigde mannenbeelden, halve goden voorstellende, uit het gevolg van Siwa en Mahadewa, van 4 tot $1\frac{1}{2}$ voet hoogte.

Vier weinig beschadigde vrouwenbeelden, cc. $1\frac{1}{2}$ id.

Drie beelden, halve goden, beschadigd.

Twee op een voetstuk vereenigde beelden. Een man en eene vrouw voorstellende, beschadigd, 3 voeten hoog.

Vier draken hoofden, vrij goed bewaard, en een steen met kawi schrift.

Vier Siwa beeldjes, nog in redelijken staat, van $1\frac{1}{2}$ voet.

Drie min of meer beschadigde vrouwen beelden, van 2 en 3 vt.

Een nandie, zonder kop.

In de dessa Kidool dalem.

In de dessa Boedingan.

Twee beschadigde mannen-beelden.

Is verstaan:

Den heer Van Schmid den dank der Direktie voor deze aanbieding te betuigen.

V. De heer Netscher deelt mede, dat het lid des Genootschaps de heer P. L. Van Bloemen Waanders te Boeleleng op het spoor is de Kawi-woordenboeken Hintar-basa, Kerta-basa, Warga-basa, Krakah enz. en zich moeite geeft deze werken in het belang der wetenschap in eigendom te erlangen.

Met belangstelling vernomen.

VI. Volgens bekomen mededeeling is het korresponderend lid des Genootschaps de heer mr. J. J. Bodel Nijenhuis te Leiden in het bezit van eene uitgebreide verzameling van portretten.

Digitized by Google

Men verkeert ook in het denkbeeld, dat die geleerde in het bezit is van duplikaten van portretten van personen, welke zich jegens de wetenschap in Nederlandsch Indië verdienstelijk gemaakt of aldaar hooge rangen bekleed hebben en dat een verzoek der directie om die duplikaten voor de portretten-verzameling des Genootschaps te erlangen met welwillendheid door den heer Bodel Nijenhuis zal worden ontvangen.

Wordt dien ten gevolge besloten in den boven omschreven geest een brief aan den heer Bodel Nijenhuis te doen afgaan.

VII. In de bestuursvergadering van 17 July des vorigen jaars is sprake geweest van oudheden in de residentie Pasoeroean, waaromtrent van wege de direktie geschreven zou zijn.

Is verstaan:

In het archief des Genootschaps te doen nagaan wat ten dezen is verrigt.

VIII. Tot gewone leden des Genootschaps worden voorgesteld en benoemd de HH.

H. F. Morbotter, te Samarang.

A. Baron Sloet van Oldruitenborgh, te Madioen.

B. N. J. Roskott, te Amboina.

IX. Wordt bepaald dat aan de leden des bestuurs diploma van hunne benoeming als zoodanig zal worden uitgereikt.

X. Ter sprake worden gebragt de belangen van het Tijdschrift des Genootschaps, de benoeming van adviserende leden des Genootschaps, alsmede het uitreiken van exemplaren van 's Genootschaps Tijdschrift en Verhandelingen aan de buitengewone leden des Genootschaps.

De tijd evenwel te ver verstreken zijnde, worden beraadslagingen omtrent de genoemde punten verdaagd tot de volgende bestuursvergadering.

De Direkteur-Sekretaris,

Dr. Bleeker.

Digitized by Google

BIJLAGE I.a. A.

Aan
Zijne Excellentie den Heere Gouverneur
Generaal van Nederlandsch-Indie.

In den brief aan Uwe Excellentie van den 10 Oktober j.l. heeft de Direktie gewezen op den ongunstigen staat van 's Genootschaps geldelijke aangelegenheden, alsmede op het onvoldoende der door het Gouvernement aan het Genootschap toegelegde subsidie.

Zij komt thans daarop terug, omdat de finantiële staat des Genootschaps dringend de hulp van het gouvernement behoeft, zoowel om het uit de thans bestaande geldelijke ongelegenheid gered te zien, als om het door eene ruimere regeling van de geldelijke ondersteuning van den Staat, in de mogelijkheid te stellen, te voldoen aan de veranderde en vermeerderde eischen des tijds, welke thans aan het Genootschap worden gesteld, zal het aan zijne roeping beantwoorden.

De Direktie wil echter dit beroep op eene ruimere ondersteuning niet doen, dan na ontvouwd te hebben de oorzaken van den steeds toenemenden achteruitgang van 'sGenootschaps finantiën in het laatste tiental jaren, alsmede de redenen, waarom het Genootschap niet aan zijne bestemming zal kunnen blijven beantwoorden zonder eene meer krachtdadige ondersteuning van den Staat.

In lang verloopene jaren schijnt het Genootschap geene geldelijke ondersteuning der regering te hebben genoten.

Het schijnt, dat schenkingen van gegoeden en de kontributiën der leden in de eerste tientallen jaren van het bestaan des Genootschaps voldoende zijn geweest ter bestrijding der kosten van zijne toenmalige werkzaamheden.

Digitized by Google

Wat het Genootschap echter verrigtte in de eerste halve eeuw van zijn bestaan, beperkte zich tot het uitgeven, veelal op zeer van elkander verwijderde tijdstippen, van een deel zijner Verhandelingen, en er is zelfs een tijdvak van twee en twintig jaren geweest, waarin het Genootschap geen enkel boekdeel het licht heeft doen zien.

Bij zoodanigen stand van zaken was het niet moeijelijk, met de kontributiën alléén de uitgaven te bestrijden, maar het Genootschap beantwoordde ook geenszins aan het doel van zijn bestaan.

Eerst sedert ruim twintig jaren kan het Genootschap gezegd worden meer geregeld en meer wezenlijk zijne roeping vervuld te hebben.

Zijne werken verschenen op minder van elkander verwijderde tijdstippen en erlangden, bij meerdere degelijkheid, een' grooteren omvang en zelfs ging men over tot eene aanmerkelijke uitbreiding van zijn museum en boekerij. Spoedig was dan ook de evenredigheid tusschen uitgaven en inkomsten verbroken en zag men zich genoodzaakt, zich tot de regering te wenden, ter bekoming van eene jaarlijksche subsidie om het verbroken evenwigt te herstellen.

Die subsidie, in 1836 toegestaan, ten bedrage van *f* 2400 'sjaars, half koper, half zilver, en bij de verandering van het muntstelsel in 1846 gebragt tot *f* 2200 zilver, is dezelfde, welke het Genootschap thans nog geniet.

Maar deze ondersteuning van het gouvernement bleek alras niet voldoende te zijn om het Genootschap naar behooren te doen werken, en herhaaldelijk is het Genootschap in de verpligting geweest van het gouvernement te verzoeken, hetzij kwijtschelding van aan hetzelve verschuldigde sommen, hetzij toekenning van buitengewonen onderstand, ter aanzuivering van zijne geldelijke verpligtingen tegenover boekhandelaars en uitgevers.

Digitized by Google

Door die buitengewone ondersteuningen werd de geldelijke achteruitgang van het Genootschap geruimen tijd vertraagd, doch toen ook deze ophielden was het volstrektelijk niet meer bij magte, zijne werkzaamheden voort te zetten, zonder zijnen schuldenlast te zien vergrooten. — Reeds in 1849 maakte de toen optredende president bezwaren, het voorzitterschap te aanvaarden, wegens den schuldenlast, welke reeds toen op het Genootschap drukte.

Het Genootschap begreep evenwel teregt, dat het de belangen der wetenschap niet mogt opofferen aan de ontoereikende middelen, waarover het beschikken kon, en het is daarom voortgegaan, vooral na 1850, eene vroeger zelfs ongekende werkzaamheid aan den dag te leggen, overtuigd dat de geldelijke te korten, bij beroep op de regering, door tegemoetkomingen van het gouvernement zouden worden gedekt.

Alzoo werden de bundels Verhandelingen des Genootschaps in een' grooteren vorm en op eene ruimere schaal uitgegeven, zoodat, de nagenoeg in gereedheid zijnde deelen medegerekend, gemiddeld in anderhalf jaar tijds een bundel Verhandelingen werd afgedrukt. Zoo verder meende het Genootschap te moeten ondersteunen de uitgave van het Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indië, toen de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië zich met het verzoek daartoe tot het Genootschap wendde.

Voorts geeft het Genootschap sedert 1852 voor eigen rekening uit een Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, van hetwelk thans het achtste deel ter perse ligt.

En zeer zeker zou het Genootschap in de laatste jaren nog aanmerkelijk meer in het belang der wetenschap hebben openbaar gemaakt, indien niet meer en meer gevoeld geworden was de geldelijke druk, waaronder het sedert lang verkeert.

De buitengewone toelagen der regering zijn sedert 1850 niet in die mate verleend geworden als vroeger en daardoor werd

Digitized by Google

de evenredigheid tusschen lasten en baten nog meer verbroken.

Ook een beroep op de leden des Genootschaps om het Genootschap in zijnen geldelijken nood door buitengewone subsidiën bij te springen, heeft slechts gedurende een twee- of drietal jaren de inkomsten des Genootschaps zoodanig kunnen verbeteren, dat de werkzaamheden voortgezet zijn kunnen worden, waartoe ook niet weinig heeft bijgedragen het krediet, hetwelk de uitgever van 's Genootschaps werken is blijven verleenen. Zelfs de aanmerkelijke bezuinigingen in het beheer des Genootschaps, achtereenvolgens tot stand gebragt, hebben niet kunnen voorkomen zijnen steeds toenemenden financiëlen achteruitgang.

De schuldenlast des Genootschaps is dan ook van jaar tot jaar toegenomen en heeft thans een zoodanig cijfer bereikt, dat de tusschenkomst van Uwe Excellentie dringend noodig is geacht, om het Genootschap in staat te stellen aan zijne verpligtingen te blijven voldoen.

De direktie thans het te kort van het genootschap Uwer Excellentie blootleggende, zou reeds vroeger zich desbetrekkelijk tot de regering hebben gewend, doch sedert lang waren aanhangig overwegingen, om eene vaste begrooting voor het Genootschap voor te stellen, uit welke dan tevens zou kunnen blijken, tot welk jaarlijksch bedrag voortaan eene toelage van den Staat noodig geacht werd om het Genootschap in de mogelijkheid te stellen, geregeld en naar behooren zijne werkzaamheden voort te zetten.

Die begrooting is, nadat eene vroegere begrooting gebleken was volstrekt onvoldoende te zijn, in de jongste vergadering des Genootschaps goedgekeurd en wordt hieronder ook aan de beschouwingen van Uwe Excellentie onderworpen.

De achterstand des Genootschaps is thans als volgt:

Schuld aan de boekhandelaren Kemink en zonen te Utrecht, volgens hunne rekening-courant, loopende tot ultimo December 1857 . . . . . *f* 4752

Rekening van Kemink en zonen over 1858, p. m. . „ 1600

Transportere *f* 6352

Digitized by Google

Per transport	*f*	6352
Schuld aan de boekdrukkers en boekhandelaren Lange en Co., volgens nota afgesloten onder 25 Aug. 1858 p. m.	"	22396
Rekening van Lange en Co. van 26 Aug. tot ultimo Dec. 1858 p. m. *f* 2500	"	2500
Debet aan de Natuurkundige Vereeniging over 1858 wegens exemplaren van het Natuurkundig Tijdschrift.	"	1680
Honoraria, klerkenloonen, bedienden, kosten van vergaderingen over de maanden September t/m December 1858	"	1300
Diverse onvoorziene uitgaven tot ultimo December 1858.	"	300
Totaal	*f*	34501

Hier staat tegenover:

Debet van de Natuurkundige Vereeniging. . .	*f*	3811
Nog te innen achterstallige inteekeningsgelden ad *f* 1206, waarvan echter hoogstens $\frac{1}{3}$ zal binnenkomen, stelle	"	400
Saldo in kas op ultimo Augustus 1858 . . .	"	2981
Kontributiën over 1858, te innen in 1859, 160 leden ad *f* 40 = *f* 6400, stelle.	"	6000
Achterstallige kontributiën van leden *f* 1320, doch stelle	"	800
Gouvernements subsidie 3e en 4e kwartaal 1858. .	"	1100
Inteekeningsgelden, te innen wegens de uitgave van de Damar Woelan	*f*	1400
Totaal	"	16492
dus achterstand.	*f*	18009.

Hoezeer het bedrag van den achterstand niet onaanzienlijk te noemen is, zal het Uwer Excellentie, na het boven aangevoerde, zeer verklaarbaar voorkomen.

Digitized by Google

Die achterstand is reeds ruim tien jaren geleden begonnen, en allengskens toegenomen, doch betrekkelijk in zeer geringe mate, wanneer in het oog gehouden wordt, wat door het Genootschap in de laatste jaren, in tegenstelling van vroeger, voor de wetenschap is verrigt geworden.

De direktie durft dan ook vertrouwen dat Uwe Excellentie genegen zal zijn, te treden in het verzoek, wat zij de eer heeft bij deze eerbiedig onder de aandacht van Uwe Excellentie te brengen, dat het bedrag van bovengenoemden achterstand genomen worde voor rekening van den Staat, of wel, dat het Genootschap in eens eene som worde toegekend tot bovenvermeld bedrag, ten einde dien achterstand te dekken.

Te meer durft de direktie zich vleijen, dat deze onderstand aan het Genootschap zal worden verleend, aangezien het zonder dien niet zou kunnen blijven voortbestaan, en, na een tachtig jarig leven, zou moeten eindigen met ontbinding.

Maar, indien het Genootschap, door ontheffing van zijnen schuldenlast, nog eener toekomst, en eener betere toekomst, te gemoet kan gaan, is van overwegend belang de grondslagen vast te stellen, waarop het Genootschap voortaan voornemens is te werken, ten einde niet op nieuw een achterstand geboren worde en, na eenige jaren, op nieuw de hulp van het gouvernement zal moeten worden ingeroepen om dien achterstand gedekt te zien.

De direktie heeft hierover rijpelijk beraadslaagd, en is tot de overtuiging gekomen, dat de bezuinigingen, welke zij achtereenvolgens in het beheer des Genootschaps heeft ingevoerd, zich niet mogen uitstrekken tot de wetenschappelijke uitgaven des Genootschaps, tot zijne Verhandelingen en zijn Tijdschrift, en dat ook ten opzigte van 's Genootschaps Museum en Boekerij, de bekrimpingen zich niet beneden zekere grens mogen uitstrekken.

Zij heeft, in overeenstemming met deze hare overtuiging, eene

Digitized by Google

nieuwe begrooting ontworpen, welke zij zal vaststellen, wanneer het Uwer Excellentie mogt behagen van staatswege zoodanige vaste jaarlijksche toelage toe te staan of te provoceren, als in de begrooting is omschreven. Zij laat deze ontwerp-begrooting hier volgen.

I. *Lasten.*

a. Uitgave van een deel Verhandelingen. . . .	*f*	4000
b. Uitgave van twee deelen Tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde.	"	5000
c. Aankoop van boeken en onderhoud der Bibliotheek.	"	1500
d. Aankoopen enz. voor het Museum.	"	500
e. Exemplaren van het Natuurkundig Tijdschrift voor 140 leden.	"	1680
f. Honorarium van den sekretaris	"	1200
g. Honorarium van den bibliothekaris tevens belast met het opzigt over het museum.	"	1200
h. Klerkenloonen.	"	300
i. Schrijfbehoeften	"	300
k. Toelage aan den thesaurier.	"	300
l. Mandoor en twee oppassers.	"	480
m. Kosten van vergaderingen.	"	180
n. Onvoorziene uitgaven.	"	300
Te zamen.	*f*	16940

II. *Baten.*

a. Kontributiën van 160 leden ad *f* 40. .	*f*	6100	
b. Inteekening op het Tijdschrift des genootschaps.	"	2000	
c. Lokaalhuur van de firma Lange en Co. .	"	600	
d. Gouvernements subsidie.	"	2200	*f* 11200
Te kort			*f* 5740,

Digitized by Google

zoodat eene verhooging der subsidie met *f* 5740 of tot het bedrag van *f* 7940 noodig is, om de baten in evenredigheid te brengen met de lasten.

Tot toelichting dezer begrooting stipt de direktie aan.

Ten opzigte der lasten.

1. ad *a* en *b*. De ondervinding heeft geleerd, dat de posten, op de thans nog vigerende begrooting des Genootschaps uitgetrokken, voor de uitgave van de Verhandelingen en van het Tijdschrift des Genootschaps, ten gezamenlijken bedrage van *f* 4800, in de verte niet toereiken om de kosten dier uitgaven te dekken.

Daar evenwel die uitgaven het hoofddoel zijn van 's Genootschaps werkzaamheden, is het in de eerste plaats noodig, dat de som, daarvoor uitgetrokken, aan de behoefte beantwoorde.

Indien het Genootschap zich bepaalt tot de jaarlijksche uitgave van een deel zijner Verhandelingen en twee deelen van zijn Tijdschrift, zal het ten deze nog achterstaan bij de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië, welke jaarlijks publiceert ruim twee deelen Verhandelingen en ruim twee deelen van haar Tijdschrift.

2. ad *c* en *d*. De posten voor bibliotheek en museum zijn laag geraamd.

Met de daarvoor uitgetrokken sommen kunnen slechts de meest dringende aankoopen plaats hebben.

Er wordt echter op gerekend, dat een gedeelte der baten, thans moetende strekken tot bestrijding van den post sub. *e*, allengskens zal kunnen aangewend worden ten behoeve van boekerij en museum.

3. ad *e*. Deze post heeft zijnen oorsprong in de vroegere uitgave van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië voor rekening des Genootschaps.

Het Genootschap heeft later met de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië eene overeenkomst getroffen, waarbij bepaald werd, dat, tè rekenen van het 15e deel van haar tijdschrift, de uitgave daarvan geheel voor rekening der Vereeni-

Digitized by Google

ging zou plaats hebben, doch dat het Genootschap, welks leden immer kosteloos in het bezit werden gesteld van een exemplaar van dat tijdschrift en aan welke hetzelve bij de nieuwe regeling der uitgave niet wel onthouden kon worden zonder hen te indisponeren en tot verzoek om ontslag als lid des Genootschaps aanleiding te geven, den leden, die zulks zouden verlangen, zou blijven verstrekken, en dat het ten dien einde een minimum van 100 exemplaren van het Natuurkundig Tijdschrift zou overnemen tegen 40 percent van den inteekeningsprijs.

De direktie is voornemens aan de nieuw te benoemen leden des Genootschaps geen exemplaren van genoemd tijdschrift te verstrekken en, wanneer eenmaal het aantal leden, aan wie het thans verstrekt wordt, beneden het cijfer van 100 gedaald mogt zijn, nader met de Natuurkundige Vereeniging te onderhandelen, ten einde aan de bedoelde gratis-verstrekking een einde kunne worden gemaakt.

De daardoor beschikbaar te komen gelden zullen dan, zoo als sub 2. is aangeteekend, hoogelijk benoodigd zijn voor de boekerij en het museum des Genootschaps.

4. ad *f* en *h*. Men heeft gemeend het honorarium van het sekretariaat en de klerkengelden in deze posten tot het minimum gebragt te hebben.

In vroeger jaren bedroeg dat honorarium *f* 3000 's jaars (*f* 250 's maands), zoodat het met *f* 150 's maands is verminderd.

Voor klerkengelden werd vroeger toegestaan eene som van *f* 50 's maands, welke in het vorige jaar tot *f* 25 's maands is terug gebragt.

5. ad *g*. Als honorarium voor den bibliothekaris, die tevens belast is met het opzigt over het museum des Genootschaps, is uitgetrokken de som van *f* 100 's maands.

In vroeger jaren waren beiden betrekkingen gescheiden en genoot de opziener van het museum alleen een inkomen van *f* 2640

Digitized by Google

(*f* 220 's maands). In later jaren stond den bibliothekaris een adjunkt-bibliothekaris ter zijde, met een honorarium van *f* 900 (*f* 75 's maands). Aanzienlijke bezuiningen hebben alzoo ten deze reeds plaats gehad en de direktie meent die thans niet verder te mogen uitstrekken.

6 ad *i*. Deze post is uitgetrokken ad *f* 300, te verdeelen onder den sekretaris, bibliothekaris en de redaktie van het tijdschrift des Genootschaps, om daaruit alle schrijfbehoeften te bestrijden.

7 ad *k*. De betrekking van thesaurier is niet geldelijk gehonoreerd. De som van *f* 300 is uitgetrokken ter bestrijding van diverse onkosten, in het belang des Genootschaps door hem te maken.

8 ad *l*. Een mandoor en twee oppassers is het minimum van personeel, tot hetwelk het Genootschap zich kan beperken.

9 ad *m*. De kosten der vergaderingen zijn uitgetrokken ad *f* 15 per vergadering.

10 ad *n*. Onder den post voor onvoorziene uitgaven zijn begrepen vrachten, koelieloonen, briefporten enz. De uitgetrokken som is weinig meer dan voldoende om de hier genoemde gewone lasten te bestrijden.

De direktie vleit zich, dat deze toelichting Uwer Excellentie de overtuiging zal schenken, dat de meest mogelijke ekonomie aan de ontworpene begrooting ten grondslag is gelegd.

Ten opzigte der baten heeft de direktie de eer aan te teekenen.

1 ad *a*. Het aantal kontribuërende leden bedraagt thans ongeveer 160.

De direktie is van oordeel, dat zij het aantal leden, door te letten op de personen die de onderscheiding van benoeming tot het lidmaatschap waardig zijn, op 160 zal kunnen houden en dat alzoo de som van *f* 6400 als vaste bate mag worden aangenomen.

2 ad *b*. De ijver der redaktie van 's Genootschaps tijdschrift

Digitized by Google

heeft sedert geruimen tijd het aantal inteekenaren op hetzelve (niet-leden des Genootschaps) op ongeveer 100 weten te houden. Op een hooger aantal zal niet gerekend mogen worden, wanneer men in het oog houdt, dat aan 160 leden des Genootschaps het tijdschrift gratis verstrekt wordt.

De post van *f* 2000 (100 inteekenaren voor twee deelen ad *f* 10 elk 's jaars) is alzoo als een maximum te beschouwen.

3 ad *e*. Deze post spruit voort uit eene overeenkomst met de firma Lange en Co., waarbij haar toegestaan is, het lokaal van de voormalige drukkerij des Genootschaps (oude en veranderde bedienden-woningen) voor de door haar van het Genootschap in 1848 overgenomene drukkerij te bezigen, tegen vergoeding aan het Genootschap van *f* 50 's maands. Op deze bate zal slechts gerekend kunnen worden, zoolang de tegenwoordig door die drukkerij geokkupeerd wordende lokalen niet tot een ander doel zullen bestemd worden.

4 ad *d*. Deze post behoeft geene toelichting, zijnde blijkens het boven aangeteekende verre beneden het bedrag, het Genootschap dringend benoodigd.

Uit het hierboven gegeven overzigt en de daartoe betrekking hebbende toelichtingen zal Uwe Excellentie, met voldoende kennis van zaken, kunnen beoordeelen den tegenwoordigen toestand des Genootschaps, zoowel als zijne behoeften.

Eerbiedig onderwerpt de direktie een en ander aan Uwer Excellentie's welwillendheid.

De onderstand, die benoodigd is om den achterstand te dekken, de subsidie die vereischt wordt om het Genootschap voor den vervolge naar behooren te kunnen doen werken, zij mogen, oppervlakkig beschouwd, vrij aanmerkelijk schijnen, in het wezen der zaak en beschouwd met betrekking tot de eischen, aan het Genootschap in den tegenwoordigen tijd gesteld, zullen zij, wij vertrouwen het, Uwer Excellentie niet voorkomen van zoodanig bedrag te zijn, dat er bedenkingen zullen rijzen tegen hare toekenning.

Digitized by Google

Het geldt hier de instandhouding en de vestiging van den bloei van een Genootschap, hetwelk het eerst in Europesche bezittingen buiten Europa is tot stand gebragt en vooral in de beide laatste tientallen jaren, niettegenstaande den dikwerf herhaalden druk van geldelijke ongelegenheden, zijnen naam waardig heeft gehandhaafd.

De direktie durft daarom haar verzoek nogmaals kortelijk zamenvatten en Uwer Excellentie eerbiedig doch dringend in overweging te geven:

1. Het Genootschap toe te kennen in eens eene som groot ƒ 18000 ter dekking van zijn' achterstand.

2. Het Genootschap toe te kennen voor het jaar 1859 eene subsidie groot ƒ 7940, en bij het opperbestuur te bewerken, dat eene subsidie ten bovengemelden bedrage aan het Genootschap worde verleend, als vaste jaarlijksche subsidie, in te gaan met het jaar 1860.

De Direktie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

De President.

Bij ontstentenis.

De Vice-President.

WASSINK.

De Sekretaris.

BLEEKER.

Digitized by Google

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 4n DECEMBER 1858.

Tegenwoordig zijn de HH.

P. J. B. De Perez, **President.**

G. F. De Bruyn Kops.

E. Netscher.

J. Tromp.

W. F. Versteeg.

A. W. P. Weitzel.

J. Munnich, **Bibliothekaris.**

Dr. P. Bleeker, **Sekretaris.**

I. De president de vergadering geopend hebbende, verwelkomt den heer Versteeg, die voor de eerste maal als lid des bestuurs zitting neemt.

II. De notulen der laatste bestuursvergadering worden voorgelezen en goedgekeurd.

III. Naar aanleiding dier notulen brengt de sekretaris ter tafel den brief onder dagteekening van den 6den Augustus 1857 afgegaan van den resident van Pasoeroean en handelende over oudheden in de residentie Pasoeroean, op welken brief geen antwoord is ontvangen.

IV. De diploma's voor de leden des bestuurs, tot welker uitreiking in de vorige bestuursvergadering is besloten, zijn ter tafel en worden ter beschikking van belanghebbenden gesteld.

V. Ter tafel worden voorts gebragt:

a. Twee opgaven van door den heer Friederich uitgegevene en bij hem nog in bewerking zijnde stukken, betrekking hebbende tot Indische taal- en oudheidkunde, welke opgaven aan

Digitized by Google

hem waren gevraagd ten einde de direktie in de gelegenheid te stellen te adviseren op het haar door het gouvernement in handen gesteld rekest van den heer Friederich.

Is verstaan:

De opgave betrekking hebbende tot de door den heer Friederich uitgegevene geschriften in handen te stellen van den heer Munnich en die, meldende de nog in bewerking zijnde stukken, in handen te stellen van den heer Bleeker, om te dienen van berigt.

b. Brief van den 1sten gouvernements sekretaris van Batavia den 10n November jl. No. 2933a, aanbiedende, om daarvan voor zoo veel wenschelijk voor publiciteit gebruik te maken een verslag van den heer A. Van der Ven, getiteld: *Aanteekeningen nopens het Rijk Bandjermasin.*

Is verstaan:

Deze aanteekeningen te stellen in handen der kommissie van redaktie van het tijdschrift des Genootschaps.

c. Renvooi van het gouvernement, van Batavia den 23 November jl. No. 16752, ter beoordeeling aanbiedende een prijsantwoord, opgemaakt door een ongenoemde, naar aanleiding van de aankondiging in de Javasche Courant van den 30n Juny jl. betrekkelijk Maleische leerboekjes.

Is verstaan:

Het prijsantwoord te stellen in handen van den heer Netscher om te dienen van berigt.

d. Renvooi van het gouvernement, van Batavia den 23n November jl. No. 16753, ter beoordeeling als boven, aanbiedende het eerste eener serie van maleische rekenboekjes voor de inlandsche scholen, bevattende de telling, vervaardigd door den heer E. Netscher.

Is verstaan:

Het lid den heer Cohen Stuart uit te noodigen dit stuk wel in beoordeeling te willen nemen en der direktie te willen dienen van berigt.

Digitized by Google

c. Brief van den sekretaris der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië, van Batavia den 2den December No. 126, mededeelende dat in een brief van Dr. Arndt van Timor-koepang aan de genoemde Vereeniging zijn gevraagd eenige instruktiën voor werkzaamheden voor taal-, land- en volkenkunde op Timor, doch dat gezegde Vereeniging, oordeelende dat de genoemde takken van wetenschap minder bij haar te huis behooren, den heer Arndt tot de vervulling zijner wenschen bij het Genootschap aanbeveelt.

Is verstaan:

Den heer Netscher uit te noodigen de bedoelde instruktie te ontwerpen, ten einde die den heer Arndt namens het Genootschap te doen toekomen.

f. Manuskript over de Javasche oorlogen, toebehoorende aan den heer Weitzel en in hetwelk, volgens den eigenaar, meerdere bijzonderheden schijnen voor te komen van historische waarde, niet in de over die oorlogen openbaar gemaakte werken vermeld.

De heer Weitzel neemt op zich het manuskript nader met de over de bedoelde oorlogen bestaande uitgegevene geschriften te vergelijken en daarna deze aangelegenheid op nieuw ter sprake te brengen.

g. Nota van den heer H. Diepenhorst te Priaman, begeleidende de daarin vermelde voorwerpen, ten geschenke voor 's Genootschaps verzamelingen aangeboden en luidende als volgt:

1. Een wandelstok van akar bahar (een zeegewas). Zelden vindt men die zoo groot.

2. Vier braceletten van dezelfde plant.

3. Twee ringen van kimo (reuzenschelp). Die ringen heeten in de Battah-landen ompas, en worden aan den bovenarm gedragen door inlandsche hoofden. In Mandaheling of Ankola kan men die niet maken. Zij komen uit Toba.

4. Twee linialen van kajoe arrang (een soort van pokhout). Men vindt die in het oostelijk gedeelte van de Lima Poeloc, onder anderen te Sari-lama.

Digitized by Google

5. Drie linialen van kajoe lassoen, eene sterk welriekende houtsoort in de afdeeling Natal.

6. Tinerts (bidjih) in een fleschje; dezelve is afkomstig van de mijnen van Soengi koening (oostelijke distr. van Rau).

N. B. De ingenieur der mijnen de heer C. De Groot is onlangs in die streken geweest.

7. Een zilveren werkmandje; dit is het werk van den bekwaamsten toekang amas (goud- of zilversmid) van Sumatra's westkust.

N. B. In het polijsten beginnen de toekangs amas zigtbare vorderingen te maken.

8. Eenige muilen en een paar emmertjes, van getah pertja, gemaakt te Priaman door een inlander.

De getah pertja wordt hier getah balam genaamd.

9. Een Batta's boek, poestaha genaamd; die boeken zijn door den Islam verdrongen. Over 50 jaren zullen er mogelijk geene meer in Mandaheling bestaan. Nu reeds is het moeijelijk er een te bekomen.

Is verstaan:

a. Den heer Diepenhorst den dank der direktie te betuigen voor het belangrijk geschenk.

b. Het monster tinerts aan te bieden aan de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië.

c. De voorwerpen vermeld sub No. 8 der Nota aan te bieden aan de Nederlandsch Indische Maatschappij van Nijverheid.

d. De overige voorwerpen te plaatsen in 's Genootschaps Museum.

h. Nota van aanwinsten van 's Genootschaps munt- en penningkabinet, opgemaakt door den heer E. Netscher en luidende als volgt:

Van den heer J. S. Van Coevorden te Soerabaja.

Glavanoplastiek van de door het gouvernement aan de volgende personen geschonken eerepenningen:

Digitized by Google

Sulthan Tjakra Adi Ningrat van Madura, als blijk van tevredenheid der hooge regering voor bewezen diensten. 1825. Goud.

Kapitein pangerang Adi Negoro. Goud.

Raden adipati Soero Adi Ningrat, regent van van Sidaijoe. Goud.

Raden toemenggoeng Ario Sasra Winoto. Goud.

Deze drie voor trouwe diensten gedurende de onlusten op Java in 1825 — 1830.

Luitenant adjudant Singadi Pottero 1829.

Voor moed en trouw gedurende de onlusten op Java 1829. zilver.

Sekretaris Pandji Mangkoe Kasoemoe voor bewezen trouw op Celebes. 1825. Zilver.

Van den heer J. J. Peeters te Pontianak, eenige Nederlandsch Indische munten, waaronder verscheidene zeer belangrijke en voor het kabinet nieuwe exemplaren.

Van den heer Van Ophuijsen te Benkoelen mede eenige zilveren en koperen munten.

VI. De heer Bleeker biedt ten geschenke aan voor 's Genootschaps museum een versiersel van hout, geplaatst geweest op den gevel van het paleis van den sulthan van Djambi, onlangs door onze troepen veroverd. De heer Bleeker heeft dit versiersel ontvangen van den kommandant der Djambische expeditie, den majoor Van Langen.

Is verstaan:

Het versiersel in dank aan te nemen voor 's Genootschaps verzamelingen.

VII. Ter dezer gelegenheid wordt tevens de aandacht gevestigd op de belangrijkheid, dat van tijdens expeditiën in deze gewesten buit gemaakte wapenen voorwerpen voor 's Genootschaps museum worden bestemd, zoo wel omdat zoodanige voorwerpen uit een ethnologisch oogpunt voor het museum van belang zijn, als omdat door de plaatsing daarvan in een openbaar museum de

Digitized by Google

herinnering aan de wapenfeiten van land- en zeemagt in deze gewesten verlevendigd wordt, en wordt besloten een verzoek te rigten aan het gouvernement, om van de tijdens de Djambische expeditie veroverde wapenenen een exemplaar voor 's Genootschaps museum te mogen erlangen, alsmede zoo mogelijk voor dat museum te zien bestemd een exemplaar der verschillende soorten van wapenen tijdens vroegere expeditiën in deze gewesten veroverd.

VIII. De heer Versteeg deelt mede, dat uit de aanteekeningen, door het bestuur in de residentie Japara verzameld, ten behoeve der zamenstelling eener kaart van dat gewest, blijkt, dat binnen de dessa Djepang, gelegen in het distrikt Tengelles, regentschap Patti, overblijfselen gevonden worden van een' hindoeschen tempel.

De direktie, wenschelijk oordeelende daaromtrent nadere inlichtingen te erlangen,

Is verstaan:

Den rèsident van Japara uit te noodigen die inlichtingen wel te willen verschaffen.

IX. Tot gewoon lid des Genootschaps wordt voorgesteld en bij akklamatie benoemd zijne excellentie de luitenant generaal J. Van Swieten.

X. Ter sprake wordt gebragt het dienstbaar maken der opbanden zijnde expeditie tegen Boni aan de belangen der taal-, land- en volkenkunde en aan die van 's Genootschaps museum.

Alhoewel omtrent het vertrek dezer expeditie nog geene zekerheid bestaat doch welligt het nemen van maatregelen van de zijde des Genootschaps ten deze niet tot in eene volgende bestuursvergadering zal kunnen verschoven worden,

Is verstaan:

Den president en sekretaris te magtigen, zonder nadere voorkennis der direktie, het ten deze noodige en wenschelijke te verrigten, verklarende de heer Versteeg, die bestemd is deel dier expeditie uit te maken, zich bij voorraad geheel bereid, de

Digitized by Google

belangen des Genootschaps naar vermogen te behartigen, indien aan zijne voorloopige bestemming gevolg gegeven wordt.

XI. De heer Netscher biedt aan voor de verzamelingen des Genootschaps twee Soendasche muzick instrumenten, t. w. twee soorten van fluit, genaamd grinding en soeling.

In dank aangenomen en besloten tot plaatsing in het museum.

XII. De heer Netscher deelt nog mede, dat de verzameling afbeeldingen van Javasche oudheden, toebehoorende aan de weduwe Droop, en waarvan reeds herhaaldelijk in vorige bestuursvergaderingen sprake is geweest, door die weduwe met aandrang zijn terug gevraagd en dientengevolge aan haar terug gegeven.

Is verstaan:

Den heer Netscher uit te noodigen met de wed. Droop nader te onderhandelen over den prijs, tegen welken zij genegen is de bedoelde afbeeldingen aan het Genootschap af te staan.

XIII. De heer De Bruyn Kops brengt ter sprake de aanstaande vergadering van de British Association for the advancement of sciences, welke vergadering zal worden gehouden te Aberdeen en voorgezeten door Prins Albert.

Hij deelt mede dat de Engelsche konsul te Batavia, de heer Fraser, hem geraadpleegd heeft omtrent het beste middel om door bijdragen van wetenschappelijken aard, uit deze gewesten in te zenden, den luister dier Meeting te verhoogen en dat hij daarom gemeend heeft hieromtrent het bestuur des Genootschaps te mogen raadplegen.

Overwegende, dat de strekking der genoemde Association is van zuiver natuurkundigen aard en dus in den tegenwoordigen tijd minder liggende in de bemoeijingen des Genootschaps; dat overigens het Genootschap als genootschap niet wel pogingen ter voorzegde strekking kan aanwenden, en dat het eigenaardig is, dat medewerking ten bedoelden einde van personen en niet van een wetenschappelijk ligchaam worden verkregen.

Digitized by Google

Is verstaan :

Dat het Genootschap zich met bemoeijingen ten deze niet kan inlaten en aan te teekenen, dat het der direktie voorkomt, dat het doel van den Engelschen konsul voornoemd het beste zal kunnen worden bereikt door aankondingen van zijnentwege in de op Java verschijnende nieuwspapieren.

Niets meer te behandelen zijnde wordt de vergadering gesloten.

De Direkteur-Sekretaris,
Dr. BLEEKER.

Digitized by Google

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 5den FEBRUARY 1859.

Tegenwoordig zijn de Heeren:

Dr. G. Wassink, **Vicepresident.**
G. F. De Bruyn Kops.
J. Munnich, **Bibliothekaris.**
J. Tromp.
A. W. P. Weitzel.
Dr. P. Bleeker, **Sekretaris.**

I. De notulen der vorige vergadering, gehouden den 4den December 1858, worden voorgelezen en goedgekeurd.

II. Ter tafel worden gebragt:

1. Brief van zijne excellentie den luitenant generaal Van Swieten, van Batavia den 24 December 1858, onder dankbetuiging aannemende het zijnen excellentie aangeboden lidmaatschap des Genootschaps.

Aangenomen voor berigt.

2. Brief van het benoemd lid des Genootschaps den heer F. L. H. Van Rees, gedagteekend Amboina 16 December 1858, van dezelfde strekking.

Aangenomen als voren.

3. Brief van het benoemd lid den heer Morbotter, van Samarang den 7 December jl, van gelijke strekking.

Aangenomen als voren.

4. Brief van het bestuurslid den heer W. F. Versteeg, gedagteekend Batavia den 8 January 1859, kennis gevende van zijn vertrek naar Boni en mededeelende, dat hij zal trachten

Digitized by Google

tijdens zijne afwezigheid van Batavia nuttig te zijn voor het Genootschap.

Met erkentelijkheid vernomen.

5. Brief van den resident van Japara, gedagteekend Patti den 18n January 1858, in antwoord op den brief des Genootschaps van den 15n December 1859, mededeelende, dat inderdaad in de dessa Djepang, gelegen in het zuidwestelijk gedeelte van het distrikt Tengelles, een overblijfsel uit den Hindoetijd aanwezig is, bestaande uit een muur van ongeveer 40 ellen breedte en 30 ellen diepte, waarvan de ingang bestaat in eene kleine bouwvallige poort; dat vroeger op de ruimte tusschen dezen muur een hindoetempel moet zijn geweest, waarvan echter geen spoor is overgebleven; dat er later eene mesdjied is gebouwd, die nog bestaat en behoorlijk onderhouden wordt; en dat bij de bevolking aldaar geene overleveringen betrekkelijk den bedoelden muur bestaan.

Is verstaan:

Dit berigt in de notulen op te nemen.

6. Brief van den 1sten gouvernements sekretaris van Batavia den 3 January 1859 no. 5, handelende over de minder zorgvuldige inpakking van boekwerken des Genootschaps, bestemd voor Europa.

Is verstaan:

Den brief te stellen in handen van den bibliothekaris, met uitnoodiging daarop te willen dienen van berigt.

7. Gouvernements besluit van den 20n January 1859 no. 23, naar aanleiding van 's Genootschaps schrijven van den 15n December 1858, bepalende dat op het daartoe door het Genootschap aan het militair departement te doen verzoek aan 's Genootschaps museum kosteloos zal worden verstrekt een exemplaar, zoowel van de onderscheidene wapen- en ligte geschutsoorten, welke bij de jongste expeditie zijn buit gemaakt, als van die, bij vorige en volgende gelegenheden op den vijand veroverd en te veroveren.

Digitized by Google

Is verstaan:

Het militair departement te verzoeken als in het besluit is bepaald.

8. Gouvernements besluit van den 11n December 1858 No. 77, waarbij is bepaald, dat voortaan, wanneer geschenken van inlandsche vorsten en grooten als bewijzen van huldebetoon den gouverneur generaal of diens vertegenwoordiger worden aangeboden, bestaande in wapenen, kleedingstukken, kleinodiën en diergelijken, welke de gouverneur-generaal of de betrokkene autoriteit niet wenschen, tegen voldoening der getakseerde waarde, over te nemen, die voorwerpen, krachtens eene telkenmale door het gouvernement te nemen beslissing, aan het Genootschap zullen worden afgegeven ten einde ze als eene afzonderlijke afdeeling van 's Genootschaps museum voor het gouvernement te bewaren.

Aangenomen voor kennisgave.

9. Gouvernements besluit van den 16n December 1858 no. 36, waarbij is goedgevonden en verstaan, den direkteur der burgerlijke openbare werken en den resident van Batavia uit te noodigen, om zich, in onderling overleg, in betrekking te stellen met het bestuur van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, om te onderzoeken, hoedanig op de voor den lande minst bezwarende wijze kan worden voorzien in de door bouwvalligheid der tot dus verre door het Genootschap gebezigde gouvernements gebouwen ontstane behoefte aan geschikte lokaliteit voor de boekerij, de verzamelingen en tot het houden van vergaderingen van hetzelve, en om deswege bepaalde voorstellen aan de regering te doen toekomen.

Aangezien dit besluit reeds dagteekent van den 16den December en de daarbij genoemde autoriteiten zich tot dus verre nog niet in betrekking met de direktie hebben gesteld tot het omschreven doel,

Is verstaan:

Genoemde autoriteiten mede te deelen, dat de direktie met

Digitized by Google

verlangen de uitvoering van het omschreven besluit te gemoet ziet.

10. Brief van het lid den heer Van Ophuysen van Benkoelen den 30ⁿ December 1858, onder terugzending van het hem in handen gestelde maleische manuskript-woordenboek van den heer Nix, te kennen gevende, dat hij, wegens veelvuldige ambtsbezigheden, niet aan het verzoek der direktie betrekkelijk dit woordenboek heeft kunnen voldoen.

Is verstaan:

Het lid den heer Von Dewall te Riouw uit te noodigen de beoordeeling en bewerking van bedoeld woordenboek op zich te nemen.

11. Een manuskript, getiteld: „de Nederlanders te Jakatra", door mr. J. A. Van der Chijs, aangeboden met een brief van den schrijver, gedagteekend 12 January 1859 en in overweging gevende het manuskript in de werken des Genootschap op te nemen en, zoo het Genootschap daartoe mogt besluiten, de uitgave niet lang te verschuiven.

Gelet:

Op den omvang van het manuskript, alsmede op den tragen gang van het drukken van 's Genootschaps werken en tijdschrift, welke verhindert den ruimen voorraad bouwstoffen voor openbaarmaking met den wenschelijken spoed het licht te doen zien; overwegende voorts dat, zoolang het gouvernement niet gunstig zal hebben beschikt op de voorstellen van het Genootschap, betrekking hebbende tot de regeling zijner geldelijke aangelegenheden, het Genootschap niet bij de magte is de kosten van uitgave van het manuskript boven bedoeld te bestrijden:

Is verstaan:

Den heer Van der Chijs, onder terug aanbieding van zijnen arbeid, het leedwezen der direktie te betuigen, dat het Genootschap, wegens den staat zijner geldmiddelen vooral, nog niet in staat is met den gewenschten spoed dien arbeid het licht te

Digitized by Google

doen zien, doch gaarne hare medewerking toezegt, den schrijver de uitgave gemakkelijk te maken met de haar beschikbare middelen.

12. Brief van het lid den heer H. Von Rosenberg, van Batavia den 26n December, aanbiedende eenige door hem opgemaakte lijsten van ethnologische voorwerpen, behoorende tot 's Genootschaps museum en afkomstig van Nias, de Mentawei-eilanden, Sumatra, Engano, de Molukken en Nieuw-Guinea, alsmede een voorstel tot eene nieuwe algemeene rangschikking van 's Genootschaps ethnologisch kabinet. De heer Von Rosenberg voegt er het verzoek bij, dat eenige duplikaten van voorwerpen uit 's Genootschaps verzameling, afkomstig van de Zuidzee-eilanden, aan hem mogen worden afgestaan.

Is verstaan:

Het verzoek van den heer Von Rosenberg in te willigen en hem den dank der direktie te betuigen voor den door hem vervaardigden katalogus, terwijl verder besloten wordt zijn voorstel tot eene algemeene rangschikking van 's Genootschaps ethnologisch museum te stellen in handen van den direkteur van het museum, met uitnoodiging om daaromtrent te willen dienen van berigt, voorlichting en raad.

13. Twee brieven van het buitengewoon lid des Genootschaps, den heer Cohen Stuart, gedagteekend Soerakarta den 9 en 13 January 1858, toelichtende en weder aanbiedende de piagems der sulthans van Bantam, hem in handen gesteld krachtens besluit der direktie, genomen in de jongste bestuursvergadering.

Is verstaan:

Deze stukken te stellen in handen der redaktie van 's Genootschaps tijdschrift.

14. Brief van voornoemd buitengewoon lid van Soerakarta den 19 January jl, weder aanbiedende een ter beoordeeling hem in handen gesteld prijsantwoord voor een maleisch leerboekje, onder mededeeling, dat hij zich bezwaard vindt zich te belasten

Digitized by Google

met de beoordeeling van een prijsschrift, waarvan de schrijver hem bij name bekend is.

Is verstaan:

Dit prijsschrift te stellen in handen van het lid den heer Von Dewall, met uitnoodiging de beoordeeling daarvan op zich te willen nemen.

15. Renvooi van het gouvernement van den 28 January 1859 no. 1489, ter beoordeeling aanbiedende een manuskript leesboekje voor de inlandsche scholen, opgemaakt door den heer C. Van der Linden en dingende naar den door het gouvernement uitgeloofden prijs voor maleische lees- en leerboekjes.

Is verstaan, als boven.

16. Advies van den heer Netscher omtrent een hem ter beoordeeling in handen gesteld maleisch leerboekje, het Genootschap toegezonden bij gouvernements renvooi van den 23sten November jl. no. 16752.

Het advies gunstig luidende en de direktie zich daarmede vereenigende.

Is verstaan:

Onder wederaanbieding van het bedoelde prijsschrift het gouvernement te berigten, dat het is geschreven in voldoend zuiver maleisch en geschikt voor gebruik op de inlandsche scholen.

17. Berigten van de heeren Munnich en Bleeker, in verband staande met een rekwest van den heer Friederich aan het Gouvernement om verhooging van inkomen, het Genootschap toegezonden om te dienen van konsideratiën en advies.

De direktie van oordeel zijnde dat hare voorlichting en raad ten deze niet verder mogen gaan, dan voor zooverre zij betrekking hebben tot de wetenschappelijke werkzaamheden van den heer Friederich in het algemeen, en dat zij niet kan beoordeelen in hoeverre tot eene nadere regeling van het inkomen van den Friederich, als ambtenaar van het gouvernement, aanleiding kan bestaan.

Digitized by Google

Is besloten:

Aan het gouvernement mededeeling te doen van hetgeen der direktie bekend is aangaande de wetenschappelijke werkzaamheden van den heer Friederich, doch dat zij, alhoewel van oordeel zijnde, dat hem een voldoend inkomen noodig is, zonder hetwelk hij zijne studiën moeijelijk zou kunnen voortzetten, niet kan beoordeelen, welke diensten de heer Friederich als ambtenaar aan het gouvernement bewezen heeft of nog bewijst, zoodat zij ook niet kan adviseren in hoeverre de aanspraken op verhooging van inkomen, welke de adressant wenscht te doen gelden, als gegrond kunnen worden aangemerkt.

18. Brief van het lid den heer Van Ophuysen, gedagteekend Benkoelen den 28ª December 1858, aanbiedende eenige koraalstokken.

Is verstaan:

Deze verzameling in dank aan te nemen.

19. Brief van den direkteur van het Museum van oudheden te Leiden van den 6ª July 1858, aanbiedende:

1. Een afdruk genomen op de lithographische pers van eene metalen plaat met opschrift in oud javaansche (kawi?) karakters. De plaat zelve, gevonden, volgens opgaaf in de Vorstenlanden, is voor het museum, met meer andere voorwepen (afkomstig uit de nalatenschap van wijlen den oud-resident Jhr. Von Schmidt auf Altenstadt) aangekocht op de verkooping van 15 February bij de boekhandelaars C. Van Doorn en Zn. te 's Gravenhage, en onder de merken J. S. no. 17 op den algemeenen inventaris van het Museum te Leiden ingeschreven.

Den afdruk tegen het licht houdende, zal men ontwaren, dat de karakters vrij duidelijk te voorschijn treden.

2. Afgietsels in pleister van twee koperen platen met opschrift als boven, doch op beide zijden, in 1815 in de dessa Bettro, distrikt Sengello, residentie Soerabaja op Java, gevonden, en uit de nalatenschap van wijlen den hoogleeraar Reinwardt op

Digitized by Google

17 Maart 1855 aangekocht; op den inventaris van het Museum te Leiden geboekt onder de merken R. J. A. 2.

De bibliothekaris tevens direkteur van het museum deelt mede, dat hij dezen brief reeds heeft beantwoord en den dank der direktie voor het geschonkene betuigd, op welke handeling de goedkeuring der vergadering wordt verzocht en verleend.

20. Nota van den heer Netscher, luidende als volgt:

Bij mijn vertrek naar Celebes wensch ik het het hier volgende der Direktie van het Bataviasch Genootschap mede te deelen, waartoe ik niet in de gelegenheid ben geweest bij eene Direktie-vergadering

1. Heb ik de eer, namens den heer John Loudon voor het museum aan te bieden de nevensgaande armbanden, afkomstig uit de Batta-landen.

2. Leg ik hierbij over eene lijst van vraagpunten, betreffende de huishouding van indische volken, die aan Dr. Arndt als leiddraad zou kunnen worden gezonden (hierover is in de bestuursvergadering van December jl. gehandeld).

3. Bied ik, namens het lid J. J. Van Coevorden te Soerabaja, voor de boekerij aan: 1 exemplaar van den katalogus der munt- en penning-verzameling van Van Dam.

4. Als geschenk van mij zelven bied ik, voor de boekerij, aan: 1 exemplaar Aanteekeningen op de kaart van Java door Van den Velde.

5. De heer Weitzel heeft op zich genomen de verdere behandeling der zaak van de platen van de weduwe Droop.

6. Namens de heer Canneman, inspekteur der kultures, bied ik aan 1 ex. der medaille op wijlen den resident Maijor, reeds door mij bij de penningverzameling geborgen.

(De sleutels van het munt- en penning-kabinet heb ik aan den heer Munnich overgegeven.).

Is verstaan:

a. De armbanden onder dankbetuiging aan te nemen en te plaatsen in het Museum.

Digitized by Google

b. De instruktie te doen toekomen aan den heer Arndt en den heer Netscher dank te betuigen voor hare zamenstelling.

C. Voor de boekgeschenken en medaille op de gewone wijze den dank der direktie te betuigen.

21. Een medaille en 10 muntstukken aangeboden door den luitenant chinees te Batavia Fan-kom-bi.

Is verstaan:

De medaille en munten te plaatsen in het penningkabinet en den schenker op de gewone wijze dank te betuigen.

22. Brief van den heer Janette Walen, gedagteekend 5 February 1859, kennis gevende dat vele drukten aan eigene zaken verbonden, het hem onmogelijk maken langer het penning meesterschap des Genootschaps waar te nemen.

Deze mededeeling met leedwezen door de direktie vernomen zijnde en in de vergadering niemand aanwezig, die zich tot de waarneming van het thesaurierschap aanbiedt,

Is verstaan:

Den heer Janette Walen uit te noodigen, voorloopig nog in zijne betrekking als thesaurier te blijven, zullende in de volgende bestuursvergadering, tot de benoeming van zijnen vervanger als thesaurier worden overgegaan.

III. De heer Weitzel brengt mondeling nader verslag uit over een manuskript over den Java-oorlog van 1825—1830 in zijn bezit, waaruit blijkt dat hetzelve, alhoewel met geringe wijzigingen in een anderen vorm reeds openbaar gemaakt zijnde, van geene waarde is voor de publiciteit.

De heer Weitzel biedt voorts het manuskript aan voor de boekerij des Genootschaps, hetwelk in dank wordt aangenomen.

IV. Tot Lid des Genootschaps wordt voorgesteld en benoemd de heer A. De Codrika, konsul generaal van Frankrijk te Batavia.

Niets meer aan de orde van den dag zijnde wordt de vergadering gesloten.

De Direkteur-Sekretaris,

Dr. Bleeker.

Digitized by Google

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 19n MAART 1859.

Tegenwoordig zijn de HH.

Dr. G. Wassink, **Vicepresident.**

J. Munnich, **Bibliothekaris.**

Dr. P. Bleeker, **Sekretaris.**

I. De notulen der bestuursvergadering gehouden den 5den Februarij 1859 worden voorgelezen en goedgekeurd.

Ter tafel worden gebragt.

II. 1. Brief van den 1sten gouvernements sekretaris, van Batavia den 3den Maart 1859, verzoekende te willen berigten of het Genootschap genegen is een viertal metalen stukken, behoorende tot een gamelan-spel, bonang genaamd, en opgegraven in het distrikt Patti, desa Mestoko, over te nemen tegen de geschatte waarde.

Aangezien de bedoelde metalen stukken niet zijn bijgevoegd, en uit een schrijven van den resident van Japara blijkt, dat door dien hoofdambtenaar geene oudheidkundige waarde daaraan wordt toegeschreven,

Is verstaan:

Het gouvernement te berigten dat het Genootschap bedoelde voorwerpen niet wenscht over te nemen.

2. Brief van den direkteur der burgerlijke openbare werken van den 21 February 1859 No. 375/475, in antwoord op dezerzijdsch schrijven van den 10 February jl., mededeelende dat de resident van Batavia door hem is uitgenoodigd:

a. om den eerstaanwezenden ingenieur van den waterstaat alhier op te dragen, ten spoedigste te doen opmaken eene platte

Digitized by Google

grondteekening van de gebouwen met het bijbehoorende niet bebouwde terrein, thans aan het Genootschap in gebruik afgestaan, en te doen konstateren den toestand waarin de gebouwen zich bevinden en de middelen tot restauratie derzelve gevorderd.

b. om zich met de voormelde stukken te wenden tot het Genootschap, om voorloopig overeen te komen omtrent de wijzigingen, welke in de gebouwen gewenscht worden of noodzakelijk zijn; en

c. te dier zake een distributieplan op te maken.

Terwijl de direkteur voornoemd verder te kennen geeft, dat hij, zoolang deze bescheiden of inlichtingen niet op de voorschreven wijze van den resident bij hem ontvangen zullen zijn, elk ander of nader overleg met het Genootschap doelloos acht.

Is verstaan:

Den direkteur der openbare werken te antwoorden, dat de direktie, instemmende met zijn gevoelen omtrent het noodzakelijke van het vooraf opmaken van eene platte grondteekening van het terrein en de gebouwen, door het Genootschap gebezigd wordende, echter juist omtrent de aan te brengen verbouwingen, overeenkomstig het door het gouvernement bepaalde, met hem en den resident van Batavia in overleg wenschte te treden, onder mededeeling tevens, dat de direktie tot dat overleg ten allen tijde bereid zal bevonden worden, en dat 's Genootschaps verzamelingen het dringend noodzakelijk maken, dat in behoorlijke lokaliteit voor dezelve zoo spoedig mogelijk worde voorzien.

3. Brief van het besturend lid den heer Netscher, gedagteekend Badjoa den 6den Maart 1858, voorstellende eene som van *f* 200 over te maken aan den hoogleeraar Van der Chijs te Leiden, wegens door hem voor het munt- en penningkabinet des Genootschaps aangekochte penningen.

Is verstaan:

Dezen brief te stellen en handen van den thesaurier om te dienen van berigt.

Digitized by Google

4. Brief van het bestuurslid den heer Weitzel, gedagteekend Batavia den 1sten Maart, berigtende dat de wed. Droop, de in haar bezit zijnde afbeeldingen van Javaansche oudheden wil afstaan voor eene som van *f* 250.

Is verstaan:

Van den aankoop dier afbeeldingen af te zien en daarvan der wed. Droop kennis te geven.

3. Brief van het lid den kolonel L. J. Kroll, verzoekende zijn ontslag als lid, wegens vertrek naar Europa;

6. Brief van dezelfde strekking van den kolonel J. E. Van der Smissen, om dezelfde redenen:

Is verstaan:

De namen der heeren Kroll en Van der Smissen van de ledenlijst af te voeren.

7. Gouvernements besluit van den 11den February 1859 No. 3, bepalende dat twee met goud gemonteerde pieken, welke door den vorst van Kota Waringin aan den resident der Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo ten geschenke zijn aangeboden, zullen worden afgegeven aan het Genootschap, ten einde in eene afzonderlijke afdeeling van zijn museum voor het gouvernement te worden bewaard.

Aangenomen voor kennisgave.

8. Brief van den eersten gouvernements sekretaris, van Batavia den 14n February No. 340, aanbiedende voor 's Genootschaps tijdschift het rapport van den adsistent resident van Billiton, omtrent de zoogenaamde staatkundige en huishoudelijke regten der inheemsche bevolking van Biliton.

Is verstaan:

Dit rapport te stellen in handen der kommissie van redaktie van het tijdschrift.

9. Nota van den bibliothekaris den heer Munnich, toelichtende den brief van den 1sten gouvernements sekretaris van den 3den January No. 5, handelende over het in slechten staat bij

Digitized by Google

het ministerie van koloniën te 's Gravenhage aangekomen zijn van door het Genootschap verzondene boekwerken.

Is verstaan:

De toelichtingen, in genoemde nota bevat, waaruit blijkt dat meer dan vermoedelijk de schade aan boord van het schip waarmede de boeken zijn overgebragt is veroorzaakt, doch dat voortaan bovendien zorg zal worden gedragen dat de boeken in met blik gevoerde kisten naar Nederland worden geëxpedieerd, ter kennis van het gouvernement te brengen.

10. Brief van den heer J. J. Schnell te Batavia, aanbiedende, ter overname, een 12tal exemplaren van een door hem vervaardigd gedicht op wijlen den direkteur des Genootschaps P. Baron Melvill van Carnbée.

Is verstaan:

Bedoelde exemplaren voor rekening van het Genootschap over te nemen en den thesaurier te magtigen het bedrag daarvoor uit te betalen.

11. Brief van den direkteur den heer A. W. P. Weitzel, van Batavia den 1sten Maart jl., kennis gevende dat hij, wegens zijn vertrek naar Nederland, genoodzaakt is als lid des bestuurs af te treden, doch dat hij niet zal nalaten ook in Nederland de belangen des Genootschaps naar vermogen te behartigen.

Is verstaan:

Den heer Weitzel het leedwezen der direktie over zijne aftreding als bestuurslid te betuigen en hem te benoemen tot honorair lid des Genootschaps, onder mededeeling tevens, dat de direktie op hoogen prijs stelt zijne medewerking in Nederland tot bevordering van 's Genootschaps belangen.

12. Brief van den schout bij nacht, kommandant van Z. M. zeemagt in Oost-Indië en inspekteur der marine, van Batavia den 23 February jl. 1e bureau No. 803, aanbiedende eene lijst van vuurmonden, bij de expeditie tegen Djambi veroverd en thans liggende op 's lands werf te Batavia, onder mede-

Digitized by Google

deeling, dat daaruit eene keuze kan gedaan worden voor 's Genootschaps verzamelingen:

Is verstaan:

De direkteur van het museum uit te noodigen, die vuurmonden te willen bezigtigen en de direktie te berigten, welke daarvan geschikt zijn tot plaatsing in 's Genootschaps verzamelingen.

13. Brief van den luitenant-generaal adjudant des konings in buitengewone dienst, kommandant van het Oost-Indische leger, van Batavia den 17 Maart 1859, 3de bureau No. 16, in antwoord op dezerzijdsch schrijven van den 10n February jl., ter inzage aanbiedende het schrijven van den chef van het wapen der artillerie van den 14n Maart jl. No. 1180/134, waarin mededeeling wordt gedaan, van de in de oorlogsmagazijnen aanwezige, bij vorige gelegenheden op den vijand buit gemaakte ligte geschutsoorten, welke aan het Genootschap zouden kunnen worden afgestaan, en voorts uitnoodigende te willen opgeven, in hoeverre van dit geschut door het Genootschap partij kan worden getrokken.

Uit den brief van den kolonel voornoemd blijkt, dat slechts in de oorlogsmagazijnen te Batavia 4 op den vijand veroverde bronzen lilla's aanwezig zijn, alle afkonstig van de Lampongsche expeditie.

Is verstaan:

Bedoelde vuurmonden in oogenschouw te nemen en, bij geschikt bevinding tot plaatsing in 's Genootschaps museum, den kommandant des legers nader te verzoeken, die aan het Genootschap te willen afstaan.

14. Brief van den heer H. Van Blommenstein, van Pekalongan den 9 February jl., aanbiedende een plankje, bestreken met eene kompositie, welke gezegd wordt de witte mieren uit het hout te weren, met verzoek om inlichting, of alsnog als uitgeschreven te beschouwen is de prijsvraag, waarbij *f* 10,000 wordt toegekend aan den inzender van een voldoend antwoord daarop.

Is verstaan:

Digitized by Google

Den heer Van Blommenstein mede te deelen, dat die prijsvraag tot dusverre evenmin voldoende beantwoord als ingetrokken is, en hem overigens te verwijzen naar het 19e deel van 's Genootschaps Verhandelingen, waarin de bedoelde prijsvraag uitvoerig is omschreven.

III. Tot lid des bestuurs wordt gekozen zijne exc. de heer J. Van Swieten, luitenant generaal, kommandant van het Indisch leger, adjudant van Z. M. den Koning in buitengewone dienst.

IV. Tot gewone leden worden benoemd de heeren J. J. Van Emmerik, waarn. hoofdintendant der militaire administratie te Batavia en F. G. Beckman, kapitein der infanterie te Willem I, wordende voorts het benoemde gewone lid, de heer Van Emmerik, gekozen tot lid des bestuurs en thesaurier des Genootschaps.

Niets meer aan de orde van den dag zijnde wordt de vergadering gesloten.

De Direkteur-Sekretaris,

Dr. Bleeker.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN

OMTRENT DE BEVOLKING VAN

BILLITON,

DOOR

L. SCHEPERN,

Adsistent-resident aldaar.

De bevolking van Billiton (eigenlijk Blitong) bedraagt circa 12000 zielen, verdeeld in orang darat (bewoners van het vaste land) en orang sekah en djoeroe (bewoners van praauwen, waarmede zij langs de kusten zwerven); onder dit getal zijn mede begrepen de op de hoofdplaats Tandjong Pandan wonende vreemdelingen en omtrent 1000 chinezen, waaronder 600 mijnwerkers.

De voortbrengselen en artikelen van uitvoer zijn: tin, ijzer (dat door de bewoners tot spijkers en wapens verwerkt wordt), rotanstokken, garoe- en embalohout, soga- en tinggi-boombast (verwhout), was, gom damar, legmatjes en kadjangmatten, terwijl de omringende zee tripang, agar-agar, schildpad en visch oplevert. De rijst, die er op ladangs of drooge velden verbouwd wordt, is van min goede kwaliteit en niet voldoende om in de behoefte der bevolking te voorzien.

De artikelen van invoer bestaan in rijst, suiker, klappernoten, lijnwaden, aardewerk, tamarinde, tabak, thee, olie en eenige artikelen van minder aanbelang.

Digitized by Google

Billiton was vroeger cijnsbaar aan den sulthan van Palembang, door wien de vorst ook werd verkozen en aangesteld, maar deze verhouding heeft reeds zoo lang opgehouden te bestaan, dat het overbodig is dit punt verder aan te roeren.

Onder het Engelsch bestuur, waaraan van wege de Palembangsche vorsten, in 1812, het eiland Billiton in vollen eigendom was afgestaan, werd het toen regerende hoofd, depati Tjakra di Ningrat, door Radja Akil, een Siaksch hoofd, in 1813 vermoord, wegens weigering van den eersten om te Muntok te komen. Hij liet toen, onder andere kinderen, twee zonen na.

Na de teruggave van de kolonie door het Engelsch gouvernement werd, eerst na de overwinning van Palembang in 1821, Billiton door den Palembangschen pangeran sjarif Mohamad voor Nederland in bezit genomen, welke toen aldaar eenigen tijd met het beheer der zaken belast bleef, tot dat hij later werd opgevolgd door het hoofd der gewapende kruisbooten, pangeran sjarif Hasim, die, na zijnen dood, vervangen werd door het hoofd der Lepar-eilanden, mas agoes Mohamad Asik. Deze hoofden hadden toen meer bepaaldelijk te waken voor het weren der zeeroof, die toen naar willekeur gedreven werd.

De onophoudelijke oneenigheden tusschen deze lieden en den oudsten zoon van den vermoorden depati, die den titel van zijnen vader had aangenomen, deden wenschen, dat, op de eene op andere wijze, aan dien stand van zaken een einde werd gemaakt, hetgeen sedert gelukte, doordien mas agoes Mohamad Asik weder als hoofd der Lepar-eilanden werd benoemd, en, in diens plaats, de oudste zoon van den vermoorden depati, in 1838, als hoofd van Billiton, door de regering werd aangesteld tot hoofd der darat bewoners en sekahs, met den titel van depati, en sedert, tot aan zijn' dood, in 1854, is blijven besturen. Hem werd een inkomen van het gouvernement van *f* 200, een kojan rijst en een kojan zout 's maands toegekend, tot tegemoetkoming in het houden van kruisvaartuigen tegen den zeeroof.

Digitized by Google

Volgens de bestaande adat moet, bij overlijden van den vader, de titel van depati overgaan op zijn oudsten zoon; maar de vorige depati, geen mannelijke kinderen hebbende, is, bij zijnen dood, zijn broeder kiagoes Mohamad, hem, in 1854, onder den titel van depati Tjakra di Ningrat opgevolgd.

De tegenwoordige depati, heeft, evenmin als zijn overleden broeder, zonen, maar vier dochters, waarvan eene bij eene bijzit, de drie overigen bij twee echte vrouwen.

De oudste zijner echte dochters is getrouwd met kiagoes Mahmoed, welke niet van den bloede is, maar, bij zijn huwelijk, door de bevolking met dezen titel werd begroet.

Zijne hierop volgende onechte dochter is gehuwd met een inlander genaamd kiagoes Itam, die hierdoor mede dezen titel verkreeg.

De derde zijner dochters, uit hetzelfde echte huwelijk als de vrouw van kiagoes Mahmoed gesproten, is gehuwd met het hoofd der policie te Tandjong Pandan, ngabehi kiagoes Endek, zoon van eene zuster van den depati.

De vierde dochter is nog ongehuwd.

Billiton is verdeeld in zes distrikten, welke door distriktshoofden, met den titel van ngabehi, en onder het opperbeheer van den depati worden beheerd. Deze distrikten zijn: Tandjong Pandan (waaronder het eiland Mendanau, beheerd door een' bezoldigden mandoer, behoort), Sidjok, Boeding, Blantoe, Badau en Lingang.

Onder de ngabehi's zijn weder mindere hoofden, voerende de titels van karia, batin, loerah en mandoer, echter niet door het gouvernement erkend of benoemd, die, door tusschenkomst van de distriktshoofden, bevelen van den depati ontvangen en hem in het doen uitvoeren daarvan behulpzaam zijn.

De depati wordt door het gouvernement aangesteld, zoo ook de ngabehi's, op voordragt van den adsistent-resident, en na gehouden beraadslaging met den depati.

Digitized by Google

Slechts de mindere hoofden worden door den depati, na daarover met de ngabehi's van het distrikt, waarin de benoeming geschiedt, te hebben gesproken, aangesteld.

Zooveel mogelijk worden tot plaatsvervangers de kinderen of bloedverwanten van een overleden hoofd aangesteld.

De depati en, in zekere mate, ook de mindere hoofden kunnen beschikken over de diensten van de onder hen staande bevolking. Ieder gehuwd man is verpligt 20 dagen per jaar bij zijn opperhoofd te werken, tot het maken en beplanten zijner ladangs (rijstvelden) en het bouwen en onderhouden zijner woningen en praauwen, gedurende welken tijd hij geen loon, maar slechts de kost verdient.

Indien evenwel een gehuwd man vier dochters heeft, die alle gehuwd zijn, zoo rekenen deze vier huisgezinnen slechts voor één en behoeven dan te zamen slechts de diensten van één man te verrigten. In dit geval is de vader hiervan verschoond. Ongetrouwde mannen zijn mede niet tot deze heerediensten verpligt.

De digt bij de huizen van den depati en van de ngabehi's wonende lieden verrigten geene bepaalde diensten. Zij vergezellen de hoofden op hunne togten en worden mede gebruikt tot het overbrengen van bevelen.

Men noemt deze lieden orang magar sari.

Het karakter van den darat bewoner is over het algemeen goed en zachtzinnig. Zij zijn tamelijk goed te vertrouwen en diefstal, door een' echten billitonner bedreven, is eene zeldzaamheid; maar, zoo als bijna alle inlanders, zijn zij zeer lui en onverschillig in werken, en daartoe slechts te bewegen, wanneer de nood hen drijft om in hunne behoeften te voorzien.

De bevolking van Billiton voorziet in hare behoeften door het maken van rijstvelden, die zij mede met suikerriet, pisang, ananas en eenige aardvruchten, zoo als obi kajoe (bengala), obi djawa, katella, kladdi en kambili, beplanten.

Digitized by Google

Ieder huisgezin moet jaarlijks aan zijn hoofd betalen eene gantang (4¼ katti) rijst en eene gantang emping (geroosterde en gestampte nieuwe ongebolsterde rijst), welke gift met den naam van boenga tahon (bloem van het jaar) wordt bestempeld.

De rijstvelden worden, daar dezelve slechts om de 8 of 10 jaar kunnen worden gebruikt, jaarlijks verplaatst, en, in den regel, verhuist de inlander mede jaarlijks naar zijn nieuw rijstveld; slechts in enkele gevallen beplanten zij den omtrek hunner woning met weinige soorten vruchtboomen, waar zij zich dan bepaald, als hunne rijstvelden niet te ver afgelegen zijn, ophouden. Zoodanige vaste woonplaatsen worden door den inlander kleka's genoemd.

De rijstvelden alsmede de kleka's gaan, bij overlijden, van de ouders op de kinderen over.

De ladangs bestaan eenvoudig uit omgehakt bosch, hetwelk, als het droog genoeg is, verbrand wordt en van paggers, ter wering van wilde varkens, herten en andere dieren, voorzien wordt.

Er bestaan op Billiton slechts twee zoogenaamde groote wegen, waarvan eene van Tandjong Pandan naar Sidjok (ongeveer 20 palen lang), en eene van Tandjong Pandan naar Badau (ongeveer 14 palen lang), welke wegen benevens de bestaande bruggen door de bevolking worden onderhouden.

Overigens is de kommunikatie tusschen de verschillende distrikten zeer slecht en bestaat, voor het grootste gedeelte, door voetpaden, die van ladang tot ladang loopen en daarom even dikwijls als dezen moeten worden verlegd.

De zijwegen naar de mijnen worden door de mijnwerkers aangelegd en onderhouden.

Men vindt op Billiton verscheidene rivieren, waarvan sommige, zoo als de Tjeroetjoep, Brang, Lingang, Soengei Padang en Sidjok, de eene in meer de andere in minder mate, voor niet te groote praauwen bevaarbaar zijn.

Digitized by Google

De meeste handel wordt gedreven door de zich ter hoofdplaats gevestigd hebbende vreemdelingen uit den indischen archipel en chinezen, welke laatsten zich, sedert de tinmijnontginning, bijna uitsluitend daarvan hebben weten meester te maken.

Er bestaan drie middelen welke ten voordeele van het gouvernement worden verpacht, als: de verkoop van opium in het klein, de po- en topho-spelen, en de kleine lombard; welke pachten in deze jaren circa *f* 20000 gezamenlijk afwerpen.

De daratbewoners belijden, over het algemeen, de mahomedaansche godsdienst, vermengd met boedismus en oneindig veel heidensch bijgeloof. Geen hunner is bekend met den koran, maar volgen slechts eenige aangenomen en bekende voorschriften en formules van denzelven.

Ofschoon, volgens hunne godsdienstige beginselen, den man meer dan eene vrouw is veroorloofd, maakt de darat bewoner, met uitzondering van slechts eenigen der hoofden, daarvan weinig of in het geheel geen gebruik.

Hunne huwelijken worden op de gewone wijze door den priester gesloten, die daarvoor ontvangt *f* 1 zilver, een gantang rijst, een legmatje en eene kip, en dit na bekomen toestemming van de ouders en hoofden.

De bruidschat (oewang adat) verschilt van 9 tot 30 reaals (à *f* 2), en wordt door de ouders ontvangen. Aan de nieuw gehuwde vrouw wordt door haren man betaald $2\frac{1}{4}$ reaal, welk geld met den naam van isi kawin bestempeld wordt.

Het vragen van een meisje aan hare ouders geschiedt door het zenden van een beteldoos, waarin eenig geld, ringen en kleedingstukken, en het aannemen van het gezondene wordt als toestemming beschouwd.

Gewoonlijk loopen de huwelijken zeer stil, met een eenvoudig feestmaal af. Slechts bij enkelen der voornamen worden de bruid en bruidegom beurtelings aan de genoodigden vertoond. Als de bruidegom gegoed is, wordt de bruidschat contant betaald; meestal wordt dezelve te goed gehouden.

Digitized by Google

Indien de vrouw verlangt te scheiden en de man hierin niet toestemt, maar de vrouw toch zulks doordrijft, moet de bruidschat, als die betaald is, door de ouders van de vrouw worden terug betaald, benevens eene boete (teboes talak), die 20 reaals bedraagt, en krijgt de vrouw dan niets van de gezamenlijke goederen als een stel kleederen, terwijl zij verpligt is met het aangaan van een nieuw huwelijk 100 dagen te wachten.

Indien het huwelijk met beider toestemming ontbonden wordt, moet de vrouw van de gezamenlijke bezitting $\frac{1}{3}$ deel ontvangen, moet mede 100 dagen weduwe blijven, en behoeft de bruidschat niet terug betaald te worden.

Bij het overlijden van den man ontvangt de weduwe $\frac{1}{3}$ deel der nalatenschap en moet drie jaren wachten alvorens zij weder kan trouwen.

Bij het aangaan van een huwelijk volgt de man de vrouw naar het distrikt waartoe zij behoort en komt alzoo onder het beheer van het nieuwe distriktshoofd. De kinderen uit dit huwelijk geboren worden beschouwd als te behooren tot het distrikt der vrouw.

Bij ontbinding van een huwelijk volgen de kinderen gewoonlijk den vader, tenzij zij bij de moeder verkiezen te blijven, in welk geval het punt in der minne beslist wordt.

Volgens de adat behooren de vrouwen aan het land en kunnen zij, al zijn zij met vreemdelingen gehuwd, hetzelve niet verlaten zonder toestemming van den depati.

Bij het overlijden van iemand wordt het lijk in lijnwaad gewikkeld en slechts zelden van eene kist gebruik gemaakt. Het begraven geschiedt gewoonlijk denzelfden dag dat iemand sterft en, zulks afgeloopen zijnde, wordt te huis gegeten en gebeden, hetgeen weder om de 3, 7, 50 en 100 dagen herhaald wordt. Tevens worden voor het wasschen van het lijk, het graven van het graf en het lezen van gebeden eenige geschenken en geld uitgedeeld, verschillende dit naar gelang van de meerdere of mindere rijkdom der nabestaanden.

Digitized by Google

De grafteekenen, welke tambak en missan genoemd worden, zijn van ijzerhout en dikwijls schoon uitgesneden.

Voor de besnijdenis van de jongens ontvangt de moedin (persoon die dit doet) evenveel als, bij een huwelijk, aan den priester betaald wordt.

Bij het besnijden van de meisjes ontvangt de vrouw die dit verrigt 60 duiten, een gantang rijst, een matje en een kip.

Bij het doorprikken van de ooren der meisjes wordt betaald 30 duiten benevens een gantang rijst, een matje en een kip.

Zoowel de besnijdenis als het doorprikken der ooren wordt met een feestmaal gevierd.

Omtrent de afkomst van de sekahs of orang laut is niet het minste bekend; sedert menschengeheugen houden zij zich op de kust van Billiton op.

Zij zijn verdeeld in vijf stammen, door hen soekoes genaamd, en wel de soekoe Djoeroe, de soekoe Katapang, soekoe Parak, soekoe Blantoe en soekoe Olim, die alleen onder het beheer van den depati staan.

Elke soekoe wordt daarenboven nog bestuurd door een hoofd, uit hun midden gekozen, en die kapala besaar wordt genaamd; vroeger voerden zij den titel van demang, die thans geheel is afgeschaft.

Onder den kapala besaar staan weder mindere hoofden, batin en katoewa geheeten.

De hoofden worden door den depati aangesteld, die daarover met de batins en katoewa's moet raadplegen.

Gewoonlijk is de post erfelijk of wordt iemand gekozen wiens familie uit vele leden bestaat, welke dan allen gehoorzaamheid verschuldigd zijn.

Al deze menschen wonen op sampans (praauwen), die gewoonlijk 5 à 6 vademen lang en 1 vadem breed zijn, en waarmede zij langs de kusten zwerven of zich stoutmoedig naar de omliggende eilanden wagen.

Digitized by Google

De soekoe Djoeroe volgt geheel de gewoonten en godsdienst van de billitonsche orang darat. Zij leven van de tripang-, schildpad- en vischvangst en verzamelen agar-agar, terwijl hunne vrouwen mede kadjangmatten vervaardigen. Hunne praauwen zijn gewoonlijk veel beter dan die der overige sekahs ingerigt, wien zij ook verre in beschaving vooruit zijn.

De overige sekahs belijden, over het algemeen, in het geheel geene godsdienst of zijn heidenen. Zij eten, met weinig uitzondering, met graagte wilde varkens en schildpadvleesch, dat door den maleijer voor hoogst onrein gehouden wordt. Enkelen van hen hebben zich doen besnijden en zijn tot het mahomedaansch geloof overgegaan.

Hunne taal is geheel verschillend van het maleisch, ofschoon zij dit ook in meerder of in minder mate verstaan, en wordt erg door de keel uitgebragt.

Zij bestaan mede alleen van hetgeen hun de zee oplevert, vooral de tripang en agar-agar, en van het maken van kadjangmatten. Slechts op het steken van schilpad leggen zij zich niet zoo sterk toe als de orang Djoeroe.

Hun voedsel bestaat uit rijst, obi bengala en sago, benevens visch, die zij zeer behendig met de harpoen steken, terwijl javaansche suiker hunne lekkernij uitmaakt.

Gedurende de oostmoeson is, door de vele windstilten, de tripangvangst voordeelig en kunnen zij daardoor ruimschoots in hunne behoeften voorzien, maar in de westmoeson lijden zij dikwerf groot gebrek en voeden zich dikwerf dagen lang met schelpdieren en visch.

Zij houden zich dan, als de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, ook bezig met het verzamelen van tinggi- en soga-bast en het maken hunner sampans.

Er bestaat bij hen in het minst geen denkbeeld om een gedeelte van de opbrengst hunner vangst voor die slechte tijden te bewaren. Zij werken gewoonlijk slechts eenige dagen en blijven dan luijeren,

Digitized by Google

tot dat het verdiende verteerd is en de honger hen drijft op nieuw naar voedsel om te zien.

Hunne huwelijken worden zonder priester gesloten en behoeft daartoe alleen door de ouders aan de hoofden worden kennis gegeven. Voor of bij het sluiten van het huwelijk ontvangt de bruid een stel kleederen, en, in enkele gevallen, eene beteldoos met eenige oor-en vingerringen, die gewoonlijk van zilver en slechts zelden van goud zijn.

Zij zijn uiterst gesteld op het dragen van armbanden, die zij somtijds bij menigte en van grof koperdraad gemaakt, aan hebben.

Indien een man een meisje vraagt maar haar nog niet dadelijk wil trouwen, moet hij haar van dat oogenblik onderhouden.

Hunne bruidschat (oewang adat) bedraagt van 9 tot 30 reaals, die gewoonlijk met eene sampan, klein koperen huisraad, wapens en een klein gedeelte geld wordt voldaan.

In de meeste gevallen wordt de bruidschat niet dadelijk betaald, maar geschiedt dit bij het scheiden of het overlijden der vrouw.

Als de vrouw verlangt te scheiden moet het betaalde worden terug gegeven.

Indien een man uit de eene soekoe eene vrouw uit eene andere huwt, moet hij mede daartoe overgaan en het hoofd van de stam zijner vrouw gehoorzamen.

De kinderen, uit een huwelijk geboren, behooren immer tot de soekoe van de moeder.

Zij betalen jaarlijks aan den kapala besaar een gedeelte der tripang en agar-agar, dat circa *f* 2 per sampan of huisgezin zal bedragen.

Ook de batins en katoewas heffen eene dergelijke schatting, van de tot hunne familie en ondergeschikten behoorende sampans. Zij zijn mede geregtigd tot een klein gedeelte der oewang adat of bruidschat.

Wanneer de tripangvangst voordeelig is, kan een man per

Digitized by Google

dag gewoonlijk tot *f* 2 verdienen.

Zij verrigten mede eenige diensten voor hunne hoofden, bestaande in het bemannen hunner praauwen, tot wering van zeeroof of tot het doen van reizen langs de kusten, en worden, in dat geval, door dengene die hen gebruikt, gevoed, maar genieten geen loon; voor hun voedsel wordt gerekend 2 kattis rijst per man 's daags.

In enkele gevallen genieten zij van hunne opperhoofden voorschot in rijst, hetwelk zij dan met tripang en agar-agar moeten restitueren; maar zij zijn in die soort van handel niet te vertrouwen, daar zij, in plaats van hunne schuld of een gedeelte daarvan te betalen, hunne vangst elders verkoopen.

Over het algemeen is de sekah zacht van karakter en, vooral op het land of in het bosch, werwaarts hij zich slechts met troepen durft te begeven, zeer vreesachtig.

Billiton, 1 november 1858.

Digitized by Google

IETS

OVER DE

TIJDBEREKENING BIJ DE CHINEZEN,

DOOR

J. HAGEMAN, JCz.

DERDE AANVULLING DER ANTWOORDEN OVER INDISCHE TIJDREKENKUNDE.

Zie dit tijdschrift deel I, *bladz.* 372, dl. II, bl. 318, dl. III, bl. 105, 279, *en de landsalmanak, voorwerk*, 1855—1859.

Naar aanleiding van de weetgierige vragen van eenen onbekende, in 1853 geuit en opgenomen op bl. 372—380, deel I van dit tijdschrift, hebben wij opvolgende den almanak verrijkt met de antwoorden, en eenige opstellen ter boven aangehaalde plaatsen doen opnemen. Er blijft evenwel nog wel wat te antwoorden over, waarin wij geene andere zwarigheden hebben gevonden, dan gebrek aan genoegzamen tijd tot de opsporing, berekening en zamenstelling.

(Het mag wel jammer genoemd worden, dat de landsalmanak niet genoegzaam in de zetelplaats der javaansche geleerdheid schijnt bekend te zijn; althans, een javaansch kalendertje van Samarang heeft in Delft een opstel over de chinesche

Digitized by Google

feestdagen uitgelokt, geschreven in Leijden, 1855, door den heer Hoffmann. Sedert zal die Bataviasche landsalmanak wel tot in Delft doorgedrongen zijn, zoo wij nederig mogen hopen).

Ons bedunkens is een tijdschrift, dat vragen en antwoorden opneemt, even als „de Navorscher," van hoog belang voor allen, die ook slechts een enkel penningske kunnen bijdragen voor de wetenschap; maar ook is het wenschelijk, dat die antwoorden toevloeijen van de velen, die kennis voor de beantwoording bezitten, maar vaak deze kennis voor zich houden, ten ongerieve van alle weetgierigen. Een enkele doet zich hooren, maar wie faalt soms wel niet?

Het volgende geven wij als vervolg van de chinesche tijdrekening en voor de zamenstelling van den chineschen kalender (zie deel II, bl. 332 en 333). Onze bronnen zijn de Pêh-liang king of de gewone chinesche staatsalmanak, en onze chinesche leermeester. Den almanak van het nieuwe rijk in Kwang-si, Tai ping tiën koeë, hebben wij nog niet kunnen opsporen; die almanak heet Tai-ping-li-tschi; hij neemt aanvang met het jaar Kwi tjo, 8 Februarij 1853, en van toen af begint de usurpateurs-keizerlijke rekening, waarvan het loopende jaar, Ki-bi, het VII^{de} zal zijn; van de legitimistische keizerlijke rekening is dit jaar Ki-bi het IX^{de} van Amhong, alias Hiën-foeng. Wij geven de chinesche woorden en klanken, zoo als die ons zijn voorgekomen, zonder de chinesche karakters, die toch weinige lezers vinden.

Digitized by Google

I. Vervolg van den LXXVI cirkel; bl. 331 deel II; Almanak 1858 bl. 17. Jaren van den LXXVII cirkel.

Chinesche jaren.				Getal dagen.	Maan den.	Begin op de gewone (Cr.) telling.	Dierlijke Beteekenis der jaren.
No.	Naam.	Kah-tsoe naam.					
1.	Tjih.	Kah-tjoi.	Kap-tsoe.	354.	12.	11 Feb. 1864.	Muizen.
2.	Goe.	Jet-tjioe.	Jet-phioe.	383.	13.	23 " 1865.	Buffels.
3.	Hog.	Pia-ja.	Phia-ien.	355.	12.	5 " 1866.	Tijgers.
4.	Tho.	Ting-baoh.	Tin-bah.	354.	12.	15 " 1867.	Boschkatten of konijnen.
5.	Liang.	Boh-sien.	Oe-zin.	383.	13.	4 " 1868.	Serpenten.
6.	Tjiwa.	Kè-tji.	Kie-tsé.	354.	12.	21 " 1869.	Slangen.
7.	Bi.	Khè-ngo.	Kang-gô.	384.	13.	10 " 1870.	Paarden.
8.	Yoe.	Sien-bi.	Lin-vei.	355.	12.	1 Maart 1871.	Schapen.
9.	Kauw.	Djim-sim.	Gin-sien.	355.	12.	19 Feb. 1872.	Apen.
10.	Ki.	Kwi-joe.	Koeij-jèn.	384.	13.	8 " 1873.	Kippen.
11.	Kaû.	Kah-soet.	Kia-su.	354.	12.	27 " 1874.	Honden.
12.	Ti.	Jet-hai.	Y-hoi.	354.	12.	16 " 1875.	Zwijnen.

De legitime keizer heeft de kalenders doen uitrekenen tot op het toekomende 25 jaar zijner regering, in de hoop van nog zóó lang te zullen regeren. De usurpateur-keizer heeft zijn toekomstig geslacht doen opnemen in zijnen staats- en hofkalender, van "het hemelsche rijk der volmaakte gelijkheid." Beide hopen alzoo op een lang bestaan.

De indeeling der maanden, dagen en aanvullingen is vastgesteld als volgt, volgens de laatste verdicten van de chinesche Sorbonne:

Loopende jaren, LXXVII cyclus.			Maanden, Goë, Gwik, Gwi.													
			Dagen der maanden, vastgestelde.													
Chineesch jaar.		Anno Dom.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	Loen-maand.		Totaal dagen.
No.	Naam.		Tjia.	Dji.	Sa.	Si.	Go.	Lak.	Tjet.	Phh.	Kaau.	Tjap.	Tjap-iet.	Tjap-dji.			
1.	Kah-tjoi.	1864.	29.	29.	30.	29.	30.	29.	30.	30.	29.	30	30.	29.	—	—	354.
2.	Jet-tjioe.	1865.	30.	29.	29.	30.	29.	29.	30.	30.	29.	30.	30.	29.	Go.	29.	383.
3.	Pia-jin.	1866.	30.	29.	30.	29.	29.	29.	30.	30.	29.	30.	30.	30.	—	—	355.
4.	Ting-baoh.	1867.	29.	30.	29.	29.	30.	29.	29.	30.	29.	30.	30.	30.	—	—	354.
5.	Boh-sien.	1868.	29.	30.	30.	29.	29.	29.	29.	30.	29.	30.	30.	29.	Si.	29.	383.
6.	Kè-tji.	1869.	30.	30.	29.	30.	29.	30.	29.	29.	30.	29.	30.	29.			354.
7.	Khè-ngo.	1870.	30	30.	30.	29.	30.	29.	30.	29.	30.	30.	30.	29.	Tjap.	29.	384.
8.	Sien-bi.	1871.	30.	30.	29.	30.	30.	29.	30.	29.	30.	29.	29.	30.			355.
9.	Djim-sim.	1872.	29.	30.	29.	30.	30.	29.	30.	29.	30.	30.	29.	30.			355.
10.	Kwi-joe.	1873.	29.	29.	30.	29.	30.	29.	30.	29.	30.	30.	29.	30.	Lak.	30.	384.
11.	Kah-soet.	1874.	29.	29.	30.	29.	30.	29.	30.	29.	30.	30.	30.	29.			354.
12.	Jet-hai.	1875.	30.	29.	29.	30.	29.	29.	30.	29.	30.	30.	30.	29.			354.

Digitized by Google

De chinezen hebben twee bewegelijke en een groot aantal vastgestelde feestdagen. De bewegelijke zijn: Tjenbeng, de herinnering aan de overledenen op de graven bij eet-offeranden, en Tangtjêh, de winterzonnestilstand, het begin van een nieuw astronomisch tijdvak. In de volgende jaren zullen deze bewegelijke feestdagen invallen als volgt:

Chineesche Jaren	A D.	Tjing-beng: dag en maand.	Tang-tjêh; dag, maand.	Deze bewegelijke feestdagen heeten ook, in andere dialecten der taal: Tjêng-beng: Tjing-bing, Tsing-ming. Tang-tjêh: Tang-tjik; Toëng-tchi; Schin-noengtzi.
Kêh-sien.	1860.	14. Sa- goë.	1.	
Sien-Yoe.	1861.	26. Dji- «	21.	
Djim-soet.	1862.	7. Sa- «	2.	
Kwi-hay.	1863.	18. Dji- «	12.	
Kah-tji.	1864.	28. Dji- «	23.	
Jet-thioe.	1865.	10. Sa- «	3.	
Phia-ien.	1866.	30. Dji- «	16.	
Ting-haäh.	1867.	1. Sa- «	28.	Tjap-iet.
Boh-sien.	1868.	12. Sa- «	8.	
Kè-tji.	1869.	8. Dji- «	5.	
Khè-ngo.	1870.	5. Sa- «	1.	
Sien-bi.	1871.	17. Sa- «	12.	
Djim-sim.	1872.	12. Dji- «	7.	
Kwi-joe.	1873.	9. Sa- «	3.	
Kah-soet.	1874.	4. Dji- «	14.	
Jet-hai.	1875.	15. Sa- «	10.	

Gewoonlijk vallen deze feestdagen in op den 5den april en den 22sten december, europesche rekening. De usurpateur-keizer heeft met opzet deze feestdagen één dag met den legitimistisch-keizerlijken almanak in verschil gebragt. De onlangs uit China ontvangene kalenders hebben vele chinesche hoofden in den war gebragt door deze foutive berekening. Ieder chinees bezit gaarne een kantoor- en plano-almanak, en wenscht precies den tijd te weten voor feesten en offers.

De andere feestdagen vallen in op de volgende datums:

1e. dag Tjiä-goë. Sam-siang-kong-see-djit, nieuwjaar; 't feest der geboorte van een nieuwjaar; dies natalis.

2e. dag Tjiä-goë. Thau-gee; offerdag der handelaren om geluk.

9e. dag Tjia-goë. Giok-hong-siang-tee-see-djit, offers aan Tientch, de groote geest van hemel en aarde.

4e. dag Tjia-goë. Tjih-ang, offerande ter nederdaling van den hemelgeest.

Digitized by Google

13e. dag Tjia-goë, en 13 Go goë. Kwan-tee-sioe, Kwan-te-a, huisgod; ook 3 Dji-goë.

15e. dag Tjia-goë. Thian-kwan-tai-tee; Schi-woe-ji; Gwan-siau; Tjap-go-meh. Schang-yoën, of hoe die feestnaam ook nog verder wordt uitgedrukt op bl. 268 en 295, van 't IV deel, Delftsch tijdschrift voor Indië, aldaar beschreven door de heeren Hoffmann en Aquasi Boachi.

16e. dag Tjia-goë, Tjoo-gee; ook op alle 2de en 16de der maanden; handels-offerande.

2e. dag Dji-goë; Soe-bing-tjau-koen-see-djit.

19e. dag Dji-goë; Kwan-im-hoet-tjo-see-djit, ook op 19 Lak-goë;-Sing-to.

3e. dag Sa-goë; Maa-tjo-pé-see-djit, of San-te-á; offer aan den luchtgod.

23e. dag Sagoë; Ma-tjo-pé; offers aan den god der zee.

9e. dag Si-goë; Khong-tjoe; khong tjioe-siae; - Confucius.

5e. dag Go-goë; Go-tji-tjik; Pe-tjoen. Raadslags feest. (Delfts. Tijds. IV. 273, 296.)

7e. dag Tjiet-goë. Tjit-sik; starren conjunctie.

15e. dag Tjiet-goë. Té kwan, Tiong-gwan, Photo, Tjiĕt-goe-poă; Tji-joko; Tsi-yoeé-hoei; yoe-én; Tsoen-yuen. Reboetan; Tsouw-ko; Sam-kay; gedachtenis en lafenis der zielen in de hel. (Delfts. Tijds. IV. 276, 297.) Dit feest moet eigenlijk worden gevierd des middernachts van 15 op 16; des nachts worden de dooden (de hellezielen die honger lijden) door allerlei eetwaren in huis, en door allerlei andere geriefelijkheden buiten 's huis, op eene algemeene stelling opgesteld, gelaafd; en tevens eene universeele maar drievoudige magt vereerd door offers.

15e. dag Pé-goë; Tay-pi-kong, Tiong-Tjioe, handels-god; offers. Sembayang-pia.

9e. dag Kaú-goë; Tian-yang, Tiang-yang, algemeene wandeldag, en in China de gewone dag om allerlei vliegers op te laten.

Digitized by Google

15e. dag Tjap-goë. Samkay; Hiä yoeën; gelijk als op 15 Tjiet-goë; offers aan de drieheid; de drie hoogste magten.

4e. dag Tjap-iet-goë; Khong-hoe-tjoe see-djit Confucius.

24e. dag Tjap-dji-goë; Sang-ang; offers aan de ten hemel opgevoerde magten. Laatste dag des jaars, Tje-soe, sluiting des jaars; en Tjo-tjik, algemeene familie offerande ter gedachtenis aan de overledenen.

De feestdagen zijn alzoo tamelijk veel, en de chinesche kalender gelijkt den spaansche en portugeschen, met dit onderscheid, dat de chinezen geesten vereeren, en nimmer ophouden te arbeiden en te handelen.

De vereering en beteekenis en viering der voornaamste feesten kan men vinden in 't Delftsch tijdschrift voor T. L. & V. deel IV, 264, 295, en op bl. 473, deel VII, Batav. Tijds. voor T. L. en V.

De tijd van duur van den chineschen cyclus van 60 jaren bedroeg:

Jaren van:	LXXV.	LXXVI.	
384 dagen	22	17	Volgens Littrow en Sommer, Heelal, deel I, bl. 55, heeft Tshoe-Tschong in A. D. 460, de lengte des jaars bepaald op: 365, 24282 dagen, of 49,2 seconden grooter dan het jaar van 365,2425 dagen, door Coschoeking in 1271 bepaald.
383 dagen	—	5	
355 dagen	11	15	
354 dagen	26	23	
353 dagen	1	—	
Zamen jaren	60	60	
dagen	21910.	21910.	
Gemiddeld	365 $\frac{1}{6}$	365. $\frac{1}{6}$	

De LXXV cirkel begon in 1744, het IX jaar van Khiën-liong, zijnde een muizen-jaar.

De LXXVI cirkel begon in 1804, den 12 Februarij, het IX jaar van Khé-king of Kia-king, - Jin-tsong-joe, eveneens een muizen-jaar.

Digitized by Google

De regeringen der laatst overleden keizers duurde als volgt:

1°. Kiën-liong, Khiàn-liong, na zijn dood genaamd Kauw-tschong-schoen-hoäng-ti, (A. D. 1736—1795,) van het jaar Pia-sin, het serpentenjaar 52, van den LXXIV cyclus, - tot het jaar It-bau, het boschkattenjaar 52, van den LXXV cyclus, zoodat Z. M. gedurende zestig jaren lang heerschte.

2°. Kia-king, Khe-king, alias Jin-tsong-joe, (A. D. 1796-1820), van het jaar Piá-sin, even als in 1736 een serpentenjaar, N°. 53 van den LXXV, - tot het jaar Khe-sien, eveneens een serpentenjaar, N°. 17 van den LXXVI cyclus, zoodat deze Maj. met serpenten is in- en afgetreden.

3°. To-kong, Tau-kwang, Tao-kwang, (A. D. 1821—1850), van het jaar Sien-tjoe jaar 18, tot Khe-soet, jaar 47, van den LXXVI cyclus. Het eerste was een slangen-, het laatste een hondenjaar.—Z. M. Amhong of Hiën-foeng, is opgetreden in het zwijnenjaar Sin-hai, februarij 1850. (bl. 329, deel II, Bat. Tijds.)

Omtrent de lengte en invulling der 13de maand is geen zekere regel of grondslag aan te geven, want de invoeging is onbepaald, even als de lengte van 29 of 30 dagen. In den 75sten en 76sten cirkel waren die dertiende of Loen-maanden ingevuld als duplicaten van de volgende:

Cirkel.	Dji	Sa	Si	Go	Lak	Tjiet	Pé	Kau	Tjap.	Zamen.
LXXV.	3.	3.	4.	5.	4.	3.	geen.	2.	1.	25 mnd.
LXXVI.	1.	4.	4.	4.	3.	3.	2.	1.	geen.	22 "
29d.75c.	1.	3.	4.	4.	3.	1.	—	1.	1.	18.m.522 dag.
30d.75c.	2.	—	—	1.	1.	2.	—	1.	—	7. m. 210 "
29d.76c.	1.	1.	4.	4.	3.	1.	2.	1.	—	17. m. 493 "
30d.76c.	—	3.	—	—	—	2.	—	—	—	5. m. 150 "

De invulling in de volgorde der jaren is even onbepaald.

De afwisseling der maanden van 29 en 30 dagen is geheel en al willekeurig. Even als ons gevoelen was, op bl. 325 volgg. Tijds. Bat. Gen. deel I, zoo is het nu nog, weshalve wij op bl.

Digitized by Google

17 van het voorwerk van den landsalmanak (Batavia) met regt zeiden: dat de chinesche rekening de onverbeterlijkste methode aan de hand geeft om eene algeheele verwarring in de geschiedenis te weeg te brengen. Van daar, dat Gutzlaff ons zoo weinige tijdsbepalingen, en in 't geheel geene oude datums levert, in zijne geschiedenis van China.

Deze zonderlinge tijdrekening wordt in dien vorm ook bij de japanezen beoefend en nagekomen. Immers hunne jaren zijn eveneens gewoonlijk van 354 dagen in 12 maanden, maar alle 19 jaren voegen zij er zeven extra maanden in, die het jaar op 388 dagen brengen. Ook bij hen, de japanezen, hebben de maanden geen vast getal dagen, maar dezelfde maand heeft nu eens 28, dan weder 29 of 30, al naar dat de Dayri, met behulp der keizerlijke astronomen, deze regeling jaarlijks vaststelt. Vooruitberekening is alzoo niet doenlijk; de wijze mannen houden 't heft in handen.

Door de opgenoemde invoeging van 25 schrikkelmaanden in den eenen, en 22 dito in den anderen cirkel, bestaat er ook geene herleiding tot zonne- of maancirkels van 19 en 28 jaren. De invulling der schrikkelmaanden vindt ook ongeregeld plaats, want nu eens is er een, dan weder zijn er twee, drie jaren van twaalf maanden tusschen beide. Ditzelfde geldt voor de lengte der jaren van 353 tot 484 dagen. De vaststelling schijnt astrologisch en willekeurig te zijn; althans men kan de toekomstige almanakrekening veilig tot de onbekendheid der toekomst brengen.

Digitized by Google

BERIGTEN.

Hoofden van gewestelijk bestuur van Tagal.—

25 Mei	1750	Gustaaf Falck.	koopm. en resident.
2 Feb.	1763	Mathijs Willem de Man. . .	idem " idem
10 Aug.	1770	Isaac Reijnst.	idem " idem
29 Dec.	1771	Isaac Cornelis Domis.	idem " idem
22 April	1776	Alexander Cornabe.	idem " idem
2 Sept.	1777	Isaac Cornelis Domis.	idem " idem
13 Maart	1784	Godfried Carel Gockinga. . .	idem " idem
6 Okt.	1785	Fredrik Jacob Rothenbuhler.	onderkoopman.
10 Julij	1787	Johan Lubbert Umbgrove. .	koopman.
20 Mei	1791	Jacob Klaagman.	idem.
14 Sept.	1793	Theodorus van Teylingen. . .	idem en resid.
30 Nov.	1804	Herman Adriaan Nederburgh.	idem " idem.
14 Mei	1805	Adriaan Pietersz Ez.	onderkoopman.
1 Okt.	1806	Andries Hartsinck.	opperkoopm. en res.
2 Maart	1808	Andries van Braam.	koopman en resid.
		Idem . . . Kloprogge.	
3 Okt.	1808	J. A. van Middelkoop. . . .	idem " idem.
12 Junij	1810	Pieter Veeris.	idem " idem.
9 Junij	1811	Wm. Davies, waarn. resident.	idem " idem.
16 April	1812	Johan Fredrik Zhaclzcky. . .	idem " idem.
24 Nov.	1813	Johan Palmer Keasberry. . .	majoor " idem.
9 Nov.	1814	Arthur Aston Homer. . . .	idem.
27 Mei	1816	W. H. Forssteen.	luit. kol. en resid.
1 Dec.	1816	Willem Bloem Rz.	idem.
24 Sept.	1818	Germain Felix Meylan. . . .	idem.
20 Jan.	1821	Mr. Jan Pieter Hulft v. Hoorn.	idem.

Digitized by Google

12 Junij	1822 Mr. Bernardus Hendrik Alex. Besier.	resident.
28 Aug.	1824 Pieter van de Poel..	idem.
13 Jan.	1834 L. Vitalis, inspecteur over de kultures, bekleed met de magt van waarnemend resident te Tagal en Pekalongan.	
10 Julij	1834 Guillaume Auguste Baud. .	idem.
27 Junij	1836 Diederik Anthonius Varkevisscher.	idem.
19 Junij	1846 Joannes Adriaan Vriesman..	idem.
17 Dec.	1857 Charles François Boudriot. .	idem.

J. A. VRIESMAN.

Europesche gewestelijke gezaghebbers op Java, voor zoo verre is kunnen worden opgespoord, sedert de komst van Europeanen. — In voldoening aan eene belofte, voorkomende op blz. 325 van deel II, Bataviaasch tijdschrift voor T. L. en V., leveren wij de ondervolgende naamlijsten der burgerlijke europesche opperhoofden, voor zoo verre de nog voorhanden zijnde gegevens strekken. Menig opperhoofd is echter in 't vergeetboek geraakt, en wij kennen beter de reeksen der heerschers, die vóór tienduizend jaren in China en Egypte heerschten, dan de gezaghebbers, tijdens de gulden eeuw der Compagnie. Ook uit den Engelschen tijd missen wij er verscheidene. — De gegevens van Valentijn zijn niet altijd de ware, maar hij is bijna de eenige bron tot 1722. De oudste naamlijst in ons bezit is van 1703. De kontrakten en traktaten, reis- en plaatsbeschrijvingen, relazen en berigten, leveren de eenige en schaarsche bronnen.

In de opgaven volgen wij de tijdrekenkundige orde, daar

Digitized by Google

westelijk Java het eerst is beheerd geworden. Voor alle aanvulling en verbetering houden wij ons aanbevolen.

BANTAN, BANTEN OF BANTAM.

I. Portugesche opperhoofden, zeevoogden.

1522. Henriquez de Lemé.
1524. Francisco de Saa.
1529. Martin Alfonzo de Mello Juarte.
(1529 de Portugezen naar Panaroekan vertrokken).

II. Engelsche opperhoofden der factorij.

1603. William Starckey en Thomas Morgan.
1604. Thomas Tudd.
1605. Edmund Scott.
1608. John Saris.— John Herne.— Gabriël Towerson.
1609. Augustin Spalding.— Hensworth.- Needles.
1610. Richard Wooddies.
1615. John Jourdayne.
1617. Barklay.— Bailly, Bell of Ball.
1619. Thomas Deale, Deal of Dale.— John Jackson.
1619. Martin Pring.— John Powell.
(1619 breken van Bantam naar Djakarta op).
1633—81. Onbekend.

III. Hollandsche opperhoofden.

1602-1669. Handels-opperhoofden.

1602. Klaas Graaf.— Jan Lodewijkszoon.
1603. Melchior de Vogelaar.— Frans Wittert.— Steven Doensen.
1605. Jan Willemzoon Verschoor.
1607. Jacques l' Hermite.— Handelsraad van vier personen.

Digitized by Google

1613. Jan Pieterszoon Coen, opperhoofd.
1618. Cornelis Houbraken, id.
1619. Abraham van Uffelen.— Hendrik Jansz.
1619—1632. onbekend.
1632. Pieter Franszoon.
1634. Hendrik Hagenaar.
tot 1659 geen.
1659. Arnold de Vlaming.— Dirk van Lier.
1660. Jan de Harde.— Evert Michielsz.— Jan v. Meerwijk.
1661. David Luton.
1662. Ocker Ockerszoon.
1669. Willem Caaf.
tot 1682 geen. Van 1682 tot 1808 waren er te Banten opperhoofden, met titel van Kommandeurs of Gezaghebbers, vertegenwoordigers der Comp. bij de sulthans in zaken politiek, commercieel en militair.
1682. François Tak, veldoverste.
1683. Harmen Wanderpoel, serjantmajoor,— kapitein.
1685. Everard van den Schuure, onderkoopman.
1686. Ernst Raust en H. van Buijtenheim.
1687. Joan Leen van Son of Joannes Leeuwensoon.
1689. Louis de Keijser of Keijzer, koopman.
1692. Edmond van Sterreveld, opperkoopman.
1694. Harmen Dirksz. Wanderpoel, bevelhebber.
1696. Zacharias Roman, koopman.
1702. Jan van Velzen, opperkoopman.
1704. Bitter van Rheede of Reede, bevelhebber.
1706. Guillaume Weis of Wijs, opperkoopman.
1709. Georg Frederik Beilwits, kapitein.
1713. Edmond Buijk, kommandeur.
1720. Arnoldus of Adriaan van Tetz of Tets, kommandeur.
1723. Josua of N. van Arrewijne of Arrewijnen, kommandeur.
1726. Rijkert Heere, (vooroverleden.)

Digitized by Google

1727. Jan Sautijn, kommandeur.
1731. M. de Graaf, provisioneel kommandeur.
1732. J. C. van Gallonesse, kommandeur.
1734. Jacob Roman, kommandeur.
1736. C. van Riel, kommandeur.
1738. H. Holstein, kommandeur.
1742. Aart Janszoon Peeper, kommandeur.
1744. Jacob van den Bosch, kommandeur.
1745. Anton Everard Meeder, kommandeur.
1748. G. F. of Isaac Falck, kommandeur.
1752. J. van Suchtelen, kommandeur.
1753. H. van Ossenberg, kommandeur.
1760. H. P. of Maximiliaan Lambertus Faure, kommandeur.
1763. Thomas Schippers, kommandeur.
1765. Johannes Reijnouts, kommandeur.
1779. Carpenter van Westerbeek, kommandeur.
1780. Lieve Cornelis Meyboom of Meybaum, opperkoopman, kommandeur.
1784. Willem Christoffel Engert, opperkoopman, kommandeur.
1786. J. de Rovere van Breugel, koopman, kommandeur.
1790. Fredrik Hendrik Beynon, gouverneur titulair.
1807. Pieter Philip Du Puy of Dupuy, kommandeur, vermoord in 1808.
1808, november, Bantam tot wingewest verklaard.
1809. P. Decker, prefect en landdrost.
1810. C. C. Prediger, landdrost.
1810. J. de Bruijn, landdrost.
1811. U. Yule, luitenant kolonel, waarn. resident. (Eng. bestuur, sinds sept. (1)

---

(1) Men heeft den tweeden en derden waarnd. resident onder 't Engelsch bewind, (1811—16) niet kunnen nagaan. Yule was in julij 1815 nog in functie.

Digitized by Google

1816. J. de Bruijn, (2de maal) resident (Ned. bstuur, sinde aug.)

1819. J. du Puy (terstond naar Padang verplaatst.)
1819. J. H. Tobias.
1821. P. van der Poel.
1822. A. Abrahami de Melverda.
1827. F. H. Smulders.
1834. Jhr. J. F. Hora Siccama.
1840. C. F. Goldman.
1844. D. A. Buijn.
1853. G. A. E. Wiggers.
1855. C. P. Brest van Kempen.
1857. J. C. de Lannoy.

} residenten.

Vorsten van 't Bantansche rijk.

Namen en titels door ieder gevoerd, bij leven, dood, en bijnamen.

1. 1483. Pangeran Hassan Oedien, Dipati Soeroesoewan, Sabakingking.
2. 1552. Pangeran Moelana Joesof, Ardining maljala, Passareän. Zoon.
3. 1562. Pangeran Moelana Mohammed, Sedat hingrana (Sedengrana). Zoon.
4. 1591. Sulthan Aboe el Mafachir, Mohammad Abdoelkadir, Magmoedi, Ageng. Zoon.
5. 1631. id. Aboe el Mochali, Ahmat, Rachmat-ollah. (abdiceert). Zoon.
6. 1634. id. Aboe el Tatah, Abdoel Fatachi, Ageng Tirtajassa. (abdiceert). Zoon.
7. 1680. id. Aboe el Natzar, Abdoel Khahar, Hadji. Zoon.
8. 1687 id. Aboe el Falaäl, Mohammad Jachia. Zoon.
9. 1689. Sulthan Aboe el Mochazin, Mohammad Zeinoe abidien. Broeder.

Digitized by Google

10. 1733. id. Aboe el Fatah, Mohammad Sjafazinoe el Arifin (verbannen). Zoon.
11. 1748 Sulthane Ratoe Sarifa vrouw van no. 10 (verbannen.) Vrouw.
12. 1750. Sulthan Aboe el Mochali, Mohammad Wassi-Halemin. Zoon van no. 9.
13. 1753. id. Aboe el Natzar, Mohammad-arif, Djenoel-tsalamin. Zoon van no. 10.
14. 1777. id. Aboe el Mafachir, Mohammad Alioedin I. Zoon van no. 13.
15. 1802. id. Aboe el Fatah, Mohammad Moehioedien, Zeinoel Salahin.
16. 1805. id. Aboe el Natzar, Mohammad Iskah, Zeinoel moestakin (verbannen). Zoon van no. 14.
17. 1808. id. Aboe el Mafachir, Mohammad Alioedien II (verbannen. Zoon van no. 14.)
18. 1809. id. Mohamed bin Soeltan Moehioedien, zoon van no. 15. Titulair.
19. 1815 id. Mohamad Tsafioedien, pangeran Ratoe. Zoon van no. 18. Titulair (verbannen).

1832 Einde; sultan verbannen; kraton verwoest; alle teekenen van heerschappij vernield op last van 't Gouvernement.

Uiteinde van sommigen dezer heerschers.

3. Sneuvelde in den oorlog met Palembang. Zijn zoon, no. 4, was onder voogdij of curateele, van 1591 tot 1620.
6. Stierf in de gevangenis, het kasteel van Batavia, 1692.
10. Stierf in ballingschap, op Amboina, 1758.
11. Stierf in ballingschap, op 't eiland Edam, 1751.
16. Stierf in ballingschap, te Soerabaja, 15 augustus 1842.
17. Stierf in ballingschap, te Soerabaija, 9 augustus 1849.

Digitized by Google

19. Leeft nog in ballingschap te Soerabaija, sinds 1832, met zijne aanverwanten.

NB. Betere gegevens en nadere nasporingen hebben alsnu eenig verschil doen ontstaan tusschen 't vorenstaande en onze geschiedenis van Java deel I. blz. 263.

Banten was tot 1808 een zelfstandig rijk, sinds 1682 schatpligtig en bondgenoot van de O. I. Comp. Daendels verklaarde dit rijk veroverd door de wapenen in november 1808. Zie hierover Bat. Tijds. T. L. V, deel V. bl. 202.

Aanteekening over de verbaren Sulthans van Banten.

No. 16. Door Daendels in 1808 vervallen verklaar van zijne waardigheid en naar Amboina verbannen. Door het engelsch bewind naar Soerabaja overgezonden. Bij besluit van K. K. G. G. van 15 october 1817 no. 2 hem toegelegd *f* 240 's maands, of *f* 2880 's jaars. Bij Gouv. besluit van 31 december 1836 no. 16, wegens krankzinnigheid, onder curatele gesteld van den regent van Soerabaja, Tjokronegoro, tot 1839. Op 15 augustus 1842 overleden, oud 65 jaar, te Soerabaja, wijk Soetomengalan, en begraven in de wijk Ngampel, zonder eenige kennelijke eerbewijzing. Zijne preciosa's, poesakka's of erfstukken vernietigd; Gouv. besluit 25 januarij 1843 no. 9; de stukken zijn op openbare vendutie verkocht. De weduwe ontving *f* 100 'smaands onderstand.

No. 17. Door Daendels in 1810 naar Batavia verbannen. Bij besluit van de Luit. Gouv. Gen. 21 januarij 1826 no. 29 naar Soerabaja verbannen, onder den naam van Pangeran Ratoe. Bij besluit 4 october 1816, no. 11 toegelegd *f* 220 's maands en een halve koijan

Digitized by Google

rijst. 28 maart 1826 te Soerabaja aangekomen, met 3 vrouwen, die den 18 october 1828 naar Batavia zijn terug gezonden. Overleden te Soerabaja, 9 augustus 1849, en begraven bij den vorigen no. 16, Werd 62 jaar oud.

No. 19. Bij apostille der Hooge Regering van 6 maart 1832 no. I van Bantam naar Soerabaja gebannen. Bij besluit G. G. 15 augustus 1832 toegelegd ƒ1281.33 's maands. Zinneloos. Onder curatele van den assistent resident van politie, en onder voogdij van zijne kreupele, met lazarusziekte behebte vrouw. Woont in de wijk Djagallan, zuidooster voorstad van Soerabaja, met zoon en broeders en zwagers. Geboren in 1809.

BATAVIA.

De stad en het land van Batavia stonden vroeger onder twee collegien van gezag, de bank van Schepenen, en de bank van Heemraden. Daendels schafte beiden af. Van 1809 af stond het ommeland onder een drost. De stad stond tot 1816 onder den Gouverneur Generaal regtstreeks.

Drossaard over de Bataviasche ommelanden (Landdrost.)

Van vóór 1764 niet bekend.
1764. Jan Hendrik Poock.
1778. Egbert Blomhert.
1794. Albertus Henricus Wiese.
1795. Andries Hartsinck.
1804. Jan Michiel van Beusechem.
1808. Lambertus Zeegers Veeckens.

Digitized by Google

1810. G. E. Teysseire.
1815. F. E. Hardy, resident der Bataviasche ommelanden.
1816. met Batavia vereenigd onder een hoofd-baljuw en bank van magistrature.
1817. A. L. P. de Serière, baljuw over de Bataviasche ommelanden.
1819. Batavia en ommelanden eene residentie.

Politie hoofden der stad Batavia en voorsteden.

Voor 1752 niet op te noemen.

1752. Pieter Greving.	Baljuw.
1768. Jacob Cornelis Mattheus Radermacher.	dito.
1784. Jan Hendrik Wiegerman.	dito.
1788. Sirardus Bartlo.	dito.
1789. Nicolaas Maas.	dito.
....	
1804. Johan Hendrik Hilligers.	Hoofdschout.
1807. H. Ketelaar.	dito.
1808. Pieter Veeris.	Baljuw.

— Onder 't Engelsch bestuur en tot 1819, een bank van Magistrature.

1815. Willem Jacob Cranssen, president. — A. A. Cassa. Balljuw.

1819. P. H. van Lawick van Pabst.	Resident.
1820. J. de Bruijn.	dito.
1821. Blom. waarnemend	dito.
1821. J. Bousquet	dito.
1823. C. S. W. Graaf van Hogendorp	dito.
1828. B. H. A. Besier	dito.
1828. J. van der Vinne	Hoofdbaljuw.

1831. J. van der Vinne, Resident. — A. J. Bik, Baljuw.

Digitized by Google

1833. R. C. van Cattenburch.
1834. D. F. W. Pietermaat.
1838. M. H. Halewijn.
1840. F. Butin Bik.
1843. Jhr. J. F. Hora Siccama.
1847. P. van Rees.
1854. A. H. W. Baron de Kock.
1855. D. A. Junius van Hemert.
1858. J. C. de Kock van Leeuwen.

} Residenten.

Het gewest Batavia werd veroverd gewest verklaard door de Comp. in 1619, ten gevolge van de inname der hoofdnegorij van den regent of bantamschen satraap, Djakerta, op 30 mei 1619.

Zie Indisch Archief, deel IV, bl. 81. — Valentijn en zijne naschrijvers noemen dit land „het koningrijk Jaccatra," en den bestuurder „koning Widjakrama," op 't voorbeeld van Joan Camphuijs, de eenige europesche schrijvers bron. De landshistorien noemen den bestuurder pangeran Soerakerta, en het land Djakerta, onderhoorigheid van Banten (Bantam).

Jurisdictie van Oud-Batavia.

PREANGER-LANDEN.

BOGOR, TJIANDJOER, BANDONG, LIMBANGAN, SOEKAPOERA, KRAWANG, GALOE, SOEMADANG.

Van 't begin der XVIIIde eeuw af stonden deze landen enkel onder het algemeen toezigt van éénen kommissaris tot en over de zaken van den Inlander.

In 1809 werden Galoe en Limbangan afgescheiden, en onder eigen beheer gesteld.

In 1810 werden Krawang en de Bataviasche ommelanden, als voren.

Digitized by Google

In 1812 werd Bogor (Buitenzorg) de hoofdzetel en Limbangan weer toegevoegd.

Kommissarissen voornoemd.

Voor 1710 onbekend.
1710. Van der Horst.
. . . . .
1725. Godefridus Boogaardt.
. . . . .
1756. K. W. Frijer.
1763. van Tets of Tetz.
1769. Smith.
1773. Anthony van Helsdingen.
1778. Willem Vincent Helvetius van Riemsdijk.
1784. Leendert Rolff.
1789. Hendrik Isaac Guitard.
1792. Nicolaas Engelhard.
1800. Pieter Engelhard.
1807. Philippus Herbertus van Lawick van Pabst.

Landdrosten.

1808. Philippus Herb. van Lawick van Pabst, Bataviasche Preangerlanden.
1808. Lambertus Zeegers Veeckens, Preanger en Jakatrasche Regentschappen.
1808. Phil. Herb. van Lawick van Pabst, Cheribonsche Preangerlanden.
1809. H. Tency
1810. G. E. Teysseire.
1811. G. W. C. van Motman. } der Jakatrasche en Preangerlanden.
1815. Thomas MacQuoid, resident van Buitenzorg, Krawang en de Preanger-landen. Nader gesplitst in de residentiën Buitenzorg, Krawang en Preangan.

Digitized by Google

Deze gewesten kwamen onder europeesch opperbeheer, ten gevolge afstand door Mataram, 20 october 1677 of 22 sjaban 1088 (A. J. 1600). Zie hierover Batav. Tijd. T. L. V. deel I, 187, 188.

BUITENZORG.

1745—1810. Enkel de Inlandsche regenten als bestuurders en de Gouverneurs-Generaal als landheeren.
1811—1813. De Gouverneurs als landheeren.
1813. verheven tot residentie, met de Preangerlanden en Krawang onderhoorig.

Residenten.

1815. Thomas MacQuoid, van Buitenzorg, de Preangerlanden en Krawang.
1816. F. L. Hardy, van Buitenzorg en Krawang.
1818. C. S. W. Gr. van Hogendorp, van Buitenzorg alleen.

Assistent-Residenten.

1823. P. van Angelbeek, op zich zelfstaande.
1826. L. Launij, onder Batavia, met Krawang.
1828. A. d'Anethan, op zich zelf staande.
1829. R. de Fielletaz Bousquet.
1830. J. H. van den Bosch.
1838. A. L. Weddik.
1840. Mr. D. C. H. van Hogendorp.
1846. Jhr. mr. H. C. van der Wijck.
1849. A. M. Bousquet.
1854. H. C. Bekking.
1855. S. van Deventer. Jsz.
1859. A. A. M. N. Keuchenius.

Digitized by Google

PREANGER-LANDEN.

Zie voren, Jurisdictie van Oud-Batavia en Buitenzorg tot 1816.

1816. G. W. C. van Motman. resident.
1820. Luit. kol. R. L. J. Jhr. v. d. Capellen. " waarnd.
1826. P. Le Clercq, 1e maal. "
1827. W. N. Servatius. "
1828. O. C. Holmberg de Beckfelt. "
1838. P. Le Clercq, 2e maal. "
1839. Jhr. J. F. Hora Siccama. "
1841. Gen. maj. J. B. Cleerens. " waarnd.
1846. P. J. Overhand. "
1851. C. P. C. Steinmetz. "
1855. Jhr. mr. H. C. van der Wijck. "
1858. C. van der Moore. "

KRAWANG.

Zie voren, Jurisdictie van Oud-Batavia en Buitenzorg, tot 1818. Tot 1808 was dit gewest onder den algemeenen naam der Preangerlanden begrepen, buiten regtstreeksch europeesch beheer. In 1809 tot 1811 werd een groot deel van Krawang verkocht aan particulieren. Tot 1817 stond Krawang onder Buitenzorg.

1818 M. A. v. d. Broek, assistent resident, later resident titulair.
1823 F. G. Valck, " " later waarn. resident.
1826 F. H. Smulders; " " fungerend "
1826 A. Botter, waarnemend assistent-resident.
1826 28 april met Buitenzorg en Batavia vereenigd.
1827 J. H. Cornets de Groot, assistent resident onder Batavia.

Digitized by Google

1828 J. F. de Bruijn Prince, assistent resident onder Batavia.
1829 J. F. de Bruijn Prince, resident op zich zelf staande.
1829 G. de Serière, eerst assistent resident. 1831 resident.
1835 A. Botter, eerst assistent resident. 1841 resident.
1845 J. H. Dickelman.
1847 G. A. E. Wiggers.
1849 W. E. Schenk.
1854 H. J. W. v. Lawick v. Pabst.
1858 O. van Polanen Petel.
} assistent resident.

TJERIBON, TJIREBON, gezegd CHERIBON.

Onder dit gewest was weleer begrepen de tegenwoordige provincie Cheribon, met Indramajoe, en Limbangan, Galoe en Gebang. Deze landen stonden onder eigene vorsten, nader te noemen. In 1681 kreeg de Compagnie middelijk, en in 1819 erlangde het Hollandsch gouvernement onmiddelijk gezag in dit rijkje, alles in der minne en op de meest vreedzame wijze.

Vertegenwoordigers der Comp., agenten en residenten.

1685 Marten Samson, eerst bekend opperhoofd. koopman.
1688 ..... Williamson. koopman.
1689 ..... de Ruijter. kapitein.
1694 Cornelis Ring. koopman.
1697 Christiaan Krijger. koopman.
1699 Lucas Meur. koopman.
1700 Jacob Palm. luitenant.
1703 Jacob Heirmans. koopman.
1706 Jan Kowijn. id.

Digitized by Google

1714	Cornelis Jongbloed.	koopman.
1717	Johan Frederik Gobius.	id.
1721	Adriaan van Tetz of Tets.	id.
1723	Willem Ter Smitter.	id.
1746	Cornelis van der Hoop.	resident.
1768	Pieter Cornelis Hasselaar.	id.
1771	Evert Jan Neukirchen, gen. Nijvenheim.	resident.
1779	Willem van der Beeke.	id.
1787	Godfried Carel Gockinga.	id.
1794	Johan Lubbert Umbgrove.	id.
1800	Simon Hendrik Rose.	id.
1808	Johan Andries of François van Braam.	prefect.
1809	Johannes Gerlach.	id.
1809	Matthijs Waterloo.	landdrost.
1815	M. H. Davy, Kapitein.	resident.
1816	N. W. Servatius.	id.
1819	J. J. van Sevenhoven.	id.
1821	H. H. d' Ozy, Phz.	id.
1822	J. G. van Angelbeek (tot nov.)	id.
1822	D. C. van Blommestein.	id.
1823	C. M. Baumhauer.	id.
1827	J. J. van Sevenhoven (2e maal).	id.
1829	B. C. Verploegh.	id.
1830	B. J. Elias.	id.
1833	J. G. Landré.	id.
1838	A. W. H. Smissaert.	id.
1843	T. Ament.	id.
1854	W. G. P. de Serière.	id.

Vorsten van Tjeribon (*Cheribon*).

Voor zoo veel uit historische nasporingen is gebleken.

Digitized by Google

Stamvaders.

1. Bin of Beni Israel, ook genaamd Sjech Noeralah, geboren in de stad Mogaël, of in Martoera, Arabia; komt op Java; vestigt zich in Padjadjaran.

2. Zijn zoon Chout, of Tjout, zonder verdere vermelding.

3. Sjech Moelana bin Tjout bin Israel, ook Moelana Makdoem, en Soesoehoenan Goenong-djati; na vele reizen, komt op Java terug.

1465-1510. zet zich nabij het tegenwoordige Cheribon neder als Soen: Goenong-djati.

1510-1554. Pangeran dipati Tjirebon, Soeraga, Hassan-baribin, broeder van Hassan-oedien van Bantan (zie Bantan).

1554 Panembahan Ratoe.

— Panembahan Giri-laja I.

—1662. Panembahan Giri-laja II, overl. te Mataram.

Verdeeling der Cheribonsche landen onder twee zonen.

1662-1699. Martawidjaja (soendasch), Sjamoedin (arabisch), Pangeran dipatti Soeradiningrat (javaansch); Sulthan Sepoe I sinds 168).

1662-1704. Kartawidjaja (s.), Kamaroedin (ar.), Pangeran dipati Tjakraningrat (jav.); Sulthan Anom 1, sinds 1681.

In 1694 kreeg een derde prins aandeel in 't landsgebied, met den titel van Panembahan Wangsa karta, of Panembahan Tjirebon.

In 1710 kreeg nog een vierde prins aandeel in 't bewind, met titel van Pangeran Aria Tjirebon of Radja Kanoman.

Opvolging dezer vier vorstjes over één gebied.

1662-1699. Sulthan Sepoe I. Samsoedin.

Digitized by Google

1662-1704. Sulthan Anom I (later Sepoe II. 1699 tot 1704.)

1694-1715. Panembahan Tjirebon I (Anon II. 1699-1704; Sepoe III. 1704-1715.)

1715-1733. Panembahan II; Anom III nader Sepoe IV. (zoon van Sepoe I.

1710-1733. Panembahan Aria Tjirebon, zoon van Sepoe I; in 1746 Sulthan Tjirebon I.

1733-1797. Sepoe V. (bevorens Anom IV, Panembahan III).

1768-1798. Sulthan Tjirebon II, broeder van Sepoe IV. verbannen.

1798-1819. Sulthan Sepoe VI, als Anom V, als Panembahan IV. 1819-1845 gepensioneerd; overleden te Cheribon in 1845.

1798-1819. Sulthan Anom VI, gepensioneerd; overleden 2 april 1851 te Cheribon.

1809-1810. Sulthan Cheribon III, bevorens Radja Kanoman. Ontslagen door Daendels; overleden te Cheribon in 1814.

Vergelijk hiermede onze geschiedenis van Java, Indisch Archief IV, 496, en Handleiding, deel I, bl. 181 en 236.

J. Hageman JCz.

Digitized by Google

AANTEEKENINGEN

OMTRENT HET RIJK

BANDJERMASIN,

DOOR WIJLEN

A. VAN DER VEN,

in leven Resident der Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo.

Volgens een maleisch manuscript, de regering aangeboden bij missive van den 24n mei 1848 no. 705, vestigde zich omstreeks het laatst der 14de eeuw aan de Negara- of Bahaurivier eene hindoesche kolonie onder Ampoe Djat Maka, die door zijn rijkdom en meerdere beschaving weldra de Daijaks, oorspronkelijke bewoners des lands, aan zijnen invloed onderwierp. Van daar willen sommigen dat het rijk den naam zou ontleenen van Bandar Klingtol der Hindoes, in den loop der tijden verbasterd in Banjermasin en bij verkorting Banjer. Anderen meenen, dat die naam ontleend is aan Banjoe assin, zout of zeewater, hetwelk in den droogen tijd de mondingen der rivieren vult tot op eene dagreis van de kust. Het waarschijnlijkst is welligt, dat die naam komt van Bandar-Massi, naar zekeren Pati-Massi, in het laatst der 16de eeuw als hoofd gevestigd aan de Kween (Tjeroetjoek), destijds reeds de voornaamste handelsplaats des rijks en thans ook den zetel van het gewestelijk bestuur.

Digitized by Google

De overlevering zegt verder, dat na den dood van Ampoe Djatmaka zijn zoon Limbong Mengkoerat wist te bewerken, dat zekere wonderdadig uit den stroom te voorschijn komende Poetri Djoendjoeng Boeih, welligt eene dochter uit zijn geslacht, in het huwelijk trad met eenen javaanschen Prins van Madja Pahit, die onder den naam van Maharadja Soeria Natta regeerde en aangemerkt wordt als de stichter van het rijk en de stamvader der vorsten van Bandjermasin. Die gebeurtenis en de veelvuldige aanraking, welke sedert tusschen beide rijken heeft bestaan, zijn welligt de oorzaak dat de stichting van Bandjermasin aan eene javaansche kolonie wordt toegeschreven. Vermoedelijk is de Maharadja Soeria Nata niemand anders dan Tjakra Nagara, een zoon van den vorst van Madjapahit, die, volgens de Javakronijk van Raffles, op de bede der banjeresche gezanten omstreeks 1437 met vele schepen en troepen als heerscher naar Bandjermasin werd gezonden, welk rijk reeds vroeger door den veldheer Ratoe Pengging was onderworpen.

Onder eene reeks van gebieders uit het oorspronkelijk stamhuis genoot nu het rijk vrede en voorspoed en zijne grenzen breidden zich uit van Solok tot Sambas over de geheele zuid- en oostkust van Borneo. Die toestand duurde voort tot in het laatst der 16de eeuw, toen de vorst Sakar Soengsang, met voorbijgang zijner eigene kinderen, den radhen Samoedra, zoon zijner dochter, tot zijnen troonopvolger bestemde, waardoor een hevige burgerkrijg ontstond. Radhen, later pangeran Samoedra, de zege niet kunnende behalen, verzocht en verkreeg de hulp van den sulthan van Damak, onder voorwaarde dat hij en de zijnen de mohammedaansche leer zouden omhelzen en aan dien vorst schatting betalen. Door javaansche hulpbenden versterkt, overwon de pangeran nu weldra zijne tegenstanders en beklom den troon met den titel van sulthan Soeria Angsa.

Zijn doel bereikt hebbende, vergat de nieuwe sulthan weldra de bedongen schatting te voldoen; doch de daarop gevolgde be-

Digitized by Google

dreigingen van zijnen opperheer hadden uitwerking genoeg om hem te nopen zich andermaal naar Java te begeven ten einde den vorst te bevredigen. Daar werd hij voor zijne trouweloosheid gevangen gehouden en eerst door bemiddeling van zijnen zoon, voorzeker niet dan met groote opofferingen, weder in vrijheid gesteld. Bij de toenemende verzwakking der javasche vorsten schijnt niet lang daarna hunne opperheerschappij over Bandjermasin, reeds meermalen afgebroken, voor goed een einde te hebben genomen, en als de laatste daad van ondergeschiktheid van dit rijk aan Java vind ik opgeteekend het zenden van een gezantschap in 1642 aan den sulthan Agoeng van Mataram.

Met de regering van den sulthan Soeria Angsa in het begin der 17de eeuw treedt de geschiedenis van Bandjermasin een nieuw tijdperk in. De vorst, wiens voorgangers steeds aan de Nagara hadden gewoond, vestigde zich te Martapoera of Kajoetangie, sedert ook den zetel zijner opvolgers. De mohammedaansche leer, welligt door inlandsche handelaren te dezer kust reeds veel vroeger verkondigd, werd omstreeks dien tijd in het vorstelijk geslacht en onder de strandbewoners algemeen aangenomen. De dajaksche stammen, woest en onafhankelijk van aard, bleven echter grootendeels der voorvaderlijke (heidensche) godsdienst getrouw. Er ontstond een levendig handelsverkeer met Europeanen, zoo ook met Javanen, Chinezen, Maleijers, Boeginezen, Arabieren enz., van welke zich velen, uitgelokt door de voordeelen, die het land opleverde, te Banjer nederzetten en met de inwoners vermengden.

Onder de regering van sulthan Rachmat Illah, den zoon van sulthan Soeria Angsa, zegt men, dat het rijk het toppunt van magt heeft bereikt; doch na zijnen dood raakte het spoedig in verval en van lieverlede onttrokken zich de meesten der cijnsbare staten aan deszelfs suprematie. Ongetwijfeld zal dit voornamelijk zijn veroorzaakt door de verregaande willekeur en schraapzucht der vorsten en door de binnenlandsche onlusten;

Digitized by Google

meermalen, voornamelijk over de troonsopvolging, in het rijk ontstaan. In een weinig bekend werkje, in 1706 te Leijden gedrukt en getiteld: „Hachelijke reistogt van Jacob Jansz. de Roij na Borneo en Atchin, in zijn vlugt van Batavia derwaarts ondernomen in het jaar 1691 enz." (1) wordt de toestand van het rijk destijds dan ook zeer ongunstig geschetst. Het vorstelijk gezin, zoo verhaalt de schrijver, verkeerde in openlijke oneenigheid en in de regering des lands heerschte uiterste verwarring. Tijdens zijn aanwezen werden een paar schepen van Siam en Coromandel door de inwoners afgeloopen en de Portugezen, na verscheidene vruchtelooze pogingen om zich te Banjer te vestigen, door het verraderlijk gedrag van den vorst verdreven. Niettemin schijnt de handel er zeer levendig te zijn geweest. De uitvoer met hollandsche, portugesche, spaansche en engelsche schepen, zoomede met chinesche jonken en andere oostersche vaartuigen, bedroeg jaarlijks eenige duizenden pikols peper, als ook veel was, rottan, stofgoud enz., alle welke artikelen tegen lijnwaden, zout, rijst en vooral spaansche realen werden ingeruild. Nog moet ik uit dat werkje opteekenen, dat omstreeks het midden der 17de eeuw een priester, vermoedelijk van Macao, ongeveer 3000 Daijaks tot het christendom zou bekeerd hebben. De priester werd tijdens de verdrijving der Portugezen op bevel van den vorst omgebragt, en zelfs de herinnering aan zijne pogingen is geheel verloren gegaan.

Het is mij niet gebleken wanneer te Bandjer de eerste vestiging der Hollanders heeft plaats gehad. Volgens het werk „*Coup d'oeil*" van den graaf van Hogendorp zou de O. I. maatschappij reeds in het begin der 17de eeuw aldaar handelskantoren hebben bezeten, welke echter door den valschen en trouweloozen aard der bewoners bij herhaling en laatstelijk in 1669 werden opgeheven. Volgens denzelfden schrijver was de ervaring der Engelschen

(1) Dit werkje wordt door velen voor apocryph gehouden.

Digitized by Google

nog treuriger. Hunne factorij, op verzoek van den vorst in 1698 aldaar opgerigt, werd in 1707 verwoest en de bezetting omgebragt. In 1711, meldt ons de „Korte kronijk van Ned. Indië," knoopte de O. I. Compagnie nieuwe handelsbetrekkingen aan en zond er Van den Bosch als gezant heen. Die betrekkingen, door trouweloosheid der bandjersche vorsten herhaaldelijk verstoord, werden opgevolgd door de traktaten van 1733, 1746 en 1756.

In 1785, vermoedelijk door toediening van vergif, overleed de sulthan Mohamad, nalatende drie zonen: de pangerans Rachmat, Abdullah en Amier, allen minderjarig. De vorst had den tweeden, Abdullah, tot zijnen opvolger bestemd en tevens zijnen zwager pangeran Nata aangesteld tot hunnen voogd en regent van het rijk, tot aan de meerderjarigheid van den troonsopvolger. Pangéran Nata besloot echter om zich zelven tot sulthan te verheffen en met dat doel werden de beide oudste zonen van den overleden vorst uit den weg geruimd en de derde, pangeran Amir, die hetzelfde vreesde, op zijn verzoek ter bedevaart naar Mekka gezonden. Maar instede daarvan begaf deze pangeran zich naar Pagatan en verzocht den vorst aldaar, Aroeng Trawee, hem tegen den overweldiger bij te staan. Dientengevolge verkreeg hij eene hulpbende van 3000 Boeginezen, waarmede hij over land naar Martapoera optrok, zonder bij de bevolking eenigen wederstand te vinden. Pangeran Nata, zijnen vijand niet kunnende wederstaan, wendde zich om hulp tot den hollandschen resident te Bandjer (Walbeek) en deze, daaraan niet kunnende voldoen, tot de regering te Batavia. In het belang van hare staatkunde besloot de Compagnie dat verzoek in te willigen en zond derhalve naar Bandjer den kapitein Christoffel Hofman aan het hoofd van 80 Cipaijers, met last om den pangeran Nata den noodigen bijstand te verleenen. Inmiddels waren pangeran Amier en zijne Boeginezen Martapoera, den zetel der regering, meer en meer genaderd en zijn tegenstander, zijnen ondergang nabij ziende, verkoos liever het geheele rijk aan de O. I. Compagnie af te staan dan het in

Digitized by Google

handen van zijnen mededinger te zien vallen. Kapitein Hofman, het aanbod aanvaardende, rukte tegen pangeran Amir op, die met zijne bende weldra verslagen en later, door de Hollanders in de Doesoen gevangen genomen, in ballingschap naar Ceijlon werd gezonden.

Alzoo werd de O. I. Compagnie in 1787 bezitter van het geheele rijk, hetwelk nogtans, behoudens eenige distrikten, waaronder de hoofdplaats Banjer, aan pangeran Nata, voerende den titel van sulthan Tahmid Illah, doch meer bekend onder den naam van panumbahan batoe, in leen werd gegeven. Deze sulthan was de eerste, die in de Nagara-distrikten eene geregelde betaling van hoofdgelden invoerde, ten bedrage van *f* 1 'sjaars per mannelijk hoofd. Aan het spoedig daarop gevolgd verval der O. I. Compagnie en verdere gebeurtenissen is het echter toe te schrijven, dat wij aanvankelijk van den nieuwen stand van zaken in Bandjermasin weinig partij hebben getrokken.

De panumbahan Batoe overleed in 1808 en werd opgevolgd door zijnen zoon sulthan Sleman (Soleiman), die zich door zijne wreedheid gevreesd maakte. Zijn eigen broeder, de rijksbestierder Ratoe Ismael, zijnen argwaan opgewekt hebbende, stierf op zijn bevel den wurgdood, terwijl twee van diens aanhangers, de tommonggongs Poeain en Palaij, werden onthoofd. Later ontging zijn zoon pangeran Mangkoe Boemi Nata, die Ratoe Ismael als rijksbestierder was opgevolgd, tenaauwernood hetzelfde lot.

Onder sulthan Sleman zijn de hoofdgelden verhoogd tot *f* 2,60 voor gehuwden en is voorts eene belasting ingevoerd op de praauwen en op eenige handelsgoederen.

In 1811 vestigden zich te Bandjermasin de Engelschen, die weder door het nederl. gouvernement werden vervangen in 1816, wanneer tusschen sulthan Sleman en den kommissaris J. van Boeckholtz de oude tractaten werden vernieuwd. De vorst overleed in 1825, opgevolgd wordende door zijnen zoon, den thans

Digitized by Google

nog regerenden sulthan Adam Alwassikh Billah, wiens oudste zoon, onder den titel van sulthan Moeda Abdoel Rachman, tevens als troonsopvolger werd erkend.

In het daarop volgende jaar sloot het opperhoofd M. H. Halewijn met genoemden sulthan een nieuw kontrakt, waarbij de vroegere verbindtenissen nader werden bevestigd en verduidelijkt en hetwelk ook thans nog de band is der staatkundige verhouding tusschen Nederland en Bandjermasin. Bij dat kontrakt zijn in vollen eigendom aan Nederland afgestaan de volgende landen:

Het rivier-eiland Tatas, gevormd wordende door de Barito en de Bandjermasin; Tanjong Boerong en het land, zuidwaarts gelegen van de Soengie Messa tot aan Tanah Laut; Tanah Laut; Tanah Boemboe, bestaande uit de landschappen Sabamban, Koessan, waaronder Poeloe Laut, Batoe Litjin, Tjantong, Bangkalaän, waaronder Tjingal en Menoengoel, Sampanahan en Boentar Laoet; Pagatan, Pasier, Koetei, Sambalioeng, Goenoeng Teboer, Boelongan en onderhoorigheden; voorts het eiland Bekompaij, gevormd wordende door de beide mondingen van de Barito-rivier; het stroomgebied van de Barito of de Doesoen, met uitzondering van den oostelijken oever, de grens van des sulthans gebied van af de Kween of Tjeroetjoek tot aan Mengkatip; voorts de zuidkust van Borneo, van af den westelijken oever van de Barito tot aan de grenzen van Pontianak, bevattende het stroomgebied van de rivieren Groote- en Kleine-Dajak en van de Kapoeas, mondende in de Barito; vervolgens het rijkje Kottawaringin en de landen Mandawe, Sampit, Pemboeang, Semboeloe en Katingan.

Bovendien heeft de sulthan zich jegens het gouvernement verbonden tot de nakoming der volgende voorwaarden:

dat de sulthan van de landen, waarvan hij thans nog de beheerscher is, niets in eigendom zal afstaan aan wien het ook zij, zonder goedkeuring van het nederl. gouvernement;

Digitized by Google

dat de vorst, zijne kinderen of aanverwanten geene brieven of zendelingen van vreemde mogendheden of vorsten buiten's lands mogen ontvangen noch aan hen zenden, zonder voorafgaande kennisgave aan den resident;

dat de keuze van pangeran ratoe of sulthan moeda, (troonsopvolger) afhankelijk zal zijn van 's gouvernements goedkeuring;

dat onder de bevelen van den sulthan het rijk zal worden bestierd door den rijksbestierder (Mangkoe Boemie), wiens aanstelling mede van 's gouvernements goedkeuring afhankelijk is;

dat alle ingezetenen in het rijk, geen geboren Banjarezen zijnde, onder het onmiddllijk gezag zullen staan van den resident te Bandjermasin;

dat de rijksbestierder en Banjarezen, gevestigd op 's vorsten gebied ter hoofdplaats Bandjermasin, zoo ook onderdanen van den sulthan waar ook gezeten, die zich aan eenig misdrijf jegens het gouvernement of dezelfs onderdanen hebben schuldig gemaakt, zullen teregtstaan voor eene regtbank, door den sulthan en den resident zamen te stellen;

dat Banjarezen op 's vorsten gebied niet in de beide aangegeven categorien vallende, overeenkomstig de landsinstellingen zullen worden teruggesteld, doch voor altijd afgeschaft is de straf van handen- en voeten-afkappen;

dat het gouvernement in des sulthans landen den vrijen aankap zal hebben van hout;

dat het bovendien eene zekere retributie zal genieten — later bepaald op 12 thails stofgoud 's jaars — van de in het rijk gegraven wordende diamanten;

dat ieder in het rijk ongehinderd handel zal kunnen drijven, behoudens de bevoegdheid van den vorst om billijke tollen en belastingen te doen heffen; en

dat de koffij- en pepertuinen in het rijk onder het beheer zullen staan van het nederlandsch bestuur.

Het nederlandsch gouvernement verzekert daarentegen bij het

Digitized by Google

kontrakt den vorst bescherming tegen binnen- en buitenlandsche vijanden, zoomede de volgende voordeelen:

2 pikols was, 100 tjeranas (houten borden) en 100 pagajongs (schepriemen) 's jaars uit de Doesoen;

eene schadeloosstelling wegens betaling te Bandjermasin van in- en uitgaande regten van 's vorsten handelsvaartuigen, 's jaars *f* 600;

eene schadeloosstelling uit gelijke oorzaak aan den troonsopvolger en den rijksbestierder, ieder ad *f* 100 's jaars;

voorts de toelating van eene chinesche wankang 's jaars, vrij van in- en uitgaande regten of andere lasten, terwijl bovendien op 's gouvernements gebied in Tanah Lant eenige velden zijn aangewezen voor de privative jagt van den sulthan.

Eindelijk is bij het kontrakt den toenmaligen rijksbestierder, den pangeran Mangkoe Boemi Nata, *f* 12000 's jaars toegelegd, om zijn gemis te vergoeden der inkomsten van de Doesoen en Bekompai. Die schadeloosstelling is ook als inkomen aan zijne opvolgers toegekend.

Door het hiervoren omschreven kontrakt is derhalve de staatkundige zelfstandigheid van het bandjersche rijk opgelost en hetzelve in de belangrijkste aangelegenheden regtens afhankelijk gemaakt van Nederland.

In hoe ver het kontrakt op zichzelf voldoende waarborgen bevat, om op den duur de belangen te verzekeren van de bevolking en van het gouvernement, zal het vervolg dezer nota doen zien. Ik zal eerst, het beknopt overzigt der bandjersche geschiedenis voltooijende, uit de regering van den sulthan Adam de feiten opteekenen, welker vermelding ter beoordeeling van den tegenwoordigen stand van zaken noodig voorkomt.

Bekend is het, dat genoemde vorst is van een goedaardig, maar uitermate zwak karakter, die volkomen aan den leiband loopt van zijne vrouw, een gewezen bijzit zijns vaders, njai Ratoe Kamala Sari, wier heerschzucht en inhaligheid schier geene

Digitized by Google

palen kent. Door haar toedoen werden de hoofdgelden schier verdubbeld, aan het tolstelsel in het rijk eene groote uitbreiding gegeven en verschillende nieuwe belastingen ingevoerd.

Uit het huwelijk van den sulthan met genoemde vrouw zijn gesproten:

1. Sulthan Moeda Abdul Rachman, die, zoo als wij gezegd hebben, kort na de verheffing van zijnen vader als troonsopvolger is erkend;
2. Pangeran Ismael;
3. Pangeran Noch;
4. Pangeran Praboe Anoem;
5. Ratoe Aminah, gehuwd met Pangeran sjarief Hoessin;
6. Ratoe Kramat en
7. Ratoe Sjarif Kasoema Negara.

Voorts heeft de sulthan bij andere vrouwen verwekt:

Pangeran Soeria Mataram,

Ratoe Djankra Kasoema en

Goesti Nassaroedin, thans 5 jaren oud.

Daar de zwakke vorst, even onbekwaam is om zijn rijk te bestieren als om zijn gezin in toom te houden, ontstonden onder zijne kinderen en kleinkinderen eene reeks van twisten, welke tot heden voortduren en verscheidene slagtoffers veroorzaakten. De pangeran Ismael stierf in 1833, naar men wil eenen onnatuurlijken dood, door toedoen van zijnen jongeren broeder pangeran Noch, dien hij in den weg stond om eenmaal hunnen oom, pangeran Mangkoe Boemi Nata, als rijksbestieder te kunnen opvolgen. De laatste overleed in 1842, als wanneer pangeran Noch zijnen wensch vervuld zag en onder den titel van Ratoe Anom Mangkoe Boemi Kentjana als rijksbestierder optrad.

In 1841 werd tegen het leven van den troonsopvolger een aanslag gesmeed, welke men toeschreef aan zijnen broeder, pangeran Praboe Anom. Een viertal inlanders, de werktuigen van den regtens onbekend gebleven misdadiger, moesten daarvoor met hun leven boeten.

Digitized by Google

Genoemde Praboe Anom, om zijne aanmatiging en belagchelijke trotschheid reeds gehaat, deed zich bovendien ongunstig kennen door eenen wreedaardigen moord, op eene zijner bijzitten gepleegd. Daarom werd in 1851, toen de rijksbestierder Ratoe Anoem Mangkoe Boemi Ketjana overleden was, gedifficulteerd in het verzoek van den sulthan om hem tot diens opvolger te benoemen, waarna de keuze van den vorst zich vestigde op den pangeran Tamdjid Illah, den oudsten zoon van den troonsopvolger, die alstoen tot waarnemenden rijksbestierder werd benoemd.

De onder al deze omstandigheden bestaande verwarring aan het martapoerasche hof werd in 1852 nog vermeerderd door het overlijden van den troonsopvolger sulthan Moeda Abdul Rachman, volgens de meening zijner kinderen door hunnen oom Praboe Anom bewerkt. Ter vervanging van den overledene werden aanvankelijk door den sulthan aanbevolen de pangerans Hidaijat Oellah en Tamdjid Illah, beide zonen van wijlen den troonsopvolger, de eerste bij eene ratoe, de tweede bij eene vrouw van geringe geboorte verwekt; maar de vorst eindigde de gevoerde onderhandelingen met het voorstel om den laatstgenoemden tot troonsopvolger te benoemen, met bepaling, dat bij diens verheffing tot sulthan, alsdan de eerste in zijne plaats zou treden, en voorts om den pangeran Praboe Anom te benoemen tot rijksbestierder. Dat voorstel kon niet ingewilligd worden, dewijl de pangerans Praboe Anom en Hidajat Oellah het bestuur ernstige redenen van ontevredenheid hadden gegeven en bovendien de eerste voor het rijksbestier ongeschikt werd geacht. Die bedenkingen werden in eenen brief van Z. E. den gouverneur generaal, dd. 10 Junij 1852, den sulthan opgemerkt en waren oorzaak, dat de pangeran Tamdjid Illah, tot troonsopvolger benoemd, tevens met de functien van rijksbestierder bleef belast.

Njai Ratoe Kamala Sari, gedwarsboomd in haar plan om hare werktuigen met de hoogste waardigheden te bekleeden, zorgde dat, in strijd met het kontrakt, de nieuwe troonsopvolger en

Digitized by Google

waarn. rijksbestierder volkomen van 's lands beheer bleef uitgesloten, trachtte zich, ondersteund door den teleurgestelden Hidajat, meester te maken van zijne bezittingen en noodzaakte hem eindelijk om het hof te verlaten en de wijk te nemen naar Bandjermasin.

Alle pogingen, sedert door het bestuur in het werk gesteld om de partijen tot een vergelijk te brengen of eene betere orde van zaken te doen geboren worden, zijn vruchteloos gebleven, en, zoo lang de sulthan onder den invloed blijft van zijne gemalin en van zijnen zoon Praboe Anom, is hier langs den weg van minnelijke schikking geene verbetering te wachten.

Schets van het martapoerasche hof en van het landsbestuur.

Sulthan Adam heeft thans (1855) den ouderdom van 84, Njai Ratoe Kamala dien van circa 90 jaren bereikt; beiden zijn nog in het volle bezit hunner vermogens en tamelijk krachtig. Het is nu ruim twee jaren geleden, dat ik hen voor het eerst heb gezien en sedert bespeurde ik in hun uiterlijk geene de minste verandering. De sulthan begeeft zich twee à drie malen 's weeks te paard op de hertenjagt, doorgaans vergezeld van den pangeran Hidajat. Zoo hij vroeger weinig zelfstandigheid bezat, thans heeft hij die geheel verloren. Zijne gemalin, naar willekeur over het rijkszegel beschikkende, gaat voort het land te bestieren, dat wil zeggen, de belastingen te innen, bijgestaan door Praboe Anom, die zich meer en meer op den voorgrond begint te stellen door Mohamad Amin Oellah, Djaja Samitra en een aantal zendelingen, die, ieder voorzien van een tjap, het land doorkruisen. Deze zendelingen worden karig bezoldigd, gedurig verwisseld en trachten zich steeds ten koste én van hunne meesters én van de bevolking zooveel mogelijk te verrijken. Eene gewigtige

Digitized by Google

stem in den raad heeft de blinde weduwe Ratoe Kramat, naar men wil nog inhaliger dan hare moeder, zoo ook de pangeran Sjarif Hoessin, inzonderheid ten opzigte der verhouding met het nederlandsch bestuur.

De sulthan Moeda, bevreesd voor zijne persoonlijke veiligheid en dat men zijne waardigheid zal kwetsen, heeft zich in den laatsten tijd niet meer aan het hof vertoond. Ook de verschijning der overige pangerans is er zeer zeldzaam; zij zijn overtuigd dat zij tegen het entourage van den sulthan niets vermogen en daarvan niets te hopen hebben. Niettemin is de sulthan Moeda, die men weet dat door het gouvernement is erkend, niet zonder invloed, hoezeer hij in 't algemeen minder bemind is dan Hidajat. De pangeran Praboe Anom daarentegen is om zijn aanmatigend en brutaal karakter zeer gehaat. Hij vertoont zich steeds met een paar kolonelsepauletten op een met goud geborduurden rok, het gewezen kleed, naar ik vermeen, van een europeschen lakei.

De kraton te Martapoera bestaat uit een zestal hoogstvervallen woningen, aan de oostzijde omgeven door een 20 voet hoogen aarden wal en aan de overige zijden door een ijzerhouten pagger van gelijke hoogte, op verscheidene plaatsen vergaan en omgestort. Buiten en binnen de omheining liggen op het gras of in den modder een dertigtal ijzeren kanonnen, voor het gebruik volkomen ongeschikt. Het voornaamste gebouw van den kraton is de door den panembahan Batoe in 1786 opgerigte troonzaal, ongeveer 120 voeten lang, 50 voeten breed en tot aan den zolder 25 voeten hoog. Het is zamengesteld van ijzerhout, met pannen gedekt en versierd met kunstig snijwerk, doch zoodanig in verval, dat men het schier niet zonder gevaar kan binnentreden. Men ziet er een oude, doch kostbare gamelan en eenige half vergane wagens, waaronder die in 1846 door de regering aan den sulthan ten geschenke gegeven.

Met de woning van den sulthan is het niet beter gesteld; alles draagt sporen van verregaande slordigheid en verwaarloo-

Digitized by Google

zing. Met uitzondering van de receptie zaal, ongeveer 36 vt. lang en 20 vt. breed, is het huis opgepropt met kisten, kasten, manden, chineesch speelgoed enz., kunnende men door het weinige licht, dat de kleine vensters doorlaten, niets duidelijk onderscheiden. Een aangebouwde vleugel van dat huis is het verblijf van Ratoe Kramat. Het geheel is ellendig, en menig welgesteld inlander is vrij wat beter gehuisd. Voorts zijn in den kraton de woningen van de pangerans Praboe Anom en Mohamad Anom Oellah en eenige half omver liggende paardenstallen.

Weinig zou men vermoeden, dat in die onaanzienlijke en vervallen huizen groote schatten aanwezig zijn, en toch is dit ontegenzeggelijk waar. Vooral Ratoe Kamala, hare dochter Ratoe Kramat en haar zoon Praboe Anom zijn in het bezit van een groot getal diamanten van buitengemeene waarde, waaronder een van 103, een tweede van 83 en eene menigte van 30 à 40 karaat. Bovendien bezitten zij veel stofgoud en zilvergeld. Al die schatten liggen daar volkomen nutteloos; er wordt niets voor gedaan, dat nut of comfort kan aanbrengen, dewijl de bezitters geene andere neiging kennen dan om ze te vermeerderen. In het algemeen ziet men op de hoffeesten, die gegeven worden, bij huwelijken in het vorstelijk gezin of op de mohamedaansche feestdagen eenen rijkdom aan diamanten ten toon gespreid, zoo als welligt nergens anders wordt aangetroffen. Daarbij hebben dan volksoptogten plaats en worden door de pangerans en hoofden dansen uitgevoerd, weinig verschillende van die, welke men op Java ziet.

Over hetgeen verder nopens het landsbestuur wetenswaardig is kan ik zeer kort zijn. De beambten dragen dezelfde titels als op Java, namelijk: loerah, pembakal, kiaij ingabij, ranga, demang, pati, tommonggong en adhipati. De gewoonte brengt mede, dat bij ontstentenis van een hoofd of beambte de keuze van den vorst althans bij voorkeur zich vestigt op iemand uit de-

Digitized by Google

zelfde klasse; doch hierin, even als in alle andere regels van bestuur, heerscht de grootste verwarring. Wel bestaan er een aantal oendang oendang, doch zij worden niet opgevolgd. Het oordeel van De Roij over den toestand van Bandjermasin, in het laatst der 17de eeuw uitgesproken, is nog volkomen van toepassing: „'t is een land zonder ordre of commande." De bevolking, leidzaam en rustig van aard, regeert zich zelve.

De inwendige verdeeling des rijks bepaalt zich tot de landen, waarvan de bevolking belasting betaalt aan den vorst en die door hem als apanage afgestaan aan zijne verwanten. Ratoe Kamala en de pangeran Praboe Anom ontzien zich echter niet om ook in de afgestane landen belastingen te doen heffen, vooral in die, door den vorst toegewezen aan den sulthan Moeda, pangeran Soeria Mataram en de erven van den rijksbestierder Ratoe Anom Mangkoe Boemi Kentjena. Daardoor werden in het laatst van 1853 een drietal zendelingen van den eerstgenoemden omgebragt te Parmassin Amandit, eene landstreek, hem door den sulthan geschonken. Hoe zonderling de zendelingen van het hof te werk kunnen gaan, is mij dezer dagen weder gebleken. De sulthan Moeda maakte aanspraak op de inkomsten van eenige kampongs, gelegen aan den oosteroever van den Barito tusschen de Kween en Marabahan. Daar verscheen alstoen zekere chinees Tim, overgegaan tot het mohammedaansche geloof en door den sulthan begiftigd met den titel van Kiaij Wida Sarana, om voor de Njai Ratoe belastingen te innen en den invloed van anderen te weren. Hij doorliep de kampongs met eenige volgelingen, waaronder een, die een zware ijzeren ketting sleepte, om de bevolking vrees in te boezemen. Daarop werden door hem een aantal lieden, die zijn gezag schenen te miskennen, beboet met *f* 6, *f* 10, *f* 20 en meer, vervolgens de hoofdgelden van *f* 2 verhoogd tot *f* 4, de padi (djakat) geïnd en sommigen gedwongen tot de aflevering hunner vruchten tegen onevenredige prijzen. De bevolking beklaagde zich eindelijk over zoo veel kne-

Digitized by Google

velarij bij het bestuur en de apostat werd in verzekerde bewaring genomen.

Voorts wordt als eene bijdrage tot de kennis van het hof hierbij gevoegd een staat La. A., aanwijzende de inlandsche grooten en voorname hoofden, alsmede hunne bekende inkomsten.

Grenzen, uitgestrektheid en plaatselijke gesteldheid des lands.

Bij eene overeenkomst, in 1845 door den kommissaris A. L. Weddik met den sulthan aangegaan, zijn bij aanvulling van het in 1826 gesloten kontrakt, de grenzen van het rijk vastgesteld als volgt:

Van af den noorder uithoek van den Tjeroetjoek of doorvaart, meer bekend onder den naam van de Kween, langs den oosteroever van den Barito, tot aan de Kwala Mengkatip; van daar naar het oord genaamd Nanijon aan den oorsprong der Soengie Pakkoe; voorts langs den oorsprong van de soengies Sihong en Nappa, welke beiden binnen het bandjersche rijk vallen, naar de bronnen van de soengies Najoen, Ajoe en Santalan en den berg Loeang,— zullende de heuvels Kamarang, Koetan en Sentangie tot het banjersche grondgebied behooren; verder van den berg Loeang over de toppen van den goenoeng Meratoes, rakende den berg Langopan over de toppen van het waterscheidend gebergte tusschen oost en west tot den berg Pamaton, onder dien verstande dat de bronnen der rivieren Batoeapie Penang en Karang Intan binnen het rijk behooren. Voorts van af den berg Pamaton west op langs den noorderoever der rivier Martoe-oe of Banjoe Irang tot over de kampong Liang Angan. Van daar naar Tambak Limiek, voorts naar den oorsprong der spruit Lambak en langs den oorsprong van de Soengi Bahroe naar den oorsprong der Soengi Messa, vervolgende den noorderoever dier soengei tot aan den hoek der rivier van Martapoera,— zullende de oorsprongen van de Kalajan-Besaar en Kalajan-Ketjil binnen 's gouvernements gebied vallen.

Digitized by Google

Eindelijk van den hoek der rivier van Martapoera naar den bovenwaartschen uithoek der Antassan Ketjil of naar den noorderuithoek der Kween en vervolgens langs den noorderoever van de Tjeroetjoek tot aan den uithoek, in den aanhef der grensbepaling genoemd. Al de landen binnen die grenzen behooren aan het rijk van Bandjermasin en die daar buiten aan het gouvernement. Het rijk is derhalve aan alle zijden door het nederlandsch gebied omringd, terwijl de beide natuurlijke uitgangen des lands ten zuiden langs de rivier van Martapoera door de hoofdplaats Bandjermasin en ten westen langs de Bahan- of Nagara-rivier door het nederlandsch etablissement te Marabahan (Moearabahan) zijn bezet.

Eene schets van het rijk, trouwens door gemis aan juiste opgaven voorzeker zeer onvolledig, gaat ter verduidelijking hierbij.

De oppervlakte van het vorstelijk gebied, ter grootte naar gissing van 6000 vierk. palen, vormt eene langwerpige, ovale gedaante, wordende de lengte op 140 en de onderlinge afstand der grenzen op het breedste punt op 60 palen geschat.

Het grootste gedeelte van den bodem is laag en vlak; alleen in het oosten en noordoosten van het rijk verheffen zich eenige rijen heuvels, waarvan de Goenoeng Meratoes, aldus genaamd naar zijne talrijke toppen, en de Goenoeng Belaris de voornaamste zijn. De hoogste top, die van den Goenoeng Bamboeroen, verheft zich ongeveer 2500 voeten boven de zee.

Het land wordt doorsneden door talrijke rivieren, beeken en kanalen, meerendeels uitmuntende waterwegen voor het vervoer. De voornaamste zijn: de Soengees Bahan en Alai, die zich bij Nagara vereenigen, mondende bij Marabahan in de Barito; voorts de Riam-Kiwa en Riam-Kanan, lager genaamd Doekoe-Kiwa en Doekoe-Kanan, welke een uur boven Martapoera zamenvloeijen en de rivier van dien naam vormen.

Door de lage gesteldheid des bodems in het westelijk gedeelte des rijks zijn verschillende meren ontstaan, waaronder

Digitized by Google

die van Pamingir en Negara de grootste zijn. In den regentijd is het lage land geheel overstroomd. Landwegen bestaan er niet.

Eindelijk is de bodem bij uitstek vruchtbaar en bevat op verschillende plaatsen gouderts, ijzer, diamantgrond en rijke steenkolenlagen, vooral langs de Riams-Kiwa en Kanan.

Cijfer der bevolking.

Bij het algemeen verslag dezer residentie over 1854 wordt het cijfer der bevolking in het rijk van Bandjermasin opgegeven te bedragen 161,000 zielen. Nadere informatien en opmerkingen doen het bij mij als zeker stellen, dat de bevolking veel talrijker is. De beste weg om hier de waarheid te naderen, is wellig de volgende berekening.

Het zout is bij den invoer in het rijk onderworpen aan een tol van *f* 5,30 per 5 picols, waarvan betaald wordt 96 duiten per picol aan den pangeran Sjarif Hoessin en 30 duiten per pikol aan den tommonggong Tanoe Karsa. De eerstgenoemde heeft dat middel, voor zooveel het door hem gepercipieerd wordt, gepacht voor *f* 800 's maands of *f* 9600 's jaars, en er moeten derhalve 400 kojangs zout ingevoerd worden om den pachtschat te kunnen voldoen. Het is echter bekend, dat de pangeran bij die pacht voordeel heeft, zoo ook dat er eenige sluikhandel plaats vindt, en men kan dus veilig aannemen, dat de jaarlijksche consumtie van zout in de vorstenlanden minstens 500 kojangs bedraagt. Stelt men nu dat de banjarees even zooveel zout gebruikt als de Javaan, dan volgt daaruit, dat het rijk ongeveer 280,000 zielen telt, waarvan verreweg de meesten in de Nagara-distrikten. Voor zoo ver mijne opmerkingen strekken, is dat cijfer niet te hoog; integendeel houd ik het er voor, dat betere kennis van het land zal leeren dat het te laag is gesteld.

Digitized by Google

Belastingen.

Ieder, die bekend is met het achterhoudend karakter van den inlander en met zijn gemis aan orde en regel, althans in administratie, zal overtuigd zijn hoe moeijelijk het is nopens de belastingen in de vorstenlanden, vooral ten opzigte van de jaarlijksche opbrengsten, juiste informatien te verkrijgen. Ik geef de onderstaande opgaven als het resultaat van veelzijdige nasporingen, voor zooveel doenlijk getoetst aan eigen waarnemingen.

De erkende belastingen aan den vorst bestaan in hoofdgelden, tollen, padi-tienden, grondhuur, heffing op de goud- en diamantmijnen en een regt op de praauwen enz. De omslag der hoofdgelden is quasi geregeld naar het geldelijk vermogen der bevolking. De Negara-distrikten, ook genaamd Benoa Lima, bevattende de kampongs Negara, Soengei Benar Alabio, Amoentai en Kaloea, de rijkste niet alleen van Bandjermasin, maar zeker van geheel Borneo, zijn het hoogst aangeslagen. De hoofdgelden zijn daar verdeeld in oewang nadar en oewang baktin. Zij, die nadar betalen, zijn vrijgesteld van alle heerendiensten, hetgeen niet het geval is met hen, wie de baktin is opgelegd.

De nadar bedraagt daar thans in den regel voor een gehuwd man *f* 5,60, voor een ongehuwd man *f* 2,90, en de baktin voor den eersten *f* 2,60 en voor den tweeden *f* 1,30 's jaars. Overal elders bedraagt het hoofdgeld ongeveer *f* 2 voor gehuwden en de helft voor ongehuwden per mannelijk hoofd.

Eene uitzondering maken daarop de daijaksche kampongs in het oosten en noordoosten van het rijk, welke meestal eene vaste jaarlijksche schatting betalen, en de bevolking te Bandjermasin en Martapoera, zoomede de inlandsche soldaten, die geheel van deze belasting zijn vrijgesteld.

Het tolregt wordt geheven op al de in- en uitgevoerd wordende goederen, niets uitgezonderd. Daartoe bestaan niet

Digitized by Google

minder dan 19 tolkantoren, waarvan de voornaamste zijn: Banjermasin, Martapoera en Tabalong. Ter eerstgenoemde plaats wordt circa *f* 15,000, op de tweede *f* 10,000 's jaars geheven. De tol bedraagt meerendeels $\frac{1}{10}$ der waarde van de vervoerd wordende goederen; sommige artikelen maken daarop eene uitzondering, bijv. het zout, waarvoor *f* 1,06 per pikol wordt betaald. Een tarief wordt hierbij overgelegd sub bijlage La. D.

De padi-tienden worden geheven over het geheele rijk, met uitzondering van de dajaksche kampongs. In den regel is deze heffing niet anders dan de dzakat, komende aan de geestelijkheid en eerst dan verschuldigd, wanneer de landbouwer meer dan 30 pikols padi oogst. Maar de vorst, als het hoofd der geestelijkheid, heeft zich dit middel toegeëigend en het toegepast niet op een gedeelte, maar meerendeels over den geheelen padi-oogst. Aan de geestelijkheid en de hoofden wordt daarvan een gedeelte uitgekeerd. De tiend op dat gedeelte van den oogst, hetwelk vroeger onbelast was, wordt harakat geheeten.

De grondhuur wordt alleen geheven in de Nagara-distrikten Benoa Lima. Onder den naam van djawean betaalt men aldaar, naar gelang der uitgestrektheid van het toegewezen land, eene zekere schatting, die men kan stellen op *f* 4 per landbouwer, 's jaars. Bovendien worden de velden afgebakend, „tadjak toeroes", waarvoor de tijdelijke bezitter *f* 2 à *f* 4 moet betalen terwijl hem eindelijk een vergunningsbrief wordt uitgereikt, waarvoor hem onder den naam van „taboes soerat" weder van 30 duiten tot *f* 4 wordt in rekening gebragt. Eindelijk ontvangt de schrijver van den vorst na den oogst 1 gantang padi (5 kattis) per landbouwer.

De heffing op het gegraven goud bedraagt in den regel $\frac{1}{10}$; doch dit middel, waarschijnlijk om de daaraan verbonden moeijelijkheden, wordt weinig toegepast.

De inkomsten van de diamantmijnen vloeijen voort uit het regt van den vorst, dat hem moet verkocht worden ieder gevon-

Digitized by Google

den diamant boven de 3 karaat tegen *f* 20 per karaat. Op die wijze is de sulthan eenige jaren geleden voor circa *f* 2000 in het bezit gekomen van een diamant, wegende 103 karaten, vermoedelijk hebbende eene waarde van *f* 212,000.

Het regt op de praauwen bedraagt voor elke reis 30 duiten voor eene groote, 10 duiten voor eene kleine praauw.

Andere heffingen van minder aanbelang, zoo als op de vischvijvers, de betaling van sommige tjap's (zegels) en de (gedwongen) geschenken aan den vorst bij feestelijke gelegenheden, ga ik met stilzwijgen voorbij. Ik moet echter hier nog uitdrukkelijk opmerken, dat bij de heffing der onderscheidene belastingen zooveel willekeur en misbruiken bestaan, vooral in den laatsten tijd, dat de aangegeven regels somtijds niet te onderkennen zijn. Ik geloof niet mij aan overdrijving schuldig te maken, wanneer ik de jaarlijksche opbrengst der belasting stel op de volgende cijfers:

Hoofdgelden	*f* 6,000
Tollen	" 30,000
Padi-tienden	" 10,000
Grondhuur enz.	" 8,000
Inkomsten der diamantmijnen	" 8,000
Reispassen der praauwen enz.	" ,000
Voorts schatting der daijaksche kampongs .	" 4,000
Te zamen.	*f* 88,000,

ongerekend de inkomsten der hoofden, die ten deele door de bevolking worden bezoldigd.

Heerendiensten.

Onder de bevolking van de kampongs Soengei Benar zijn gekozen 120 mannen, die te Martapoera gebezigd worden als soldaten. Daarvan zijn er doorgaans 20 tegenwoordig, die om

Digitized by Google

de 2 maanden verwisseld worden. Zij zijn gekleed in witte broek, blaauw linnen buisje met koperen knoopen en op het hoofd een tulband, zamengesteld uit slecht werk van rottan, met rood linnen overtrokken. Voorts zijn zij gewapend met geweren (meerendeels onbruikbaar) en voorzien van koppels met patroontasch en bajonetschede, afgekeurd ledergoed van het garnizoen alhier. Kleeding en wapening behooren aan den sulthan, en de wachthebbenden geven een en ander over aan hunne opvolgers. Hetgeen zij van den wapenhandel verstaan bepaalt zich tot het schouderen en presenteren van het geweer. Zij hebben een armzalig voorkomen. Voorts worden nog door de bevolking van de Negara-districten en aangrenzende landstreken geleverd timmerlieden, smeden, grassnijders enz., wier aantal men op 60 kan schatten, om de maand te verwisselen, derhalve 720 's jaars. De roeijers voor het vorstelijk gezin worden meestal gekozen uit de bevolking te Martapoera en omstreken.

De drukkendste heerendienst bestaat in de verpligting der hoofden (Loerahs) om, vergezeld van de inwoners der kampongs, die de baktin betalen, naar Martapoera op te komen, ten einde de hoffeesten bij te wonen. Zulks geschiedt doorgaans driemalen 's jaars bij gelegenheid van de voornaamste mahomedaansche feestdagen (ramadlan moeloed raija hadji), en zij worden dan weken lang aangehouden en aan hun gezin en arbeid ontroofd. Zij, die zich aan de heerendiensten onttrekken, worden zwaar beboet.

Geestelijkheid.

De sulthan wordt beschouwd te zijn het hoofd der geestelijkheid. Onder hem staat de mufti of hoofdpriester, te Martapoera gevestigd, wiens gezag zich uitstrekt over al de geestelijken in het rijk en die ook, behoudens de invloed van den vorst, als

Digitized by Google

de opperregter aangemerkt wordt. De daarop volgende rangen zijn: Penghoeloe, Kaliba, Lebei, Katip, Bilal en Khaum, te zamen uitmakende het personeel, dat bij iedere messigit behoort. Bovendien is het getal der hadji's (die ter bedevaart naar Mekka zijn geweest) zeer aanzienlijk. De Penghoeloe is tevens kadi of regter en vonnist, naar het heet, volgens den koran. Hoedanig het daarmede gesteld is, zal de volgende afdeeling dezer nota doen zien.

De inkomsten der geestelijken bestaan in de fitrah, in een aandeel van de dzakat en van boeten, en in de gebruikelijke geschenken. Eenigen geven onderrigt in het lezen en schrijven en velen drijven handel. Zij oefenen op het landsbeheer geen bepaalden invloed uit; doch zijn, inzonderheid de hadji's, bij grooten en geringen zeer in aanzien. Hun getal zal, naar men gist, ongeveer 1000 bedragen.

Policie en Justitie.

Eene geregelde policie bestaat er niet; dus zijn er ook geene ronde's of andere instellingen om voor de orde of veiligheid te waken. Vooral in de oostmoesson, wanneer ieder zich over het drooge land kan bewegen, worden er dan ook vele diefstallen gepleegd en vormen zich zelfs kleine rooverbenden, die voor geen moord terugdeinzen en veel nadeel aanrigten. De hoofden doen zelden of nimmer den beschuldigde opsporen, tenzij zij door geschenken van de benadeelden daartoe bewogen worden, en wordt hij door een persoon van aanzien in bescherming genomen, hetgeen niet zeldzaam is, dan blijft de overtreding of het misdrijf ongestraft.

De straffen bestaan meestal in boeten; zelfs ter zake van moord wordt door onvermogenheid van den beklaagde of andere omstandigheden geene boete opgelegd; dan wordt hij gestraft met rottingslagen, blokarrest of kettingarbeid.

Digitized by Google

De doodstraf wordt ten uitvoer gelegd door piek- of krissteken.

In civiele zaken is het met de regtspleging niets beter gesteld. De vermogende is zeker te zegevieren of althans de zaak op de lange baan te zien schuiven; in een woord, de bedeeling van het regt is van willekeur en hebzucht afhankelijk.

Over de bevolking, middelen van bestaan, karakter en stemming.

De bevolking kan men verdeelen in vijf klassen: de adel, de geestelijkheid, de hoofden, gewone inlanders en pandelingen. De adel wordt gevormd door hen, die uit vorstelijk bloed zijn gesproten. Bij de geboorte wordt den zoon van den vorst of van den pangeran (in den regel prins uit vorstelijk bloed) den titel van goestie, en de dochter dien van poetri toegekend. Tot jaren van onderscheid gekomen, wordt de goesti tot pangeran verheven. Verre nabestaanden, niet bij het hof in aanzien zijnde, blijven den titel van goestie behouden. De poetri, huwende, wordt ratoe genoemd. Is haar echtgenoot niet uit vorstelijk bloed, dan worden hare kinderen, nanang en andin geheeten. De vorst kan de zoons tot raden verheffen; een titel, die trouwens weinig voorkomt.

De stand der geestelijken en hoofden is voor ieder bereikbaar. De ambten, welker benaming hierboven reeds is vermeld, zijn niet erfelijk.

Het gros der bevolking bestaat uit landbouwers, koop- en handwerkslieden, visschers enz.

Het voornaamste middel van bestaan is de landbouw. Vooral in de Negara-distrikten wordt zeer veel en goede padi geteeld, meer dan de bevolking voor eigen consumtie noodig heeft. De prijs der rijst is er zelden hooger dan *f* 3 per picol. De overproductie wordt meestal naar Bandjermasin gebragt.

Digitized by Google

Voorts teelt men er kapas tot 6,000 pikols en meer 's jaars, indigo enz. De indigo wordt geheel verbruikt voor de negarasche weverijen, welke een stevig en zeer goedkoop linnen leveren, dat voor een goed deel in de kleeding van het gros der bevolking voorziet. Behalve die industrie worden aldaar aangetroffen vele ijzersmeden, die de bekende borneosche wapens vervaardigen, en een aantal pottenbakkers, wier product allerwege te dezer kust in de keukens wordt aangetroffen. In de bovenlanden vervaardigt men matwerk, dat bij den inlander zeer gewild is, en houden zich velen onledig met het verzamelen van was, rottan, dammar, drakenbloed en andere natuurlijke voortbrengselen, waardoor de vlijtige een goed bestaan kan vinden. In het geheele rijk wordt door vele bewoners in hunne tusschenuren aan rivieren en beeken goud gegraven; eigenlijke goudgravers van beroep vindt men er weinig. Eindelijk worden niet zelden door de grooten en hoofden eenige honderde lieden verzameld, om in de diamantmijnen te werken; zulks geeft echter een zeer karig bestaan, en wanneer men bedenkt hoevele duizende dagdiensten er aan dit werk ten koste gelegd worden, dan komen de diamanten op een ongehoorden prijs te staan.

De klasse der handelaars is zeer talrijk en over 't algemeen tamelijk gegoed. De meeste pandelingen zijn bij hen in dienst. Het lot dier lieden is doorgaans zeer hard; doch de gedwongen dienstbaarheid voor schulden is zoodanig in de volksbegrippen gedrongen, dat weinigen trachten er zich aan te onttrekken.

De Bandjarees is niet zoo trotsch als de Maleijer, niet zoo nederig als de Javaan, maar baatzuchtiger dan beiden; slechts weinigen zijn aan opium verslaafd, velen aan het spel. Over 't algemeen is hij arbeidzaam en handig, vooral in de bovenlanden, zoo als de daar bestaande nijverheid bewijst; voorts is hij krijgshaftig noch twistziek, maar leidzaam en rustig. Dat inzonderheid de laatste hoedanigheden in den volksaard lig-

Digitized by Google

gen, is af te leiden uit de omstandigheid, dat de willekeur en knevelarij van het hof tot dus ver geene blijken van verzet hebben uitgelokt. Niettemin worden er niet zelden bij het bestuur over de pangerans en hunne zendelingen klagten ingebragt, waardoor bewezen wordt, dat men den druk der inlandsche regering diep gevoelt. Op grond van de langs dien weg verkregen ervaring en van de menigvuldige gesprekken, met inlanders van verschillende klasse gevoerd, houd ik mij overtuigd, dat het prestige van de bandjersche dynastie onder het verlicht gedeelte des volks meer en meer wordt ondermijnd, en dat vrij algemeen de wensch wordt gekoesterd om een bestuur te zien optreden, dat orde en regel weet te handhaven en de bevolking ongestoord de vruchten van haren arbeid doet genieten.

Men heeft mij verhaald, dat bij het martapoersche hof de overlevering bewaard wordt van eene eeuwenoude voorspelling, door een javaanschen vorst uitgesproken, luidende: „dat na den „sulthan Soeria Angsa nog twaalf sulthans zouden regeren en „dan het bandjersche rijk in vreemde handen zal vallen." Die twaalfde sulthan is de regerende vorst.

Bandjermasin, Mei 1855.

Digitized by Google

STAAT

VAN

DE IN HET BANDJERMASINSCHE RIJK AANWEZIGE

INLANDSCHE GROOTEN EN HOOFDEN

EN

HUNNE BEKENDE INKOMSTEN.

Digitized by Google

NAMEN.	Ouderdom.	Waar gevestigd.	Graad van verwantschap met den Sulthan.
Kinderen van Sulthan Adam met hunne afstammelingen.			
Ratoe Aminah, gehuwd met Pangeran Sjarief Hoesin bin Mohamad Baharoen..... heeft geene kinderen.....	55	Bandjermasin.	Dochter.
Ratoe Salama, weduwe van Pangeran Kasoema Negara..... heeft een zoon Pangeran Amin en een kleinzoon Pangeran Amir.....	54 —	Martapoera.	idem. .....
Ratoe Didja, weduwe van Pangeran Kramat. heeft geene kinderen.	53	Martapoera.	Dochter.
Pangeran Soeria Mataram..... deze heeft eenen zoon met name:	53	Martapoera.	Zoon.
Pangeran Doelah.....	16	Martapoera.	Kleinzoon.
Pangeran Praboe Anom..... deze heeft 7 kinderen en 3 kleinkinderen, als:	48	Martapoera.	Zoon.
Pangeran Tommenggong..... deze heeft een zoon beneden de 16 jaren.	25	Martapoera.	Kleinzoon.
Pangeran Demang..... deze heeft twee kinderen beneden de 16 jaren.	22	id.	id.
Pangeran Praboe Kisa..... benevens nog 2 minderjarige zoons en dochters van Pangeran Praboe Anom.	16	id.	id.
Ratoe Djantra Kasoema..... deze heeft geene kinderen.	30	id.	Dochter.
Behalve bovenstaande 6 kinderen van Sulthan Adam heeft Z. H. nog 1 zoontje, Pangeran Nasaroedin 5 jaren en 1 dochtertje, 2 jaren oud.			

Digitized by Google

Middelen van bestaan.	Staatkundige invloed.
Heeft een aandeel in den tol op het zout ad cc. 5,000 's jaars; voorts de diamantgronden van Batoe abie.	Weinig. — Haar echtgenoot wordt dikwerf geraadpleegd en oefent eenigen invloed uit.
De inkomsten van Banoea Gadong ad ƒ 600 's jaars; orts de diamantgronden Goenoeng Koepang. De inkomsten van Soengei Paring en Pamangkih, te men cc. ƒ 900 's jaars.	Onbeduidend.
De inkomsten van Balimauw, Djamboe Alaij, Djam-e Amandit ad ƒ 800 's jaars; voorts een aandeel in t tolgeld ad ƒ 12,000 en diamantgronden Paroepoek.	Oefent veel invloed.
De inkomsten van Tabaloeng Pitap, Banoea Bam-n, Batang Koeloer, Banoea Ranbouw en Padang, zamen cc. ƒ 3000 's jaars.	Weinig.
De inkomsten van Kaloea, Amoentai, Soengei Be-r, Alabioer Nagara cc. ƒ 20000 's jaars; voorts nige tollen en diamantgronden te Loktjantong.	Heeft thans meerendeels het gezag in handen.
.....	Weinig.
.....	Weinig.
.....	Geen.
De inkomsten van Gantang Goembang en Panda-e, te zamen ƒ 200 's jaars; voorts de diamantgron-n van Goentoeng Baroeaug.	Weinig.

Digitized by Google

NAMEN.	Ouderdom.	Waar gevestigd.	Graad van verwanschap met den Sulthan.
De 10 kinderen van den overleden zoon van Sulthan Adam, met name Sulthan Moeda Abdul Rachman, zijn de ondervolgende:			
Sulthan Moeda Tamdjid-Illah..... deze heeft 4 kinderen, 2 dochters en 2 zoontjes.	36	Bandjermasin.	Kleinzoon.
Pangeran Aria Koesoema..... deze is gehuwd en heeft 1 dochtertje.	32	Bandjermasin.	Kleinzoon.
Pangeran Wira Kasoema..... deze is gehuwd en heeft 1 dochtertje.	30	Bandjermasin.	Kleinzoon.
Pangeran Hijdaijat..... deze is gehuwd en heeft 2 zonen en 1 dochter.	30	Martapoera.	Kleinzoon.
Pangeran Abdullah.....	20	Bandjermasin.	Kleinzoon.
Pangeran Achmat.....	16	Bandjermasin.	Kleinzoon.
Ratoe Zinoen-Aria, gehuwd met Pangeran Ishak..... heeft 1 dochtertje beneden de 16 jaren.	30	Bandjermasin.	Kleindochter.
Ratoe Salama, gehuwd met Pangeran Krama Djaija Kasoema..... heeft 1 dochtertje.	28	Bandjermasin.	Kleindochter.
Ratoe Salma, gehuwd met Pangeran Ibrahim, heeft 1 dochter en 1 zoon beneden de 16 jaren.	31	Bandjermasin.	id.
Ratoe Rampit, gehuwd met Goesti Toejoeng of Raden Djaija Kasoema..... hebben geene kinderen.	29	Bandjermasin.	.....
De 10 kinderen van den overleden zoon van Sulthan Adam, met name Pangeran Mangkoe Boemi Kentjana, zijn de ondervolgende:			

Digitized by Google

Middelen van bestaan.	Staatkundige invloed.
De inkomsten aan het rijkbestierdersambt verbonden l ƒ 12,000 's jaars, zoomede die van Paramasan en i goud 40 thails ad ƒ 75 de thail (ƒ 3000) te zamen 17,000 's jaars.	Heeft geen invloed bij het hof, wel bij de bevolking.
Heeft een aandeel in de inkomsten van Alaij en aramasan Amandit hiervoren.	Geen.
Id. als voren, zoomede de inkomsten van Soengei atal ad ƒ 200 's jaars.	Weinig.
Heeft een aandeel in de inkomsten van Alaij en aramasan Amandit hiervoren, zoomede de inkomsten in Karang Intan en Margasarie, te zamen ƒ 5000 jaars; voorts de diamantgronden te Basoeng.	Is onder het volk bemind.
Als Pangeran Aria Kasoema.	Geen.
Idem.	id.
Idem.	—
Idem.	—
Idem.	—
———	Geen.

Digitized by Google

NAMEN.	Ouderdom.	Waar gevestigd.	Graad van verwantschap met den Sulthan.
Pangeran Ali.....	35	Martapoera.	Kleinzoon.
Pangeran Mohamat..... deze is gehuwd en heeft 1 zoontje.	34	id.	id.
Pangeran Achmat.....	31	id.	id.
Pangeran Abdullah.....	29	id.	id.
Pangeran Mohamat Seman.....	16	id.	id.
Ratoe Aminah.....	14	id.	Kleindochter.
Goesti Hadidja.....	12	id.	id.
Goesti Salama.....	10	id.	id.
Goesti Koema Radjeman.....	7	id.	id.
Poetri Djambroet.....	6	id.	id.
Broeders van Sulthan Adam en hunne afstammelingen.			
Pangeran Kasoema Widjaija..... deze is gehuwd en heeft 4 zonen.	65	Karang-Intan.	Broeder.
Goesti Moeloet.....	35	id.	Neef.
Pangeran Achmid..... deze is gehuwd met eene prinses uit het vorstenhuis van Kottaringin en heeft 6 kinderen, waarvan 2 minderjarig en 4 meerderjarig zijn.	70	Bandjermasin.	Broeder.
Goesti Mohamad..... deze is gehuwd en heeft 2 dochters.	45	id.	Neef.
Goesti Tasin.....	35	id.	id.

Digitized by Google

Middelen van bestaan.	Staatkundige invloed.
'e inkomsten van Riamkiwa, alwaar eene steenkolen oitatie is, brengende jaarlijks op wegens tonnegel- van de te Bandjermasin aangebragte steenkolen : som van ƒ 10,0000,	Geen.
	id.
Iebben aandeel in de retributie hiervoren.	id.
	id.
Iebben aandeel in de retributie hier voren.	
Oe inkomsten van Pamarangan Pocain in Pringin, zamen ƒ 480 's jaars.	Weinig.
Iet drijven van handel, zijnde eigenaar van eene	
Iet drijven van handel.	
Idem.	

Digitized by Google

NAMEN.	Ouderdom.	Waar gevestigd.	Graad van verwantschap met den Sulthan.
Goesti Salch, ook genaamd Pangeran Moedah. deze is gehuwd en heeft een dochter.	38	Bandjermasin.	Neef.
Goestie Taher	30	id.	id.
Pangeran Tasin. deze is gehuwd en heeft 1 zoon met name	60	Martapoera.	Broeder.
Goestie Bezaar	25	id.	Neef.
Pangeran Singa-Sarie. deze is gehuwd en heeft 1 zoon, gehuwd met eene zuster van Sulthan Moeda Tamdjid Illah; deze zoon is	60	id.	Broeder.
Goestie of Pangeran Ibrahim. heeft een dochtertje.	30	Bandjermasin.	Neef.
Pangeran Hamim. deze is gehuwd en heeft 6 kinderen, waarvan 5 minderjarig; de meerderjarige is	50	Martapoera.	Broeder.
Pangeran Sjaleh	22	id.	Neef.
De 10 kinderen van den overleden broeder van Sulthan Adam, met name Pangeran Mankoe Boemi Nata, zijn:			
Pangeran Kasoema Ningrat	—	Martapoera.	id.
Pangeran Tjitra Kasoema	—	id.	id.
Pangeran Ardi Kasoema	—	id.	id.
Goesti Mocksin	—	id.	id.
Goesti Djamal	—	id.	id.
Ratoe Siti. gehuwd geweest met Sulthan Moeda Abdulrachman, uit welk huwelijk Pangeran Hidajat is gesproten.		id.	Nicht.

Digitized by Google

Middelen van bestaan.	Staatkundige invloed.
Iet drijven van handel.	
dem.	
)e inkomsten van Amawang ad *f* 400 's jaars.	Weinig.
)e inkomsten van Waijauw ad *f* 200 's jaars.	id.
Ieeft als schoonbroeder van den Sulthan Moeda aandeel in de inkomsten van Paramasan Amanen Alaij.	id.
'e inkomsten van Djatoeh ad *f* 400 's jaars.	id.
3ij Gouvt. besl. dd°. 15 Mei 1845 n°. 2 vindt men eteekend dat der kinderen van wijlen Pangeran nkoe Boemi Nata verzekerd zijn door Sulthan ım: de inkomsten van het land Bassong, gerekend *f* 3780 zilver 's jaars; krijgen ook inkomsten van ıkinang en Kalahiang te zamen *f* 600 's jaars.	

Digitized by Google

NAMEN.	Ouderdom.	Waar gevestigd.	Graad van verwantschap met den Sulthan.
Ratoe Asia..... gehuwd met Pangeran Soeria Mataram, zoon van Sulthan Adam.	—	Martapoera.	Neef.
Ratoe Maimoena..... gesepareerde huisvrouw van Pangeran Said Zein, thans te Batavia. heeft drie dochters, waarvan 1 gehuwd met Pangeran Aria Kasoema, broeder van Sulthan Moeda Tamdjid Illah; de 2 anderen worden onderhouden door Ratoe Kramat.	—	id.	id.
Verdere bloedverwanten van Sulthan Adam.			
Pangeran Djaija Samitra.....	45	id.	Verre aanve want. Geheimschri ver van Sulth Adam.
Pangeran Mohamat Amin Oellah.....	30	id.	Neef van Pa geran Djaija S mitra, dus ve aanverwant.
Pangeran Anta Sarie.....	—	id.	Zoon van kleinzoon Sulthan Mo mad.
Voornaamste Hoofden.			
Adipatie Danoe Radja, vroeger genaamd Tommonggong Dipa Nata. (NB. neef van Ratoe Kamala).	55	id.	De functie, deze beamb bekleedt, is z veel als Comm saris; hij wo met alle zeni gen van verz wen in het belast.

Digitized by Google

Middelen van bestaan.	Staatkundige invloed.
Alsvoren.	
Krijgt als schrijver van den Sulthan Adam van ieer landbouwer een gantang padie, en ƒ 60 's maands, zamen ƒ 1,400 's jaars.	Oefent door zijne geschiktheid om met Europeanen om te gaan eenigen invloed uit.
Idem als voren.	Heeft sints zijne zending naar Batavia het tot diets gemaakt kennis te bezitten van de Europ. instellingen, waardoor hij veel invloed heeft gekregen.
De inkomsten van Mangkaoek ad ƒ 400 's jaars.	Weinig.
De inkomsten van Balangan met de 12 zich daarbevindende landschappen, te zamen ƒ 8000 's jaars.	Idem.

Digitized by Google

NAMEN.	Ouderdom.	Waar gevestigd.	Graad van verwantschap met den Sulthan.
Tommonggong Tanoe Karsa.....	60	Bandjermasin.	Heeft een zeker politioneel gezag; is gevestigd aan de Kween, alwaar hij tevens Tolgaarder is.
Kiai Patih Goena Widjaija.....	60	Martapoera.	Is hetzelfde wat een Patih in een regentschap op Java is.
Hadji Mohamad Chaled.....	28	id.	Hoofdpriester (Mufti).
Hadji Abdul Djalil.....	40	id.	Adsist. Hoofdpriester.

Digitized by Google

Middelen van bestaan.	Staatkundigen invloed.
Krijgt % van de geheven wordende tolrechten ± 1800 's jaars; oefent daarbij het beroep van handelaar uit.	Weinig, als houdende hij zijn verblijf te Bandjermasin.
De inkomsten van Soengei Raija ad ƒ 180 's jaars.	Weinig.
Heeft een aandeel in de opbrengsten van de djakat ad ƒ 600 's jaars.	Heeft alleen invloed in zaken de godsdienst betreffende.
Idem als voren ƒ 400.	Idem.

Digitized by Google

TARIEF VAN TOLGEREGTIGHEDEN IN HET BANJERMASINSCHE RIJK.

Art. 1. Alle binnenkomende praauwen zijn verpligt om de eerste tol op 's Sulthans gebied aan te doen, de lading der praauwen te doen visiteren en daarvan de regten te voldoen.

Art. 2. De goederen, welke men tracht binnen te smokkelen, zijn bij achterhaling aan de betaling van dubbele regten onderhevig.

Art. 3. Eene praauw, binnenkomende langs andere kreken dan waar het tolkantoor gevestigd is, zal zoowel lading als praauw verbeurd verklaard en de djoeragan gestraft worden met een jaar kettingarbeid.

Art. 4. De met de inning der tolregten belaste personen zullen geene geschenken mogen aannemen.

Art. 5. Het wordt den tolgaarder strengelijk verboden, de handelspraauwen langer aan te houden dan volstrekt noodig is om dezelven te visiteren.

Art. 6. Bij niet behoorlijke naleving van bovenstaand artikel door den tolgaarder of de zijnen, zal de schuldige gestraft worden met een jaar kettingarbeid.

Art. 7. Voor de in het Banjermasinsche rijk ingevoerd en van daar uitgevoerd wordende goederen zullen de ondervolgende tolregten, moeten worden voldaan, als:

Digitized by Google

UITVOER.

Omschrijving der goederen.	Belasting.
1 kattie vogelnestjes (witte).	ƒ 10 —
1 pikol id. (zwarte). .	20 —
1 id. kaijoe garoe . .	10 —
1 id. kapas	2 30
1000 klappers	5 —
100 gantang olie . . .	13 —
1 kleine krandjang tabak (goijong). .	— 60
100 stuks inl. (aren) suiker	— 100
1000 eijeren	— 60
1000 pisang	2 60
1000 hoss. siriebladen	2 60
1 pikol was	14 —
20 stuks kleedjes . .	1 —
1 vlot bamboe . . .	1 —
1 id. hout	— 60
Amboe (vlerken van praauwen) . . .	— 30
1 uitgaande praauw .	— 30
1 id. groote djoekong	— 40
1 id. kleine id.	— 20
Vruchten	1/10 van de waarde.
Grove sarong	
Katoen	
Hertenhoorn	
Aardewerk	
Rottingwerk	
Matten	
Atappen	
Yzerhout	
Hout (diverse) . . .	
Nibong of bamboe . .	
Visch	
Sago	
Indigo	
Praauwen, ten verkoop uitgevoerd wordende.	
Buffels, geiten, kippen, eenden, enz.	

INVOER.

Omschrijving der goederen.	Belasting.
Lijnwaden: 1 kabaija	ƒ — 05
1 sarong.	— 05
1 slendang .	— 05
1 el aken of zijde. . .	— 05
1 hoofd-of zakdoek .	— 05
1 stuk gemaakt goed.	— 05
Zout 5 picols . .	5 30
1 zoutpraauw.	— 30
Tabak 1 krandjang.	— 80
Gambier 1 id.	3 —
Toetoep sadji (bladwerk) 100 stuks	1 80
Toetoep tangoei en saraoeng ½ kadjang de 100 stuks. . .	— 100
Houtwerken	1/10 van de waarde.
Blik id.	
Glas id.	
Rotting id.	
Tamarinde en uijen. .	
Aardenwerk	
Porcelein	
Steenen voor ringen (selong) . . .	
Yzerwerk	
Koper id.	
Lood id.	
Touw id.	
Papier id.	
Gadoenghout. . . .	
Wierook	
Visch.	
Peper	
Staal	
Matten.	
Katoen.	
Damar	
Kalk.	
Nibong.	

Digitized by Google

VERSLAG DER REIS

IN DE

BINNENWAARTS GELEGENE STREKEN

VAN

DOESSOEN ILIR.

DOOR

BANGERT,

Civiel gezaghebber der afdeeling Becompaij en Doessoen.

Ingevolge opgedragen last begaf ik mij den 6den Mei 1857 per praauw op reis. Omdat de reis een paar maanden duren zou en ik dus veel bagage had, nam ik eene der grootste becompaijsche rivierpraauwen met een twintigtal roeijers. Ten anderen beloofde ik mij niet veel van eene groote praauw bij het voorgenomen onderzoek der Mengkatiprivier; immers, het zou nu kunnen blijken met welke soort van praauwen die rivier bevaarbaar is. Den dag van den 6en, zoomede den nacht, reisde ik door zonder mij op te houden, aangezien deze streken genoegzaam bekend waren.

Den 7den Mei 's morgens vroeg hield ik stil bij de eerste mengkatipsche kampong en wachtte aldaar het eerste hoofd van

Digitized by Google

Mengkatip af, die ik inmiddels had doen waarschuwen. Genoemd hoofd, Damang Mahat, is tevens inlandsche posthouder te Pamingir. Hij toont een wakker en zeer bruikbaar mensch te zijn, die boven zijne natie (Daijak Mengkatip) ver vooruit is in ontwikkeling. Hij kan lezen en schrijven, zoo met arabische als latijnsche letters. Het laatste heeft hij in zijne kinderjaren geleerd van eenen der Evangelische zendelingen; echter heeft diens onderrigt hem niet kunnen bewegen het christendom te omhelzen. Voorts heeft dit hoofd eenige jaren doorgebragt met handelsreizen naar Java enz., en tegen den algemeenen regel, dat de Daijakkers van zoodanige reizen weinig goede vruchten plukken, schijnt hij vrij welgesteld te zijn teruggekeerd.

De kampong, waar ik thans wachtte, heet Ranton Bamban, heeft tot kampongshoofd zekeren Daijak, genaamd Hantingang, en ligt op den regteroever der Poeloepetak-rivier (zijtak van de Barito), op omstreeks 2 uren afstands van de benedenmonding der Mengkatip. Deze kampong bestaat uit 4 of 5 verspreide huizen en bevat een 50tal zielen, waaronder behalve het hoofd slechts 5 vrije weerbare mannen. Onder dit getal zijn echter niet gerekend eenige aldaar tijdelijk verblijvende Becompaijers, die op rakitten wonen, zich bezig houden met den handel enz. en zoo dikwijls zij dit noodig vinden van woonplaats veranderen. De grond is er laag en moerassig; vruchtboomen ontbreken geheel, uitgenomen de onmisbare pisang, pinang en kalappaboomen. Het voornaamste of liever bijna eenige middel van bestaan is het rotting-snijden. De meest voorkomende soort is de rottan-tamande, ook de meest gezochte soort voor den uitvoer. Voorts plant ieder gezin de noodige rijst.

De Demang Mahat kwam inmiddels aan, zoodat ik omstreeks den middag verder afroeide en na een paar uren de monding der Mengkatip bereikte, waar reeds eenige oudsten en een goed deel der bevolking mij in hunne djoekongs opwachtten. De

Digitized by Google

Antassan binnengevaren zijnde, vermeerderde de toevloed van volk onophoudelijk, en naarmate ik verder oproeide keerden velen weder naar hunne woningen. Allen gaven door het bespelen hunner instrumenten, schieten met klein geweer en lillas enz. hunne vreugde te kennen. De geest van gehechtheid aan het nederl: gezag kwam mij voor uitmuntend te zijn.

Des nachts stil blijvende en des daags oproeijende, bereikte ik, in den namiddag van den 10den Mei, de bovenmonding der Antassan.

Eigenlijke kanpongs bestaan in de Mengkatip niet, niettegenstaande er eene soort van indeeling in kampongs wordt aangenomen; want ieder der oeverbewoners staat onder een of ander kampongshoofd, waarvan er drie zijn, als:

1. Pa Tinkai te Songeij Dadahoeb;
2. Bapa Tanip te Sakka Patong;
3. Mangko Brahan te Songeij Poerie;

Ofschoon nu de indeeling is als boven beschreven, woont ieder naar verkiezing. De volgelingen der drie kampongshoofden zijn dooreengemengd, zoodat het zonder naauwkeurige kennis van zaken onmogelijk is te weten tot welke kampong ieder behoort. Deze wijze van aanleggen der woningen, in zoo verspreide orde, is hoogstwaarschijnlijk toe te schrijven aan het herhaald aanleggen van nieuwe rijstvelden, waarbij ieder dat gedeelte boschgrond uitkiest, dat hem het meest bevalt; voorts nog aan de omstandigheid, dat men telkens na een sterfgeval het huis voor goed verlaat en een ander betrekt. De hoofden gaven mij te kennen, dat zij liever geregelde kampongs zagen, aangezien het hun thans uiterst lastig is behoorlijk op het volk toe te zien. Reeds hadden zij begonnen het volk tot digtere zamenwoning aan te sporen en verzochten mij thans hen daarin te ondersteunen. Ik liet dus, waar mij dit geschikt voorkwam, het volk door den Demang Mahat te kennen geven, dat ik verwachtte hen aan bedoeld verlangen der hoofden te zien gevolg geven.

Digitized by Google

Tevens toonde ik hen de voordeelen aan van het wonen in geregelde kampongs. De bevolking, voornamelijk het jeugdige gedeelte, scheen dan ook het nut daarvan in te zien en beloofde, na afloop van den rijstoogst, onmiddelijk een begin te zullen maken. Ik bepaalde dus in overleg met de hoofden, dat de tegenwoordige woonplaatsen der kampongshoofden, opgeschikte afstanden in de Antassan gelegen, tot aanlegplaatsen voor nieuwe kampongs zouden strekken; dat echter de thans bestaande, ofschoon schaarsche, aanplantingen van vruchtboomen aan de eigenaars zouden verblijven; dat ieder kon kiezen tot welke kampong hij zou willen behooren en alsdan ook zijn rijstveld zoo digt mogelijk bij die kampong zou moeten aanleggen. Deze rijstvelden worden meestal slechts gedurende twee opvolgende jaren gebruikt en alsdan weder verlaten. De groote ruimte van grond met betrekking tot het klein getal zielen maakt deze manier van rijstplanten mogelijk. Na den volgenden rijstoogst kan dus alles behoorlijk geregeld zijn, zonder dat iemand schade heeft; want ook het bouwen der huizen kost alleen eenigen arbeid, doch vordert geene uitgaven.

De bevolking bestaat geheel uit Daijaks; voor zoo ver ik onderrigt ben, is in de Mengkatip geen enkele Maleijer gevestigd. Het aantal zielen is 200 ongeveer, dat der weerbare vrije mannen 46; pandelingen zijn er zeer weinig.

De taal en godsdienstbegrippen, zoomede de adats, zijn gelijk aan die der Daijaks van Poeloepetak.

De regtspraak in burgerlijke zaken geschiedt door de hoofden en oudsten, ingevolge de adat. In strafzaken worden niettemin de adats achterwege gelaten en de zaak heeft haren loop volgens de wetten.

De woningen zien er allerellendigst uit; slechts weinige rusten op paalwerk van ijzerhout; meestal wordt daartoe eene of andere minduurzame houtsoort gebezigd. De vloeren bestaan uit latten van nibong, de wanden en bedekking uit nipabladeren.

Digitized by Google

In de kleeding schijnt men reeds van vroegere gewoonten te zijn afgeweken. De vrouwen volgen meer of min de gewoonte der Maleische vrouwen; de voornamere mannen trachten zich ook als de benedenlanders te kleeden; de mindere dragen een badjoe, hoofddoek en tjawat of gordel van geklopte boomschors. Getatoeëerde personen ziet men slechts zeer enkelen.

De beide oevers der Antassan zijn, voor zoo ver de parang van den rijstbouwer hier geene ruimte heeft gemaakt, met ondoordringbaar houtgewas bezet. In de benedenste gedeelten, waar de grond dagelijks door het getijde wordt overstroomd, bestaat dit bijna uitsluitend uit kreupelhout en slingerplanten. In de bovenste helft wordt de grond allengs hooger en min of meer met zand gemengd, doch blijft vlak en is meest met opgaand hout bedekt, waaronder het blangeranhout om zijne hardheid het meest geacht wordt. Verscheidene spruiten of songeijs worden in deze antassan aangetroffen, waaronder de songeij Poeri bezaar vooral opmerking verdient, als voerende naar een groot moeras, waarin een uitgestrekt blangeranbosch wordt gevonden.

De bevolking vindt haar bestaan in rijstplanten, rottanverzamelen, vischvangst, enz. Handwerken worden niet beoefend, behalve een weinig vlechtwerk van rottan. Zelfs de rijstproductie is betrekkelijk gering, aangezien niemand meer plant dan voor zijn gezin voldoende is. Deze bekrompene gewoonte brengt dikwijls misrekening te weeg, als het gewas niet bijzonder voordeelig is. Eindelijk nog wordt hier en daar honig gezameld en bij de bovenmonding in de bosschen dammar gezocht.

De antassan of liever rivier Mengkatip is even binnen de benedenmonding 25 ned. ellen breed en p. m. 12 ell. diep. Zij vermindert eerst langzamerhand in breedte en diepte en is aan de bovenmonding 10 ellen breed en 2,50 ellen diep. Deze monding vormt eene kleine baai van onregelmatige en natuurlijk

Digitized by Google

steeds wisselende gedaante, door het geweld van het water der Barito en de weekheid van den grond.

Op een half uur varens binnen de bovenmonding passeerde ik op eene breedte van 7 ellen en eene diepte van 2,50 ellen de plaats waar ik in 1856 eene verhakking had doen maken. Deze verhakking was echter weder verdwenen; (zooals mij gerapporteerd werd, door het geweld des waters). Deze nu zijn mijne gedachten omtrent het al of niet sluiten der antassan Mengkatip. Het komt mij inderdaad moeijelijk voor dit kanaal door verhakking te sluiten, zoo men op die verhakking verder geen behoorlijk toezigt kan houden dan door middel der bevolking, die bij de opruiming een, ofschoon ongeoorloofd, belang kan hebben. Een verbod tot doorvoer van koopgoederen, zonder daarbij iets te verrigten, dat strekken kan om dit verbod te doen eerbiedigen, zou geheel ondoelmatig zijn. Niettemin vorderen 's lands belangen gebiedend een zoo belangrijk kanaal niet te verwaarloozen, met opzigt tot de heffing der tolregten. Men merke op, dat ik gebruik maakte van eene der grootste becompaijsche rivierpraauwen; dat de waterstand reeds twijfelachtig was van wege het gevorderde saisoen, en dat deze praauw niettemin zonder het minste ongerief overal genoegzaam, ja ruime plaats tot den doortogt vond. Ik houd het er dus voor, dat het raadzaamst is in de Mengkatip digt bij de benedenmonding een kleinen post daar te stellen tot inning der tolregten. Gevoegelijk zou met deze werkzaamheden, even als te Paminger, een inlander kunnen belast worden op een tractement van *f* 12.60 's maands.

Alvorens ik uit de Mengkatip vertrok, verzocht mij het kampongshoofd Mangko Brahan zijn ontslag, wegens vergevorderden leeftijd. Dit hoofd inderdaad hoog bejaard zijnde en deswege tot zijn post niet meer ten volle bekwaam, gaf ik aan zijn verzoek gehoor en stelde na overleg met het eerste hoofd en op

Digitized by Google

verzoek zoo van den afgetredene als van de bevolking in zijne plaats zekeren Oengkon tot kampongshoofd aan, onder den titel van Mangko Anoem.

Den namiddag van den 10den Mei had ik de bovenmonding der Mengkatip bereikt en roeide de Barito afwaarts door tot de op den regteroever gelegene kampong Kwala Pattij. Deze kampong, onder het hoofd Demang Palagon, behoort mede onder het district Mengkatip, bevat slechts 4 huizen en wordt door een 30tal zielen bewoond, allen Daijaks. Eenige oogenblikken te voren was ik eene dergelijke kampong gepasseerd, genaamd kampong kwala Mengkatip, onder het hoofd Pasileij. Deze kampong telt een 50tal zielen, wonende in 7 of 8 huizen. Het zeer bejaarde hoofd van kampong Kwala Mengkatip, Pasileij, gaf zijne begeerte te kennen, om zijne betrekking neder te leggen, wegens ouderdom en volslagen blindheid. Ik nam hierin genoegen en stelde zekeren Ladjang, zoon van het afgetreden hoofd, tot kampongshoofd aan, onder den titel van Singa Moeda, een en ander ingevolge verlangen van de hoofden en de bevolking.

Nog eenige kampongs, behoorende tot het district Mengkatip, zijn op- en nederwaarts aan den regteroever der Barito gelegen, allen echter zeer onbeduidend. Ik zag er vooreerst van af ze te bezoeken, dit tot mijnen terugtogt uitstellende.

De aan de Barito gelegene mengkatipsche kampongs zijn even als de binnen de antassan gelegene door Daijaks bewoond; slechts weinige Mohamedanen vestigen zich hier of daar, en dan meest tijdelijk.

Men kan van deze bevolking hetzelfde zeggen wat ik van die der antassan-boorden vermeldde ten opzigte van taal, zeden, gewoonten en bedrijf. Alleen, men volgt hier beter den regel om in kampongs bijeen te wonen.

Omtrent de mindere hoofden valt te vermelden, dat het zonder onderscheid hoogst bekrompene, onbeduidende wezens zijn,

Digitized by Google

waarvan weinig vooruitgang te wachten is. Mogelijk zal hun eerste hoofd, de beter ontwikkelde Demang Mahat, met der tijd eenig goeds kunnen uitrigten.

Den nacht van den 10den op den 11den Mei bleef ik te kampong kwala Pattij en stak den morgen van den 11den de Barito over naar de Kwala-pattij, ook Siraau genaamd. Reeds den vorigen avond waren mij eenige sihongsche hoofden te kampong Moeara Pattij komen verwelkomen. Deze vergezelden mij thans ook; de mengkatipsche hoofden stonden er open mij naar Sihong te vergezellen; doch ik liet hen terugkeeren.

De songeij Siraauw loopt, ofschoon met talrijke bogten, van het N. O. naar het Z. W. en stort zich op 2° 4″ ZB. in de Barito. Zij is aan den ingang ± 40 ellen breed en 7 vademen diep. Deze breedte en diepte blijft gedurende eenige uren varens gelijk. Twee of drie uren varens binnen de monding is de eigenlijke ingang tot de rivier van Pattij. De Siraauw gaat men nog gedurende 3 uren op tot eene plaats, Krambas genaamd, waar zij zich in twee takken verdeelt, waarvan de linker zich al spoedig in het bosch verliest en de regter songeij Sihong genoemd wordt.

Boven gaf ik de breedte van den ingang op als ± 40 ellen; dit is slechts in zoo ver juist als men de oevers kan bespeuren onder het digte kreupelgewas. Deze omstreken, elken dag overstroomd wordende, vertoonen op het tijdstip van den vloed een onbegrensd meer, waarvan dat gedeelte den naam van rivier draagt, dat, meerdere diepte hebbende, weinig of niet begroeid is.

Op den regteroever der songeij Siraauw werden mij twee heuvels aangewezen, waarvan de grootste, genaamd Tambak Mokatir, op het oog 70 ellen doorsnede en 16 ellen hoogte heeft. Het volk gelooft dat deze heuvels door menschenhanden zijn gemaakt en dat zij in vorige eeuwen door hunne voorouders tot grafsteden zijn gebezigd. Men graaft er soms, doch zeer zelden, bewerkte gouden voorwerpen op.

Digitized by Google

Aan de Krambas genaderd, verliet ik de groote becompaijsche praauw, die ik terug zond, en scheepte mij over met gevolg en bagage in kleine djoekongs.

De songeij Sihong, schier in dezelfde rigting met de Siraauw loopende, strekt zich vrij ver uit en neemt in het land Sihong nog tal van kleinere spruiten op, doch heeft even als de bovenbedoelde spruiten zoo weinig breedte en diepte, dat zij alleen in de regenmaanden met eene zeer middelmatige reispraauw kan bevaren worden. Het volk gebruikt djoekongs, die uit een enkelen boomstam worden vervaardigd.

Na van den ingang de songeij Sihong nog circa vijf uren te hebben bevaren, kwam ik aan de kampong Tellang, de woonplaats van Soeta Ono, het eerste hoofd van Sihong. Op de helft van den weg was ik de eenige maleische kampong in Sihong, kampong Tampo-Langit, gepasseerd.

Bij mijne aankomst in Tellang had ik de begroetingen te ontvangen van de halve bevolking van Sihong, die hier bijeen gestroomd was om mij te ontvangen. Mannen en vrouwen drongen zich om mij heen; ieder wilde de eerste zijn om mij de hand te reiken. De gewone begroeting in de Daijaklanden — dit heb ik op al mijne reizen bespeurd — is het drukken der hand op de wijze bij ons in gebruik. Of deze gewoonte oorspronkelijk is dan wel van anderen overgenomen, heb ik niet kunnen ontdekken; doch ik heb steeds de Daijaks onderling zich tot begroeting de hand zien geven.

Ik nam te kampong Tellang mijnen intrek bij Soeta Ono. De kampong ligt op den top van een zacht glooijenden heuvel, die omstreeks 40 voeten hoog is. De bovenste grondlaag bestaat uit zeer wit zand; op 4 voeten diepte vindt men eene laag blaauwachtige klei van eene mij onbekende dikte. Voor eene of andere kultuur schijnt de zandige grond niet geschikt. Ik zag er echter verscheidene kleine koffijperken; vruchtboomen van velerlei soort zijn er in zeer groot aantal. De omtrek van

Digitized by Google

de kampong is een volslagen wildernis. Waar het witte zand de overhand heeft, komen varenkruiden van 10 tot 12 voeten hoogte voor.

De kampong Tellang bestaat uit 7 huizen, terwijl een paar huizen in aanbouw zijn. De bevolking telt 130 zielen, waaronder 20 weerbare mannen. Ieder huis bevat ten hoogste drie huisgezinnen. De huizen zijn gebouwd op hooge palen, zoodanig dat de vloer omstreeks 14 voeten boven den grond is verheven. Deze manier, hoe zonderling ook op plaatsen waar men geene overstroomingen te vreezen heeft, is niettemin zeer nuttig, om reden van de gebrekkige zindelijkheid der bevolking, die allerlei onreinheid, afval enz. onder het huis werpt. De wanden en ook het dak der woningen bestaan uit boomschors, de vloer uit dunne latten. De woningen zijn in tweeën afgescheiden; het voorste gedeelte strekt tot algemeene kamer. Het achterste gedeelte is in zoo vele vakken verdeeld als er huisgezinnen zijn. De trap, soms vrij hoog, bestaat uit een ingekeepten boomstam. Over het algemeen staan de huizen 80 tot 100 voeten uit elkander; de tusschenruimten zijn beplant met vruchtboomen. De Soeta Ono bewoont een huis, dat, hoewel even eenvoudig als de andere, echter in grootte uitmunt.

Den 12den Mei vertrok ik naar de twee uren N. O. van Tellang gelegene kampong Marantoehoe. Deze reis deed ik per djoekon. De rivier is hier zoo ondiep, dat men alleen van zeer kleine onbedekte djoekongs kan gebruik maken. De oevers zijn bedekt met ondoordringbaar gewas van kreupelhout.

Marantoehoe is bevolkt met 116 zielen, waaronder 20 weerbare mannen. Ook hier waren een paar huizen in aanbouw, en ik merkte op, dat men ook hier koffij had aangeplant; voor het overige is deze kampong gelijk aan Tellang.

Te Marantohoe wordt wekelijks twee malen marktdag gehouden.

De ter markt gebragte goederen bestaan in rijst, gevogelte, vruchten en eenige artikelen van invoer, als lijnwaad, aarde-

Digitized by Google

werk enz. Men ziet op deze markt geen geld circuleren; alles wordt geruild tegen waren, meestal rijst. De lieden, die deze markt bezoeken, komen soms van vrij verren afstand; enkelen moeten zeven of acht uren te voet maken met hunnen last, en meestal zijn het vrouwen en jonge meisjes. Ik merkte ook verscheidene Daijaks op uit naburige districten.

Te Marantohoe is de evangelische zendeling Denninger gevestigd. Het bekeeringswerk van dezen zendeling heeft nog geene noemenswaardige resultaten opgeleverd. Slechts vier of vijf der inwoners zijn tot het christendom overgegaan, niettegenstaande de zendeling reeds omstreeks zes of zeven jaren aldaar is gevestigd. Het volk is volstrekt niet op de hoogte van het godsdienstig onderwijs. Mogelijk ook is de leerwijze niet voor de bevolking geeigend, inzonderheid de daarbij behandelde duistere dogmatiek. Het schoolonderwijs, dat de zendeling aan de jeugd geeft, draagt betere vruchten. Het gelukt hem langs dezen weg het opkomend geslacht van lieverlede verscheidene ongerijmde denkbeelden te ontnemen en het eene betere zedeleer in te prenten. De school wordt bezocht door jongens van verschillenden ouderdom. De daijaksche jeugd schijnt vrij gemakkelijk te kunnen aanleeren; de zendeling prees hen in dat opzigt zeer, en ik heb verscheidene gelegenheden gevonden om mij daarvan te overtuigen. Op mijne reizen door Sihong zag ik van tijd tot tijd troepjes kinderen bijeen zitten, die aandachtig toehoorden, als een hunner iets overluid voorlas. Soms vermaakten zij zich met, voor de vuist, kleine rekenkunstige vragen te beantwoorden. Dit laatste vooral schijnt zelfs onder de volwassenen in gebruik te zijn geraakt. De school werd, daar het in den oogsttijd was, niet bezocht; doch de zendeling toonde mij verscheidene schriften zijner leerlingen, die van goeden aanleg getuigden. Het onderwijs wordt gegeven in de maleische en in de dajakschpoeloepetaksche taal. Het schrijven geschiedt met latijnsch karakter. Eenige leerlingen hebben zich ook het arabisch ka-

Digitized by Google

rakter eigen gemaakt. Wat de geographie aangaat, schijnt het mij toe dat men zich meer bepaalt tot die van Palestina; ten minste, ik zag in de school eene wandkaart van dat land en geene andere. Het onderwijs moge eenigzins eenzijdig worden gegeven; het is zeker, dat het in de toekomst eene onberekenbare weldaad zal zijn voor de bevolking. Het verruimt den kring der denkbeelden en zal veel bijdragen tot eene meer of min verwijderde toekomstige beschaving. Het ware te wenschen dat in de doessonlanden vele zulke geduldige leermeesters der jeugd werkzaam waren, te meer daar er lust tot onderrigt bestaat. Op mijne verdere reis heb ik in de districten Pattij en Daijoe jongelingen aangetroffen, die tamelijk goed lezen en schrijven hadden aangeleerd en hiertoe geene andere leermeesters hadden gehad dan hunne jeugdige aanverwanten, die vroeger de school te Marantohoe hadden bezocht. De zendeling Denninger is bij het volk en de hoofden bemind en geëerd. Hij heeft zich de achting van allen weten te verwerven door een redelijk en rustig gedrag, hulpvaardigheid en liefdadigheid. Bij onderlinge twisten komt men hem dikwijls raadplegen en neemt zijn oordeel als beslissing aan. Het eerste hoofd van Sihong, Soeta Ono, is den zendeling zeer genegen en tracht diens inzigten te bevorderen. Om ook de volwassenen tot het onderrigt over te halen, heeft hij zelf de school als scholier bezocht en zich vrij goed in lezen, schrijven enz. geoefend. Dikwijls heb ik hem de kinderen plotseling eene of andere vraag hooren doen, om hunne vorderingen te beoordeelen. Door zijne veelvuldige gesprekken met den zendeling enz. heeft hij zich eene soort van oppervlakkige algemeene kennis verschaft, die hem ver boven zijne landgenooten verheft. Hij vergezelde mij op mijne geheele verdere reis en hield nimmer op mij allerlei vragen te doen, die den kring zijner kennis konden uitbreiden. Hij is teeder en zwak van persoon, heeft een niet onaangenaam uiterlijk, is vertrou-

Digitized by Google

welijk in den omgang, doch niettemin hoogst eerbiedig. Jegens zijn volk is hij eerlijk en uitertst regtvaardig; hij heeft gevoel van medelijden en toont tevens gevoel van eigenwaarde te bezitten. In het opvolgen der orders van het bestuur is hij stipt zonder voorbeeld en zonder dat zijne bijzondere belangen hiertegen iets in de schaal leggen. Dit heeft hij getoond, toen hij in het jaar 1855 zijn eigen broeder uitleverde, daar deze beschuldigd was van medepligtigheid aan moord. Aangezien zijn broeder destijds van de beschuldiging werd vrijgesproken, heeft deze laatste omstandigheid niet weinig bijgedragen om zijne onderworpenheid aan het gezag en zijn vertrouwen op onze regtspleging te versterken. Omtrent zijne belangloosheid valt aan te teekenen, dat hij in zijne betrekking als hoofd hoegenaamd geen geldelijk voordeel zoekt en, in tegenstelling van alle andere mij bekende hoofden, geene boeten oplegt noch geschenken aanneemt bij het uitspreken eener beslissing. Die geschenken worden in deze afdeeling oewang-bitjara genoemd en meer geheven dan aangenomen na de behandeling eener burgerlijke zaak; zij bedragen altijd een tiende gedeelte van het betwiste eigendom. Ik beweer niet te veel met te zeggen, dat Soeta Ono het geschiktste inlandsche hoofd is in mijne geheele afdeeling. Gedurende de vijf jaren dat ik het civiel gezag over deze districten voer, heb ik reeds menigvuldige blijken zijner goede hoedanigheden waargenomen. Niettegenstaande zijne betere ontwikkeling en zijn goeden aanleg, is dit hoofd nog niet overgegaan tot het christendom. De moraal tracht hij aan te nemen en op te volgen, doch over de dogmatiek veroorlooft hij zich te redeneren.

Den 13den Mei keerde ik naar Tellang terug. Aldaar maakte ik, met behulp van en in overleg met de hoofden, verscheidene kleine geschillen uit van de bevolking onderling. Dergelijke geschillen betreffen meestal den eigendom van vruchtboomen enz., ook wel twist tusschen echtgenooten.

Digitized by Google

Den 14den Mei werden de kampongs Sihong en Tampo Langit bezocht. Kampong Sihong ligt twee uren ten W. N. W. van Tellang, telt 6 huizen en 170 zielen, waaronder 27 weerbare mannen. Het hoofd is een Dayak, een onbeduidend mensch, die alleen aan erfregt zijn rang te danken heeft; zijn naam is Bapa Kantjor. De kampong ligt op eenen schoonen heuvel, die met oud geboomte bezet is, waaronder vruchtboomen, voornamelijk de doerian, van reusachtige grootte. Aangezien deze kampong aan eene kleine songeij ligt, verkoos ik het reizen per djoekon, hoe moeijelijk ook, boven het tevoetgaan door de bosschen. Na deze kampong te hebben verlaten, vervolgde ik de songeij Sihong afwaarts tot de kampong Tampo Langit. Deze kampong wordt geheel door Maleijers bewoond, telt 90 zielen, waaronder 18 weerbare mannen. In tegenstelling der Daijaks, bewoont bij de Maleijers slechts één huisgezin ieder huis; het getal huizen is 8. Het hoofd dezer kampong is Pembakkal Gembong, een vrij geschikt man, die deze betrekking reeds ruim twintig jaren heeft waargenomen en hoegenaamd geen reden tot ontevredenheid geeft.

De Maleijers van Tampo Langit zijn een goed slag van menschen, die met de Daijaks op den besten voet leven en aan den Soeta Ono geheel onderworpen zijn. Zij hebben weinig gemeenschap met de Maleijers der benedenlanden, drijven weinig koophandel en houden zich meest met rijstbouw en vischvangst, even als de Daijaks, bezig. Een hunner, een oud man, toean Gusti Amid, vervult den post van priester reeds sedert een dertigtal jaren. Denzelfden dag keerde ik terug en liet oprocijen tot kampong Marantohoe, waarheen ik mijne bagage reeds had laten vervoeren. Aldaar maakte ik gebruik van de gulle gastvrijheid des zendelings.

Den 15den Mei begon het moeijelijkste gedeelte mijner reis, namelijk het tevoetreizen, aangezien al de verder op gelegene songeijs al drooger en drooger werden, zoo zelfs dat ik er na-

Digitized by Google

derhand sommige gezien heb, die naauwelijks meer het noodige water voor gewoon gebuik opleverden. Ik trachtte gebruik te maken van een tandoe, daar ik tegen het gaan opzag; doch reeds den eersten dag werd ik overtuigd, dat het gebruik van zoodanigen draagzetel onder de onmogelijkheden behoorde. Ten eerste is de bevolking niet geschikt noch gewend om op die wijze te dragen, ten anderen zijn er geene wegen. Het geheele land is of met bosch of met kreupelhout, dan wel met even hoog varengewas begroeid; de inlanders hebben geene andere wegen dan slingerpaden, die naauwelijks een voet breed zijn en door langdurig gebruik zoodanig zijn uitgesleten, dat zij zich als geulen of goten voordoen. Slechts door eenige oefening verkrijgt men de eigenschap den voet vast te kunnen nederzetten op deze soort van paden. Hier en daar, tusschen de menigvuldige heuvels, ontmoet men moerassen, die soms aanmerkelijk diep zijn en alleen kunnen gepasseerd worden door middel van daarover geworpen boomstammen. De inlanders werpen de boomstammen in de lengte en kunnen, met hunne naakte voeten, zich gemakkelijk bedienen van deze soort van brug, die door voortdurend gebruik zoo glad wordt alsof zij gepolijst ware. Soms zijn de moerassen tot een uur gaans lengte met deze soort van brug voorzien. Voor den Europeaan is het gebruik dezer bruggen hoogst moeijelijk en niet zonder gevaar.

Den 15den Mei dus begon mijne landreis; ik bezocht op dien dag de kampongs Maipeh en Blawang. Ik ging te voet; de tandoe liet ik ledig volgen, uit vrees van eene zotte figuur te maken in geval ik daarmede eenigen tegenspoed moest ondervinden. Een half uur na mijn vertrek zag ik mij genoodzaakt de tandoe achter te laten. Wel had de bevolking de voetpaden eenigzins opgeruimd door aan weerszijden, omstreeks een voet breed, de ruigte weg te kappen; doch tal van oneffenheden en omgevallen boomen maakten den togt hoogst moeijelijk.

Digitized by Google

Na twee uren marsch bereikte ik de kampong Maipeh. Deze ligt ten N. N. W. van Marantohoe, bevat slechts 3 huizen en telt 100 zielen, waarbij 17 weerbare mannen. De inrigting is gelijk aan die der reeds vermelde kampongs. Na nog $1^1/_2$ uur te hebben gegaan, bereikte ik de kampong Blawang. Deze telt 9 huizen, waaronder 3 in aanbouw. De huizen zijn zindelijker en ruimer dan die der reeds beschreven kampongs. De bevolking schijnt anders te zijn geaard dan de overige Sihongers. Hierover zal ik later gelegenheid hebben uit te wijden. Men telt er 118 zielen, waarbij 21 weerbare mannen. Het kampongshoofd te Blawang is zekere Krekes, een vrij geschikt man.

Na te Blawang eenige uren te hebben besteed met, onder medewerking der hoofden, eenige zaken te hebben onderzocht en uitgemaakt, keerde ik terug naar Marantoehoe. Op deze mijne eerste voetreis werd ik door meer dan tweehonderd menschen vergezeld, die door schieten, schreeuwen, het slaan op gongs enz. hunne gehechtheid aan het gezag en hunne vreugd over mijne komst in Sihong trachtten aan den dag te leggen. Bij mijnen terugkeer van Blawang voegden zich de meesten dier plaats nog bij mijn talrijk gevolg. Toen mij op den weg de duisternis overviel, ontstak ieder man een fakkel van groen, harsachtig hout. Deze verlichting maakte in de bosschen een verrassend effect.

Den 16den Mei werd ik door sterken regen verhinderd de reis voort te zetten. Ik maakte dus van dezen dag gebruik om de zeden en gewoonten van het sihongsche volk nader te leeren kennen door gesprekken met de hoofden en met sommige bejaarde lieden.

Den 17den Mei, zondag, woonde ik eene godsdienstoefening bij in het kerkje van den zendeling te Marantohoe. Ditmaal was, tegen de gewoonte, het kerkje overvuld met bezoekers, schier allen hoofden en oudsten; zelfs verscheidene vrouwen wa-

Digitized by Google

ren aanwezig. De zendeling verklaarde mij later, dat hij nog nimmer zooveel Daijaks onder zijn gehoor had gehad als dezen dag, doch dat hij het toeschreef aan mijne tegenwoordigheid, dat zoovele menschen waren opgekomen.

Den 18den bezocht ik de laatste kampong van het district, Siong Ganting genaamd en slechts op een half uur gaans van Marantohoo gelegen, in de rigting van het N. N. O. Deze kampong telt 5 huizen en p. m. 100 inwoners, waarbij 23 weerbare mannen. Zij is de woonplaats van het kampongshoofd, dat bovendien ook nog de kampongs Marantohoe en Maipeh onder zijn gezag heeft. Deze man, Lamat genaamd, is een wakker man, met aangename manieren, ofschoon nog weinig bejaard.

Na aldus ter loops mijne dagreizen in Sihong te hebben opgeteekend, zal ik, alvorens verder te gaan, trachten dat land en zijne bewoners te beschrijven.

De grootte is niet juist te bepalen, aangezien in de wildernissen geene vaste grensbepalingen zijn. De bodem bestaat geheel uit heuvels, welke zachtglooijend aan de oostzijde oploopen, doch aan de westzijde doorgaans steiler zijn. Geen dier heuvels bereikt op zich zelf eene hoogte, die 40 à 50 voeten te boven gaat. Het land verheft zich al golvend van het westen naar het oosten, en zulks zeer merkbaar, niettegenstaande het vergezigt overal door houtgewas wordt gebroken. De heuvels zijn, zoo velen ik er gezien heb, ter dikte van eenige voeten met zand bedekt; tusschen deze hoogten vindt men meer of min uitgestrekte moerassen. Hoog geboomte is nergens te bespeuren als in de onmiddelijke nabijheid der kampongs en in de moerassen. Het schijnt dat het land te klein van omvang is voor de werkzame bevolking, wel te verstaan bij hunne wijze van den grond te bewerken. Het is hier namelijk de gewoonte om de rijstvelden ten hoogste drie jaren achtereenvolgend te gebruiken en dan gedurende omstreeks vijftien

Digitized by Google

jaren te verlaten. In Sihong is geene aanmerkelijke rivier, doch een ruim getal onbeduidende songeijs, die echter ongeveer de helft van het jaar onbevaarbaar zijn.

De Sihongers zijn Daijaks, in voorkomen, taal, zeden en gewoonten verschillend van de Daijaks van Poeloepetak. Zij zijn middelmatig van gestalte, gehard tegen den arbeid en uiterst vlug in het gaan. Niettegenstaande zij niet zwaar van bouw zijn, vindt men onder hen betrekkelijk vele zwaarlijvige menschen, voornamelijk onder de bejaarden. Het gelaat der mannen is doorgaans met meer schoonheid bedeeld dan dat der vrouwen. Arbeidzaamheid en huishoudelijkheid worden bij hen tot eene deugd gerekend. Menigmaal heb ik sommige personen om hunne buitengewone liefde tot den arbeid hooren prijzen en de voordeelen roemen, die zij zich daardoor verschaffen. De vrouwen werken even hard en aanhoudend als de mannen; ook de kinderen deelen in den arbeid. De arbeid der Sihongers bestaat voornamelijk in het rijstbouwen en vervolgens in het vervaardigen van djoekongs. Al de djoekongs, die op de Barito en in de vorstenlanden gebezigd worden, worden bijna uitsluitend door de Daijaks van Sihong gemaakt. Honderden en honderden worden jaarlijks door hen, rivier afwaarts, ten verkoop gebragt. Deze djoekongs worden uit één boomstam gekapt en ontvangen vervolgens door uitbuigen boven vuur de vereischte gedaante. Met deze hunne industrie hebben de djoekongmakers het geheele land van zwaar hout ontbloot, zoodat zij thans bij hunne naburen stukken bosch huren tot voortzetting van hun bedrijf. Tot de djoekongs neemt men overal tjingal, dammar, kagoi en andere harsachtige houtsoorten.

Ook tot den rijstbouw heeft men sedert eenige jaren hier en daar grond bij de naburige stammen moeten huren, te meer, dewijl de grond in Sihong niet overal tot dien bouw geschikt is. Des niettegenstaande weten de Sihongers genoeg rijst te produceren om nog aan andere stammen een gedeelte van hunnen

Digitized by Google

voorraad te kunnen verkoopen. Ditmaal was de oogst minder gunstig; men had te lang nat weder gehad bij het aanplanten en de wilde varkens hadden veel verwoest, zoodat men slechts op omstreeks een derde deel van een gewoon gewas kon rekenen. De gewoonte echter om zeer uitgestrekte velden te bebouwen bragt toe om de teleurstelling minder gevoelig te doen zijn. Bovendien had schier ieder huisgezin nog ongeveer genoeg rijst van het vorige jaar om den volgenden oogst af te wachten. Dit laatste is eene merkwaardige bijzonderheid, daar alle overige Daijakstammen in deze afdeeling zelden van den eenen oogst tot den anderen met hunne voorraad rondkomen, en dat nog wel terwijl geen dier stammen in zoo ongunstigen toestand verkeert ten opzigte van bruikbaren grond.

Behalve rijst en djoekongs produceert Sihong niet van aanbelang. De aanplantingen van koffij zijn nog in haar begin; andere kultures worden niet beoefend. Het overvloedige ooft wordt niet in den handel gebragt. Mineralen worden niet gevonden, en zulks hoogst waarschijnlijk omdat men niet zoekt. Als handwerken worden alleen het djoekongmaken, het smeden van gereedschappen en het vlechten van matten en grof doek uitgeoefend: de laatsten alleen voor eigen gebruik.

De kleeding van allen, welgestelden en minderen, in hun dagelijksch bedrijf, bestaat in een hoofddoek, gordel en buisje, alles van geklopte boomschors; zelfs de vrouwen bezigen grootendeels dergelijke bedekking, uitgenomen de sarong, die uit vezels van planten is gevlochten. Bij feestelijke gelegenheden evenwel bezigt men katoenen en zelfs zijden kleederen, die allen meer of min naar het fatsoen der bandjaresche kleeding zijn vervaardigd. Voor het overige zijn hunne sieraden, voornamelijk de armbanden, die door beide geslachten worden gedragen, zeer verschillend van vorm en stof. De daijaksche armbanden, die uit een groot aantal koperen ringen bestaan, ziet men hier slechts door enkele bejaarde vrouwen dragen. Het tatoeëren is

Digitized by Google

niet in gebruik. De mannen zijn steeds gewapend met parang en blaaspijp of lans; ook de vrouwen ziet men vaak met de lans gewapend, als zij eenigen weg hebben af te leggen.

De rijkdommen der Sihongers bestaan allen in koperwerk, als agongs, lilas, plateelen, kommen enz. De agongs zijn bij hen zeer geacht en ik heb er in sommige woningen tot een getal van tweehonderd bijeen gezien, waarvan de grootste ruim 100 guldens waarde had en de kleinste 6 à 8 guldens. Deze gongs hangen zij aan rakken in volgorde van toon, in verscheidene reeksen naast en boven elkander vormende op die wijze een carillon, waarop zij naar den maat hunner oude klagelijke gezangen soms aangename melodien spelen.

Hunne adats komen in de hoofdvormen met die der overige Daijaks overeen, doch zijn milder en menschelijker. De Sihongers zijn geen koppensnellers en hebben sedert verscheidene geslachten geen oorlog gevoerd. Hunne hoofden moeten van ouden stam zijn en worden altijd bij opvolging in dezelfde familie gekozen. De stamboomen dier hoofden, ofschoon alleen in het geheugen bewaard, hebben eenen tamelijken ouderdom; zoo telt de Soeta Ono dertien voorvaders.

De gewoonte brengt mede dat de man slechts ééne vrouw huwt. Om nog eene tweede te kunnen huwen is de toestemming der eerste noodig. Echtscheiding kan alleen door eenen raad van hoofden en dan nog alleen om zeer geldige redenen worden uitgesproken. Erfregt bestaat er zoo in de opgaande als afdalende linie. De overblijvende echtgenoot is voogd over de kinderen en moet, naar mate zij volwassen worden of huwen, hunne erfportie uitkeeren. Huwelijken worden meest altijd na voorafgaande kennismaking gesloten. Door de ouders wordt van beide partijen een uitzet bepaald. Somtijds volgt de man zijne vrouw; doch meesttijds heeft het omgekeerde plaats. Koopschat of djoedjoeràn is bij deze Daijaks niet in gebruik. Het huwelijk wordt in den kring van bloedverwanten en vrienden door het

Digitized by Google

kampongshoofd bevestigd. Bij deze gelegenheid wordt aan een tien- of twaalftal personen eenige weinige duiten uitgereikt, ten teeken dat zij aannemen om getuigen der plegtige handeling te zijn. Deze wijze wordt gevolgd bij alle zoodanige handelingen, die van gewigt worden beschouwd, zoo als het adopteren van kinderen, koop of verkoop, enz.

Bij het overlijden van man, vrouw of kind wordt door de nablijvenden een verschrikkelijk geraas gemaakt op de in de meeste huizen aanwezige, menigvuldige gongs. Allengs wordt dit geraas zachter en zachter en blijft zoo doende negen etmalen duren. Intusschen heeft men den doode gereinigd en in een kist gelegd. Deze kist (tabalai genaamd) wordt uit één boomstam gekapt en heeft een gelijke, doch iets grootere kist tot deksel, dat er dan omgekeerd wordt opgedekt. De naden worden alsdan zorgvuldig gestopt met hars en in den bodem wordt een bamboezen pijpje aangebragt, om in een steenen pot, die onder de kist staat en waarin dit pijpje uitloopt, de vloeibare stoffen van het tot ontbinding overgaande ligchaam te verzamelen. Alles wordt zoo digt mogelijk gestopt met hars; ook de monding van den pot. Zoo blijft het lijk in het sterfhuis, dat altijd nog door de familie bewoond wordt. Men bewaart deze ligchamen zoo doende soms jaren lang, totdat er eindelijk zooveel lijken zijn, dat de nabestaanden, gevoegelijk overeenkomen kunnen omtrent de kosten van het doodenfeest, dat alsdan gemeenschappelijk wordt gehouden, aangezien de groote uitgaven, daar aan verbonden, de krachten ééner enkele familie ver te boven zouden gaan. In de kampong Tellang is in 1856 een doodenfeest gehouden voor 54 lijken, die van alle zijden derwaarts werden gebragt. De lijkkisten worden bij zoodanig feest in de baleij gebragt. Deze baleij is een vierkant, rondom open gebouw, dat in iedere kampong op gemeene kosten wordt onderhouden. De bewoners der kampong en alle leden der belanghebbende familien, zoo ook honderden genoo-

Digitized by Google

digden, worden gedurende zeven dagen en nachten onthaald op wat het land oplevert: buffels, rijst, vruchten, gevogelte en varkens. De priesteressen, blians, hebben het al dien tijd druk met bezweren der dewas en hantos, die de zielen der gestorvenen zouden willen schaden. Onder hare leiding wordt voor iedere lijkkist een piramidalen toestel van droog hout vervaardigd. Deze piramide vormt zeven treden of trappen, welke met planken worden bekleed, waarop de blians in hunne geestvervoering allerlei figuren met houtskool en roode aarde hebben geteekend. Den zevenden dag komt alles gereed. De lijkkisten worden met den inhoud plegtig rondgedragen en ten laatste op het bovenste vlak der piramidale toestellen geplaatst. Des avonds steekt men alles te gelijk in brand en onderhoudt het vuur met eene massa droog hout. Den volgenden morgen is het feest afgeloopen, ieder gaat huiswaarts, en de naaste bloedverwanten der overledenen zoeken uit de brandstapels het overschot der beenderen, en bergen die in de sandong der familie. Deze sandongs bestaan uit kleine, meest ijzerhouten koffers, van fantastischen vorm, en zijn meestal op eenigen afstand der kampongs in de wildernis opgerigt op palen. Zij worden in groote eere gehouden en nimmer aangeraakt dan alleen om er de beenderen van een volgenden doode in te brengen. De wapens, kleederen en sigaren van de overledenen vergezellen hen in de sandong, ten minste voor een gedeelte.

Wanneer een hoofd sterft, wordt met zijn lijk als met dat van ieder ander gehandeld, uitgenomen dat de schedel niet aan verbranding wordt prijs gegeven, doch bij tijds uit de kist wordt genomen en door zijn opvolger als een heiligdom bewaard. De lijken van gesneuvelden in den krijg, kraamvrouwen, kleine kinderen, gestorvenen aan besmettelijke zieken, verdronkenen, enz. wordt de eer der verbranding niet gegund. Men begraaft ze hier of daar zonder ceremonie.

De blians in Sihong zijn niet, zoo als in Poeloepetak, aan

Digitized by Google

ontucht overgegeven; het zijn integendeel gehuwde vrouwen. Zij beoefenen tevens de kunst om ziekten te genezen, doch hebben voor het overige geene godsdienstige ceremonien te verrigten dan alleen bij het doodenfeest. In Sihong zullen de bliangs spoedig verdwijnen; want er zijn er thans nog slechts 3 of 4, en wel zeer bejaarde lieden, de laatsten van hunnen stam; want de betrekking van bliang was erfelijk, even als de inspiratie, die ze wijdde.

Omtrent de godsdienstige denkbeelden der Daijaks van Sihong valt aan te teekenen, dat zij een oppergod, Hatellah, erkennen, die een menigte engelen of sangiangs met de uitvoering zijner bevelen belast of ook wel sommigen hunner een eigen gebied heeft geschonken. Dit zijn de Dewahs. Eene ontzaggelijke menigte hantoes of geesten bemoeit zich met de verrigtingen en behoeften der menschen; sommigen veroorzaken goed, anderen berokkenen kwaad. Om deze hantoes te vriend te houden zijn door het geheele land, in huizen, op akkers, badplaatsen, zamenvloeijingen en mondingen van songeijs, offerkastjes opgerigt, waarin de inwoners rijst, vruchten en bloemen offeren. Zoo lang de laatste eer nog niet aan de dooden is bewezen, gelooven zij dat de zielen nog steeds dwalend zijn; eerst bij de ceremonie der verbranding gaan deze zielen hare bestemming te gemoet naar de plaats van belooning of naar die van straf. Eene aaneengeschakelde mythologie schijnt niet meer bij de Sihongers te bestaan.

Omtrent hunnen oorsprong als volk geven zij op van het oosten, aan gene zijde der oostelijke waterscheiding, te zijn gekomen, onder aanvoering van een vorstelijk persoon, wiens titel was Aria. Te gelijk zouden nog verscheidene zoodanige verhuizingen hebben plaats gehad, mede onder aanvoering van aria's. Voorts hadden hunne voorouders zich nedergezet daar waar thans de kampong Tampo Langit is. Men vindt inderdaad niet ver van deze kampong eene streek grond, die bezaaid is met

Digitized by Google

sandongs van uitgestorven familien. Ongetwijfeld hebben deze verhuizingen plaats gehad kort na de invoering van den islam in het bandjermasinsche rijk. Waarschijnlijk hebben toen eenige vervolgingen plaats gevonden tegen de Hindoe-leer, waarvan de, schoon verbasterde, godsdienstbegrippen der Sihongers nog eenige blijken dragen.

Het karakter der Sihongers is zeer zacht en geduldig; van hunne buitengewone arbeidzaamheid heb ik reeds gesproken. Zij zijn hunne hoofden onderdanig, doch hebben de gewoonte niet hen eenige eer te bewijzen; ook gaan deze zeer familiaar met het volk om. Voor het overige toonen zij genoeg zelfstandigheid om vrij te blijven van den invloed der Maleijers; zoo doende hebben zij hunne voorouderlijke zeden kunnen bewaren en zich eene eigene ontwikkeling bezorgd, die geen der omwonende daijaksche stammen is kunnen deelachtig worden.

De inwoners van de kampong Blawang maken op de overige Sihongers eene uitzondering, dat zij, schoon ook Daijaks, veel van de gewoonten der Maleijers hebben aangenomen, zoo in kleeding als manieren. Bij hen nemen de vrouwen minder deel aan den veldarbeid. De mannen zijn minder ijverig, meer twistgierig en meer aan leugen en bedrog overgegeven. De bewoners der overige kampongs trokken zich eenigzins van hen terug.

Aan de bevelen, die van het nederlandsche bestuur afkomstig zijn, gehoorzamen zij zonder eenige moeite. Aan de bevelen, die ik in het voorgaande jaar had gegeven, omtrent het aanleggen van geregelde kampongs, het als gemeen eigendom beschouwen van gebruikte ladangs enz., was reeds gedeeltelijk gevolg gegeven. In iedere kampong waren eenige huizen of reeds voltooid, of in aanbouw, en anderen zullen vroeger of later volgen. Het zeer schrandere hoofd Soeta Ono begreep ook, dat alles wat ten nutte van het volk moest worden ingevoerd eerst van lieverlede zou kunnen daargesteld worden; zoo berigtte

Digitized by Google

hij mij, dat hij voornemens was te bewerken, dat ook de meisjes aan het schoolonderwijs van den zendeling deel namen. Diens echtgenoot zou daartoe eene school willen openen. Hij was beducht dat deze maatregel niet geheel in den smaak der bevolking zou vallen, en stelde zich daarom voor dien slechts langzamerhand door te zetten, beginnende met zeer jonge meisjes. Ik gaf mijne goedkeuring aan dezen maatregel, voor zoo ver die voorzigtig zou worden uitgevoerd.

In Sihong zijn geene pandelingen; erfelijke slaven zijn nog hier en daar, ofschoon in zeer klein getal, aanwezig. Niets duidt echter aan, dat zij slaaf zijn; men gebruikt ze voor weinig diensten, en dit alleen bij oogst of andere drukke werkzaamheden; voor het overige zijn zij vrij om hun eigen voordeel te zoeken. Zij worden niet verkocht of op andere wijze vervreemd en gaan alleen door erfregt van den eenen op den anderen eigenaar over. De Soeta Ono heeft het denkbeeld opgevat om ook deze slavernij, hoe zacht ook, van lieverlede te doen ophouden. Omtrent de middelen was hij het nog met zich zelf niet eens.

Het totaal zielen in Sihong is 834.

Den 18den Mei mijne reis voortzettende, bereikte ik na $3^1/_2$ uren zeer moeijelijken marsch, de eerste kampong van het distrikt Pattij, genaamd Sarapat, onder het kampongshoofd Wira. De hoofden van Pattij waren allen vereenigd en kwamen mij een uur ver te gemoet; hier hernieuwde zich het vermoeijend tooneel eener daijaksche begroeting. De kampong Sarapat bevat 11 huizen en telt 220 zielen, waarvan 45 weerbare mannen. De huizen waren alleen redelijk goed gebouwd en sommigen bevatten 6 huisgezinnen. De kampong ligt ten W. Z. W. van Marantohoe op eenen kleinen heuvel, aan welks voet een soengeij van denzelfden naam als de kampong. Deze songeij ontlast zich in de songeij Pattij, doch is, hoewel grooter dan de songeij Sihong, thans niet bevaarbaar. Ik nam mijnen in-

Digitized by Google

trek in het huis van het hoofd Wira. Deze Wira is een bejaard man, die bij zijn volk bemind is. Hij heeft een zeer gul en vriendelijk voorkomen, spreekt zuiver maleisch en schijnt over sommige zaken welontwikkelde denkbeelden te hebben, in andere echter minder; zoo b. v. zegt men dat hij gierig zou zijn; doch algemeen roemt men zijne wijze om twistzaken te onderzoeken en te belissen.

Het groot aantal Sihongers, dat mij als gewoonlijk was gevolgd, keerde weder naar huis, uitgenomen de Soeta Ono, die verklaarde, dat hij mij niet wilde verlaten en mij met een 25-tal volgelingen zou bijblijven, gedurende den geheelen loop der reis, aangezien hij voor de veiligheid van mijn persoon beducht was. Ik prees zijne goede voornemens, doch gaf hem mijn weerzin te kennen om zooveel menschen, zoo langen tijd, van hunne betrekkingen af te houden; doch hij zeide mij, dat hij zich in deze zaak niet zou laten afwijzen, dat voorts zijne lieden vrijwillig waren medegegaan en dat hij ruim zestig anderen, die zich ook aanboden, reeds had naar huis gezonden enz. enz. Mijne tegenbedenkingen hielpen niets, en zoo zag ik mij tegen wil en dank van een lijfwacht omringd. Ik teeken deze omstandigheid aan als blijk van den voortreffelijken geest der Sihongers; want inderdaad, zij hebben woord gehouden en mij trouw begeleid gedurende het geheele vervolg mijner reis. Ik had thans tevens gelegenheid om een klein geschil over de grensscheiding te regelen tusschen de hoofden van Sihong en Pattij. Tusschen Marantohoe en Sarapat namelijk ligt een moeras, op zich zelf van weinig waarde; doch het bevat schoon, zwaar geboomte, dat beide stammen zich gaarne wilden toeëigenen. Ik had het genoegen hen tot een vergelijk te brengen, zoodat ieder bijzonder persoon aldaar mag kappen tot zekere grens, nagenoeg in het midden van het moeras. Deze grens wordt aangeduid door eene van hout ontbloote, diepere plaats.

Den 19den Mei vervolgde ik den weg naar kampong Kiri,

Digitized by Google

onder Pembakal Boeseit, tevens eerste hoofd van Pattij. Kiri ligt aan de rivier van Pattij, op 2 uren van Sarapat, in de rigting van het Z. Z. O. Afwaarts was deze rivier nog bevaarbaar, doch opwaarts niet. Deze kampong is geheel bewoond door Maleijers, meestal afstammelingen van benedenlanders en voor een gedeelte bekeerlingen. Deze Maleijers drijven handel en planten rijst. Zij zijn, naar het mij voorkomt, weinig of niet in beschaving verheven boven de Daijaks. Hun aantal is betrekkelijk gering; zij tellen slechts 160 zielen, doch hebben zich meestal, door op crediet te verkoopen, vrij wat invloed in Pattij weten te verschaffen. Aangezien zij aan de Daijaks van Pattij geene beschaving mededeelen kunnen, die zij zelven niet bezitten, mag hun invloed als een ongeluk voor dat land beschouwd worden. Zij zijn lui en trotsch; ik had tot voortzetting van mijnen weg veel moeite om het benoodigde aantal koelies te vinden. De pembakal, zoowel als zijne lieden, vonden het geschikt daartoe Daijaks te bezigen; doch hiertegen verzette ik mij en wilde den regel volgen om dragers te trekken uit iedere plaats, die ik zou verlaten en alsdan de vorigen terug te zenden. Na veel gehaspel had de pembakal eindelijk zijne koelies gereed, en ik vervolgde dien dag mijnen weg tot de daijaksche kampong Tamian laijang. Deze kampong ligt op $1\frac{1}{2}$ uur ten N. O. van Kiri aan een zijtak, thans bijna droog, van de soengeij Pattij. De kampong is gebouwd op den top van een ruim 100 voeten hoogen, vrij steil oploopenden heuvel. Rondom de kampong is een bosch van vruchtboomen. Op den weg had ik reeds opgemerkt, dat het terrein voortdurend stijgt van het westen naar het oosten. De groote beddingen der veelvuldige songeijs worden hier reeds ravijnen, die soms 40 en meer voeten diepte en ongeveer evenveel breedte hebben. Waar het voetpad door zoodanige ravijnen, die steil afloopen, wordt gesneden, hebben de inlanders bruggen gemaakt door er eenvoudig een boomstam over te werpen: een zeer moeijelijke weg voor den Europeaan,

Digitized by Google

uithoofde van de ronde en soms gladde oppervlakte van den boom.

De grond tusschen Kiri en Tamian Laijang is bedekt met bamboebosschen. De bodem bestaat in de laagten uit klei, en op de hoogten uit klei, vermengd met zand. De grond schijnt zeer vruchtbaar te zijn.

Het hoofd van Tamian Laijan is een reeds bejaard man; hij heeft onder de naburige hoofden den roep van eerlijkheid en welvoegelijkheid in den omgang; ik merkte op, dat hij door de mij verzellende hoofden met zekere hoogachting wordt bejegend. Hij is een Daijak, gelijk ook de gehcele kampong alleen door Daijaks bewoond wordt.

Het cijfer dezer bevolking is ruim 300 zielen, dat der weerbare vrije mannen 60. In deze vrij groote kampong waren twee huizen in aanbouw; ook had men een zeer ruime baleij of pondoppo (hier bantzjal genaamd) daargesteld. Dit laatste was mij zeer aangenaam, aangezien de huisvesting in zoodanige baleij ver verkieselijk is boven die in een daijaksch huis. Ik nam dus mijnen intrek in deze baleij en liet er ook mijne bagage bergen. Ik ontving echter al spoedig berigt van het hoofd van Tamian Laijang, dat hij des nachts scherp wacht zou doen houden, mij verzoekende van mijne zijde hetzelfde te willen doen, aangezien ik mij anders mogelijk later te beklagen zou hebben over de diefachtigheid der Patijers.

Den 20sten Mei gaf ik het volk gelegenheid om met hunne twistzaken op te komen. Buitengemeen vele geringe zaken werden door mij dien dag in den kring van hoofden behandeld en uitgemaakt. Eindelijk kwam ook een arm man, genaamd Reham, op en beklaagde zich over het eerste hoofd van Patteij, die hem omtrent twee jaren geleden zou verkocht hebben aan zekeren Obeh. Deze Obeh is een voortvlugtige moordenaar, die tot nog toe alle pogingen om hem te vangen verijdeld heeft. Hij wordt trouwens steeds geholpen door zijne landgenooten, de Becom-

Digitized by Google

paijers. De klager verklaarde verder, dat hij door twee pandelingen van pembakal Boeseit zou zijn overvallen en des nachts in een kleine djoekong tot aan de Barito gebragt, alwaar Obeh hem gebonden, en vervolgens naar de Mantallatrivier had gebragt om te verkoopen; dat hij daar voor 44 guldens zou verkocht zijn geworden aan een lid der familie van het hoofd aldaar, en dat hij voor weinige maanden van daar was ontvlugt. Voorts klaagden mij de daijaksche kampongshoofden, dat pembakal Boeseit bij de inning der hoofdelijke belasting, die hier in hout bestaat, onregtmatig handelde, door de Daijaks te doen betalen en de mohamedanen vrij te laten; verder, dat hij de dobbelarij begunstigde, ten einde daardoor vele verliezende spelers als pandelingen in handen zijner geloofsgenooten te doen vallen enz. Deze betrekkelijk gewigtige klagten en tevens van teederen aard, aangezien de beklaagde districtshoofd was, behandelde ik niet in tegenwoordigheid der andere hoofden. Ik vond het geschikter door zijdelingsche navraag en door onderzoek van den beklaagden zelven naar de waarheid te vorschen en bekwam de overtuiging dat de klagten niet ongegrond waren. Ik nam mij dus voor den pembakal vooreerst te schorsen in zijne betrekking, aangezien dit geene ongelegenheden zou kunnen veroorzaken, van wege de weinige achting, die de bevolking voor hem heeft. Hij kwam mij echter vóór, door mij reeds in den namiddag van dien dag zijn ontslag te verzoeken. De gegrondheid der klagten trachtte hij nog te ontkennen; doch zijne redenen waren gedurig onderling in tegenspraak. Op mijne herhaalde vraag of hij den voortvlugtigen Obeh kende, antwoordde hij, dat die van tijd tot tijd bij hem kwam en dat zij soms zaken van koophandel zamen deden; ook dit had hij eerst ontkend. Ik nam uit aanmerking van al het vorenvermelde dus vooreerst genoegen in zijn verzoek om ontslag en verleende hem dit. Na dit aan de bijeengeroepen hoofden te hebben bekend gemaakt en hunne verlangens te hebben gehoord over het

Digitized by Google

vervullen van des afgetredenen plaats, benoemde ik tot aller genoegen tot eerste hoofd van het district Pattij het tegenwoordige hoofd van Tamian Laijang en gaf hem den titel van Tomongong Djaija. Al de kampongshoofden van Pattij waren tegenwoordig. Den 21sten Mei legde het nieuwbenoemde hoofd den eed van trouw en gehoorzaamheid op de daijaksche wijze in mijne handen af. Hij stond in de open lucht, in een kring van toeschouwers, waaronder de gezamentlijke hoofden eene eerste plaats bekleedden; hij had het aangezigt gekeerd naar zijne woning, waarin reeds gedurende eenige jaren het lijk zijn vaders wordt bewaard. Vervolgens zijn mandou (Daijaksche sabel) trekkende, riep hij alle dewas en hantoes tot getuigen, dat hij gehoorzaamheid aan het gouvernement en billijkheid aan zijn volk zou betoonen. Daarna hurkte hij neder. Voorts de mandou boven zijn hoofd houdende, verklaarde hij den dood door dit wapen te verdienen, in geval hij meineedig werd; hierna stond hij op. Vervolgens naderden hem al de kampongshoofden en raakten zijne borst en handen aan met den bloedigen hals van pas gedoode hoenders, waarvan zij elk een in de hand hadden. Dit werd mij verklaard te zijn een teeken van hunne onderwerping aan zijne bevelen. Eindelijk kwamen eenige oude vrouwen, die zoo wel den nieuwen Tomongong als ieder ander met geel geverwde rijst bestrooiden, opdat de kracht van den afgelegden eed niemand der aanwezenden zou doen krank worden. Hiermede liep de plegtigheid af. Het overige van den dag besteedde ik in bijzijn der hoofden met het behandelen van kleine zaken. Het nieuwe hoofd gaf blijken van een goed oordeel te bezitten en stond mij in dit lastige werk zeer goed bij. Als een blijk van den zeer achterlijken morelen toestand der bevolking van dit land vermeld ik de onderstaande klagt, mij door zekeren Boesah gedaan. Hij begon: „Het is nu omtrent acht oogsten geleden, dat „ik lading maakte verder oostwaarts aan de bronnen van de „songeij Daijoe. Een man, dien ik vroeger niet heb ge-

Digitized by Google

kend, kwam op een avond bij mij en zeide Mintang te heeten en een Daijak van Daijoe te zijn. Hij sloeg mij voor hem behulpzaam te zijn bij een diefstal, die hij voornemens was in zeker ladanghuis te plegen. Ik nam dien voorslag aan en wij begaven ons in de duisternis op weg. Onverhoeds wierp zich Mintang op mij en bond mij met behulp van twee andere onbekenden, die daar bleken te zijn uitgezet. Ik werd gebonden naar het gebergte gevoerd en vervolgens aan de Aijoerivier gebragt en aldaar voor tachtig guldens verkocht. Doch na een paar dagen gelukte het mij des nachts te ontsnappen en na tien dagen moeijelijk zwerven in de bosschen, meestal zonder voedsel en zonder rust, weder mijne negorij te bereiken. Van Mintang heb ik nimmer weder gehoord; ook niemand hier, die hem kent."

Na dit verhaal vroeg hij mij hem zoo mogelijk te helpen in het opsporen van Mintang, opdat die zou kunnen worden gestraft. Met zoo weinig bepaalde aanduidingen hield ik het geheele verhaal voor een sprookje; doch ik werd tot andere gedachten gebragt door het mij verzellende districtshoofd van Sihong, die verklaarde, dat hij zelf of liever zijne huisgenooten, die verre binnen 's lands ladang maakten, den klager Boesah op zijne vlugt door de bosschen hadden ontmoet en hem toenmaals nog hadden verpleegd, daar hij geheel afgemat was. Ik gaf Boesah te verstaan dat zijne klagt in aanmerking zou komen, indien Mintang ooit bekend werd, doch dat hij zich zijn toenmalig ongeluk zelf te wijten had, aangezien hij zoo gereedelijk tot diefstal was kunnen worden overgehaald enz.

Dezen dag kwam ook de ontslagen pembakal voor den dag met een paar geringe zaken tusschen hem en een eenvoudigen kampongbewoner. Deze zaken liepen over schulden. De Pembakal was de winnende partij. Het kwam mij voor dat hij zeer schaamteloos moet zijn, om zich, na zoo kort te zijn ontslagen, weder aan mij te vertoonen, en dat wel voor de

Digitized by Google

verzamelde hoofden. Den 22n Mei vertrok ik des morgens naar de kampong Sangarwassie, op 4 uren gaans ten o. z. oosten van Tamiang Laijang. De weg loopt voor een groot gedeelte door moerassen, en is bij gevolg uiterst moeijelijk. De kampong Sangarwassie, door Daijaks bewoond, is de ellendigste kampong, die ik nog immer aanschouwd heb. Zij bestaat uit zeven ruime doch vervallen huizen; de grootste onzindelijkheid heerscht aldaar.

De bevolking, die, op den weinigen rijstbouw na, den tijd ledig doorbrengt, tracht meer dan de andere Daijaks van Pattij in de havelooze, armoedige kleeding, den Maleijer na te bootsen. Zij staat in een zeer kwaden reuk, als zullende sterk tot diefachtigheid overhellen. In deze kampong viel mij op, het betrekkelijk groot getal vrouwen, zelfs jonge meisjes, die aan kropgezwellen lijden, en dat der mannen, die gezwollen voeten hebben. Men houdt in den omtrek de bevolking van Sangarwassie, voor de afstammelingen van een slavenstam. Waarschijnlijk wordt hiermede bedoeld, dat hun stam vroeger overwonnen werd door eenen anderen naburigen, en toen als slaaf behandeld werd. In de verre bovenlanden des Baritogebieds bestaan meer zulke voorbeelden. Thans echter heb ik niet kunnen bespeuren, dat de lieden van Sangarwassie door iemand verdrukt werden. Bij al hunne ellende hebben deze lieden veel neiging tot de muziek. In geene andere kampong heb ik zoo veel instrumenten aangetroffen als hier, en op het bespelen vertoonden zij zich, naar het oordeel der inlanders, meesterlijk. De kampong ligt in eene laagte; langs dezelve vloeit eene beek, die eene tamelijke breedte doch slechts een paar voet diepte heeft. Deze beek wordt door het water der moerassen gevoed en levert slecht drinkwater op. Dit laatste is zonder twijfel mede oorzaak van den ziekelijken toestand der kampongbewoners. De vruchtboomen, anders in deze oorden zoo menigvuldig, schijnen ter dezer plaatse niet goed te willen tieren;

Digitized by Google

men ziet er zeer weinige. De klapperboom bereikt er slechts eene geringe hoogte. Het hoofd dezer kampong, de Tommongong Gaijoe, is een uiterst eenvoudig man, die mij toeschijnt niet de minste geschiktheid te hebben; hij betoont groote onderworpenheid aan de mohamedaansche kooplieden, die zijn kampongsvolk al meer en meer in schulden zullen wikkelen. Ik droeg den Tommongong Djaija op mij na eenigen tijd een geschikt vervanger voor den Tommongong Gaijoe aan te wijzen, als wanneer deze, buitendien reeds oud zijnde, wel zoude doen zijn ontslag te verzoeken. Tot dadelijk vervanging kon ik niet overgaan, eensdeels omdat dit hoofd geen opzettelijk kwaad had bedreven, ten anderen omdat de Daijaksche kampongshoofden meestal van eene lang reeks hoofden afstammen en tevens aan hunne ondergeschikten verwant zijn, die hun dus altijd zouden blijven aanhangen. Met de mohamedaansche hoofden in deze streken hebben deze omstandigheden geen plaats. Alleen valt bij dezen observeren of zij slim genoeg zijn om zich een aanhang te maken, enz.

Dezen dag en den volgenden morgen bezigtigde ik nog vier kleine buurten, die onder Sangarwassie gerekend worden te behooren, als Laijang, Jaar en Boeta, even als de hoofdkampong door Daijaks, en Moenai door Maleijers bewoond. Deze buurten liggen omtrent in een cirkel rondom Sangarwassie, en op een half uur afstand van deze kampong. Het voorkomen dier buurten, even als van derzelver bewoners, is eenigzins beter dan dat der hoofdkampong. De bevolking schijnt minder geplaagd met kwalen en toont eenige meerdere nijverheid, sommigen vervaardigen djoekong; ook zag ik er smederijen. Het totaal zielen van Sangarwassie met de genoemde onderdeelen is ± 400. Men telt 80 of 90 weerbare mannen, waaronder ± 30 Maleijers.

Den 23n Mei namiddag keerde ik, aangezien er geene andere wegen waren, terug naar Tamiang Laijang. Aldaar kwa-

Digitized by Google

men mij de hoofden van Awang en Daijoe begroeten. De laatste keerde nog dien nacht naar zijne negorij terug, doch de eerste berigtte mij, dat hij den landweg, van af Awang tot hier, had bruikbaar gemaakt, en verzocht mij ook zijn land te komen bezien. Aangezien naar Awang geene andere toegangen waren, besloot ik gevolg aan zijn verzoek te geven, en bepaalde de reis op den volgenden morgen.

Den 24n Mei vertrok ik, des morgens ten 6 ure, van Tamiang Laijang en des namiddags ten $1^1/_2$ ure, kwam ik, dus na een moeijelijken marsch van ruim 7 uren, te Awang aan; slechts twee malen had ik een kwartier uur gerust. Het heerlijk schoone vergezigt, dat ik op weg aanschouwde, deed mij de moeijelijkheden van de reis vergeten. Het prachtig gebergte der oostelijke waterscheiding ontrolde zich aan den gezigteinder op, volgens opgaven der inlanders, twee dagreizen afstand. De weg liep over allengs rijzend heuvelachtig terrein. De houtgroei scheen al minder en minder te worden alleen in de moerassige dalen waren boomen aanwezig. De heuvels, die op sommige plaatsen uitgestrekte ruggen vormden, waren bedekt met rietgewas (alang-alang). Hier en daar in de lagere streken ontmoette het oog een ladang- huisje. In het verschiet waren de boschjes van hoog opgeschoten vruchtboomen, die de Daijaksche kampongs van Pattij en Sihong omringen, te herkennen. De mij verzellende hoofden wezen ze mij herhaaldelijk aan en schenen verrukt over het vergezigt, dat hen in hunne bosschen zoo schaars ten deel valt. In deze streken werden mij verscheidene plekken aangewezen waar de voorouders van het tegenwoordige geslacht, tegen de meer oostelijk wonende stammen, gestreden hadden. Geen gedenkteeken wijst deze plaatsen aan, doch allen hebben bijzondere namen, die betrekking hebben op de daaraan verbondene herinneringen. De eenige kampong van de negorij Awang, mede dien naam dragende, ligt in O. N. O. rigting van Tamiang Laijang, op den

Digitized by Google

top ván een heuvelrug, mede van dien naam. Langs deze kampong vloeit de soengei Awang, die in het oostelijk gebergte ontspringt en zich eenige uren gaans lager vereenigt met de soengei Pakoe, die op hare beurt zich in de rivier van Karau uitstort, welke door de Kwala Lampoer in de Barito uitwatert. Deze soengei, die eene bedding heeft van ruim 30 voeten diep, is thans nagenoeg droog, doch is in den regentijd bevaarbaar tot kampong Awang, met matig groote handelspraauwen. De kampong, ofschoon slechts uit 10 huizen bestaande, is in twee wijken verdeeld, die der Daijaks op den regteroever en die der Maleijers op den linker; alles vertoont eene mate van welvaart en zelfs van zindelijkheid, die ik niet gehoopt had hier te ontmoeten.

Deze kampong is eerst in 1855 en 1856 aangelegd, door ontevredenen uit de vorstenlanden. Het hoofd dat deze lieden zich gekozen hadden, werd in het laatste des vorigen jaars, van wege het bestuur erkend, onder den naam van kiaij Wira Nagara. Deze Wira Nagara is bekend en gevreesd bij al de naburige stammen. In zijne jeugd droeg hij den naam van Panglima Jaoe, en was de aanvoerder, bij alle krijgstogten door de Daijaks van Tabalong ondernomen tegen die van Passir. Hij heeft zich een buitengewonen naam weten te maken van dapperheid en behendigheid. Het volk schrijft hem zelfs onkwetsbaarheid toe. Thans op reeds eenigzins gevorderden leeftijd gekomen is hij meer bijzonder bemind om zijnen welwillenden omgang en zijne eerlijkheid in den handel. Ik vond om het dorp overal aanplantingen, die door den kiaij in persoon zijn aangelegd; hij plant daar tabak, gambier, koffij, katoen, indigo, enz. Dit alles is nog sedert zeer kort en vooreerst op kleine schaal daargesteld, doch het toont den werkzamen geest en de zucht tot vooruitgang van den aanlegger; voornamelijk viel mij dit in het oog als sterk contrasterende bij de traagheid der Pattijers. Ook op den rijstbouw schijnt men zich

Digitized by Google

te Awang met kracht toe te leggen. Ik zag, onder de meeste woningen, voorraden, rijst genoeg voor twee jaren. Nogtans stond het rijstgewas van dit jaar nog te velde. Voorts scheen de oogst in deze hoogere streken beter te zullen uitvallen dan aan de Baritoe oevers. De kiaij Wira Nagara toonde mij eene houtsoort, die hier overvloedig groeit, en een schoon geelkleurend beginsel bevat. Dit hout wordt kajoe oemar geheeten en bereikt eene hoogte van 60 voeten bij eene dikte van 2 voet diameter. De geele kleurstof is bevat in het hart of de kern, die door stam en takken loopt en zeer vast en zwaar is. De diameter van dezen kern bedraagt ongeveer een derde van die der hout dikte. Zoo verre ik weet is dit hout hier nog niet in den handel gebragt. Ik raadde den kiaij zulks te beproeven, niet twijfelende, of het heeft waarde als verwstof. Ook komt het mij voor, dat dit hout niet ongeschikt zoude zijn tot geweerladen; het is vast, niet al te hard en schijnt niet aan bersten onderhevig te zijn. De bewoners van Awang houden zich verder onledig met rotansnijden, die in deze schaarsch bewoonde oorden overvloedig voorkomt, voorts graven zij eenig stofgoud. De kiaij zeide mij, dat in de omstreken steenkool aanwezig is. Hier en daar in de beddingen der thans schier geheel drooge soengeis had ik reeds zwartachtige steenen gezien en mij eenige stukken daarvan doen vertoonen; doch deze bleken mij zandsteenen te zijn, door de aanzetsels van het water zwart geworden. Een paar inlanders vertoonden mij eenige stukjes, die het bladerig weefsel en den glanzig zwarten breuk van kolen hadden. Het valt wel niet te betwijfelen of deze en andere mineralen zijn in deze oorden voorhanden, doch voor de inlanders zijn dit vooreerst doode schatten.

Den 25n Mei en den volgenden dag bleef ik te Awang. Mijn bijzonder gevolg, Maleijers van Bekompaij, leed veel van de voetreizen, aangezien dit voor hen geheel ongewoon was, dewijl men zich te hunnent steeds van praauwen bedienen moet.

Digitized by Google

Ik moest mij dus wachten getroosten, wilde ik niet van de hoogstnoodige bediening verstoken zijn.

Den 26n kwamen een paar daijaksche hoofden (sulthans onderdanen) uit het oostelijk gebergte mij begroeten. Deze lieden spraken veel over de betrekkelijk zware belastingen, die zij aan de vorsten te betalen hadden; voor sommigen beliep dit tot ruim *f* 11 per hoofd. Zij schenen zich wel in 's Gouvernements landen te willen vestigen, maar wilden alvorens zich trachten te overtuigen, dat de bevolking van Awang niets meer van de zendelingen der Bandjarmasinsche vorsten te vreezen had. Omtrent dit laatste trachtte ik hen volkomen gerust te stellen. Ook de kiaij Wira deelde mij zijne vrees te dien opzigte mede, en scheen daaromtrent niet gerust te zijn, voor ik hem uitdrukkelijk gelastte, hoegenaamd geene bevelen te gehoorzamen, dan die van de zijde des bestuurs gegeven worden, en mij onmiddellijk in wetenschap te stellen van iedere vreemde aanmatiging. Het bleek mij trouwens niet, dat er reeds werkelijk zoodanige handelingen hadden plaats gehad. Het ware te wenschen dat in deze menschenledige streken een aanwas van bevolking plaats had, vooral daar het hoofd van Awang zich geschikt toont om zijn volk eenige schreden verder te brengen op den weg der beschaving. Het viel mij bijzonder in het oog dat dit hoofd, schoon de Mohamedaansche leer belijdende, op zeer goeden vriendschappelijken voet stond met de mij verzellende hoofden der Daijaks. De onverdraagzaamheid der Mohamedanen, en hunne verachting omtrent de Daijaks staat in deze landen voornamelijk de vooruitgang der laatsten in den weg en belet het worden eener eigene ontwikkeling.

Den 27n Mei keerde ik, langs denzelfden weg, terug naar Tamiang Laijang, de zetel van het hoofd van Pattij.

Den 28n Mei werd ik letterlijk overstroomd met kleine twistzaken door de Patijers, die tot twisten schijnen te zijn geboren.

Digitized by Google

Aangezien het mij nuttig voorkwam, het nieuw benoemde hoofd van Pattij den weg zoo veel mogelijk effen te maken, verbleef ik nog dezen dag en behandelde, in den raad der hoofden, eene menigte dergelijke zaken.

Den 29n Mei vertrok ik naar de Pattijsche kampong Haringin, onder het Daijaksche hoofd Dambong Timbou. Deze kampong, 2 uren gaans ten noorden van Tamiang Laijang, telt zeven huizen, die allen, uitgenomen dat van het hoofd, in 1856 zijn daargesteld, vroeger woonde het volk verstrooid in de ladangs. De nieuwe huizen schenen mij toen beter te zijn ingerigt en met meer zorg bewerkt, dan gewoonlijk in deze streken plaats heeft. Sommige der huizen waren zelfs van vensters voorzien, een ongewone weelde voor deze Daijaks. Het aantal zielen is 250, waaronder geen enkele Maleijer. De bevolking heeft een goed voorkomen, en schijnt zich door meerdere industrie reeds eenige meerdere welvaart te verschaffen; men vervaardigt er djoekongs, snijdt rotan in de bosschen, legt zich toe op den rijstteelt, en heeft eenige wapensmederijen (parangs). Dambong Timbou is een zeer gewone Daijak, van middelbare jaren, zacht van aard, doch voor het overige even achterlijk in beschaving als de overige leden van zijnen stam. Op een klein half uur afstand van Haringin werd mij door Dambong Timbou eene plek grond aangewezen, die alle sporen droeg van vroeger de plaats eener groote kampong te zijn geweest. Het hoofd verhaalde mij, dat hier, in vroegere tijden, de kampong van zijnen stam had gestaan, die meer dan honderd huizen telde, doch dat, nu omstreeks 25 jaren geleden, de bevolking daarvan, weinige zielen na op, door de kinderziekte was vernietigd.

De nacht van 29n op 30n Mei was de laatste, dien ik op Pattijschen bodem doorbragt. Alvorens verder te gaan, zal ik nog eenige mededeelingen doen, omtrent Pattij en deszelfs bewoners. Het land is voor de rijst en andere kulturen beter dan Sihong. Men vindt er minder magere zandgronden;

Digitized by Google

de geele kleiaarde heeft hier meer de overhand. De soengeis zijn over het algemeen talrijker en grooter dan in Sihong. De oorspronkelijke bosschen zijn in Pattij ook meer bewaard gebleven. Dit laatste is een gevolg (daar ook de grenzen van Pattij niet zeer ruim zijn) van de mindere arbeidzaamheid der bevolking. Onder de bruikbare houtsoorten in Pattij munten vooral uit, de blangeran, de bankiri, de tjamara, enz. De ligte aarde aan de rivieroevers brengt wel bamboe van verschillende soorten voort, die voor de bevolking een bron van winst kon worden, bij verkoop in de benedenlanden, waar dezelve schaars is en bij gevolg betrekkelijk hoog in prijs, doch niemand tracht hiervan te profiteren. Rotan, een hoofd-artikel in deze afdeeling, komt mede in groote hoeveelheid voor. Dit laatste artikel draagt inzonderheid bij tot den achterlijken toestand der bevolking, aangezien de maleische kooplieden, zich voornamelijk beijverende om hetzelve te verkrijgen, de bevolking met schulden trachten te drukken en haar alsdan tot rotansnijden bezigende, van alles anders aftrekken, zelfs van den onontbeerlijken rijstbouw. De schadelijke invloed der Maleijers is in Pattij in alles te bemerken. Meer dan een derde der bevolking kan tot den stand der pandelingen worden gerekend, terwijl ook de overigen onder eenen betrekkelijk zwaren schuldenlast gebukt gaan. De oorspronkelijkheid der Daijaks van Pattij is totaal verloren gegaan; zij vertoonen de type, niet van een moreel onontwikkelden, waar van een gedegradeerden, onderdrukten volkstam. Diefstal, dobbelen, hanenvechten, blianpartijen zijn aan de orde van den dag. De Daijaks zijn in het algemeen om hunne waarheidsliefde geacht, doch met die van Pattij heeft het omgekeerde plaats. Het totaal der bevolking van Pattij is ± 1400 zielen. Men vindt, uitgenomen sommige hoofden, weinig gegoeden, zoo als te Sihong. Schier allen behooren tot de arbeidende klasse, doch schijnen te onverschillig in hun hopelooze toestand,

Digitized by Google

om inderdaad ernstig te arbeiden en zich zoo doende op zekere hoogte te brengen. Ik heb in mijn dagverhaal hunne zucht om de Maleijers in kleederdragt na te bootsen en hunne zucht tot muzijk reeds genoteerd. Hier kan nog bijgevoegd worden hunne zucht tot luidruchtig vermaak, de zeer in het oog loopende vrijen omgang tusschen beide seksen, en hun trek tot buitensporige drinkpartijen. In hunnen vromen ijver trachten de aanwezige Maleijers dit laatste zooveel mogelijk te verhinderen, doch het dobbelen schijnt hun minder gevaarlijk toe, want dit is een hunner middelen, om pandelingen te verkrijgen. Omtrent de adats der Pattijsche Daijaks, kan niets bepaald worden medegedeeld. Oorspronkelijk waren zij van denzelfden hoofdstam als de Sihongers. Deze stam, die tevens een bijzonderen taaltak heeft, wordt Menja-an genoemd, en omvat de Sihongers, Pattijers, Duijoes en Djankongs; de laatsten aan gene zijde van het gebergte der oostelijke waterscheiding (sulthans land). Thans nu het maleische element, waarschijnlijk reeds langen tijd, in Pattij heeft getracht het daijaksche te verdringen, is er weinig oorspronkelijks overgebleven. Ik heb zelfs ontdekt, dat de Mohamedaansche priester van Kiri, in huwelijks en erfzaken van Daijaks onderling was tusschen beide gekomen met sonnietische uitspraken, zeer tegen den wil der Daijaksche partijen. Ik verbood genoemden priester voortaan zoodanige handelingen, en bepaalde dat de Daijaksche hoofden zulks in den vervolge zouden te rigt maken. Deze panghoeloe, toean Kaut geheeten, is een oud man, zonder de minste notie van kennis, ook niet van zijne eigene betrekking. Het is inderdaad te verwonderen, dat een handvol, domme, bij hunne benedenlandsche geloofsgenooten verre achterstaande Maleijers, het in Pattij tot bederf der Daijaksche bevolking zoo ver hebben kunnen brengen. Dit verschijnsel is, dunkt mij, alleen te verklaren door hunne zeer vroegtijdige, misschien eenige eeuwen heugende vestiging in dat land. Als eene bijzonderheid, eenig

Digitized by Google

in deze afdeeling, noteer ik, dat er in Pattij, op een half uur afstand van de kampong Sangarwassie, de overblijfselen van een landweg bestaan. Deze weg door menschenhanden daargesteld, is van klei opgehoogd tot eene breedte van twee vademen, en op sommige plaatsen nog omstreeks een vadem hoog. De strekking was door eenige moerassige plaatsen, doch de weg schijnt op die plaatsen geheel te zijn weggezakt. Het volk zegt, dat die weg in overoude tijden zoude zijn daargesteld op last van zekere Poetri Maija. Deze Poetri Maija leeft nog voort in hunne vertellingen en bijgeloovige overleveringen. Men schrijft haar allerlei fabelachtige eigenschappen toe, en toont nog een heuvel, niet verre van Sangarwassie, als haar grafstede.

Reeds eenige malen, gedurende mijn verblijf in Pattij, hadden mij de hoofden gesproken over eene naar hun inzien nuttige, doch nog te maken verandering in de hoofdelijke belasting. Het district Pattij namelijk is het eenige in deze afdeeling, waarvan de bevolking de belasting niet in geld betaalt. Overal elders wordt door ieder weerbare vrije man jaarlijks 200 duiten hoofdgeld betaald. Doch van Pattij is, instede van dien, jaarlijks een duizendtal blangiran houten staken (grogols) gevorderd, ten behoeve van de hertenperken der Bandjarsche vorsten. Den oorsprong van dit gebruik heb ik niet kunnen nagaan; bij contract is er, zoo verre ik weet, niets van bepaald; het schijnt nog een overblijfsel te zijn van de tijden voor onze vestiging. Daar nu de levering van dit hout als belasting gedwongen is, valt zij der bevolking meer of min zwaar. De hoofden hebben grooten last met de inning en afvoer, en wat, volgens hun opgaaf, nog het ergste is, de bevolking verbeeldt zich nog altijd gedeeltelijk onder het gezag der vorsten te staan, doch dat hun land van gouvernementswege wordt geadministreerd. Bij de hoofden zelfs is dit denkbeeld nog zeer duister. De omstandigheid dat Pattij op de grenzen der vorstenlanden ligt, en ook dat nog jaarlijksch zekere pangeran Achmad van Bandjarmasin

Digitized by Google

aldaar eenige dagen komt vertoeven, draagt bij om het volk tot verwarde denkbeelden te brengen. De hoofden en bevolking zagen zich liever, even als ieder andere in deze afdeeling, eene hoofdelijke belasting in geld (200 duiten) opgelegd. Aangezien ik zoodanige veranderingen niet kon maken, beloofde ik hen, hun verlangen verder te zullen overdenken en ter geschikter ure voor te dragen. Ik houde het er in de daad voor, dat het goed ware, aan dit billijk verlangen te voldoen, zullende ook alsdan het volk van Pattij zich meer als directe onderdanen van het gouvernement beschouwen. In geval de jaarlijksche uitkeering van 1000 grogols aan den sulthan dient te worden gecontinueerd, is dit hout gemakkelijk genoeg uit de districten Sihong en Mengkatip, tegen betaling, te verkrijgen. Het hoofd van Sihong, die mij steeds vergezelde, zeide dat hij de levering van deze grogols, tot den prijs van 25 duiten per stuk, gaarne gedurende eenige jaren wilde op zich nemen.

Den 30n Mei vertrok in van Haringin, om het gebied van Pattij voor goed te verlaten. Ik nam mijnen weg naar het district Daijoe, en bereikte, na 3 uren marsch, de kampong Bambongoh, noordwaarts van de hoofdkampong van Pattij geleden. Het eerste hoofd van Daijoe, Petingih genaamd, had zich inmiddels bij mij gevoegd, ook de hoofden enz. van Pattij verzelden mij, doch ik stond er op dat de laatsten terug zouden keeren. Niettemin waren er zeven of acht man, die mij verlangden te volgen en tot geen terugkeer te bewegen waren.

De kampong Bambongoh is eerst in 1856 daargesteld. De ligging is gelukkig gekozen. Men heeft, tegen de oude gewoonten aan, de huizen geregeld op eene rei geplaatst en het bosch op omstreeks duizend schreden in den omtrek opgeruimd. Ik noteer deze kleinigheden, ten einde te doen blijken, dat er ook in de Daijaksche begrippen bewegelijkheid is te bespeuren. De aanleg van deze kampong had plaats zonder eenige bemoeijing van de zijde des bestuurs; thans zijn er nog slechts zeven

Digitized by Google

huizen bewoond door 70 en 80 zielen. Deze bevolking woonde vroeger verspreid. Ik bragt dien nacht te Bambongoh door. Alle huizen waren opgevuld met de toegestroomde Daijaks, die een onophoudelijk rumoer veroorzaakten, doordien zij zeer benaauwd gelegerd waren. Dezen nacht werd een mijner bijzondere volgelingen zeer ziek, zoo dat ik genoodzaakt was hem naar Marabahan te doen vervoeren. Ook onder de Daijaks kwamen dien nacht 4 of 5 gevallen van cholerine voor. Telkens werd ik gevraagd om geneesmiddelen en had het genoegen, na hun iets van mijn voorraad te hebben gegeven, mijne patienten te zien herstellen. De onophoudelijke aanzoeken om geneesmiddelen zijn in de Daijaklanden een groote last voor den Europeschen reiziger. Men doet dan wel met hen zooveel mogelijk te helpen, aangezien de graad van persoonlijke achting dien zij iemand toedragen, in regte rede staat tot diens welwillendheid.

Den 31n Mei vervolgde ik de reis naar de woonplaats van het distriktshoofd van Daijoe. Deze kampong, Daijoe genaamd, ligt aan de soengei Daijoe, die eenige uren lager door de rivier van Karau toegang heeft tot de Barito. De afstand van Bambongoh is 3 uren, de rigting is N. W. In de kampong Daijoe zijn slechts drie huizen; het meerendeel der bevolking woont nog verstrooid. Ik ontving echter de belofte, dat men met den aanbouw eener geschikte kampong zoude aanvangen. In kampong Daijoe zijn de beide grootste hoofden van het district Daijoe gevestigd. Deze stam schijnt vroeger het zonderlinge geval te hebben vertoond, van een tweehoofdig bestuur. De namen der tegenwoordige hoofden zijn Petingih en Dambong, beiden mannen in de kracht hunner jaren, en van buitengewoon forsche gestalte. Doch met de intellectueele ontwikkeling van deze hoofden is het bitter gesteld. Niettemin worden zij gehoorzaamd; de voornaamste reden hiervan is, dat zij van eene reeks van hoofden afstammen, en

Digitized by Google

over het geheel in ruimere omstandigheden verkeeren dan de bevolking. Thans schijnt Dambong zich niet veel te bemoeijen met het hoofdelingschap, en zijn gedeelte magt aan den Petingih te hebben afgegeven. Deze laatste staat onder den invloed van het distriktshoofd van Sihong, de Soeta Ono, die hem tracht te onderrigten en te helpen. De Petingih, die anders boven alle mij bekende Daijaksche hoofden van eenig aanzien in grofheid en ongemanierdheid uitsteekt, had evenwel zijn best gedaan om mij te zijnent feestelijk te ontvangen, en wel zoo, dat ik bijna met al dien omhaal verlegen werd. Het was eene herhaling op uitgebreide schaal van het reeds vroeger beschrevene. Reeds op een kwartier afstand van de kampong stonden versierde bogen; een legio lappen van problematische kleuren, de meesten niet zeer zuiver, verbeeldden zoo vele vlaggen. Het lossen van lillas nam geen einde. Binnen den ingang van het huis gekomen, werd ik er bijna weder uitgedrongen, door de feestelijke begroeters, meestal vrouwen en meisjes. Men bragt mij zelfs kleine kinderen en verzocht mij, hen door mijnen groet heil aan te brengen.

Den 1n Junij vertoefde ik ter dier plaatse, en gaf gelegenheid tot het voordragen van twistzaken, die ik dan met medewerking der hoofden uitmaakte. Bij deze gelegenheid kwam de buitengewone achterlijkheid der Daijaksche hoofden telkens voor den dag. Ik vond het echter noodig dien regel te observeren.

Den 2n Junij vervolgde ik mijne taak van den vorigen dag. Dezen dag kwamen een paar onderhoofden van Karauw mij begroeten en verzoeken om hun distrikt te komen bezoeken. Des avonds vertrokken zij, weltevreden met mijne toezegging van hun verlangen. Dien dag bezocht ik de begraafplaatsen van Daijoe, in de onmiddelijke nabijheid van de kampong. Het groot aantal beenderdoozen (sandong) le-

Digitized by Google

verde een vreemd gezigt op. Ik zag ook een menigte graven, allen boven den grond aangebragt en schier bedekt met allerlei huisraad, tot koperwerk ingesloten, dat de overledenen had toebehoord. Deze graven worden op de volgende wijze aangelegd: men plaatst de kist op den grond, omringt dezelve, op een vadem afstand, met eene omheining van ruw bekapte planken, ter hoogte van 5 voet, en vult alles met aarde aan. Daarna wordt er een afdak over gemaakt, waaronder de goederen van den doode worden geplaatst. Telkens bij feesten, bij oogst, enz. worden verschillende eetwaren op deze graven ten offer gebragt. Kort na de begrafenis hebben zoodanige offers dagelijks plaats. Wanneer, na eenige jaren, deze graven door vermolming van het hout, hunne gedaante verliezen, worden zij geopend en de overblijvende beenderen in den sandong gedaan. Slechts enkele voorname familiën bewijzen hunnen dooden de eer der verbranding. Het is opmerkelijk dat van de op de graven gelegde voorwerpen nimmer iets ontvreemd wordt. Dit is natuurlijk aan bijgeloovige vrees en aan eerbied voor de overledenen toe te schrijven.

Den 3n Junij bezocht ik de kampong Tambou, op $1^1/_2$ uur ten N. van Daijoe. Deze kampong is in een ontzaggelijken boomgaard van vruchtboomen gelegen, bevat 6 huizen en telt $\pm$ 40 zielen. Het kampongshoofd heet Toeking, en is een hoogst onbeduidend mensch; doch hij is almede van ouden stam, en heeft aan die omstandigheid zijn hoofdelingschap te danken. Des namiddags keerde ik terug naar Daijoe.

Den 4n Junij bezocht ik de kampongs Mowon en Tonkan, de eerste op 2 en de andere op ruim 3 uren in N. N. O. rigting van Daijoe. Het hoofd van Mowon heet Batoe; dat van Tonkan is Noedjong genaamd; van beide kan volmaakt hetzelfde gezegd worden als van het voren vermelde kampongs hoofd van Tambou. Ook de kampongs zijn even onbelangrijk als Tambou. Mowon telt 80 en Tonkan 100 zielen.

Digitized by Google

Ik had nu alle kampongs van Daijoe gezien, uitgenomene ééne, de kampong Danau, die ik mij voornam na mijne terugkomst uit Karauw te bezoeken. De door mij bezochte kampongs zijn allen door Daijaks bewoond.

Het aantal zielen in Daijoe is ± 300 Daijaks en ± 60 Maleijers, welke laatsten in de kampong Danau wonen. Het distrikt Daijoe is vlakker dan Pattij. Men vind er meer teelgrond dan in Sihong, doch is even als dit van zwaar hout ontbloot door de djoekongmakers. De hoofdrivier soengei Daijoe wordt door tallooze spruiten gevoed, doch blijft niettemin zeer onaanzienlijk, en was, ten tijde mijner aanwezigheid, bijna uitgedroogd; zoo zelfs, dat de Petingih een paar uren beneden zijne kampong eene kleidam had aangelegd, met oogmerk om niet van water tot het allernoodzakelijkst gebruik te zijn verstoken. De producten van Daijoe zijn: rijst, rotan en djoekongs. Het volk van Daijakschen stam heeft deszelfs oorspronkelijkheid vrij goed bewaard en schijnt weinig van de Maleijers te hebben geleden; doch zij zijn in ontwikkeling nog niet zoo verre vooruit als de Sihongers. Ook in Daijoe staat noeste arbeid in hooge achting; mannen en vrouwen werken aanhoudend; aangenaam is het, de zekere mate van welvaart te zien, die zij zich verwerven. Men heeft hier een betrekkelijk groot getal pandelingen en erfelijke slaven, en deze omstandigheid werpt een donkere schaduw op de toestand des lands, want de betrekking tusschen eigenaar en slaaf brengt noodzakelijk zekere verwijdering mede, die tot hardheid van karakter aanleiding geeft. Gedurende mijn verblijf te Daijoe had ik verscheidene kleine zaken te onderzoeken van pandelingen, die door hunne eigenaars wederregtelijk in schuld gehouden werden, of wier kinderen men verwijderd had, om even als de ouders pandelingen te zijn. De slaven worden verkocht of verpand, zonder mededoogen voor hun toekomstig lot; men scheidt de leden van een huisgezin, zonder hierbij te denken, dat dit onbehoorlijk is. Ik gaf den hoofden en voornaamsten

Digitized by Google

herhaalde malen te kennen, dat zoodanige handelingen tegen allen regel waren en dat zij voor den vervolge verantwoordelijk zouden worden gehouden voor dergelijke zaken. Ik moest echter voorzigtig te werk gaan, om in den maatschappelijken toestand niet te diep te grijpen en ontevredenheid bij den dienstbaren stand te verwekken. Voor het overige, uitgenomen het punt der slaven en pandelingen, zijn de Daijaks van Daijoe wegens hunne braafheid geacht.

Zij zijn meestal meer dan middelmatig van lengte en goed physiek ontwikkeld. Zij zijn blijmoedig en zacht van karakter en volgen de adats der Sihongers, zoo in kleeding als gebruiken, uitgezonderd begrafenissen. Ik heb reeds genoteerd, dat het distriktshoofd van Sihong grooten invloed opdat van Daijoe uitoefent. Deze omstandigheid zal in den vervolge veel goeds kunnen veroorzaken, want in waarheid, het hoofd van Daijoe heeft leiding noodig. Hij heeft echter de goede eigenschap van zijne intellectuele minderheid gaarne te erkennen. Zijn zoon, een jongeling van omstreeks 15 jaren, toont aanleg om met den tijd een bruikbaar man te worden. Hij is van geestvermogens niet ontbloot en denkt en spreekt nu reeds geregelder dan zijn vader. Hij had van een scholier des zendelings van Sihong in weinige weken lezen en schrijven geleerd, en toonde groote blijdschap, toen ik hem papier en pennen schonk, om zijne vorderingen te beloonen.

Den 5n Junij vertrok ik van kampong Tonkan, de laatste kampong van Daijoe, en bereikte, na 3 uren marsch, de woning van het hoofd van Pakoe. De Petingih van Daijoe wilde mij volgen, en ik liet hem die vrijheid, ten einde hem te beter van tijd tot tijd te kunnen onderrigten. De woning van het hoofd van Pakoe staat geheel alleen, hetgeen trouwens met alle huizen in Pakoe het geval is; men is daar namelijk nog niet overgegaan tot het aanleggen van kampongs, niettegenstaande men nog voor omtrent 4 jaren geleden heeft van de moordzucht der Daijaks uit het

Digitized by Google

oostelijk gebergte. Dezen namelijk hadden toenmaals vier mannen gedood en negen vrouwen en kinderen geroofd. Niettegenstaande de vreesachtigheid, die soms aan lafhartigheid kan gelijk gesteld worden, der vreedzame (niet koppen snellende) stammen, zijn zij echter onverschillig genoeg, om geene voorzorgen te nemen; tot dit laatste is digtere zamenwoning voldoende, aangezien de op ngajoe-togten uitgaande bergvolken zelden of nooit eene kampong durven aanvallen, doch liever hunne krachten op geisoleerde huisgezinnen beproeven.

De bevolking van Pakoe is gemengd; bijna voor de helft Maleijers en voor de wederhelft Daijaks. Deze laatsten behooren tot den hoofdstam der Loangan, waaronder ook de bevolking van Karauw en van eenige streken in de ten oosten aangrenzende vorstenlanden werd gerekend. De taal dier stam is verwant aan, doch verschillend van die der Menja-an. De zeden der Daijaks van Pakoe zijn, door de gestadige aanraking met Maleijers, sterk gewijzigd, zoo dat zij dezen schier in alles navolgen, vooral in kleederdragt. Het aantal zielen in Pakoe is ongeveer 180 Daijaks en nagenoeg even veel Maleijers. De produkten zijn vooral rotan en rijst; voorts weven de Maleijers, vooral de vrouwen, eenige sarongs en dergelijke, terwijl sommige Daijaks zich toeleggen op het vervaardigen van ronde houten schotels, doelangs of tjeranas geheeten. Deze worden vervaardigd door uitdraaijing op een soort van rad, dat horizontaal geplaatst is, en waarvan de vaste as met de voeten wordt bewogen. Met deze erbarmelijke werktuigen weten zij zich betrekkelijk goed te behelpen, doch hebben meer dan één dag noodig tot het draaijen van zoodanigen schotel van vijf palm middellijn. De huizen der Maleijers, die zich vooral toeleggen op het opkoopen van de produkten der Daijaks arbeid, zijn verspreid aan de rivier (soengei Pakoe) gebouwd. De soengei Pakoe ontspringt in het oostelijk gebergte, neemt tallooze spruiten op en kan tot de grootere rivieren gerekend

Digitized by Google

worden; op de plaats waar het hoofd woont is de breedte ruim 60 voet en de diepte van het bed ongeveer 30. Dit is ruim vier dagen oproeijens van de monding, en volgens opgaven der inlanders is zij nog eenige dagreizen lang bevaarbaar. Dikwijls echter worden deze vrij groote waterwegen onbruikbaar, door het omstorten van boomen, die ophoopingen van drijfhout veroorzaken, welke niemand zich de moeite geeft van opteruimen. Men geeft in dat geval meestal de voorkeur aan het slepen der djoekongs over den oever, tot men de hindernis voorbij is. Aangezien men vreesde voor verwijtingen van mijne zijde had men thans de voornaamste hindernissen door vuur weg geruimd, hetgeen ik bij mijn vertrek kon bespeuren. Het distrikt Pakoe is voor de geringe bevolking veel te ruim, zoo dat dan ook Sihongers, ja zelfs Daijaks van Mengkatip hier gronden huren tot den rijstbouw. Zoodanige huur valt ten voordeele van het hoofd van Pakoe, doch bedraagt weinig. De huur voor een onafzienbaar stuk grond voor ladang bedraagt slechts 4 à 5 guldens jaarlijks. Waar geene ladangs of verlatene ladangs zijn, is alles bedekt met bosch. Prachtig geboomte van allerlei soort bedekt den heuvelachtigen grond.

Onder de houtsoorten munten uit: tjangal, bankiri, bongor, lanan enz., die goed werkhout opleveren, en wat vooral genoteerd dient te worden, de rivier levert gelegenheid tot gemakkelijke afvoer. Het volk echter is niet op de hoogte om van deze schoone gelegenheid te profiteren, ook is het aantal zielen te gering tot eene ruime exploitatie der bosschen. Dezelfde omstandigheid zoude ook een hinderpaal zijn, om aan bestellingen van de zijde des bestuurs te zien voldoen. Het hoofd van Pakoe, Singa Djaija, is een Daijak die eigenschappen bezit, door mij nog bij geen Daijak waargenomen; zoo is hij onophoudelijk in beweging, schreeuwt, tiert en raast den ganschen dag, spreekt immer brutaal en ongemanierd en heeft twist met iedereen. Hij heeft niet den minsten slag van bestuur en is

Digitized by Google

schrikkelijk bekrompen. Ook heeft hij blijken van een dronkaard te zijn. Men kan hem evenwel niet doen vervangen, aangezien ook hij van vroegere hoofden afstamt en dus door de Daijaks voor natuurlijk hoofd wordt erkend. Om dezen man het hoofdelingschap te ontnemen zoude men moeten overgaan tot het aanstellen van een Maleijer als hoofd van Pakoe, en deze maatregel wilde ik liefst achterwege laten, uit vreeze dat zoodanig hoofd zich aan knevelarijen zoude schuldig maken, en zoo de Daijaksche bevolking als de vreemde landhuurders te veel drukken.

Het volk verzamelde zich in en om de woning van het hoofd. Ik had verscheidene kleine zaken te behandelen. Ik sprak ook tot het verzamelde volk, en gaf hun te kennen dat het voor hunne veiligheid enz. noodzakelijk ware, dat zij in geregelde kampongs bijeen woonden. De voornaamsten gaven dit volmondig toe. Het hoofd schreeuwde dat hij dit al lang had gezegd, maar dat niemand naar hem wilde luisteren, enz. In den nacht werd eene beraadslaging gehouden, waarbij ik Singa Djaija telkens hoorde tieren. Het resultaat was, dat men onderling goed gevonden had, eene hooge plek aan den oever te kiezen, tot aanlegplaats voor eene kampong, waar Daijaks en Maleijers te zamen zouden wonen; de laatsten, volgens hunne gewoonte, in gemengde kampongs, aan het rivier opwaarts gelegen einde. Men beloofde mij wijders binnen weinige maanden de kampong te zullen gereed hebben.

Ik had vroeger reeds dikwijls hooren zeggen, dat in de bosschen van Pakoe ergens eene zoute bron moest zijn, en na dit thans op nieuw te hebben hooren bevestigen, nam ik voor, deze bron te gaan zien. Den 6den Junij begaf ik mij des morgens op weg, gevolgd van eene ontzaggelijke menigte Daijaks, die deze gelegenheid wilden benutten, om de bron te zien. Slechts enkelen waren immer zoo ver geweest; de meesten schuwen die plaats, die zij door kwaaddoende geesten bewoond wanen. Gretig dus maakten zij van mijne

Digitized by Google

beschermende nabijheid gebruik, want alle Daijaks gelooven de Europeanen verheven boven de pogingen tot kwaaddoen van hunne plaaggeesten.

Hunne vrees veroorzaakt dat de omtrek van de bron voor grof wild en allerlei gevogelte eene bijna onschendbare schuilplaats is. Na 5 uren moeijelijken marsch door het digte bosch bereikte ik de bron.

Ofschoon ik getracht had eenige stilte in acht te nemen, veroorzaakte de aantogt van zoo vele menschen genoegzaam gedruisch om het wild te verjagen. Ik vond slechts de sporen van bantings, herten, enz., doch in zoo groote menigte, dat de grond op een paar honderd ellen rondom de bron als omgewoeld was. De bron zelve, Soepan-koëin, is een bijna ronde, van vegetatie ontbloote plek wit zand, van ± 50 ellen diameter.

Op dit zand staat slechts een paar duimen hoog water van ziltachtigen bitteren smaak, en zeer lage temperatuur.

Dit water welt oogenschijnlijk uit het zand op, aangezien men geen anderen oorsprong kan bespeuren. Voorts ligt de bron iets hooger dan het omliggend terrein en ontlast zich in eene kleine modderige beek, die zich, na een paar honderd passen, weder in den lossen bodem verliest. Ik nam eenige flesschen van het water der bron mede, om bij gelegenheid scheikundig onderzocht te worden.

De inlanders voorzagen zich ieder van eenig water, om mede te nemen, daar het door hen, zelfs alleen het bewaren daarvan, als voorbehoedmiddel tegen alle kwalen wordt aangezien.

In den omtrek der wel stond reusachtig geboomte, waaronder ijzerhout.

Jammer dat de afstand van de rivier het benutten daarvan ondoenlijk maakt.

Aangezien de weg terug bezwaarlijk dien dag was af te leggen, zoo kampeerde ik den nacht in het bosch. Binnen een

Digitized by Google

uur tijd was, tot woning voor dien nacht, eene geheele kampong daargesteld van jong hout en boomschors.

Ik bewonderde de handigheid der Daijaks en de geregelde orde, waarin de aanwezige hoofden het werk verdeelden.

Mijne hut stond in het midden, en rondom het kamp werden den geheelen nacht groote vuren aangehouden, waarbij sommige vertellers hunne makkers vergastten op spookgeschiedenissen betrekkelijk de bron.

Men had het kamp op een half uur afstand van de bron aangelegd, zoo dat ik den volgenden morgen, vóór het aanbreken van den dag, nog eens de bron alleen kon bezoeken, zonder door lastige volgelingen te worden gehinderd, om dus de dierlijke bewoners van het oord in hun gewoon bedrijf te zien. De geheele open plek was letterlijk vol met herten en bantings enz., die op mijn gezigt met overhaasting vlugtten.

Den 7n Junij retourneerde ik langs denzelfden weg naar Pakoe; het had des nachts geregend en de barrevoets gaande Daijaks hadden op den terugweg grooten last van tallooze bloedzuigers, alimanak genaamd (een ander soort dan de in de geneeskunst gebruikte). Deze bloedzuigers liggen tusschen het dor gebladerte, op den bodem verscholen en hechten zich soms bij twintig gelijk aan de naakte voeten der inboorlingen. De inlanders zeggen, dat zij bij droogte als verstijfd daar liggen, doch door regen weder opgewekt worden.

Den 8n Junij zakte ik per djoekong de soengei Pakoe af en had ruimschoots gelegenheid het prachtige, bijna onaangeroerde woud te bewonderen, dat de rivierboorden bekroont.

Na 8 uren snel te hebben doorgeroeid bereikte ik eene kampong, door Sihongsche landhuurders tijdelijk daargesteld. Deze kampong, Meah genaamd, bevat een honderdtal zielen, meest allen naaste bloedverwanten van het distriktshoofd van Sihong, Soeta Ono, die mij verzelde; ook zijne ouders wonen hier. Deze lieden worden gerekend bij hunne eigene kampongs in Sihong

Digitized by Google

te behooren; aldaar hebben zij ook hunne woonhuizen enz. Deze kampong is aan eene scherpe bogt der rivier uiterst schilderachtig gelegen.

Het was mij wel, weder bij de zachte, beminnelijke, nijvere Sihongers te zijn; op het eerste gezigt der woningen bespeurt men reeds het onderscheid tusschen hen en de overige Daijaks.

Ik verbleef in het huis van Soeta Ono's ouders en bragt een gedeelte van den nacht door met een gesprek met deze lieden. De moeder van Soeta Ono is eene dochter van het vroegere hoofd Soeta Wana, de vader is een man van het volk; op deze wijze is de vader van Soeta Ono geen hoofd kunnen worden, omdat hem den adel der geboorte ontbrak. Na Soeta Wana's dood, is eerst een zijner zoons tot hoofd benoemd, en na diens overlijden werd hij door Soeta Ono opgevolgd.

Na een langdurig gesprek met beide oude lieden was mij de ongewone ontwikkeling van den Soeta Ono niet bevreemdend meer. Vooral de moeder gaf zoo vele blijken van gezond verstand en nadenken, dat zij op hare beurt mijne verwondering opwekte.

Den 9^{n} Junij, des morgens vroeg, zakte ik de rivier verder af, met het doel om dien dag de eerste kampong van het distrikt Karauw te bereiken.

Met den middag kwam mij het distriktshoofd van Karauw te gemoet met een paar zijner onderhoofden. Dit hoofd is genaamd Kiaij Damang Marta Djaja, is een Maleijer van Bekompaij en eerst sedert weinige maanden tot hoofd over Karauw aangesteld.

In zijne jeugd was hij handelaar en heeft in die hoedanigheid eene meer dan gewone kennis van de verschillende daijakstammen opgedaan. Hij spreekt alle dialekten, die aan de Barito en in de meer binnenwaarts gelegene streken worden gesproken.

Op mijne vroegere togten had ik hem reeds meermalen als tolk gebezigd en soms als bode moeijelijke bezigheden opge-

Digitized by Google

dragen; zijne trouw is mij bij die gelegenheden meermalen gebleken. Zijne verheffing tot hoofd van Karauw heeft hij te danken aan het uitdrukkelijk verlangen der Daijaksche stamhoofden van dat distrikt.

Omstreeks 2 uren bereikte ik de rivier van Karauw, na de mondingen van twee belangrijke soengeis te zijn gepasseerd, als de Genotto en de Toeijan, beiden tot het gebied van Karauw behoorende en hooger op bewoond. Naarmate men voort roeide kwamen mij hoofden en minderen in met vlaggen versierde praauwen te gemoet. Een der maleische onderhoofden dreef het zelfs zoo verre van een gamelangspel in zijne praauw te doen bespelen. Daijaks en Maleijers wedijverden in luidruchtigheid en hielden niet op met schieten en schreeuwen.

Des namiddags 5 uren bereikte ik de Maleische kampong Kitab, waar ik mijn intrek nam in het huis van den pembakal Gala, hoofd dezer kampong. Dit huis was, even als drie anderen, nog eerst nieuwelings voltooid. De kampong Kitab telt ongeveer een dertigtal verspreid staande huizen en hutten, welke door Maleijers meest tijdelijk bewoond worden; tot de vaste Maleische bevolking kan men naauwelijks een veertigtal zielen tellen. Deze kleine plaats is levendig door den handel met de benedenlanders. De pembakal Gala kwam mij voor een vrij geschikt man te zijn; hij toonde goede manieren. Aangezien hij nog eerst vóór weinige maanden hoofd is geworden, valt er van zijne geschiktheid in die betrekking nog weinig met zekerheid te zeggen. De rivier van Karauw was tot aan deze kampong voor vrij groote praauwen bevaarbaar, niettegenstaande de waterstand zeer laag was, ruim 20 voet beneden het gewone peil in den regenmoeson. Opwaarts kan men zich thans slechts van kleine djoekongs bedienen. De bodem te dezer plaatse verheft zich zeer weinig boven de Barito-oevers en wordt somtijds overstroomd. De bovenste laag bestaat uit vette gele klei, die met de overblijfselen der weelderige vegetatie eenige duimen hoog bedekt is.

Digitized by Google

Op eene diepte van ongeveer twaalf voeten bestaat de grond uit zandsteen en blaauwe klei. Een en ander was te bespeuren aan de steil afloopende oevers. Men roemt de geschiktheid van den grond tot de rijstkultuur; niettemin was ook hier de oogst grootendeels mislukt, aangezien het hoog water in den planttijd te lang had geduurd.

Het voor korten tijd ontslagen eerste hoofd van Karauw, pembakal Maligau, kwam mij begroeten. Hij verzocht mij, dat ik, bij het aandoen van kampong Moentai, waar hij met der woon is gevestigd, hem de eer van een bezoek zoude willen aandoen, enz. Ik sloeg hem dit verzoek natuurlijk af en gaf hem tevens eene gepaste vermaning, hem doende opmerken, dat hij zich, gedurende den tijd van zijn hoofdelingschap, weinig had bekommerd om de tevredenheid des bestuurs, dat hij aan zijne onbillijke en verkeerde handelwijzen het bekomen ontslag had te danken, en dus thans niet rekenen mogt op eenige onderscheiding van mijne zijde. Over het afslaan des gewezenen pembakals verzoek had ik mij allezins toetejuichen, want het regende, gedurende mijn verblijf in Karauw, klagten tegen hem, wegens knevelarijen enz. Onder de klagers was een zijner broeders, wiens erfdeel hij zoude hebben doorgebragt.

Den 10n Junij bragt ik, in tegenwoordigheid der hoofden en met hunne hulp, verschillende kleine zaken ten einde.

Den 11n Junij, per djoekong, rivier opwaarts vertrokken, naar de Maleische kampong Moentai; deze kampong bereikte ik na drie uren varens. Zij is door Maligau en nog eenige weinige Maleijers bewoond en telt slechts vier huizen en 50 of 60 inwoners. Niettegenstaande mijne weigering had Maligau toch eenige toebereidselen gemaakt, om mij te ontvangen. Doch ik vond noodig, om dit onbemerkt te laten, aangezien ik een wegens wanbestuur ontslagen hoofd niet met de overige welgezinde hoofden op eene lijn wilde stellen. Ik hield mij dus niet op, maar vertrok onmiddelijk, na het verlaten der djoe-

Digitized by Google

kong, te voet naar de Daijaksche kampong Brekeh, die slechts een klein uur gaans ten N. oosten van Moentai ligt. Beide kampongs behooren onder het bestuur van het Daijaksche hoofd Soeta Wangsa. Digt bij Moentai was ik nog een paar kleine buurten voorbij gevaren, die mede Soeta Wangsa behooren en zoo door Daijaks als Maleijers zijn bewoond. Brekeh zelf bestaat slechts uit twee huizen, die evenwel ingerigt waren, om verscheidene gezinnen te kunnen bevatten. Een groot deel der bevolking woont verstrooid in de ladang-huizen. Tot verblijfplaats van mij en mijn gevolg was een ruime balei daargesteld, die nogtans voor de honderden vrijwillige naloopers niet half groot genoeg was. Mijne Sihongers waren op hunne hoede, aangezien zij zich herinnerden, dat hun stam, in vroeger tijden, veel had moeten lijden van de Daijaks van Karauw. Ook merkte ik op, dat zij zich tegen vergif wilden behoeden, aangezien volgens hunne woorden, het volk van Karauw dikwerf en om de nietigste oorzaken tot gift mengen overgaat. Tot tegengif hadden zij een weinig olie, waarin een stukje bezoar werd fijn gewreven. Het potje, waarin dit tegengif vervat was, werd van tijd tot tijd bewierookt. Mij werd zeer ernstig gezegd, dat het mengsel van olie met bezoar, behoorlijk toebereid zijnde, op de nadering van vergif begint te kooken en zoo doende het gevaar aanwijst. Mijn persoon achtten zij volstrekt niet veilig, en zij raadden mij een spoedig vertrek uit dit gevaarlijke land, niettegenstaande hun excellent tegengif. Ik heb in Karauw echter, mijn wetens, mij niet in gevaarlijker toestanden bevonden, dan overal elders en houde hunne vergedreven voorzigtigheid voor het uitwerksel van verkeerde denkbeelden en van Daijaksche vreesachtigheid. Het hoofd van Brekeh, Soeta Wangsa, is een Daijak van omstreeks 35 jaren, die noch eenige kennis noch eenige geschiktheid bezit. Hij heeft een verwijfd voorkomen en volgt in zijne kleeding de Maleijers na, doch zoodanig, dat men den nagebootsten Maleijers bijna niet zonder lagchen kan aanzien.

Digitized by Google

Ik houde het er voor, dat zijne verstandelijke vermogens niet in de beste orde waren, want tegen den nacht kwam hij geheel ontdaan bij mij, en verzocht mijne toestemming om blian (priester, ook te Karauw dewa genaamd) te mogen worden. Hij verklaarde, dat hij nu geruimen tijd aan hoofdpijnen leed, gepaard met zenuwtoevallen; dat Iblis (de duivel) hem daardoor tot zijn dienst wilde trekken, en dat hij gezond zoude worden door aan die roepstem gehoor te geven en blian te worden. Deze geschiedenis kwam mij buitengewoon voor. Van een paar andere hoofden vernam ik, dat de blians doorgaans aan zoodanige ziekte lijden, alvorens zich aan die betrekking te wijden, en dat er in Karauw nog 5 à 6 zoodanige lieden gevonden worden.

In Karauw, in de grensstreken van de vorstenlanden ten oosten van Karauw, zoo ook hooger op aan de Barito-oevers enz. zijn de blians altijd van het mannelijk geslacht. In Pattij had ik eenmaal gelegenheid eene blianpartij waartenemen. De blians, ten getale van twee, had men van Tabalong (vorstenland) doen afhalen, om op eene plegtige wijze den dewas een offer aan te bieden, bij gelegenheid van het begin van den oogst. De blians waren half naakt; alleen het onderlijf was met een sarong en verscheidene gordels bedekt; zij hadden een kroon van kokosbladeren op het hoofd, waar boven op een stuk brandend waslicht. Om hunne voorarmen hadden zij eenige, omstreeks een duim dikke koperen ringen, die zeer ruim waren en door hen, onder het uitvoeren van zonderlinge dansen, voortdurend tegen elkander werden geklouken. Dit klinken geschiedde door den arm schier onmerkbaar te bewegen, op de maat van een klagend eentoonig gezang, waarnaar zij ook de cadans van hunne passen rigtten. Van tijd tot tijd werd door een twintigtal mannen een vreeselijk geraas gemaakt op hunne katambongs (een soort van trom), die zij uit al hunne magt en met ontzettende snelheid sloegen, hebbende ten dien einde in iedere hand een zwaar stuk

Digitized by Google

rotan. De liederen der blians zijn gesteld in eene taal, die het volk niet verstaat, en, volgens het zeggen, tot geen der thans bekende dialekten behoort. Het gelukte mij niet een afschrift van een dier liederen te bekomen. Het schijnt dat zij ze niet gaarne mededeelen. Gedurende den dans, kwamen de blians tot eene zigtbare geestdrift, en wanneer het gedonder der trommen inviel, bespeurde ik ook bij de vele omstanders eene geestvervoering, die mij voor ongeregeldheden deed vreezen. De zonderlinge dans der blians, hun wonderlijk gewaad, het oorverdoovend geraas der katambongs, het flaauwe licht der damarvlammen, de geheel Daijaksche omgeving, met één woord, dit geheele fantastische, nachtelijk tooneel, dat een ernstig en plegtig karakter had, bragt, zelfs op mijnen geest, eene ongekende uitwerking te weeg. De boven beschrevene blians behooren, volgens opgave der bevolking, doorgaans tot den beteren stand. In de meer oostelijke streken worden vele hoofden onder hen geteld. Zij bedrijven het priesterschap en de geneeskunst en hebben, vóór hunne aanneming tot blian, zich meer dan één jaar te oefenen in de vereischte bekwaamheden. Voor het overige kan van hen gezegd worden, dat zij geene dienaars zijn van de tegennatuurlijke ontucht, in tegenstelling van de bazirs in Poeloe Petak.

Den 12^{n} hield ik mij, bijgestaan door de hoofden, bezig met het behandelen van zaken. De twisten liepen meest over schulden, pandelingschap en slavernij. Het bleek mij, dat in Karauw betrekkelijk veel slaven zijn; verder dat er een voortdurende handel in deze ongelukkigen bestaat met de Daijaks der oosterlijk gelegen landschappen, als Tana Bau, Djankong, Tabalong, het eerste gelegen in het gebied van Koetei, en de beide anderen in dat van het Bandjarmasinsche rijk. Ik werd zelfs overtuigd, dat ook van tijd tot tijd Boeginezen uit die streken als slaaf worden ingevoerd en verkocht; voorts dat die Boeginezen geroofde menschen waren. Doch, hoezeer ik ook trachtte daaromtrent iets nader te ontdekken, het

Digitized by Google

baatte mij niet; zelfs de kiaij damang Marta Djaija kon mij geene genoegzame inlichtingen geven; ook werd mij geen zoodanige slaaf vertoond.

Omtrent de bestaande slavernij in dit land kon ik weinig uitrigten. Ik vergenoegde mij dus ernstig te waarschuwen tegen wreede behandeling der slaven, doch den invoer van zoodanige ongelukkigen van over de grenzen stelde ik der hoofden en bevolking voor als bepaald verboden; en wel voornamelijk stelde ik ieder voor zich aansprakelijk, voor het aandeel dat hij naderhand zoude mogen nemen, in zoodanigen handel in meerendeels geroofde lieden.

Dezen dag rigtte het hoofd van Brekeh ter mijner eere een feest aan, waarbij hij een buffel slagtte en onder het volk verdeelde.

Den 13n Junij reisde ik te voet naar de kampong Nagaleah, op 3 uren afstand van Brekeh in oostelijke rigting. Deze kampong ligt aan een kleine soengei en telt zes huizen, door Daijaks bewoond. Het hoofd dezer kampong, Anga genaamd, is een ruwe Daijak, waarvan, even als van zijne geheele kampong, weinig te melden is: ook dit hoofd is blian. Na de kampong te hebben bezigtigd, trok ik door naar Kota Pottai, een uur verder, in dezelfde rigting gelegen. Deze kampong, welke, zoo als de naam aanduidt, eene soort van versterking vormt, bestaat uit twee groote huizen, met eene ellendige rei palissaden omringd. Deze palissaden bestaan uit allerlei houtsoorten, en schenen mij toe reeds sterk door den tijd te hebben geleden. De benting ligt aan de, thans door de droogte onbevaarbare soengei Pottai. Het hoofd, Mangkoe Nata, is een Daijak, die eenige oorspronkelijkheid van zijnen stam heeft bewaard; zoo, bij voorbeeld, is hij meest in zijn oorlogstenue gekleed en gewapend. Deze kleeding bestaat in een tjawat van boombast of soms ook wel een zeer korte broek, die bijna het geheele been ontbloot laat. Dergelijke broeken zijn van

Digitized by Google

zware zijde met gouddraad gestikt, en worden vervaardigd door de vrouwen der Boeginezen van Koetei. Ik zag er eenige die van 40 tot 60 gulden kostten. Het badjoe is zonder mouwen, op de borst open en geheel gewatteerd; het wordt deswege badjoe tilam genoemd. Het hoofd is bedekt met een korfje uit rotan gevlochten, voorzien met vederen van den boerong alang of ook wel den argusvogel. De uitrusting wordt voltooid met een lange strook huid van de tijgerkat, in welker midden een gat, waardoor het hoofd wordt gestoken, zoo dat op borst en rug de einden afhangen. Eindelijk nog wordt het achterste deel des ligchaams gedekt met een soort van lederen schort, ongeveer een vierkante voet groot en met streepen bezet. De wapens bestaan in mandau, blaaspijp en pijlkoker, waarin vergiftige pijltjes. Mangkoe Nata is een physiek wel ontwikkeld man. Hij heeft zich een grooten naam van dapperheid en behendigheid gemaakt op zijne togten in de aangrenzende vorstenlanden; want hij is nog altijd overgegeven aan de afschuwelijke gewoonte van het koppensnellen. Hij had echter voor mijne komst zijne doodskoppen doen verbergen; ten minste ik bespeurde er geene meer. Ik sprak hem over zijne oorlogzuchtige bedrijven, waarvan ik verscheidene staaltjes had vernomen, en herinnerde hem dat zulks volstrekt verboden was. In het eerst trachtte hij te veinzen, doch zeide later rond uit, dat het nalaten van deze handelingen nog niet mogelijk was, daar de oostelijk wonende Daijaks zich ongestoord daaraan overgaven, en van tijd tot tijd ook hunne togten tot in Karauw uitstrekten, hetgeen noodzakelijk nu en dan gestraft diende te worden. Ik wist dat in 1854 werkelijk nog een inval in Karauw had plaats gehad, doch sprak op verzoenenden toon, en wees hem op Sihong, Pattij enz. waar men deze bloedige gewoonte nalaat, en dan ook geen last heeft van wederwraak, enz. Hij beloofde mij, dan ook voortaan van het koppensnellen te zullen afzien; doch ik vrees zeer dat hij

Digitized by Google

deze belofte, bij de eerste gunstige gelegenheid, zal breken. Omtrent de stamgenooten van Mangkoe noteer ik, dat zij, even als hun hoofd, een strijdbaar voorkomen toonen, en aan den rijstbouw niet genoeg hunne krachten wijden; want ofschoon hier de bodem reeds vrij verheven is en dus van overstroomingen geen sprake kan zijn, was de rijstoogst slecht uitgevallen, zoo zelfs, dat er vrees bestond voor schaarschte.

Ik vernam dat in deze streken de akkerbouw bijna geheel aan de vrouwen wordt overgelaten, en dat deze van hare zijde het zich zoo gemakkelijk trachten te maken als mogelijk is, door zeer kleine ladangs te bewerken. Volgens opgaven van lang in het land gewoond hebbende Maleijers, valt op deze wijze alle jaren de oogst niet voordeelig uit.

Den 14n Junij verbleef ik te Kota Pottai, behandelde eenige zaken en had het uiterst onaangename gezigt op verscheidene personen, slaven, die aan etterenden uitslag over het geheele ligchaam leden, en voor welken men mij om eenig geneesmiddel bad. Aangezien mijn medische kennis zich zoo verre niet uitstrekt, onthield ik mij; doch gaf hun eenigen raad omtrent zindelijkheid; zij vertrokken slechts half tevreden. Deze afschuwelijke ziekte, die hier veel voorkomt, wordt door de Maleijers penjakit gadja geheeten; de Daijaks noemen haar, even als alle andere huidziekte, koerab.

Den 15n Junij te voet doorgereisd naar kampong Kafar, eene gemengde Maleische en Daijaksche kampong, die nog in wording, en dus nog slechts door zeer weinige gezinnen bewoond is. De kampong ligt op 3 uren afstand ten O. N. O. van Pottaij, aan de soengei Toijau, die mede in het oostelijk gebergte ontspringt en een direkte handelsweg aanbiedt naar de Tanah Bau. Door de veelvuldige watervallen echter is deze rivier uiterst gevaarlijk.

Op den weg naar Kafar passeerde ik de rivier Pottai. Ter plaatse waar ik deze rivier passeerde, was dezelve geheel

Digitized by Google

met drijfhout verstopt, voor zoo verre het oog zien kon. Dit hout, gedeeltelijk uit reusachtige stammen bestaande, is sedert eenige jaren voortdurend door het wilde geweld van den stroom, bij regentijden op en over elkander geslingerd, en vormt zoo doende een onoverkomelijken hinderpaal voor de vaart. Het gezigt van deze ontzettend groote verstopping is inderdaad treffend, te meer wijl de zorgeloosheid der inlanders van derzelver aanzijn de voornaamste schuld is, want men had dezelve in den beginne gemakkelijk kunnen opruimen, terwijl zulks thans eene volstrekte onmogelijkheid is geworden.

Men behelpt zich thans voor de vaart op de Pottai rivier, met eene half natuurlijke, half door arbeid daargestelde antassan, de soengei Pottai, waaraan de Kota ligt van dien naam.

Het hoofd van Kafar, Damang, is een onbeschaafde, doch, naar het mij voorkomt, trouwhartige Maleijer, die bijna uitsluitend zich met den handel op de Tanah Bau bezig houdt. In deze kampong waren weinig perkaras uittemaken. Ik merkte op, dat de kleine bevolking eenige nijverheid aan den dag legde. De rijst was er beter gelukt; men had betrekkelijk veel suikerriet aangeplant, en ik zag groote hoeveelheden rotan gesneden.

De dag werd door de inlanders, zoo Daijaks als Maleijers, in vermakelijkheden doorgebragt. Topeng, gamelan, ronggeng enz. alles was aanwezig.

Men begon ook met hanengevecht, doch dit vond ik goed te verbieden, om een proef van 's volks gehoorzaamheid te nemen, en had het genoegen te zien, dat men het verbodene onmiddelijk naliet. De kiaij Damang Marta Djaija zoo ook de penghoeloe Sadoela, welke laatste hier was gevestigd, waren met dit verbod regt in hun schik en beloofden daarvan iets goeds voor de moraliteit hunner stamgenooten.

Deze penghoeloe was met de vorenbeschrevene penjakit gadja bezocht in een zeer hoogen graad. Ik heb sedert vernomen dat bij daaraan overleden is.

Digitized by Google

Den 16n de Daijaksche kampong Rodok bezocht.

Deze ligt op 2 uren afstand ten oosten van Kafar.

Rodok ligt op een heuveltop en bestaat uit drie groote huizen, waaraan de sporen van vroegere palissadering nog zigtbaar zijn.

Langs deze kampong loopt geene soengei. Drinkwater bekomt men uit eene zeer heldere bron, die echter tot reiniging van ligchaam en kleeding der kampongbewoners niet genoegzaam water aanbiedt.

Het is onnoodig te melden, welken nadeeligen invloed dit watergebrek uitoefent op de reeds uiterst gebrekkige zindelijkheid der Daijaks.

Het hoofd van Rodok, Ngabei Anom genaamd, is een bejaard man, die de goede eigenschap heeft van zijne stamgenooten zoo veel mogelijk aftehouden van het schulden maken bij de Maleische kooplieden. Voor het overige toont hij weinig beschaving te bezitten, doch des te meer slimheid, die hem zelfs bij de Maleijers gevreesd maakt.

Hij wordt gezegd zeer gegoed te zijn, doch laat daarvan in zijn uiterlijk en in zijne inrigting niets bespeuren. Hij zou, naar ik hier en daar had vernomen, zich vooral ophouden met den slavenhandel. Ik vond dus goed hem ernstig te waarschuwen.

Mede waarschuwde ik hem tegen het koppensnellen, waaraan zich zijn stam van tijd tot tijd overgeeft. Hij zelf echter wordt door ouderdom belet aan dergelijke togten een werkzaam deel te nemen. Als eene merkwaardigheid toonde Ngabei Anom mij zijns vaders schedel.

Dit voorwerp, als een heiligdom bewaard, was in een fraai vervaardigd kistje geborgen, waarin het op een gewoon tafelbord stond. Bij het openen van het kistje en tot dat het weder gesloten werd, brandde men eenig reukwerk (aloë-hout) en prevelde eenige onverstaanbare woorden.

Eene der vrouwen kwam en sloeg een hoenderei op den kop aan stuk.

Digitized by Google

Dit maakte het tooneel afschuwelijk, want de vloeibare inhoud van het ei liep langs het afzigtelijke doodshoofd naar omlaag.

De oude ngabei Anom zalfde daarna het hoofd met klapperolie en sloot vervolgens het kistje, dat uiterst zorgvuldig tusschen de hanebalken van het huis werd geborgen. Hij berigtte mij voorts, dat dit bewaren van de hoofden hunner vaders algemeen in zwang was bij de voornamere personen van den Loanganstam en dat men daaraan groote waarde hecht. Omtrent het pas vertoonde hoofd verhaalde hij mij de volgende bijzonderheden.

„ Het zal nu omstreeks veertig jaren geleden zijn, — ik was „ nog een jongen, — dat ik met mijn vader, die toenmaals stam- „ hoofd was, medeging op een ngajautogt naar Djangkong. Be- „ halve ons beiden waren er nog 3 mannen deelgenooten van den „ togt. Te Djangkong echter scheen men ons voornemen te ken- „ nen, want men had zich tegen ons gewapend. Onze drie mannen „ bleven op de plaats; mijn vader bekwam eene wonde in het „ been en viel neder. Ik nam hem op den schouder en trachtte „ aldus beladen te ontvlugten; doch de Daijaks van Djangkong „ waren mij digt op de hielen en ik vond mij genoodzaakt mij- „ nen vader te laten vallen en alleen te vlugten. Dit gelukte mij, „ doch mijn vader werd gedood en zijn hoofd afgehouwen en „ mede genomen. Naderhand vernam ik de plaats waar het hoofd „ bewaard werd en liet het door een vertrouwd persoon stelen, het- „ welk mij twintig realen kostte. Het hoofd van mijn vaders vader „ gaf ik vervolgens aan een mijner broeders, want het was bijna ge- „ heel verteerd en er bleef slechts een stukje been van over.

Den 17den vertrok ik, mede te voet, naar de kampong Patong, aan de soengei Genotto. Deze kampong, heerlijk gelegen op een heuvelrug en met een fraai uitzigt op het gebergte, is nog in wording; er zijn slechts 4 à 5 onaanzienlijke daijaksche woningen en het volk heeft een woest, bijna dierlijk voorkomen. Ellende schijnt hier in hooge mate te heerschen. Het gezigt op de bewoners vormt een akelig kontrast met dat van het

Digitized by Google

prachtige landschap. Op geringen afstand van de kampong is een uitgestrekt bosch, waarin veel ijzerhout. Dit laatste alleen ware voldoende om het beklagenswaardige volk een ongekenden trap van welvaart te verschaffen, indien hunne trage onverschilligheid niet alles goeds in den weg stond.

Even als overal waar ik buitengewone ellende had aangetroffen, zoo was het ook hier. Het regende twistzaken, zoo van de kampongbewoners onderling, als met de overige Daijaks van Karauw, die mij in massa waren gevolgd. Met leedwezen merkte ik op, dat schier al die perkaras over slaven en slavernij liepen. De slaaf in de Karauw is een ongelukkig wezen, aan wien volstrekt alle regten ontzegd zijn; men beschouwt hem niet slechts als handelsartikel, maar ook meestal, en meer algemeen, als betaalmiddel. De slaven, die voor een gedeelte uit van over de grenzen geroofde lieden bestaan, worden telkens bij verkoop of vervoer gebonden en opgesloten. Velen ontvlugten, zoodra zij, naar de maleische kampongs vervoerd zijnde, de kans schoon zien. Van hier eene massa nimmer eindigende twistzaken.

Het hoofd der kampong, Singa Sari genaamd, is in alles volmaakt gelijk aan de overige kampongbewoners. Bij het onderzoeken der zaken was hij mij volstrekt onnut, doch daar zooveel Daijakhoofden mij vergezelden, trachtte ik dezen zoo veel mogelijk te benutten en poogde de arme slaven, zoo goed dit ging, te helpen, zonder evenwel deze lieden voorbariglijk met onze denkbeelden van regt bekend te maken, aangezien zoodanige handelwijze het geheele land zou hebben in onrust gebragt.

Den 18n Junij de kampong Patong verlatende keerde ik, langs denzelfden weg, terug tot naar kampong Kafar. Het was een uiterst vermoeijende togt, aangezien het sterk regende en het gaan allermoeijelijkst viel. De soengeis waren door den zwaren regen sterk gezwollen, zoodat het mij mogelijk werd om den volgenden dag gebruik te maken van djoekongs.

Digitized by Google

Den 19n Junij plaatste ik mij dus in een djoekong en nam de terugreis aan. De djoekong waarvan ik gebruik maakte was klein en slechts voor vier roeijers geschikt; daarenboven was dezelve niet voorzien van eenige bedekking; niettemin de mijne was nog de beste.

De vele mij volgende Daijaks en Maleijers waren nog slechter voorzien en hadden al hunne djoekongs met menschen overladen, zoodat, daar de stroom zeer sterk liep en het waterverval vrij groot was, dien dag verscheidene dier ligte vaartuigen omsloegen, zonder ernstige ongelukken te veroorzaken. Ik vond het vele uren lang onbewegelijk zitten in zoo kleine djoekongs nog vermoeijender dan het marcheren en kwam des achtermiddags geheel afgemat aan de kampong Brekeh. Ik vervolgde de reis te voet tot kampong Moentai, waar ik in een partikulier maleisch huis mijn intrek nam voor dien nacht. Mijne bagage was over land gedragen, aangezien ik voor het omslaan der kleine djoekongs te regt had gevreesd. Dien nacht verloor ik weder iemand van mijn klein bijzonder gevolg, namelijk een politie oppasser, die reeds een paar dagen ziekelijk was geweest en thans plotseling zoo gevaarlijk ziek werd, dat ik hem naar Marabahan moest expedieren.

Den volgenden dag (20 Junij) werd ik wederom lastig gevallen met eenige perkaras, meestal betrekkelijk het kortelijks ontslagen hoofd Maligau. Het bleek dat deze man, gedurende den tijd van zijn hoofdelingschap, op een schromelijke wijze met de armere, van invloed ontbloote klasse der bevolking had omgesprongen.

Ik ontdekte dat hij niettemin nog diep in schuld zit en gevaar loopt daaromtrent te worden vervolgd. Het innen van hoofdgeld over het vorige jaar had hij geheel in de war laten loopen, zoodat daarop een klein te kort was ontstaan. Aangezien hij vooreerst niet tot de betaling daarvan kon gedwongen worden liet ik de zaak blijven. Met het thans fungerende eerste hoofd regelde ik de betaling van het hoofdgeld op 120

Digitized by Google

man voor dit jaar en voor het volgende, onder verband dat hij zou trachten mij behoorlijk ingevulde bevolkingstaten te verschaffen. Ook betaalde hij mij eenig hoofdgeld, nagenoeg de helft van het verschuldigde. Intusschen had ik reeds opgemerkt, dat ook dit nieuwe hoofd niet geheel in den smaak der bevolking viel, waarschijnlijk omdat hij zijn gezag met eenige klem wilde doen gelden. Ik trachtte te vernemmen of hij zich ook bijgeval schuldig maakte aan afpersingen enz., doch hiervan bleek mij volstrekt niets.

Ik had nu alle kampongs in Karauw, waar hoofden gevestigd zijn, bezocht. Verscheidene kleine buurten sloeg ik over, wegens derzelver onbelangrijkheid. Zoodanige buurten zijn er vele, de meesten slechts uit een of twee huizen, doch alle behooren onder het gebied van de eene of andere kampong. Zoo in Karauw als in Sihong, Daijoe, Pattij enz. zijn de kampongs meer als kernen der zamenwoning te beschouwen; een gedeelte der bevolking is hier en daar in het bosch gevestigd.

Het totaal der bevolking van Karauw kan op ongeveer 1200 zielen worden geschat, waarvan een derde kan gerekend worden tot de Maleijers te behooren. De Maleijers, grootendeels Bandjarezen, doen hier als overal hun best om den armen Daijak door woeker te onderdrukken en voeren bovendien een toon tegen die verdrukten, die inderdaad verbazend is.

Geen Daijak, zelfs een stamhoofd, zal het wagen zich naast een eenvoudig Maleisch handelaar te zetten, zonder diens verlof.

De Maleijers laten in hunne gesprekken altijd iets van de agama (godsdienst) vloeijen, doch verkeeren zelven in zoo achterlijken toestand daaromtrent, dat men hunne denkbeelden over de mohamedaansche godsdienst meer als parodien op, dan wel als verbasterde uitvloeisels van dezelve geneigd is te beschouwen.

Met dat al oefenen zij invloed uit op het volk, want ten eerste is hun aantal betrekkelijk vrij groot, ten andere zijn hun de meeste Daijaks geld schuldig, en de arme Daijak, die

Digitized by Google

begonnen is met uit kinderlijke onbedachtzaamheid eene kleine schuld te maken, vervalt weldra als het ware met lijf en ziel aan zijn schuldheer; aangezien door de slimme streken des laatsten, de schuld, in een jaar tijd, ongeveer wordt verdubbeld, en zoo voort, tot dat ten laatste aan geen aflossen meer te denken is.

Hetgeen voor de kleine gemakken des levens en voor voldoening van allengskens ontstane behoeften benoodigd is wordt door de Maleijers aan de Daijaks geleverd tot het dubbele en soms drie dubbele der prijzen, waarvoor het te Bandjarmasin, zelfs in het klein, is te bekomen. Bij den verkoop aan de Daijaks wordt daarvoor zelden of nooit geld bedongen, wel geschiedt de berekening naar geld, doch de afbetaling geschiedt in den regel in waren. Heeft, bij voorbeeld, een Daijak iets gekocht voor den prijs van een gulden, dan wordt bedongen dat hij daarvoor, op bepaalden tijd (meestal na 3 of 4 maanden), twee groote bossen rotan zal betalen, die plaatselijk doorgaans elk eene halve gulden waard zijn. Heeft nu de kooper op den bepaalden tijd, door welke oorzaak ook, zijne rotan niet gereed, dan wordt het kontrakt voor 3 à 4 maanden verlengd, doch de verschuldigde rotan wordt alsdan berekend naar den marktprijs te Bandjarmasin, dat is à een gulden per bos. Zie daar dan reeds de schuld verdubbeld.

Mohamedaansche priesters worden in de bovenlanden schaarsch gevonden. De ontaarding van het godsdienstig, en bij gevolg van het zedelijk element, is daarvan het noodzakelijk gevolg. Ik heb ondervonden, dat de in Karauw gevestigde Maleijers ruim zoo bijgeloovig zijn als de Daijaks. Tooverij, bezweering, spokerij, enz. spelen in hun leven eene groote rol. Voor het overige kan van hen gezegd worden, dat zij even onzindelijk zijn als de Daijaks. De Daijaks van Karauw behooren, zoo ik heb vermeld, tot den hoofdstam der Loangan. Hunne taal is verschillend van die van Sihong; ook hunne adats wijken merkelijk af, ofschoon dan ook reeds door gedurige aanraking met benedenlanders merkelijk gewijzigd.

Digitized by Google

Koppensnellen is nog altijd in gebruik. De dooden begraaft men kort na het overlijden. Enkele begrippen van zuiverheid doen hier weder aan het Hindoeisme denken, doch zijn niet volstrekt algemeen; b. v. bij sommigen, die meer het oorspronkelijke bewaard hebben, wordt niet geduld, dat een zieke, barende, of stervende in het huis vertoeft, aangezien het hierdoor zoude worden verontreinigd. Bij de meeste groote huizen is eene kleine hut gevoegd, tot tijdelijke huisvesting voor de in bovengenoemde gevallen verkeerende onreinen. Op hunne spijzen zijn zij echter zoo zuiver niet. Ik heb mij herhaalde malen verwonderd over den toestand hunner gereedschappen, als borden van aardewerk, koper of hout enz.

Ik heb in Karauw nimmer gezien, dat men na den maaltijd die voorwerpen reinigde; zij zijn dan ook dik bedekt met eene laag aangedroogde spijs. De afschuwelijke reuk van een hunner meest geliefkoosde toespijzen dreef mij dikwerf naar buiten. Deze toespijs bestaat in het vleesch van wilde varkens, met zeer weinig zout, en een weinig gebrande padi dooreen gemengd en zoo tot gisting gebragt. Uit de potten waarin dit vervat is, wordt hij iederen maaltijd naar behoefte genomen, zonder aan eene behoorlijke sluiting te denken. Na zeer weinige dagen is het vleesch tot volstrekte ontbinding overgegaan en verspreidt een geur, die mij telkens den reuk van half vergane lijken te binnen bragt. De Daijaks noemen het dan „zuur genoeg", en doen er zich te goed aan.

De meesten der Daijaks van Karauw trachten den Maleijer in kleederdragt na te bootsen, doch zien hunne pogingen hiertoe schaarsch met goeden uitslag bekroond. Vooral de vrouwen van alle standen trachten de maleische dragt na te volgen; vele zelfs gaan tot den Islam over, dit laatste wegens huwelijksverbindtenis.

De Daijaksche vrouwen zien er, op zeer jeugdigen leeftijd, niet onbevallig uit. Zij zijn in de keuze harer echtgenooten blijkbaar door geene kieschheid gebonden. De scharen

Digitized by Google

Maleische kooplieden; die jaarlijks, gedurende eenige maanden, Karauw overstroomen, voorzien zich in den regel telkens van eene vrouw. Voor een huwelijksprijs van 30 tot 50 gulden staat de Daijak zijne dochter af, die dan ook, bij het aangaan der verbindtenis, het geloof van haren man omhelst. Bij het vertrek der mannen wordt de verbindtenis meestal weder verbroken, want zij zijn doorgaans niet geneigd, hunne vrouwen behoorlijk levensonderhoud achter te laten. Hetzelfde tooneel verniewt zich jaarlijks. Mij zijn jonge vrouwen aangewezen, die reeds hare zesde of zevende verbindtenis van dien aard hadden aangegaan en hare vaders door de vele koopschatten eene aardige winst bezorgd. Dit geldt zelfs voor dochters van hoofden. Het ligt in de adat, dat overtredingen betreffende eerbaarheid en huwelijk met geld kunnen worden afgekocht. Dit geldt eveneens voor alle andere overtredingen en misdaden, moord ingesloten. Niettemin, wanneer het bestuur kennis bekomt wordt de zaak voor den landraad behandeld. Volgens de oude adat wordt een moord geboet door het leveren van één tot twaalf slaven (batang orang) aan de nablijvenden. Over de slavernij, menschenroof enz. heb ik reeds boven gesproken, evenzoo over de blians (priesters).

Het gebied van Karauw heeft geene vast bepaalde grenzen. Daar waar hetzelve aan het erkende gebied van andere stammen paalt, is men natuurlijk omtrent de grenzen overeengekomen.

De bodem bestaat, digt bij de Barito, uit vette klei en en wordt in den regenmoeson overstroomd. Verder oostelijk is alles met zand bedekt van min of meer roode kleur; in de ravijnen en drooge beddingen worden ijzerhoudende zandsteenen gevonden. Hier en daar vindt men stofgoud. Daar waar de rijstbouw geene opruiming heeft veroorzaakt is het geheele land met bosschen bedekt.

Onder de houtsoorten munten uit: de tjingal, de goesi, de masoepan, de bonger, bangkirij, lanan enz.

Digitized by Google

De landbouw is in zijne eerste kindsheid. Men plant zelfs doorgaans niet genoeg rijst voor de behoefte; andere kulturen heb ik volstrekt niet waargenomen, uitgenomen een weinig tabak, in de oostelijke streken. Bamboe van verschillende soorten, en vooral rotan van zeer gezochte kwaliteit, zijn in menigte te vinden. De bosschen leveren veel damar op, en wanneer er vrede tusschen de stammen is, bestaat eenige handel in zout, tabak enz. op de Tanah Bau, met stofgoud, bezoar, enz. voor retour. Jammerlijk is het te zien, dat zoo vele voordeelen, als door natuur en omstandigheden aan dit land zijn aangeboden, worden verwaarloosd, om de domme en kwalijk berekende schraapzucht van een hoop luije Maleijers te bevredigen. Doch, zonder een geheele ommekeer van zaken, is, naar mijn inzien, geene merkelijke verbetering mogelijk. Ten dien einde zouden de Daijaks beschaafder en de heerschzucht der Maleijers gebreideld dienen te worden; een en ander is niet te verkrijgen, dan door zeer aanzienlijke uitbreiding van Europeesch personeel.

Den 21sten Junij, des morgens vroeg, verliet ik het distrikt Karauw, als gewoonlijk door een menigte menschen begeleid. Ik volgde ditmaal den waterweg, de groote rivier van Karauw. Ik maakte gebruik van eene groote overdekte djoekong, met een twintigtal roeijers. De bedding der rivier is, een weinig beneden de laatste kampong, reeds 60 ellen breed en 15 en meer ellen diep. De diepte en breedte blijft zoo tot aan de monding, die zich in de Barito ontlast. Alvorens echter die monding te bereiken, ongeveer op één en een half uur varens van dezelve, verdeelt de Karauw zich in twee armen, die zich juist ter plaatse van den mond weder vereenigen. Hierdoor wordt dus een soort van meer gevormd, met een eiland in het midden. De inlanders noemen deze plaats danau Lampoer, het eiland poelau Lampoer, en de monding kwala Lampoer. Het eiland is laag en moerassig, echter in het midden staat hoog

Digitized by Google

geboomte, waarop bijen nestelen. Langen tijd is dit kleine eiland een twistappel tusschen de Daijaks van Karauw en die van Daijoe geweest. Ook maakten eenige Bekompaijsche familien er aanspraak op. Thans echter schijnt het voor goed aan het volk van Daijoe te zijn vervallen.

Omstreeks den middag was ik genaderd tot aan den mond van de Daijoe, die, op 5 à 6 uren varens afstand van de monding, in de Karauw uitwatert. Aangezien ik mij in Karauw zeer vermoeid had en eenige rust wilde genieten, zoo ook omdat ik de Maleische kampong aan het meer van Daijoe nog niet had bezocht, besloot ik de soengei Daijoe tot aan de bewuste kampong op te varen en aldaar te blijven. Ik vond de Karauw rivier zoo verbazend vischrijk, dat ik bekennen moet nimmer zoo iets te hebben gezien of ook slechts gedacht. Honderden visschen, van een tot twee voet lang, sprongen rondom mijn vaartuig op. Mijne roeijers werden letterlijk dol op dit gezigt, gingen overeind in de praauw staan, en sloegen met haken en riemen, om eenige visschen magtig te worden. Ook krokodillen zijn er in groote menigte en veroorzaken dikwijls ongelukken.

Aan de kampong gekomen, verbleef ik ten huize van den pembakal Gerbang, hoofd van het dorp. De kampong bestaat slechts uit weinige armoedige huizen. De bevolking, die zich met de vischvangst in het meer onderhoudt, zag er armoedig uit, en is, zoo als mij uit hunne gesprekken bleek, zeer onwetend en achterlijk; ook de pembakal deelt in den algemeenen treurigen toestand. Ook hier kwamen weder vele perkaras voor; het scheen mij toe dat dit arme volk zeer twistziek is. Deze laatste eigenschap doet hen dikwijls een of andere slimmere geloofsgenoot tot scheidsman inroepen (reizende kooplieden enz.) tot beslechting hunner twisten. Zoodanige scheidsman laat zich alsdan bovenmate goed voor zijne moeite betalen en maakt zich op die wijze schier meester van het betwiste eigendom.

Op een uurtje afstand van de kampong, mede aan den oever

Digitized by Google

van het meer, woont een sjarief, Doerachman genaamd; hij leeft van een kleinen handel en is even arm als de rest des volks. Men sprak met veel lof over zijne regtvaardigheid en belangeloosheid; zelfs de Daijaks betuigden hoegenaamd geen overlast te lijden van dezen waarlijk goeden man. Hij was thans op reis naar de benedenlanden en kon dus geen oogenblikkelijken invloed op hunne gesprekken uitoefenen.

De kampong ligt aan een meer, dat, volgens opgave der inlanders, verscheidene uren roeijens omtrek heeft. Het is uiterst vischrijk en slechts hier en daar vrij diep; op sommige plaatsen heeft dit meer het voorkomen van een overstroomd bosch. Op ander minder begroeide plaatsen stijgen tal van zeer kleine eilandjes uit den waterspiegel op. Het geheel biedt een even schoon als vreemd tafereel aan. Ik had intusschen van dorpsbewoners en handelaren een ruime hoeveelheid levensmiddelen aangekocht, om voor roeijers en volgelingen te dienen bij de reis op de Barito, want mijn voornemen was, om dien stroom op te varen tot de Aijoe rivier, en alsdan ook nog het distrikt Aijoe te bereizen.

Den 23n Junij vertrok ik met twee groote praauwen, wordende de eene door de mij volgende hoofden met hunne lieden gebezigd; ook eenige djoekongs volgden. Na eenige uren van de monding gekomen zijnde, gaf ik aan de nog bij mij zijnde hoofden van Karauw hun afscheid en voer de Barito op. Des middags deed ik de maleische kampong Betong aan en verlangde met het hoofd te spreken. Deze, pembakal Lassa genaamd, een oud, zeer onwetend man, vond goed zich te verschuilen en zijne vrouw te zenden om mij te complimenteren. Na lang roepen vond men den ouden man in een rakit, aan het einde van de kampong. Wat den goeden man mag bewogen hebben, tot het aan den dag leggen van zoo groote vrees, was mij een raadsel, aangezien ik steeds den regel heb gevolgd, om het minbeschaafde gedeelte der bevolking tot eenige vertrouwelijk-

Digitized by Google

heid aan te moedigen. Ik vertrok spoedig van daar en bereikte de maleische kampong Latak Manak, waar ik bleef verwachten.

Deze kampong had in 1855 te lijden gehad van de verrigtingen mijner gewapende zending, tot het achterhalen van den voortvlugtigen hadji Mohamad Arip met zijne volgelingen. Toenmaals had het destijds fungerende hoofd wederspannigheid betoond en genoemde vlugtelingen bijgestaan. Tot straf hiervoor was zijn huis in de asch gelegd. De kampong had zich echter geheel hersteld, en zag er beter en levendiger uit dan te voren. De tegenwoordige pembakal, Issa genaamd, organiseerde onmiddelijk eene gamelan partij, om mijne aankomst te vieren; het rumoer duurde den ganschen nacht, dat mij zeer hinderlijk was, want ik had dien nacht voor het eerst last van de koorts.

De kampongs Betong en Latak-manok zijn nederzettingen van de Bekompaijers, en behooren, hoewel in de afdeeling Doeson gelegen, onder het gebied van Bekompaij. De bevolking, respectivelijk uit 40 en 60 zielen bestaande, geneert zich met den afvoerhandel in ruwe Doeson-produkten.

Den 24n Junij altijd stroom opwaarts doorgereisd tot aan de kampong Malio. Deze kampong bestaat slechts uit 3 huizen en telt een twintigtal bewoners, die de mohamedaansche godsdienst belijden en van Nagara oorspronkelijk zijn. De grootvader van het tegenwoordige hoofd, pembakal Abang, was in vroeger tijd door de Bandjarsche vorsten tot hoofd aangesteld over dit gedeelte van den Doeson, en had zich in die hoedanigheid Malio tot zetel verkozen. Naderhand hebben zijne afstammelingen van het erfregt gebruik gemaakt, om zich de honigboomen en vischrijke meeren toe te eigenen, die ter wederzijden van de Barito, onder Malio behooren; doch door buitensporige levenswijze zijn thans reeds de meeste dier eigendommen in handen van schuldeischers vervallen.

Gedurende den dag had ik de kampongs Babeij, Koepang Agong en Tempiedjak aangedaan. De eerste ligt op den regter

Digitized by Google

en de beide andere op den linkeroever. Allen zijn door Daijaks bewoond; in de eerste zijn eenige Mohamedanen gevestigd; ook het hoofd Singa Pati is een bekeerling. Het aantal zielen is respectivelijk 75, 42 en 30.

De bewoners generen zich met rijst planten, rotan snijden, en damar zoeken. Hunne adats zijn oorspronkelijk aan die der Biadjous gelijk geweest, doch geheel gewijzigd door onophoudelijk verkeer met vreemdelingen. Deze drie kampongs sorteren, even als de kampong Malio, onder het distrikt Mengkatip.

De bewoners van Tempidjak waren eerst sedert eenige maanden naar dezen oever verhuisd, aangezien in hunne oude woonplaats, kort achter elkander, vier menschen aan ziekte waren gestorven. Vroeger woonden zij juist tegen over de tegenwoordige plaats, op den regteroever. Ik bevond, bij het veranderen van getijde, dat het waterpeil te Malio, dus op 2° 5′ van zee (hemelsbreedte), nog aan eene verval van 11 rhijnlandsche voeten onderhevig was.

Den 25n Junij doorgeroeid tot kampong Boentok, eene welvarende Daijaksche kampong op den regteroever, bevolkt met 150 zielen. De levenswijze en middelen van bestaan zijn in al die aan de Barito-oevers gelegene kampongs nagenoeg gelijk. Op de kleederdragt na, vond ik dat de Daijaks van Boentok nog vrij goed van Maleischen invloed waren vrij gebleven. Het hoofd, Dambong Anom, scheen mij toe vrij fiksch te zijn en tevens aangenaam van manieren. Ook hij toonde mij den in groote eere gehouden wordende schedel van zijnen vader.

Ik was dien dag de kampong Baroe gepasseerd, doch had er niets van kunnen opmerken, omdat ik zeer sterk de koorts had. Mijn toestand werd, van wege de ziekte, al slechter en slechter. Ik hoopte echter, door het gebruik van quinine, mijne ongesteldheid te overwinnen, en vertrok den volgenden morgen weder rivier opwaarts.

Den 26n Junij bereikte ik de Daijaksche kampong Tan-

Digitized by Google

djong Djawa, die een vijftigtal zielen telt. De inwoners generen zich met het rotan snijden en damar zoeken. Op mijnen togt was ik dien dag verscheidene kampongs gepasseerd, doch had ze niet alle aangedaan, aangezien ik mij haasten wilde om de Aijoe rivier te bereiken, welke, als volstrekt onbekend, meer het onderzoek waardig is dan de meer bekende Barito kampongs. De namen dier kampongs zijn:

Talok Limbing	20 inwoners,	Daijaks.
Maboan. . .	50 "	"
Talian. . . .	90 "	gemengd.
Assem. . . .	100 "	Daijaks.

De hoofden van al die kampongs zijn mij sedert lang bekend; het zijn allen zeer eenvoudige lieden. Het hoofd van Assem, Singa Prewa, verdient evenwel eene uitzondering; hij is oud, doch nog altijd heftig en levendig, men zegt dat hij, voor dertig en meer jaren, de rivier onveilig maakte en een schrik der Maleische kooplieden was. Toen deze landen onder Nederlandsch bestuur kwamen, moest hij natuurlijk zijne gewelddadige handelingen staken. Thans leeft hij vreedzaam, doch heeft nog altijd een gevreesden naam. Des avonds raadpleegde ik met de oudsten der kampong Tandjong Djawa, over de vervulling van de plaats van kampongshoofd, aangezien het oude hoofd Dambong Gelang nu laatstelijk was overleden. Ingevolge hun verzoek benoemde ik des overledenen zoon tot hoofd, onder den naam van Singa Moeda.

Den 27n Junij deed ik nog de kampong Talok Bombong aan, door slechts een dertigtal Daijaks bewoond, die er allen armoedig uitzagen.

Al de kampongs, door mij van en met den 25sten dezer genoemd, behooren tot het distrikt Doeson-ilir en staan regtstreeks onder de bevelen van den gezaghebber, zonder door een distriktshoofd te worden bestuurd. Dit is reeds sedert een achttal jaren zoodanig steeds goed gegaan. De vreedzame aard der

Digitized by Google

bevolking van het distrikt en de ligging der kampongs aan den oever, maken de diensten van een distriktshoofd noodeloos, zoo niet gevaarlijk; want een Maleisch distriktshoofd zoude ligtelijk tot misbruiken, als pressen voor roeidiensten enz. overgaan. Men heeft vroeger daarvan in dit distrikt het voorbeeld gehad. Ten anderen is het moeijelijk een Daijak te vinden, die tot zoodanigen post geschiktheid en vastheid genoeg bezit.

Op den middag bereikte ik de monding van de Aijoe rivier, doch hoe groot was mijne teleurstelling: de Aijoe was geheel droog; zelfs geen kleine djoekong kon de mondig binnen komen. Ik had wel reeds opgemerkt, gedurende 2 of 3 dagen, dat de Barito sterk begon te vervallen. Wel had die schoone majestueuse rivier, al meer en meer de boorden boven de watervlakte verheven, doch dat de Aijoe geheel droog zoude zijn, had ik niet verwacht; zelfs op mijne navragen hadden de bewoners der Barito kampongs mij daarvan niet ingelicht. Ik bespeurde dat ik voor heden mijn voornemen moest opgeven, dat mij te meer kwelde, aangezien men van die rivier niets weet dan door berigten van inlanders, en dat zij eene oeverbevolking van p. m. 500 zielen telt. Als eerste hoofd der Aijoe komt zekere Dambong Daroe jaarlijks te Marabahan het hoofdgeld betalen, en, volgens zijn rapport, zijn er nog drie onderhoofden, die ieder eéne kampong bevelen.

De oevers der Barito zijn bezet met schoon geboomte, waaronder voornamelijk het lananhout eene eerste plaats bekleedt. In de nabijheid van de Aijoe komt reeds eenig masoepanhout voor. Deze houtsoort heeft veel gelijkenis met het eikenhout, ongeveer even zwaar en vast, even duurzaam, eveneens geäderd, doch de kleur trekt meer naar het rosse. Meer benedenwaarts, dáár waar de oeverbodem meer moerassig is, komt schier alleen het galamhout voor, dat slechts voor palen tot ruwe werken geschikt is, doch tot timmerhout de noodige afmetingen en eigenschappen mist.

Digitized by Google

Ik verbleef dien dag aan de monding, waar eene kleine maleische kampong van twee huizen is, en waarvan het hoofd, pembakal Onta, mij verhaalde dat de rivier vóór 2 dagen nog bevaarbaar was.

Gedurende den nacht werd ik zeer ziek en geraakte zelfs buiten bewustheid. Mijne trouwe begeleider, het hoofd van Sihong, wist thans niets beter te doen dan zoo spoedig mogelijk rivier afwaarts te roeijen en mij naar de woning van den zendeling Denninger te Sihong te voeren, waar ik den achtermiddag van den 30n Junij aankwam. Ik was inmiddels weder een weinig beter en nam, na een dag van de gastvrijheid des zendelings te hebben gebruik gemaakt, de terugreis naar Marabahan aan, waar ik in den nacht van den 4n op den 5n Julij arriveerde. Mijne reis had alzoo zestig dagen geduurd; verscheidene streken had ik doorkruist, waar nog geen ander Europeaan den voet had gezet. Ik houd het er echter nog voor, dat ik geen tijd genoeg had, om genoeg op te merken, opdat mijne bemoeijingen voor den vervolge goede vruchten mogen dragen. De hinderlijke ziekte, die mij zoo plotseling had gestuit, was de moeraskoorts, die alle reizigers treft, welke in de Barito-landen eenigen tijd vertoeven, zelfs de Maleijers van Marabahan blijven daarvan niet verschoond; velen hunner sterven er aan. Voor het overige hadden de uitgestane vermoeijenissen en de ongewone levenswijs mij krachteloos gemaakt.

De eerste maanden na mijne terugkomst, was mij het uitwerken mijner aanteekeningen onmogelijk, te meer dewijl ook de dagelijksche arbeid, gedurende mijne afwezigheid, was opgehoopt.

Eenige koelieloonen enz., voor transport, zoo te land als te water, van mijn persoon en goederen, zijn door mij betaald, over het geheel minder dan het tarief, dat in de benedenlanden dient, zulks bepaalt. Somtijds gaf ik meer, dan eens minder, naarmate van het meer of minder moeijelijke van den weg. Gedurende de landreize, voorzagen mijne vrijwillige volgelingen

Digitized by Google

zich zelven van levensmiddelen. Ook werd hier, door de buitengewone gastvrijheid der bevolking, meer aangeboden dan benut kon worden.

Aangezien ik door zoo vele lieden gevolgd werd, vond ik ook geschikter hen te laten begaan; ten eerste aangezien het met de adat overeenkomt en zij, daar die diensten wederkeerig bewezen worden, er niets bij verliezen; ten anderen om niet al te groote sommen te verspillen. De gastvrijheid der bewoners dezer landen is inderdaad opmerkelijk, en het wel opvolgen van de adats daaromtrent maken zij zich tot een punt van eer. De welwillendheid in dit punt strekt zich zoo verre uit, dat het zelfs geoorloofd wordt beschouwd, om, bij afwezigheid der bewoners van een huis, daarvan te mogen gebruik maken, zoomede van de daarin voorhanden zijnde gereedschappen en voorraad. Van de vruchtboomen mag ieder, die ter plaatse vreemd is, zooveel nemen als hij eenmaal kan gebruiken.

Van het gezellig verkeer bij feesten heb ik reeds gesproken. Tusschen leden van hetzelfde huisgezin en soms ook van dezelfde kampong, bestaat eene soort van solidariteit, tot het voldoen aan de geldelijke verpligtigen van ieder hunner. Dit laatste is oorzaak, dat somtijds een of ander bedorven karakter, hierop te veel steunende, zijn huisgezin in verlegenheid brengt. Evenzoo heeft ook de vergedrevene gastvrijheid hare donkere zijde; het is namelijk eene waarheid, dat sommige lieden, van plaats tot plaats trekkende, steeds door den arbeid van anderen hun onderhoud vinden. Niettegenstaande men dit weet onderwerpt men zich liever aan deze soort van bedriegerij, dan van de heilige regelen der gastvrijheid af te wijken.

Telkens, eenige oogenblikken na mijne aankomst, in iedere kampong, werden mij verscheidene koperen kommen vol ongekookte rijst, klapernoten en hoenders aangeboden. Deze geschenken, die van oudsher aan de afgezanten der vorsten moesten worden aangeboden, zijn meer als bewijs van hulde te beschouwen; ik

Digitized by Google

liet ze dan ook doorgaans onaangeroerd staan, mij vergenoegende met een paar vruchten te nemen, enz. Naderhand vernam ik, dat de kamponghoofden het door mij aldus overgelatene voor zich namen, zijnde zulks mede uitvloeisel van den adat.

Den hoofden, voornamelijk denzulken, die mijne tevredenheid wegdroegen, schonk ik een of ander, evenzoo ook andere leden hunner famille en diengenen der bevolking, waarmede ik nader in aanraking kwam. Deze geschenken bestonden in een weinig zout of tabak, een hoofddoek, een badjoe of eene of andere kleinigheid. Ik kon, van wege het groot aantal personen waaronder die geschenken verdeeld moesten worden, aan elk slechts zeer weinig geven, doch allen toonden zich zeer tevreden, namelijk die iets ontvingen; want ik zag menigeen, die niets bekwam, weder aftrekken met een gelaat waarop teleurstelling nevens begeerlijkheid zigtbaar was.

In de huizen, waar ik den nacht overbleef, schonk ik doorgaans iets aan de kinderen. Een stukje zilvergeld bragt hen in verrukking: oogenblikkelijk werd het van een gaatje voorzien en tot halssieraad aangewend.

Behalve de tabak, waarvan de bewoners der door mij bezochte streeken groote liefhebbers zijn, beminnen zij bij uitstek den arak. Dit wetende, had ik eenen kleinen voorraad daarvan mede genomen, en liet, waar mij dit gepast voorkwam, hun een gering gedeelte uitreiken. Ook zij hebben hunne bedwelmende drank, de toeak, door gisting uit rijst en vruchten verkregen. Hiervan gebruiken zij, bij feestelijke gelegenheden, eene meer dan overvloedige hoeveelheid, en vervallen dan, zooals van zelf spreekt, tot een staat van bewusteloosheid. Ook de vrouwen en meisjes zijn aan dit buitensporig genot niet vreemd. Gedurende mijne aanwezigheid scheen men algemeen zich voor uitersten van dien aard te wachten.

Digitized by Google

Inwendig bestuur.

Het is allezins begrijpelijk, dat het met eene geregelde telling der bevolking nog niet tot die hoogte is gekomen, welke in het belang der zaak ware te wenschen. De hoofden zijn grootendeels te achterlijk, om van hen de tot eene telling gevorderde diensten te kunnen vorderen. Ik heb tot het vinden der getallen gebruik gemaakt van de resultaten van vroegere ramingen (hoe gebrekkig die ook waren) en deze thans zoo goed mogelijk trachten te verbeteren. Ik had echter den tijd niet om daaromtrent met hooge mate van naauwkeurigheid alles te verrigten; niettemin houde ik voor zeker, dat de thans gevondene getallen de waarheid zeer nabij komen.

Het hoofdgeld, à 200 duiten, wordt door iederen weerbaren vrijen man betaald; de rekenpligtige hoofden genieten 8 pCt. als kollekteloon. De niet vrijen, bejaarden boven de 50 jaren en jonge lieden beneden de 16, betalen geen hoofdgeld. In de Mengkatip scheen het gebruik te hebben bestaan, dat ongetrouwde mannen, al vielen zij ook in de termen, geen hoofdgeld betaalden, om de eenvoudige reden, dat zij ongehuwd zijn. Ik heb den hoofden hieromtrent nadere en betere bevelen gegeven. Het hoofdgeld, zoo als het geheven werd, is waarlijk eene geringe belasting; doch over het algemeen dient te worden in aanmerking genomen, dat de Daijak niet in ruime omstandigheden leeft. Enkele distrikten, b. v. Sihong, konden daarop uitzondering maken; doch ik twijfel of eene verhooging van belasting over de welvarende distrikten niet allerongunstigst zoude werken op den geest dier meer werkzame bevolking. Van Sihong, Daijoe, Pakoe, gedeeltelijk van Karauw en van sommige Barito kampongs ontving ik de hoofdgelden over dit jaar. Van deze distrikten wordt jaarlijks het hoofdgeld behoorlijk voldaan; zelden gaat dit ongeregeld. Het volk leeft thans algemeen zeer tevreden, en toont eerbied voor het Nederlandsch gezag en

Digitized by Google

gehechtheid aan zijne hoofden, wier bevelen men gewoonlijk trouw opvolgt. Bij het nazien der door de hoofden successivelijk ontvangene bevelen en verordeningen bevond ik dat ze doelmatig en voor den toestand des volks zeer gepast waren. In die verordeningen (hier ondang-ondang genoemd) wordt geboden te waken tegen misdaden en misdrijven met name genoemd, en de daders naar de Europesche autoriteiten op te zenden enz. Uitspraak in geringe burgerlijke zaken wordt bij die ondangs-ondangs aan de hoofden overgelaten, voor zoo verre die geschillen naar de adat kunnen beslecht worden. Het distriktshoofd heeft hierop het toezigt. Andere verordeningen spreken over de inning der belastingen. Slechts in het landschap Sihong zijn ook in der tijd, betrekkelijk de zendeling-zaak, de bevelen uitgevaardigd, die te Poelo-petak van kracht zijn. De in Sihong gevestigde zendeling heeft dezelve zoodanig toegepast, dat de persoonlijke vrijheid der bevolking er in geenen deele door wordt verhinderd; hij heeft alles aan tijd en overreding overgelaten.

De hoofden, meest allen in dit verslag met namen genoemd, staan algemeen op zeer lagen trap van beschaving; gunstige uitzonderingen hierop maken vooral de distriktshoofden van Mengkatip, Sihong en Karauw; van de beide eersten voornamelijk verwacht ik voor den vervolge veel goeds.

Politie.

De politie wordt door de hoofden uitgeoefend. In hoe verre dit voldoende kan zijn is na te gaan uit het gehalte der hoofden en uit den toestand der bevolking.

Het familieleven of liever de onderlinge gehechtheid der leden van de meestal betrekkelijk uitgebreide familien, biedt het volk den besten steun aan tot persoonlijke veiligheid, aangezien elke familie de zaak voor ieder harer afzonderlijke leden opneemt. Uit hetgeen reeds gezegd is over de vreesachtigheid

Digitized by Google

en de weinige ontwikkeling der bevolking, is af te leiden hoedanig hare houding is tegen over erkende boosdoeners. Onder de Daijaks zijn, met uitzondering van sommige koppensnellers in Karauw, geene zoodanige individuen; onder de Maleijers zijn zeer enkele zoodanige wezens, wier roep van moed op het volk imponeert en die, door de Maleijers voortgeholpen en door de Daijaks gevreesd, steeds aan de justitie ontkomen. Het zijn echter geen roovers of moordenaars, die voortdurend dat bedrijf uitoefenen, maar wel lieden, die vroeger, uit vrees voor straf op de eene of andere misdaad, gevlugt zijn en thans nagenoeg onschadelijk kunnen genoemd worden.

Bronnen van welvaart.

In Sihong is een begin gemaakt met het aanplanten van koffij. Ook te Awang heeft het hoofd begonnen met koffij, tabak, indigo enz. te planten; doch dit alles geschiedt nog meer uit liefhebberij dan wel met het doel op uitbreiding tot genieten van winst.

Het volk is zeer aan het oude gehecht en komt hoogst bezwaarlijk tot nieuwe denkbeelden, en zal, in geval er geen goed voorbeeld ten dien opzigte wordt gegeven, waardoor de betrekkelijk grootere winsten, die de kulturen afwerpen, hun voor oogen worden gesteld, vooreerst niet geneigd zijn dat vak te beoefenen.

De rijstbouw wordt alleen gedreven voor eigen gebruik en dat wel in onvoldoende mate. De Daijaks van de Menja-an stam (Sihong, Daijoe) maken hierop eene uitzondering en bouwen doorgaans boven de behoefte. Ook hebben zij de betrekkelijke winstgevende industrie van het djoekong maken te baat. Voor het overige winnen de Daijaks hun karig levensonderhoud met het inzamelen van ruwe produkten, als: rotan, was, damar enz.; al deze artikelen worden hen in verbazende hoeveelheid afgekocht, voor een geringen prijs, door de Maleijers,

Digitized by Google

in wier handen de rivierhandel bijna geheel is. Deze lieden bedingen daarvoor te Bandjarmasin aanzienlijke prijzen en worden doorgaans met den tijd zeer wel gesteld. Zeer wenschelijk ware het, dat of van wege het gouvernement, dan wel door eenen of anderen daartoe bevoegdheid verkregen hebbenden persoon, de exploitatie der bosschen in de Mengkatip, beneden-Doesoen, dan wel te Pakoe en Karauw worde ondernomen. Onuitputtelijke schatten aan zeer goed timmerhout worden daar gevonden. Thans vallen jaarlijks ontelbare boomen onder de bijl der rijstplanters en worden op de plaats door vuur opgeruimd, aangezien de inlanders veelal de middelen tot vervoer naar den waterweg niet kennen of hebben.

De Maleijers van Bekompaij en Bandjarmasin schijnen al vroeg handelsreizen naar de Daijaklanden te hebben gemaakt, waarop vestigingen van enkele personen plaats vonden, die op sommige plaatsen op gedeeltelijke overheersching der Daijaks zijn uitgeloopen.

Verkeer met benedenlandsche stammen (Maleijers).

Het schijnt dat vooral de rotan het meest gezochte handelsartikel is geweest, gelijk dit trouwens nog een hoofdartikel uitmaakt. De streken, die geen rotan produceren (Sihong, Daijoe) bijna geheel van Maleischen invloed vrij gebleven zijnde, vindt men juist in Karauw, Pattij en Pakoe de meeste Maleijers, zoo gevestigd als ten handel reizende. Sihong, en ook in zekere mate Daijoe, hebben zich op hooger maatschappelijk standpunt en tot meerdere welvaart kunnen brengen, dan Karauw, Pattij en Pakoe. Men mag hieruit de gevolgtrekking maken, dat de invloed der Maleijers noodlottig gewerkt heeft en nog werkt. De inhaligheid der benedenlandsche kooplieden, hunne hardheid en trots tegen over den Daijak, heb ik reeds trachten te schetsen. Deze beide laatste eigenschappen vinden der-

Digitized by Google

zelver verklaring in den toestand van onwetendheid, waarin zij de Daijaks het eerst hebben aangetroffen en in hunnen geloofswaan. Wel mogen zij de door hen geplaagde stammen, door langdurige aanraking, eenige denkbeelden hebben bijgebragt, die hen eenigzins aan de dierlijkheid ontrukten; doch de toestand van Sihong b.v. toont duidelijk aan, dat het zonder hunne tusschenkomst beter ware gegaan. Zoo lang echter zich niemand anders op den binnenlandschen handel toelegt, zal dezelve in handen der Maleijers blijven.

Marabahan, 1857.

Digitized by Google

VERGADERINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 9den APRIL. 1859.

Tegenwoordig zijn de HH.

Dr. G. Wassink, **vice-president.**

J. J. van Emmerik, **thesaurier.**

G. F. de Bruijn Kops.

J. Munnich, **bibliothekaris.**

Dr P. Bleeker, **sekretaris.**

I. De notulen der bestuursvergadering gehouden den 19den maart jl. worden voorgelezen en goedgekeurd.

II. Het bestuurslid Zijne Exc. de luitenant generaal Van Swieten en het bestuurslid de heer Janette Walen hebben kennis gegeven verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

III. Het bestuurslid de kolonel Van Emmerik zal trachten zich met den heer Janette Walen te verstaan omtrent de overname van het penningmeesterschap.

Digitized by Google

IV. Worden ter tafel gebragt de volgende brieven:

1. Van het bestuurslid den heer E. Netscher, gedagteekend Badjoa 17 maart 1859, mededeelende het berigt van het overlijden aldaar, op den 16n maart jl., van den president des genootschaps, den heer P. J. B. de Perez, vice-president van den raad van Nederlandsch-Indië en kommissaris van het Gouvernement voor de zaken van Celebes en onderhoorigheden.

Het berigt wordt met diep leedwezen door de direktie vernomen. Zij erkent eenstemmig het groote verlies door het genootschap in het overlijden van haren waardigen president geleden.

Zij besluit een brief van rouwbeklag namens haar te doen afgaan aan de weduwe van den voorzitter.

Zij besluit verder, in deze zitting nog niet over te gaan tot de verkiezing van een voorzitter, maar daarmede te wachten tot de volgende vergadering.

2. Brief van den heer Holle, gedagteekend Tjikadjang den 28n maart jl. aanbiedende een opstel omtrent de Soendasche spreekwoorden.

Is verstaan:

Dit opstel te stellen in handen der kommissie van redaktie.

3. Brief van het lid den heer H. von Dewall, gedagteekend Riouw den 29n maart jl., aanbiedende ten geschenke 2 djohorsche gouden munten en ter overname 2 gouden versierselen tegen de geschatte waarde van *f* 99.

Is verstaan:

De munten te plaatsen in het kabinet des genootschaps en den heer von Dewall, den dank der direktie daarvoor te betuigen onder mededeeling tevens, dat de staat van 's genootschaps geldmiddelen niet toelaat de bedoelde versierselen overtenemen.

4. Brief van het lid den heer von Dewall, gedagteekend Riouw den 11n maart 1859, onder terug aanbieding van eenige ter beoordeeling in zijne handen gestelde handschriften van

Digitized by Google

Maleische leesboekjes, voorlichting en raad aanbiedende betrekkelijk die boekjes.

Na voorlezing en bespreking van den inhoud des brief is verstaan:

a. den heer von Dewall daarvoor den dank der direktie te betuigen;

b. in den geest daarvan te beantwoorden de daarop betrekking hebbende gouvernements renvooijen van den 23n november, 5n januarij en 28n januarij jl.

5. Brief van het lid den heer von Dewall, gedagteekend Riouw den 7n maart jl., in antwoord op dezerzijdsch schrijven van den 10n februarij jl. eenige beschouwingen en voorstellen mededeelende betrekkelijk de woordenlijst van Sumatraasch-Maleisch van den heer Nix.

Is verstaan:

De heer Nix met de beschouwingen en voorstellen van den heer von Dewall bekend te maken en hem uit te noodigen zijn welmeenen daaromtrent het genootschap te willen mededeelen.

6. Nota van den heer Munnich, gedagteekend 25 maart 1859, in voldoening aan de hem gedane opdragt, berigtende, dat hij, in overeenstemming met den waarnemenden haven- en ekwipage meester te Batavia, eenige der kanonnen, vermeld in den brief van den schout-bij-nacht, kommandant van Z. M. zeemagt in Oost-Indie en Inspekteur der marine van den 23n februarij 1859 no. 803, heeft uitgezocht als geschikt om in 's genootschaps verzamelingen te worden bewaard.

Is verstaan:

Den heer Munnich dank te zeggen voor de gedane moeite en overeenkomstig zijne nota den schout-bij-nacht voornoemd te antwoorden.

7. Brief van den redakteur van 's genootschaps verhandelingen en mede-redakteur van 's genootschaps tijdschrift, gedagteekend Batavia den 7n april 1859 en luidende als volgt;

Digitized by Google

Batavia, 7 april 1859.

Sedert het jaar 1844, ben ik, met een korte tusschenpozing onafgebroken belast geweest met de redaktie van een of meer tijdschriften en daaronder ook met de geheele redaktie van 's genootschaps verhandelingen en met de gedeeltelijke van 's genootschaps tijdschrift.

De tijd, gedurende een tijdvak van vijftien jaren, aan redaktiewerk besteed, is onvruchtbaar geweest voor mijne eigene studiën en de arbeid zelf ondankbaar, wegens de geringe erkenning, daaraan ten deel gevallen.

Ik wensch, gedurende de weinige maanden, welke ik nog in deze gewesten denk te verblijven, bedoelden arbeid verminderd te zien, om den daarvoor benoodigden tijd nuttiger voor mij en voor de wetenschap te besteden.

Het is daarom, dat ik de eer heb, der direktie beleefdelijk kennis te geven, dat ik het redakteurschap der verhandelingen, en het mede-redakteurschap van het tijdschrift des genootschaps, bij deze wensch neder te leggen, onder dankbetuiging voor het vertrouwen, met hetwelk de direktie in beide betrekkingen mij wel heeft willen vereeren.

De redakteur en mede-redakteur voornoemd,

Dr. P. Bleeker.

Is verstaan:

Den heer Bleeker het leedwezen der direktie te betuigen over zijn te kennen gegeven voornemen, en aan zijn verlangen te voldoen, onder uitnoodiging evenwel dat hij voorloopig in de genoemde betrekkingen werkzaam blijve, tot dat eene benoeming in zijne plaats zal zijn gedaan. In deze beschikking wordt door den heer Bleeker berust.

8. Brief van den eersten gouvernements sekretaris, gedag-

Digitized by Google

teekend Batavia den 30n maart 1859 no. 662, ter publikatie, voor zoo veel wenschelijk, aanbiedende de verslagen van de kommissie tot verbetering der indische zeekaarten over 1857 en 1858.

Is verstaan:

Deze verslagen te stellen in handen der kommissie van redaktie.

V. Tot lid des genootschaps wordt voorgesteld en benoemd, de heer P. J. G. Beijerinck, te Batavia.

Niets meer aan de orde zijnde wordt de vergadering gesloten.

De direkteur-sekretaris,

Dr. P. Bleeker.

Digitized by Google

opperbestuur magtiging is gevraagd, aan het genootschap toe te kennen voor eens eene som van *f* 18000, om zijnen achterstand te dekken, en eene jaarlijksche subsidie voor de jaren 1860 tot en met 1863 van *f* 8000.

Met erkentelijkheid wordt van dit besluit kennis genomen en verstaan, dat op de eerstvolgende audientie van Zijne Excellentie den gouverneur generaal, bij monde van den waarnemenden president en sekretaris, den dank der directie voor dit besluit aan het gouvernement zal worden aangeboden.

f. Extrakt uit het gouvernements besluit van den 19den april jl. no. 4, behelzende dat een exemplaar van het Japansch-Hollandsch woordenboek, zamengesteld door Doeff, aan het genootschap zal worden gezonden.

Aangenomen voor kennisgave, zullende het werk worden geplaatst in de bibliotheek.

g. Rervooi van het gouvernement van den 14den april 1859 no. 5453, houdende uitnoodiging om te dienen van konsideratie en advies op een voorstel van het bestuur van het koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde te Delft, de strekking hebbende om een kommissie te benoemen tot het verzamelen van oude inskriptien enz. op Java, wordende de aandacht gevestigd op de heeren Cohen Stuart, Friederich en Wilsen, om eventueel leden dier kommissie uit te maken.

Is verstaan:

De hiertoe betrekkelijke stukken bij de direkteuren te doen rondgaan, met uitnoodiging onderwerpelijk hunne denkbeelden te willen aanteekenen.

h. Brief van het lid den heer J. H. G. Jordens, van Batavia den 10den mei jl., kennis gevende, dat hij belast is met eene zending naar den Riouw Archipel en bereid die onderzoekingen te doen of die voorwerpen te verzamelen op de door hem te bezoeken eilanden van den Riouw- en Lingga-Archipel, welke door het genootschap verlangd mogten worden.

Digitized by Google

Is verstaan:

Dit aanbod met erkentelijkheid aan te nemen en den heer Netscher uit te noodigen eene aanwijzing ten onderwerpelijken einde op te maken.

i. Brief van den schout-bij-nacht, kommandant Z. M. Zeemagt in O. I. en Inspecteur der Marine, van Batavia den 11den mei j. l. no. 1721, in antwoord op 's genootschaps schrijven van den 20sten april jl., kennis gevende, dat de resident van Batavia door hem is uitgenoodigd den waarnemenden haven- en ekwipagiemeester te Batavia te magtigen tot de afgifte der in dat schrijven opgenoemde stukken geschut.

Gesteld in handen van den direkteur van het museum.

k. Extrakt uit het gouvernements besluit van den 30sten april jl. no. 9, houdende magtiging op den resident van Riouw, om van de bij gelegenheid van de expeditie tegen Reteh buit gemaakte handwapens en ligte geschutsoorten een exemplaar aan het genootschap af te staan.

Aangenomen voor notifikatie.

l. Nota van den bibliothekaris den heer Munnich, meldende,

dat, toen 's genootschaps boekerij door hem werd overgenomen, de afdeeling Acta of werken van wetenschappelijke instellingen in zeer onvolledigen staat verkeerde:

dat door hem, bij gedrukte circulaire in de fransche taal, gedagteekend junij 1854, met aanbieding van deel XXV van 's genootschaps verhandelingen en deel I van 's genootschaps tijdschrift, een aantal instellingen buiten Indie tot eene wederkeerige toezending der door haar uitgegeven geschriften zijn uitgenoodigd;

dat, toen het hem was gebleken dat deze poging tot kompletering der bibliotheek weinig gevolg had gehad, hij te rade is geworden aan de direktiën der ondervolgende instellingen, zijnde 114 in getal, namens de direktie van het Bataviaasch genootschap, partikuliere en naar omstandigheden opgestelde

Digitized by Google

brieven te schrijven, waarvan de laatste nu verzonden zijn;

dat, als een zeer gunstig gevolg van dezen arbeid, bereids van de met een * aangeduide instellingen, ten getale van 51, vele ontbrekende en wijders de laatst verschenen geschriften zijn ontvangen;

dat eindelijk door hem, bij schrijven van den 28sten maart 1859, de heer A. Fraser, konsul van Groot Brittanie alhier, is verzocht wel zijne bemoeijing te willen verleenen om het genootschap in betrekking te brengen met de wetenschappelijke instellingen in de Engelsche kolonien Kaap de Goede Hoop en Australie, waaromtrent tot dusver alhier eene algeheele onbekendheid bestaat.

Nederland.

Kon. Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indie.

* „ Zoologisch genootschap: Natura artis magistrae.

* „ Nederl. meteorologisch instituut.

*Genootschap: Pro excelendo juro patria.

*Kon. Instituut van ingenieurs.

* „ Akademie der wetenschappen.

*Provinc. Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen.

*Teijler 's genootschap.

*Bataafsch genootschap van proefondervindelijke wijsbegeerte.

*Zeeuwsch genootschap van wetenschappen.

*Genootschap ter bevordering der natuurkundige wetenschappen.

*Hollandsche maatschappij van wetenschappen.

*Provinc. genootschap van kunsten en wetenschappen in Noord-Braband.

*Maatschappij ter bevordering van nijverheid.

*Historisch genootschap.

Digitized by Google

*Haagsch genootschap tot verdediging van de christelijke godsdienst.
*Friesch genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde.
*Indisch genootschap.
*Wiskunstig genootschap.
*Maatschappij van Nederlandsche letterkunde.
" Felix meritis.
Kon. Nederl. maatschappij tot aanmoediging van den tuinbouw.
Vereeniging voor de statistiek.
*Genootschap ter bevordering der genees- en heelkunde.
Doopsgezinde vereeniging tot bevordering der Evangelie-verbreiding in de Nederl. overzeesche bezittingen.

Engeland.

*Linnean society.
*Royal society of London.
Zoological society.
*Royal Asiatic society of Great Britain and Ireland.
Philosophical society.
Wernerian society of Natural history.
Society of antiquaries.
Ethnological society.
Archaeological institute of Great Britain and Ireland.
Oriental translation fund of idem.
National association for the promoting of social science.
Hakluyts society.

Frankrijk.

Société Orientale, Algérienne et coloniale de France.
Muséum d'histoire naturelle.
*Société industrielle de Muhlhouse.
Institut de France.
*Société Asiatique.

Digitized by Google

*Société géologique de France.
" ethnologique.
Académie des sciences naturelles (Strasbourg).
*Société impériale des sciences naturelles de Cherbourg.
*Académie impériale des sciences, arts et belles lettres de Dyon.
Société Cuviérienne.
" philomatique de Paris.
Académie des sciences morales et politiques.
Société d'histoire naturelle de Paris.
" pour la propagation des connaissances scientifiques et industrielles.
" impériale des sciences, de l'agriculture et des arts de Lille.

Duitschland.

Wiener Museum de Naturgeschichte.
*Kaiserl. Leopold Carol. Akademie der Naturforscher.
* " Akademie der Wissenschaften (Wien).
*Konigl. bayerische Akademie der Wissenschaften.
* " Akademie der Wissenschaften (Berlin).
*Deutsche morgenlandische Gesellschaft.
*Senkenbergische Naturforscher.
Konigl. Gesellschaft der Wissenschaften (Goettingen).
" Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften.
Kaiserl. königl. Akademie der orientalischen Sprachen (Wien).
*Wetteranische Gesellschaft für die gesammte Naturkunde.
*Zoologisch-botanischer Verein in Wien.
Konigl. botanische Gesellschaft in Regensburg.
Naturhistorische Gesellschaft Iris.
Acclimatisations Verein für die Konigl. Preuss. Staaten.

Zwitserland.

Société de physique et d'histoire naturelle (Génève).
*Naturforschende Gesellschaft (Basel).

Digitized by Google

*Antiquarische Gesellschaft (Basel).
Naturhistorischer Verein (Zurich).
Société Helvétique des sciences (Berne).

Italie.

*Académie royale des sciences et des belles lettres (Naples).
" royale des sciences (Turin).
" Romaine d'archéologie (Rome).

Belgie.

*Académie royale des sciences, des lettres et des arts de Belgique.
" d'archéologie de Belgique.

Spanje.

Académie royale des sciences.

Portugal.

Académie royale des sciences.

Rusland.

*Académie impériale des sciences de Russie.
Société d'archéologie.
* " impériale des naturalistes (Moscou).

Denemarken.

Académie des sciences.
*Société royale des sciences.
* " " " antiquaires du Nord.

Zweden en *Noorwegen.*

*Académie royale des sciences.
Université royale de Norvége.

Noord-Amerika.

American association for the advancement of science.

Digitized by Google

*Coast survey.
Treasury of the commerce and navigation of the United States.
California academy of natural sciences.
American philosophical society.
*Smithsonian institution.
National institution for the promoting of science.
American oriental society.
Lyceum of natural history.
Academy of sciences (Washington).
" " natural sciences.
American academy of arts and sciences.
*United States Patent office.
*Ohio state Board of agriculture.
Historical society of the state of Pennsylvania.
Boston society of natural history.
American institute of the city of New-York.

Brazilie.

*Instituto historicoe geographico, Braziliero.

Britsch-Indie.

*Asiatic society of Bengal.
Ceylon branch of the Asiat. society.
*Bombay " " " " "
Literary society (Madras).
Agricultural and horticultural society of India.

China.

Asiatic society of China (Hongkong).

Philippynen.

Royal economical society of the Philipp. Isl.

Is verstaan:

Digitized by Google

De handelingen van den bibliothekaris goed te keuren.

m. Eenige ethnographische voorwerpen van Sumatra, te Batavia aangekomen aan het adres van den vice-president van den Raad van Indië doch vermoedelijk bestemd voor het genootschap.

Aangezien voorondersteld wordt dat de voorwerpen gezonden zijn door het lid des genootschaps den heer H. Diepenhorst te Priaman, is verstaan:

Bij genoemd lid inlichting ter onderwerpelijke zake in te winnen.

n. Eene bijdrage, aangeboden door den heer J. P. Freiss getiteld:

Mangarije, Lombok en lotgevallen van J. P. Freiss.

Gesteld in handen der kommissie van redaktie.

o. Eenige bonische manuskripten, waaronder een bonisch heldendicht Djaja-lengkara, in het paleis der koningin van Boni tijdens de jongste expeditie tegen Boni gevonden. Deze manuskripten zijn door den kolonel Waleson, chef der expeditie, aan den heer Netscher voor de boekerij des genootschaps afgestaan.

Is verstaan:

De manuskripten in de boekerij te plaatsen en den heer Netscher den dank te betuigen voor zijne bemoeijingen ten deze.

p. Nota van den bibliothekaris omtrent eenige stukken geschut te Batavia, welligt wenschelijk voor 's genootschaps verzamelingen.

Is verstaan:

Deze nota in behandeling te nemen, wanneer de heer Munnich ter vergadering zal tegenwoordig zijn.

q. Eenige chinesche tinnen munten van Banka en boetonsche munten (lapjes), aangeboden door den heer Netscher, namens den heer Schaap; geplaatst in het munt- en penningkabinet.

r. Een paar ringen, welke gezegd worden te zijn atjinesche munten, aangeboden door het lid den heer Schaap, gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

Digitized by Google

s. Een dajaksch hoofddeksel uit Sintang, aangeboden door den heer Commijs, luitenant ter zee aan boord van Z. M. stoomschip Madura.

Is verstaan:

Den schenkers voor deze aanbiedingen den dank der direktie te betuigen.

t. Vier bonische drinkpotjes en een doepa bakje, gevonden in het paleis van de koningin van Boni en ten geschenke aangeboden door den heer Netscher.

In dank aangenomen voor 's genootschaps museum.

De direkteur-sekretaris,

Dr. P. Bleeker.

Digitized by Google

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 4den JUNIJ 1859.

Tegenwoordig zijn de HH.

Dr. G. Wassink, **vice-president.**
J. Munnich, **bibliothekaris.**
E. Netscher.
G. F. de Bruijn Kops.
W. F. Versteeg.
Van Emmerik, **thesaurier.**

Afwezig zijn de HH.

Zijne Exc. J. van Swieten.
D. Jannette Walen.
R. H. Th. Friederich.
Dr. P. Bleeker, **Sekretaris.**

de beide laatsten wegens ziekte.

I. Bij afwezigheid van den sekretaris worden zijne funktien waargenomen door den heer E. Netscher.

II. De notulen der laatste bestuursvergadering worden voorgelezen en goedgekeurd. Tevens wordt alsnog besloten den kolonel Waleson dank te betuigen voor zijn geschenk vermeld sub III. o. dier notulen.

III. De heer de Bruijn Kops biedt, namens het lid den heer J. Groll, aan eenige vreemde munten voor het penning- en muntkabinet des genootschaps.

Is verstaan:

den heer J. Groll deswege den dank der directie toe te brengen.

Digitized by Google

IV. Brief van den heer Whitton, dd. Batavia 16 mei jl., uitdrukkende den wensch van niet langer als lid des genootschaps beschouwd te worden;

Is besloten:

den heer Whitton van de ledenlijst af te voeren.

V. Missive van het militair departement van 17 maart 1859 no. 16, met eene toelichting van den heer Netscher, handelende over eenig inlandsch geschut, dat welligt voor het genootschap belangrijk zou zijn;

Is besloten:

het militair departement mede te deelen, dan het genootschap gaarne zal ontvangen het kanon met javaansch opschrift, berustende in de oorlogsmagazijnen te Samarang; en dat aan het marine departement is opgegeven, welke stukken, van de in Djambi veroverden, het genootschap wenscht.

VI. Brief van het buitengewoon lid J. Hageman Jcz. dd. Soerabaja 23 mei jl., berigtende het hem toegezonden handschrift van den regent van Karang-anjar over den Javaschen oorlog in bewerking te zullen nemen,

Aangenomen voor notifikatie.

VII. Missive van den 1n gouvernements sekretaris van 28 mei jl. no. 1153, ter overname aanbiedende eenige door den javaan Hamat Soorjan, van de dessa Wonojoso, distrikt, Kalasan, residentie Djokjokarta, bij het delven van een graf in die dessa gevonden voorwerpen, bestaande uit

3 zilveren armringen;
14 stukken van zilveren sp. matten, bekend als reaal batoe.
2 zilveren ringen;
1 gouden ringetje,
1 groen glazen kogeltje;
overblijfselen van een gouden oorkrab.

Is besloten:

deze voorwerpen tegen de te schatten waarde over te nemen:

Digitized by Google

zullende de heer Munnich zich met de schatting daarvan belasten.

VIII. Het uit den boedel van wijlen den 1n luitenant F. W. F. Nix terug ontvangen Sumatraasch-Maleisch woordenboek;

Is besloten:

dit handschrift ten gebruike af te staan aan het lid den heer von Dewall te Riouw, met verzoek om eventuele terugzending en om, bij het openbaar maken van het werk, ook den naam van wijlen den vervaardiger te melden.

IX. De heer Netscher wordt gemagtigd tot het doen van eenige inkoopen uit de penning- en muntverzameling van wijlen den heer N. van Landschot, die op den 9n dezer door de weeskamer zal worden verkocht.

X. Wordt goedgekeurd dat de heer Netscher, voor de som van *f* 25, uit den boedel van wijlen den heer J. Tromp alhier heeft gekocht twee ned. ind. gouden ropijen van 1802 en 1807 benevens eene gouden derham van Atjeh.

XI. Wordt aangeteekend dat de heer Netscher voor het genootschap eene som van *f* 200 heeft overgemaakt aan den hoogleeraar P. O. van der Chijs te Leiden, voor aankoopen ten dienste van het penning- en muntkabinet des genootschaps.

XII. Twee bijdragen van het lid den heer J. Hageman Jcz. getiteld: „Europesche gewestelijke gezaghebbers op Java" en „Iets over de tijdrekening bij de Chinezen";

gesteld in handen der kommissie van redaktie van 's genootschaps tijdschrift.

XIII. De heer Netscher deelt mede eenen aan hem gerigten brief van den heer C. F. M. de Grijs, dd. Emoi 20 april jl, houdende aanbod om eenige door hem uit het chineesch vertaalde of bewerkte stukken voor 's genootschaps tijdschrift te bestemmen;

Overwegende: dat het van belang is het openbaar maken van stukken die licht kunnen verspreiden over het ook in Ned.

Digitized by Google

Indie zoo uitgebreide chineesche element te bevorderen; dat het drukken van zoodanige stukken, wegens gebrek aan chineesche en geaccenteerde romeinsche typen te Batavia zeer moeijelijk valt;

Is besloten:

den heer de Grijs uittenoodigen te willen opgeven, of ZEd. willens en bij magte is, de door hem bedoelde stukken in het formaat van 's genootschaps tijdschrift en voor rekening van het genootschap in China te doen drukken, met opgave van het kostende.

XIV. De heer Netscher biedt aan, voor 's genootschaps verzameling van handschriften, een javaansch manuskript, getiteld Pasindan bedojo, en voor het museum eene bamboezen met koper beslagen buis, door de Bonieren gebruikt wordende tot het laden van geweren.

XV. De heer Munnich biedt aan, namens den luitenant ter zee 2de klasse baron van Isselmuden, twee pijlen van de Poggi-eilanden (Si-pora), van dezelfde soort waarmede onlangs de luitenant ter zee Uijttenhove is om het leven gebragt;

Is besloten:

den schenkers der bij XIV en XV bedoelde voorwerpen den dank der direktie te betuigen.

XVI. Wordt aangeteekend dat ontvangen en in de boekerij geplaatst is het javaansch woordenboek bedoeld bij § III. *f.* der notulen van 14 mei jl.

XVII. Worden benoemd: tot lid der direktie des genootschaps, het lid mr. A. Prins; tot president des genootschaps, het lid der direktie Zijne Exc. J. van Swieten; tot leden des genootschaps de heeren G. H. Uhlenbeck en mr. H. D. Levijssohn Norman, te Batavia, zullende aan Zijne Exc. den luitenant generaal van Swieten van zijne benoeming schriftelijk kennis worden gegeven.

XVIII. Wordt besloten dat aan personen, die in het tweede semester des jaars tot lid van het genootschap worden benoemd,

Digitized by Google

ook slechts de helft der jaarlijksche kontributie zal worden aangerekend.

XIX. Wordt aangeteekend dat bij 's gouvernements renvooi van 16 mei jl. no. 7170 van de regering zijn terugontvangen eenige maleische rekenboekjes en dat dezelve, na de daarin gewenschte veranderingen, weder der regering zijn aangeboden.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Bij afwezigheid van den sekretaris,

De directeur,

E. NETSCHER.

Digitized by Google

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 6den AUGUSTUS 1859.

Tegenwoordig zijn de HH.

Zijne Exc. J. van Swieten, **president.**
Dr. G. Wassink, **vice-president.**
G. F. de Bruijn Kops.
W. F. Versteeg.
J. Munnich, **bibliothekaris.**
Dr. P. Bleeker, **sekretaris.**

I. De vice-president, wd. president, verwelkomt het bestuurslid den heer mr. A. Prins, die voor het eerst als direkteur zitting neemt.

II. Worden voorgelezen en goedgekeurd de notulen der bestuurs vergadering gehouden den 4n junij.

III. Worden ter tafel gebragt:

1. Gouvernements besluit van den 4n julij 1859 no. 24, bepalende dat aan het genootschap, tegen de geschatte waarde van *f* 22, worden afgestaan drie zilveren armringen en veertien stuks zilvergeld, bekend onder den naam van spaansche matten batoe, twee zilveren ringen, één gouden ringetje, overblijfsels van een gouden oorkrab en een groen steentje, alle welke voorwerpen zijn gevonden in de residentie Djokjokarta door den javaan Hamat Soorjan.

Aangenomen voor kennisgave.

2. Gouvernements besluit van den 20n julij 1859 no. 4, houdende:

a. goedkeuring van het door den ingenieur der 1e klasse

Digitized by Google

Beijerinck opgemaakt ontwerp voor een gebouw, aanvankelijk bestemd voor het genootschap, maar, bij eventuële ontruiming, af te staan tot gemeenschappelijk gebruik aan de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en aan de Maatschappij van Nijverheid in Nederlandsch Indië, waarvan de kosten van daarstelling globaal zijn geraamd op *f* 25,500; met aanschrijving op den direkteur der burgerlijke openbare werken om met eenigen spoed te doen opmaken en ter goedkeuring aan te bieden de op dien bouw betrekkelijke specifieke begrooting van kosten, en nadere voorstellen te doen omtrent de uitvoering daarvan, in verband met de beschikbare middelen;

b. magtiging tot den publieken verkoop voor afbraak van het op zich zelf staand, oostwaarts van het gebouw der societeit Harmonie gelegen gebouw, vroeger benuttigd geweest door het genootschap en thans verlaten ten gevolge van bouwvalligheid, nadat daarvan in de nieuwsbladen aankondiging zal hebben plaats gehad;

c. kennisgave dat de verbouwing van lokalen des genootschaps, tot een geschikt gebouw voor museum, boekerij en vergaderzaal voor het genootschap zelf een onderwerp zal uitmaken van overleg met het opperbestuur.

Aangenomen voor kennisgave.

3. Renvooi van het gouvernement van den 14n april 1859 no. 5453, met bijlagen, uitnoodigende tot het dienen van konsideratiën en advies op een voorstel van het bestuur van het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, de strekking hebbende om te geraken tot de zamenstelling van een corpus inscriptionum van de oudheden van Java en Sumatra, en daartoe in overweging gevende dat die taak, onder de leiding des genootschaps, worde opgedragen aan daartoe geschikte personen of wel aan eene speciale kommissie.

Renvooi en bijlagen zijn reeds bij direkteuren ter lezing rondgegaan.

Digitized by Google

De daarop gestelde adviezen voorgelezen en het onderwerp nader in beraadslaging genomen zijnde, komt de direktie eenstemmig tot het gevoelen, dat de verwezenlijking van een corpus inscriptionum, als in het voorstel van Instituut voornoemd bedoeld, het beste en met den meesten spoed zal kunnen plaats hebben door de hoofden van gewestelijk bestuur op Java, Sumatra enz. bij cirkulaire uit te noodigen, van de bedoelde inskripties, in de gewesten onder hun beheer voorkomende, te doen vervaardigen, met de hun beschikbare middelen, volstrekt naauwkeurige kopieën dier inskripties en die, onder mededeeling van de namen der vervaardigers, der plaatsen van voorkomen, der beschreven steenen enz., het genootschap aan te bieden, om door het genootschap te worden verzameld en op dusdanige wijze bronnen daar te stellen voor deskundige geleerden, om die geschriften in het belang der wetenschap te ontcijferen en toe te lichten.

Is verstaan:

In dezen geest het renvooi van den 14^{n} april 1859 no. 5453 te beantwoorden.

4 Brief van het lid den heer H. Diepenhorst te Priaman, meldende, dat de voorwerpen, in der tijd in het museum gedeponeerd en geadresseerd aan wijlen den heer De Perez, bepaaldelijk voor den heer De Perez en niet voor het genootschap zijn bestemd geweest.

Is verstaan:

Den direkteur van het museum uit te noodigen het noodige te willen verrigten, ten einde bedoelde voorwerpen aan de erfgenamen van wijlen den heer De Perez te doen geworden.

5. Brief van den kolonel, chef van het wapen der artillerie, van Batavia den 25^{n} julij jl. no. 3473/134, meldende dat een stuk ijzeren geschut van Samarang, bestemd voor 's genootschaps museum, te Batavia is aangekomen en dat de kommandant der artillerie in de 1^{e} militaire afdeeling op Java in last heeft het-

Digitized by Google

zelve op aanvraag der direktie, voor het genootschap af te staan.

Is verstaan:

Den direkteur van het museum op te dragen ten deze het noodige te verrigten.

6. Brief van het lid den heer Van Ophuijsen, van Benkoelen den 27n junij jl., aanbiedende een Oeloe Serawaij handschrift op bamboe, te zamen beslaande 15 folio's, getiteld: „Djoearijan Satimang Girieng" en twee wandelstokken met Redjangsch opschrift.

Is verstaan:

De genoemde voorwerpen te plaatsen in het museum en den schenker den dank der direktie te betuigen.

7. Brief van den resident van Riouw van den 18n julij 1859 no. 286, ingevolge gouvernements besluit van den 30n april jl. no. 9, art. 2, aanbiedende de ondergenoemde wapenen, veroverd op den panglima besar van Reteh, t. w.:

2 metalen lillas,
1 buks,
3 donderbussen (pamoeras),
4 pieken (lembing),
2 klewangs (kampellang),
2 lange krissen (toendang),
1 kris,
5 schilden,

alsmede een koperen siri-doos, welke door den panglima voornoemd dagelijks gebruikt werd.

Is verstaan:

De voorwerpen in het museum te plaatsen en de goede ontvangst te erkennen.

8. Brief van den wd. civielen gezaghebber van Fort Sorg, den heer Reuter, van Fort Sorg den 20n april jl. no. 52, gerigt aan den adsistent-resident van Sambas en het genootschap in afschrift aangeboden door den resident der Westerafdeeling van Borneo, begeleidende twee oude zilveren muntstukken, ge-

Digitized by Google

naamd oewang batoe, als geschenk voor 's genootschaps museum.

Is verstaan:

De bedoelde muntstukken in dank aan te nemen en te plaatsen in het munt- en penningkabinet des genootschaps.

9. Brief van den 1n gouvernements sekretaris, van Batavia 18n junij jl. no. 1369, aanbiedende ten behoeve van het tijdschrift des genootschaps een verslag van eenen togt naar Lingga, Reteh en Manda, opgemaakt door den resident van Riouw, den heer Tobias.

Gesteld in handen der kommissie van redaktie van het tijdschrift.

Voorts wordt in aangehaalden brief nog verzocht mede te deelen aan welke omstandigheden het is toe te schrijven, dat het ter publicering gezonden verslag van Nias tot dusver niet in het licht is verschenen.

De vertraging dezer uitgave geheel toe te schrijven zijnde aan den ongunstigen staat van 's genootschaps finantiën, welke heeft moeten doen besluiten zich in het doen drukken van 's genootschaps werken aanmerkelijk te beperken;

Is verstaan:

Zulks der regering mede te deelen, onder kennisgave tevens, dat de aanvankelijke betere vooruitzigten der finantiën, veroorzaakt door het gunstig besluit der regering opzigtelijk de toelage voor het loopende jaar en de des betrekkelijk bij het opperbestuur gebragte voorstellen, het genootschap aanleiding gegeven hebben met het doen drukken van genoemd verslag een aanvang te maken.

10. Brief van den 1n gouvernements sekretaris van den 18n junij jl. no. 1359, met verzoek te willen berigten of het genootschap een koperen klok, bedoeld in een bijgevoegden brief van den resident van Madura van den 27n mei jl. no. 638/6 tegen de geschatte waarde wenscht over te nemen.

Aangezien door den resident vd. aan bedoelde klok geene bijzondere oudheidkundige waarde wordt toegekend,

Digitized by Google

Is verstaan:
te antwoorden dat het genootschap geen' prijs stelt op die klok voor zijn museum.

11. Brief van den heer A. van Santen, gedagteekend Priaman den 28n mei jl. en begeleidende eene nota, houdende voorschriften tot wering der witte mieren, tot wering van kalanders uit rijst, enz., gevende adressant in overweging, of in zijne nota betrekkelijk de wering van witte mieren aanleiding kan gevonden worden om aan hem toe te kennen eene voor zoodanig middel uitgeloofde premie.

Bedoelde nota volstrektelijk niet voldoende aan de vereischten voor het prijsantwoord betrekkelijk de wering van witte mieren voorgeschreven.

Is verstaan:

Zulks ter kennis van den schrijver te brengen, terwijl voorts afschrift van de nota omtrent de wering van kalanders uit rijst der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië zal worden aangeboden ter spekulatie.

12. Brief van de Rijkskommissie voor Statistiek, gedagteekend 's Gravenhage den 16den april jl., kennisgevende van haar optreden en van haren wensch, dat haar van wege het genootschap mededeelingen worde gedaan van stukken die betrekking hebben tot de statistiek.

Is verstaan:

Der kommissie voornoemd kennis te geven, dat het genootschap haar volgaarne beschikbare en tot de statistiek betrekking hebbende bescheiden zal mededeelen, doch dat het gaarne eenige inlichting zal ontvangen, meer bepaald omschrijvende welke opgaven meer in het bijzonder door de kommissie van het genootschap worden verlangd.

13. Brief van den eersten gouvernements sekretaris van den 17den jl. no. 1579, verzoekende mededeeling of door het genootschap voortdurend wordt prijs gesteld op de ontvangst der

Digitized by Google

tabellen van meteorologische waarnemingen te Desima, bedoeld bij het besluit van 7 julij 1844 no. 21.

Aangezien bedoelde tabellen van wege het gouvernement tevens verzonden werden aan de Koninklijke Akademie van wetenschappen te Amsterdam en zij thans te Desima zelf worden gedrukt,

Is verstaan:

Te antwoorden, dat door het genootschap verder geen prijs op de ontvangst dier tabellen wordt gesteld.

14. Brief van den eersten gouvernements sekretaris van Batavia den 1n augustus 1859 no. 1730, aanbiedende het door den mijningenieur C. de Groot, bij zijn rapport over den door hem in het vorig jaar ondernomen exploratie-togt in het gouvernement van Sumatra's westkust, aangeboden „Berigt betrekkelijk Kota Tjandi," alsmede een geheelen gebakken steen en vier stukken daarvan tot voorstelling van lijstwerk.

Is verstaan:

Bedoelde steenen te plaatsen in het museum des genootschaps en het berigt betrekkelijk Kota Tjandi te stellen in handen der kommissie van redaktie van het tijdschrift des genootschaps.

15. Brief van het bestuurslid den heer Netscher van Batavia den 13den julij jl. houdende:

a. kennisgave van zijne aanstaande reis over Java en van zijne bereidvaardigheid op die reis het genootschap van nut te zijn;

b. kennisgave dat hij voor het genootschap heeft ontvangen en aan den heer Munnich afgegeven:

1°. van ds. J. W. H. Adèr, zes modellen van inlandsche woningen van de Soeda-landen;

2°. van den heer A. W. Kinder de Camarecq, een oud zwaard van Padjajaran, uit den grond gedolven en sedert 150 jaren in het bezit geweest der regenten van Tjiandjoer; een steenen armband, opgegraven in Cheribon; eenige oude koperen ringen en zilveren munten opgegraven in Bagelen, benevens een maleisch manuskript, bevattende het verhaal van een pelgrimstogt naar Mekka;

Digitized by Google

Is verstaan:

De bovengenoemde voorwerpen met erkentelijkheid aan te nemen en te plaatsen in 's genootschap museum en boekerij.

16. Brief van het buitengewoon lid den heer Cohen Stuart, handelende over het drukken enz. van zijne Kritische aanteekeningen op het javaansche gedicht Bråtå-Joedå, en het daartoe behoorend woordenboek.

Is verstaan:

Den sekretaris op te dragen het daarin noodige te verrigten.

17. Brief van het bestuurslid den heer D. Jannette Walen, van Batavia den 6n augustus 1859, waarin hij terugkomt op zijn vroeger reeds mondelijk gedaan verzoek om als lid der direktie af te treden.

Is verstaan:

Het gevraagde ontslag te verleenen, onder betuiging van het leedwezen der direktie daarover.

18. Brief van Zijne Excellentie den luitenant generaal J. van Swieten, kennis gevende van de aanneming zijner benoeming tot het voorzitterschap der vereeniging en van zijne erkentelijkheid voor het in hem gestelde vertrouwen. De vice-president, wd. president, rigt daarop het woord tot den nieuw optredenden voorzitter, verklarende, dat de direktie zich gelukkig acht dat hare keuze door Zijne Excellentie is aangenomen, en dat zij zich steeds zal beijveren Zijne Excellentie naar vermogen bij te staan, daar waar het geldt de behartiging der belangen des genootschaps, en die der wetenschap in het algemeen; dat het genootschap, door de zorgen in de laatste jaren aan zijne belangen gewijd, eene betere toekomst te gemoet gaat, en dat het vertrouwen op die betere toekomst allezins versterkt wordt door de aanneming van het voorzitterschap door een' man, die steeds blijken heeft gegeven een voorstander te zijn van wetenschap en beschaving en door zijne hooge maatschappelijke stelling bij magte is daartoe krachtig mede te werken.

Digitized by Google

Het presidium daarop overgegeven zijnde, beantwoordt de voorzitter de toespraak van den vice-president, herhalende het in zijnen brief van aanneming bevatte en het zich ten duren pligt stellende den bloei des genootschaps naar vermogen te bevorderen.

IV. Wordt voorgesteld:

a. Namens Zijne Excellentie den gouverneur generaal Pahud, bij monde van den vice-president den heer Wassink, te benoemen tot honorair lid Zijne Excellentie Drouyn de l'Huys.

b. Tot besturende leden, de H. H.

Dr. J. A. C. Oudemans,

G. A. de Lange.

c. Tot gewone leden, de H. H.

R. D. W. Koops, 1e luitenant der infanterie te Meester Cornelis.

Mr. J. P. Metman, ambtenaar der 1e klasse te Batavia.

Alle voorstellen door de direktie goedgekeurd zijnde, is verstaan, de verkozen leden van hunne benoeming op de gebruikelijke wijze kennis te geven.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

De direkteur-sekretaris,

Dr. P. Bleeker.

Digitized by Google

18de OPGAVE

DER

BOEKWERKEN

WAARMEDE

DE BIBLIOTHEEK VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IS VERRIJKT.

Boeken.

J. P. Freijss, Wat ter bevordering van beschaving in Ned. Indië kan gedaan worden. Amst. 1859.

*G. F. de Bruijn Kops, Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura sedert 1825. Dl. II. Uitvoer. Batav. 1859. (v. d. schr.)

J. B. J. van Doren, Boeroe en Manipa. Amst. 1859.

J. D. Kruseman, Het openstellen van havens op Java, Borneo en Sumatra. 2de dr. 's Gravenh. 1859.

W. A. van Rees, Montrado. 's Hertogenb. 1858.

C. G. C. Reinwardt, Over de vuurbergen van den Indischen archipel. 1825.

*J. Groll, Verslag over de Gouvernements elektro-magnetische telegrafen in Ned. Indië over 1858. Batav. (v. d. heer H L. Janssen).

*Kops, Flora Batava. Afl. 184. Amst. (v. h. gvnt.)

Het vloekbewind van Engeland in Hindostan. Amst 1858.

Digitized by Google

H. Conscience, Batavia, Historisch tafereel uit de XVIIe eeuw. Dln. I—III. Antwerp. 1858.

Idem, De omwenteling van 1830. Antwerp. 1858.

R. W. J. C. Bake, Verhandeling over den hedendaagschen opstand in Britsch-Indië. 's Gravenh. 1858.

Iets over handel en scheepvaart met betrekking tot Java. Rotterd. 1858.

J. J. A. Santhagens, Versnelde gemeenschap tusschen Java en Nederland. Amst. 1858.

F. A. W. Miquel, Flora van Ned. Indië. Dl. I. afl. 6; dl. I afd. 2. afl. 1; dl. II. afl. 6. Amst. Utrt. 1858.

Onze Tijd. Dl. XXI, XXII. Amst. 1858.

L. S. P. Meijboom, Het leven van Jezus. Dl. I. 3. II. 1. Gron. 1858.

C. J. Hering, De kultuur en de bewerking van het suikerriet. Dln. I—III. Rottd. 1858.

W. H. de Vriese, Reinwardt's reis naar het oostelijk gedeelte van den Indischen archipel, in 1821. Amst. 1858.

Herinneringen uit het openbare en bijzondere leven van Mr. H. G. Bar. Nahuijs van Burgst. 's Hertogb. 1858.

Batavia, de hoofdstad van Neërlands O. Indiën enz. Amst. 1782.

*G. Pfeiffer, Étude anatomo-pathologique sur une tumeur du genre Collonema. Strasb. 1858. (v. d. schr.)

A. J. Jobert (de Lamballe), Des appareils électriques des poissons électriques. Avec atlas. Paris. 1858.

Nouvelle biographie générale. Tom. XXV—XXVII. Paris. 1858.

*Voyage autour du monde sur la frégate Suédoise l'Eugénie. 1851—1853. Livr. 3—5. Stockh. 1858. (v. d. Kon. Zweedsche akad.).

Complément de l'Encylopédie moderne. Planches. Tome VII.

W. Marsden, The history of Sumatra. 3d. Edit. Lond. 1811.

W. R. Weitenweber, Denkschrift über August Joseph Corda's Leben und literarisches Wirken. Prag. 1852.

Digitized by Google

Id., Aus dem Leben und Wirken des Herrn Dr. Joh. Th. Held's. Festschrift. Prag. 1847.

Id., System. Verzeichniss der böhmischen Trilobiten in der Sammlung des Herrn H. J. Zeidler. Prag. 1857. (v. d. schr.)

W. Dunker u. H. von Meyer, Palaeontographica. Bd. V. Lief. 5. Cassel. 1858.

O. Bohtlingk u. R. Roth, Sanskrit-Wörterbuch. Th. II. Bog. 21—30, 41—50. St. Petersb. 1857, 1858.

Allgemeines Repertorium der Literatur: 1785—1800. 8 Vol. Jena, Weimar. 1793—1807.

Unsere Zeit. Bd. II. Leipz. 1858.

G. Fluegel, Haji Khalfae Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum. Vol. VII. Lond. 1858.

Geschriften van wetenschappelijke en andere instellingen.

Indisch genootschap te 's Gravenhage;

*Handelingen en geschriften. Zalt-Bomm. (v. h. gen.) Jg. IV (1857), no. 3 en 4; jg. V (1858), no. 1, 2 en 3.

Kon. akademie van wetenschappen:

Afd. Natuurkunde:

*Verslagen en mededeelingen. Amst. (v. d. akad.) Dl. VII, st. 1 en 2. (1857, 1858.)

*Verhandelingen. Amst. (v. d. akad.) Dln. IV en VI. (1858.)

Afd. Letterkunde:

*Verslagen en mededeelingen. Amst. (v. d. akad.) Dl. III, st. 2 en 3. (1857, 1858).

*Jaarboek. Amst. (v. d. akad.) 1857—1858.

*Catalogus van de boekerij. Amst. (v. d. akad.) Dl. I, st. 1. (1857.)

Haagsch genootschap tot verdediging van de christelijke godsdienst:

*Werken. Vierde reeks. Dl. II. (1858). Leid. (v. h. gen.)

Historisch genootschap te Utrecht:

*Kronijk. Jg. XII. 3de serie. Dl. II. Utr. 1856. (v. h. gen.)

*Berigten. Dl. VI. st. 1. Utr. 1857. (v. h. gen.)

Digitized by Google

Genootschap ter bevordering der natuurkundige wetenschappen te Groningen:

*Jaarl. verslag. Gron. 1807—1809, 1811, 1812, 1814—1840, 1844—1856, 1858. (v. h. gen.).

*Berigt. 1804 en 1808. Gron. (v. h. gen.).

*Verslag van de Natuuronderz. Maatschappij enz.. 2 stukken. Gron. (v. h. gen.).

*Het 25jarig bestaan enz. 1826. Gron. (v. h. gen.).

*Het 50jarig bestaan enz. 1851. Gron. (v. h. gen.).

*Wetten: 1808, 1819, 1827, 1830 en 1847. Gron. (v. h. gen.).

*Lijst der voorlezingen, gedurende de vijf eerste jaren van 's gen. bestaan. Gron. (v. h. gen.).

*Lijst der boeken. 1845. Gron. (v. h. gen.).

*Eenige bijdragen tot de geschiedenis der natuurkundige wetenschappen in de Nederlanden, sedert 1813. Gron. 1817. (v. h. gen.).

Kon. instituut van ingenieurs:

*Verhandelingen. 1857—1858, afl. 2; 1858—1859, afl. 1. 's Gravenh. (v. h. inst.).

*Uittreksels uit vreemde tijdschriften. 1857—1858, stkkn. 2—5. 's Gravenh. (v. h. inst.).

Parapattan Weezen-gesticht te Batavia:

*25ste Jaarl. verslag. 1857—1858. Batav. (v. d. dir.)

Nederl. maatschappij ter bevordering van nijverheid:

*Programma. 1858. (v. d. maatsch.).

*Algemeene naamlijst der leden. Haarl. 1859. (v. d. maatsch.).

*Punten van beschrijving. Haarl. 1858. (v. d. maatsch.).

*Programma van het Tweede nijverheidscongres, 1858. (v. d. maatsch.).

*Tijdschrift ter bevordering van nijverheid. Tweede reeks. Dl. VI. st. 1—6 (1858.) Haarl. (v. d. maatsch.).

Digitized by Google

Hollandsche maatschappij der wetenschappen te Haarlem:
*Programma. 1858. (v. d. maatsch.)
Batav. genootschap van kunsten en wetenschappen:
Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde. Dl. VII, no. 6; VIII, no. 1—4; IX, no. 1. Batav. 1858, 1859.
Kon. instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië. Bijdragen. Nieuwe volgr. Dl. I, no. 3 en 4 (1858.) Amst.
Natuurkundige vereeniging in Ned. Indië:
*Natuurk. tijdschrift. Dl. XIV, no. 4—6; XV; XVI, no. 1—4; XVIII. Batav. (v. d. ver.)
*Acta. Vol. III, IV. (1857, 1858.) Batav. (v. d. ver.).
*Algemeen verslag. 1859. (v. d. ver.).
Geneeskundige vereeniging in Ned. Indië:
*Geneeskundig tijdschrift. Dl. VI, VII, afl. 1—4. Batav. (1858, 1859). (v. d. ver.)
Nederl. maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij:
Tijdschrift. Jg. IV, no. 2—6; V, 1. 's Gravenh. 1859.
Doopsgezinde vereeniging:
*10de Verslag. 1858. Amst. (v. d. ver.).
Maatschappij der Nederl. letterkunde:
*Nieuwe reeks van werken. Dl. X. Leid. (v. d. maatsch.).
*Handelingen der jaarlijksche algemeene vergadering. Leid. 1857, 1858. (v. d. maatsch.)
Bibliotheek der Stad Amsterdam:
*Catalogus. Dl. III. Amst. 1858. (v. d. curator. v. h. athen. ill.)
Hoofdkommissie van onderwijs:
*Algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in Ned. Indië. 1857. Batav. (v. d. hoofdk.).
Genootschap ter bevordering der genees- en heelkunde te Amsterdam:

Digitized by Google

*Verhandelingen. Amst. Dl. I, st. 4; II, 2, 3. (1857, 1858) (v. h. gen.).

Ned. Ind. maatschappij van nijverheid:

*Tijdschrift voor nijverheid. Dl. III; IV; V. 1—3. Batav. 1856—1859. (v. d. maatsch.).

Kon. Nederl. maatschappij tot aanmoediging van den tuinbouw:

Flore des Jardins etc. Vol. I, no. 11, 12; II. Leid. 1857, 1858.

Provinc. genootschap van kunsten en wetenschappen in N. Brabant:

*Handelingen. 1857. 's Hertgb. (v. h. gen.).

Kon. Nederl. meteorologisch instituut:

*Meteorologische waarnemingen. 1853; 1857. Utrt. (v. h. inst.).

Departement van Binnenl. Zaken:

Statistisch jaarboek voor het Koningrijk der Nederlanden. Jg. VII. 1858. 's Gravenh.

Vereeniging voor de Statistiek:

Staatkundig en Staathuishoudkundig jaarboekje. Jg. IX. 1858. Amst.

Gouvernement van Ned. Indië:

*Staatsblad van N. I. Jaren 1816—1858; 1859, no. 1—10, 18—63. Batav. (v. h. gvnt).

*Almanak en naamregister voor N. I. Jaren 1757, 1761, 1767, 1774, 1776, 1786, 1788, 1790, 1791, 1795, 1797, 1798, 1800—1802, 1804, 1805, 1807, 1808, 1810, 1814, 1815, 1817—1819, 1821—1828, 1830, 1857—1859. Batav. (v. h. gvnt.).

*Verslag van den handel enz. op Java en Madura. Jaren 1841—1855. Batav. (v. h. gvnt.).

*Javasche courant. Jaren 1858, no. 53—104; 1859, no. 1—72. Batav. (v. h. gvnt.).

Commissie voor de internationale ruiling van voorwerpen van wetenschap en kunst:

*Rapport aan den Minister van Binnenlandsche zaken. 1857. 's Gravenh. (v. d. comm.).

Digitized by Google

Friesch genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde:

*De vrije Fries. Leeuw. Dl. I—VI; VIII, st. 2. 1839—1858. (v. h. gen.).

*Verslag der handelingen. Leeuw. 15de, 16de, 18de, 20ste, 29ste. 1843—1857. (v. h. gen.).

*Verslagen. Leeuw. Jaren 1828—1841. (v. h. gen.).

*Friesch Jierboekjen. Leeuw. Jaren 1830, 1831, 1833—1835. (v. h. gen.).

Kon. Zoologisch genootschap „Natura artis magistra" te Amsterdam:

*Bijdragen tot de dierkunde. Afl. 5—7. Amst. (1852—1858). (v. h. gen.)

Openbare bibliotheek te Arnhem:

*Catalogus. Junij 1858. Arnh. (v. d. comm.).

Teijler's Tweede genootschap:

*Verhandelingen. Haarl. St. XXVI, ged. 4—6; XXVIII. 1854—1858. (v. h. gen.).

Maatschappij: Felix meritis te Amsterdam.

*Overzigt der werkzaamheden van de afdeeling Koophandel. Haarl. 1854—55; (Amsterd.) 1855—56; 1856—57. (v. d. maatsch.).

*Voorlezingen. Haarl. (v. d. maatsch.).

J. Th. Liotard, Het handelscongres te Brussel (Sept. 1856).

H. J. Koenen, De geschiedenis der nijverheid in Nederland. 1856.

J. Heemskerk Az., De eigendom van voortbrengselen van den geest. 1856.

P. P. Roorda van Eijsinga, Kolonisatie door Nederlanders in Ned. Indië enz. 1856.

E. van Voorthuijsen, De duurte der levensmiddelen. 1856.

J. T. Buijs, De circulatiebanken enz. 1856.

J. A. Molster, De neutraliteit enz. 1856.

E. H. von Baumhauer, De Nederlandsche nijverheid enz. 1856.

J. T. Buijs, De Nederlandsche staatsschuld sedert 1814. 1857.

E. van Voorthuijsen, Werkverschaffing. 1857.

H. A. Wijnne, Iets over de scheepvaart en afwateringskanalen in de provincie Groningen. 1857.

Digitized by Google

R. W. J. C. Bake, De doorgraving der landengte van Suez enz. 1857.
H. J. Koenen, De vroegere en latere Nederlandsche handelspolitiek. 1857.
J. P. Amersfoordt, Het Haarlemmermeer enz. 1857.

Académie royale des sciences, des lettres et des beaux arts de Belgique:
*Bulletins. Brux. 1856 no. 2, 1857 no. 1—3 (v. d. acad.).
*Annuaire. Brux. 1858. (v. d. acad.).
*Mémoires couronnés. Brux. Tom. VII. 1858. (v. d. acad.).
Société industrielle de Mulhouse:
*Bulletin. Mulh. No. 141—144, 146, 147. Mulh. 1858—1859 (v. d. soc.).
Société impériale des sciences naturelles de Cherbourg:
Mémoires. Vol. IV. Cherb. 1856. (v. d. soc.).
Académie des sciences:
Comptes rendus. Tom. XLV no. 21—26; XLVI. Paris. 1857, 1858.
Société Asiatique:
*Journal Asiatique. 5me série. Tom. X, XI. Paris. 1857, 1858. (v. d. Soc.).
Société impériale des naturalistes de Moscou:
*Bulletin. 1857 no. 3, 4; 1858 no. 1. Mosc. (v. d. soc.).
Académie impériale des sciences de Saint-Pétersbourg:
Classe physico-mathématique:
*Bulletin. Tom. XVI. St. Pétersb. 1858. (v. d. acad.)
Classe historico-philologique:
*Bulletin. Tom. XIV. St. Pétersb. 1857. (v. d. acad.).
Académie impériale des sciences, arts et belles lettres de Dyon:
*Mémoires. Dyon. Ann. 1805, 1810, 1821, 1825—1856, (v. d. acad.).
Société médicale Allemande de Paris:
*Recueil de traveaux. Ann. I. Paris. 1856, (v. d. soc.).
Société de physique et d'histoire naturelle de Génève:

Digitized by Google

*Mémoires. Tom. XIV, part. 1, 2. Gén. 1855, 1858 (v. d. soc.).

Société des sciences naturelles de Strasbourg:

*Mémoires. Tom. III—V, 1. Strasb. 1842—1858. (v. d. soc.)

Linnaean society of London:

*Transactions. Vol. XXII, Pt. 2. Lond. 1857. (v. d. soc.).

*List. 1857. (v. d. soc).

*Address of the president. 1857. (v. d. soc.).

*Journal of the proceedings. Lond. (v. d. soc.).

Zoology. No. 4—6. 1857.

Botany. No. 4—6. 1857.

Madras Literary society etc.

*Madras journal of literature and science. New series. No. I—VII. Madras. 1856—1858. (v. d soc.).

Senckenbergische naturforschende Gesellschaft:

*Abhandlungen. Bd. II. 1, 2. Frankf. a/M. 1856, 1858.

Kais. Leopold. Carol. Akademie der Naturforscher:

*Acta nova. Vol. XXVI, P. 1. Bresl. u. Bonn. (v. d. acad.).

Bonplandia. Jhrg. 1857 No. 21—24; Jhrg. 1858. Hannov.

Kön. Preuss. Akademie der Wissenschaften:

*Abhandlungen. Berl. 1857. (v. d. akad.).

*Monatsbericht. 1857. No. 9—12; 1858 No. 1—6. Berl. (v. d. Akad.).

Deutsche morgenländische Gesellschaft:

*Zeitschrift. Bd. XII. No. 1—3; Regist. Bd. I—X. Leipz. 1858. (v. d. Ges.).

*Abhandlungen. Bd. I. No. 3. Leipz. 1858. (v. d. Ges.).

Kön. bayer. Akademie der Wissenschaften:

*Abhandlungen der mathem. physik. classe Bd. V. H. 2, 3; VII. 1; VIII, 1, 2. Münch. 1848—1858. (v. d. Akad.).

*Annalen der Königl. Sternwarte bei München. Bd. I—VI, IX, X. 1848—1858 (v. d. Akad.).

Digitized by Google

*Abhandlungen der historischen Classe. Bd. I—VIII. 2. Münch. 1833—1857. (v. d. Akad.).

*Catalogus codicum manu scriptorum. Tom. VII. Monach. 1858. (v. d. Akad.).

*Fest- und Denkreden etc. (v. d. Akad.).

*Meteorologische Beobachtungen an der kön. Sternwarte bei München. Jahr. 1825—1837. Münch. 1857. (v. d. Akad.).

Zoologisch-botanisch Verein in Wien:

*Verhandlungen. Wien. Bd. V. 1855.

Naturforschende Gesellschaft in Basel:

*Verhandlungen. H. 4. Bas. 1857. (v. d. Ges.).

Gesellschaft für vaterländische Alterthümer in Basel:

*Mittheilungen. No. VII. Bas. 1857. (v. d. Ges.).

Gartenbau-Gesellschaft Flora in Stuttgart:

Illustrirte Gartenzeitung. Bd. I. Stuttg. 1857.

Kön. Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften:

*Abhandlungen. V^ter Folge. Bd. IX. Prag. 1857. (v. d. Ges.).

Instituto historico e geographico do Brazil:

*Revista trimensal. Tom. XX, 1, 2. Rio de Janeiro. 1857. (v. h. inst.).

Det Kong. Danske Videnskabernes Selskab:

*Oversigt over det Forhandlinger. Kjöbh. 1857. (v. d. Selsk.).

*Historisk og philosophisk Afdelung. Andet Binde. H. 2. Kjöbh. 1858. (v. d. selsk.).

Kongl. Vetenskaps- Akademie:

*Handlingar. Stockh. 1856. (v. d. Akad.).

*Ofversigt af Förhandlingar. Stockh. 1857. (v. d. Akad.).

Tijdschriften.

Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek. Dl. XV, no. 7, 8; XVI. Zwolle. 1857, 1858.

De Indische Schoolbode. Batav. 1858, no. 6—12; 1859, no. 1—8.

Digitized by Google

De Indiër, Landmail-editie. 1858, no. 9—24; 1859, no. 1—8; 10—14. Zalt-Bommel.

Tijdschrift voor Ned. Indië. 1858, no. 1, 6—8, 10, 11; 1859, no. 2—6. Z. Bommel.

Algemeene Konst- en Letterbode. 1858, no. 21—33, 36—52; 1859, no. 1—23, 26—29. 's Gravenh.

Tijdschrift: Het regt in Ned. Indië. Jg. VIII, no. 8—12; IX, no. 1—3. Batav. 1858, 1859.

De Gids. 1858. Amst.

West-Indië. Deel II. afl. 4. Haarl. 1858.

Nederl. kruidkundig archief. Dl. IV, st. 3. Leijd. 1858.

De Economist. Jg. 1857, no. 12. 1858. Amst.
Bijblad 1857, no. 12; 1858.

De opwekker. 1858, no. 9—12; 1859, no. 1, 3—10. Batav.
Bijblad no. 9, 10.

De Navorscher. Jg. VIII. Amst. 1858.

Bijblad op het Staatsblad van Ned. Indië. Dl. II, afl. 3, 4; III, 1, 2. Batav. 1858, 1859.

De Oostpost. 1858, no. 52—104;—1859, no. 1—64, 66—72. Soerab.

*Java-bode. 1858, no. 54—104;—1859, no. 1—71. Batav. (v. d. uitg.).

*Bataviaasch handelsblad. 1858, no. 54—104;—1859, no. 1—71. Batav. (v. d. uitg.)

*Id. Landmail-editie. 1859, no. 1—17. Batav. (v. d. uitg.)

*Samarangsch advertentieblad. 1859, no. 30—36. Samar. (v. d. uitg.)

*Warnasarie. 1858 Batav. (v. d. uitg.) (verschijnt niet verder).

Elpis, Algemeen tijdschrift voor Zuid-Afrika. Dl. I. No. 1—4. Kaapst. 1857.

Revue et magasin de zoologie. 1857, no. 10—12. Paris.

Annales des sciences naturelles. 4me Série. Botan. Tom. VIII, IX.—Zoolog. Tom. IX. Paris.

Digitized by Google

Journal des économistes. Vol I—XLI. 1842—1854; Ann. 1857 No. 12; 1858. Paris.

La Belgique horticole. Ann. 1858. La Haye. Liège.

Bibliothèque universelle de Génève. Ann. 1857 No. 9—12. Gén. Par.

Annuaire de l'économie politique. Ann. 1858. Par.

The annals and magazine of natural history. No. 120, 121; Third series, Vol. I, II, Lond. 1858.

The zoologist. No. 184; (1857) 1858. Lond.

*The Journal of the Indian archipelago etc. Singap. New series, Vol. I, no. 2; II, no. 1—4 (1857, 1858.) (v. d. uitg.).

The American journal of science and arts. No. 72. (1857,) Vol. XXV, XXVI. New Haven. 1858.

Edinburgh review. Vol. XLVII, LIII, LXXVI—LXXIX, LXXXVII, LXXXVIII (1825—1848); no. 217—220 (1858.) Edinb.

Westminster review. No. 25—28. Lond. 1858.

Notes and queries. 1858. Lond.

Annales botannices systematicae. Tom. IV. Fase 4—6 (1858). Lyps.

Archiv für Anatomie etc. 1857. H. 6. Berl.

Zeitschrift für wissch. Zoologie. Bd. IX. Leipz. 1858.

Archiv der Naturgeschichte. 1851 H. 2, 3;—1852 H. 2. Berl.

Journal für Ornithologie. Cass. Jhrg. 1857, H. 4—6; Jhrg. VI, (1858).

Malakozoologische Blätter. Bd. IV. Bog. 12—15 (1858). Cass.

Linnaea. Vol. XXVII, H. 6. Berl. Hall. 1857.

Zeitschrift für allgemeine Erdkunde. Bd II. H. 10—12; IV, V, Berl. 1857, 1858.

Geographische Mittheilungen. Gotha. Jhrg. 1857, H. 6—12; Jhrg. 1858.

Botanische Zeitung. Jhrg. 1857, St. 49—52; Jhrg. 1858. Berl.

Magazin der Entomologie. Bd. I—IV (1813—1821). Hall.

Digitized by Google

GESCHIED- EN AARDRIJKSKUNDIG OVERZIGT

VAN

J A V A,

OP HET EINDE DER ACHTTIENDE EEUW,

DOOR

J. HAGEMAN, JCz.

Hebben wij vroeger de besturen en gouvernementen op Java, van 1800 tot 1816 (bataafsch, hollandsch, fransch, engelsch) geschied- en staatkundig beschouwd, thans wenschen wij in vergelijk en tegenhang een overzigt te nemen van de bestaande orde van zaken op het einde van de achttiende eeuw, gedurende de regering der laatste gouverneurs generaal, die hunne kommissien ontvingen van den raad van Zeventienen der O. I. Kompagnie.

Het eiland Java was van oudsher aardrijkskundig verdeeld in het eigenlijk Java en in Soenda (de westerhelft, strekkende aan de noordkust langs den westeroever der Tji-pamali, zuidwaarts over het Kembang-gebergte, naar de Segara-anakan of Kinderbaai, langs den westelijken oever der Tji-tandoewi). Taal, kleeding, zeden, gewoonten, ligchaamsvorm, hebben deze twee gedeelten van elkander als 't ware vervreemd, en deze vervreemding dagteekent van slechts vier of vijf eeuwen opwaarts. Weleer bevatten deze twee landsdeelen twee onderscheidene rijken, tijdens

Digitized by Google

de Hindoeperiode. Soenda vormde het rijk van Padjadjaran of Galoe, gesticht in 't laatst der dertiende eeuw (1). Het eigenlijk Java, het midden en oosterdeel, eerst deels onder 't westelijk rijk, vormde, sinds het laatst der veertiende eeuw, het groote rijk van Modjopait, en besloeg als onmiddelijk gebied de streek, waar, anderhalve eeuw te voren, Djenggolo bestond (2). Gedurende de mohammedaansche periode, sinds het laatst der vijftiende eeuw, bleef die verwijdering bestaan en bestaat die nog tot op heden.

Eigenlijk Java vormde, sinds 1741, een kommandement, en, sinds 1754, het gouvernement van Java's noord-oostkust, bevattende alles wat tot midden en oostelijk Java en de omliggende eilanden behoorde, de strandlanden en de Mataramsche rijken.

Soenda vormde de rijkjes van Cheribon en Bantam en het gebied van Batavia, met de landen thans uitmakende Krawang, de Preanger en Buitenzorg. Cheribon en Bantam stonden onder eigene cijnsbare vorstjes en residenten; Batavia werd door den gouverneur-generaal in rade bestuurd en de ommelanden door een' kommissaris en inlandsche regenten.

Deze twee onderscheiden hoofddeelen waren afgescheiden in bestuur, regering, administratie, verhouding. In eigenlijk Java was de gouverneur en direkteur de eerste persoon, en vertoonde de gouverneur-generaal zich slechts ééns in eene halve eeuw.

't Gouvernement van Java's noord-oostkust.

Het bezit van dit deel berustte bij het Europeesch gouvernement op de volgende gronden:

1. Art. 6 van 't kontrakt tusschen de Kompagnie en den soesoehoenan Tegal Aroem (Mangkoe Rat, alias Mohamad), van 25 februarij 1677.

---

(1) Zie Hageman, Gesch. Java, I, 15, in Ind. Archief, II, 61.

(2) Idem, I, 19, in Ind. Arch. II, 121.

Digitized by Google

2. De akte van afstand bij pandschap, verleend door Hamangkoe Rat, soesoehoenan, aan de Kompagnie, van 22 sjaban 1088 (19 oktober 1677), voor 310,000 rijksdaalders.

3. De akte van afstand, namens den voornoemden soesoehoenan, verleend aan de Kompagnie, door adipati Martapoera, den 15 januarij 1678,—19 doelkaidah 1088.

4. Het kontrakt van soesoehoenan Poeger, Pakoe Boewono I, van 5 oktober 1705, gesloten met de Kompagnie.

5. De akte van denzelfden soesoehoenan, van maart 1709.

6. De gifte van den soesoehoenan Pakoe II Lawean, van 25 februarij 1733,—15 djoemadil achir, 1658 djimakir.

7. Het kontrakt met denzelfden, van 8 november 1733.

8. De afstand van denzelfden, van 11 november 1741.

9. De bevestiging daarvan, op 11 november 1743, art. 6—11.

10. De algeheele afstand van Mataram, den 11 december 1749, door denzelfden vorst, aan de Kompagnie.

Bij 't kontrakt van februarij 1677 stond sulthan Tegal Aroem toe aan de Kompagnie, om op alle punten van het rijk, langs de kust en binnenslands, vestigingen, werven en etablissementen opterigten, en werkvolk in dienst te stellen. Dit kontrakt werd gesloten in 's Komp. logie te Japara, door Cornelis Speelman, namens de Komp., ter eene, en kjai ngabei Wangsadipa, namens den soesoehoenan, ter andere zijde, en geteekend bij ratificatie, door den pangeran dipati Anom, pangeran's Mertasana, Poeger en Singasari, alsmede gezegeld namens den soesoehoenan.

Bij de akte van verband van 19 oktober 1677, droeg de soenan Hamangkoe Rat alle zeehavens van zijn rijk in eigendom over aan de Komp., voor eene schuld van 310,000 rijksdl. of spaansche realen oorlogskosten; echter werd dit eigendom als leen of pand verklaard, bij wijze van hypotheek. Deze akte was namens den soesoehoenan, geteekend door de adipati's Martapoera Mastalaja, Mandaraka, Oerawan, de tommongongs Mangonnonang, Setjadipoera, bopatis van Soerabaja, Japara en Tagal, en

Digitized by Google

rijksgrooten, maar was den soenan voorgelezen en door hem eigenhandig mede onderteekend.

De akte van 15 januarij 1678, verleend door den adipati Martapoera, gouverneur van Japara, Samarang, Grobogan en Djawana, en bevestigd door den soesoehoenan Hamangkoe Rat, hield den afstand in van de stad en onderhoorigheden van Samarang en het zeedorp Kaligawé, om de inkomsten in mindering van de voornoemde kapitale schuld te doen strekken.

Bij het kontrakt van 1705 werden verscheidene bezittingen afgestaan, als: voor oost en midden Java:

art. 4. overdragt van Soemenap en Pamakassan op Madoera;

art. 5. overdragt van Torbaja en Goemoelak in 't Samarangsche; en

bevestiging van de gift van Samarang en Kaligawé.

Dit kontrakt werd geteekend, namens en door den soesoehoenan Pakoe Boewono I Poeger, door den panembahan van Madoera, en de prinsen Mangkoenegara, Poerabaja en Blitar.

Bij de akte van denzelfden vorst, van maart 1709, verleende Pakoe-Boewono I aan de Kompagnie vrije aankap van houtwerken uit de bosschen van Sedajoe, Toeban, Rembang, Djipang, Djawana, Patti, Pekalongan, Pamalang, Tagal en Brebes. Dit stuk, te Kartasoera uitgegeven, was geteekend door den soesoehoenan alleen.

Bij eene akte van 25 februarij 1733, verleende Pakoe Boewono II Lawean, kleinzoon des vorigen, aan den ingebei Soetodjojo, tot onderhoud, het vruchtgebruik van Tengger in Passaroewan, in leen voor het verlorene Malang. Dit leengoed behoorde onder 't gebied van den Passaroewanschen hoofdregent Sasrawinata en van den ooster-strandgouverneur, adipati Tjitrasoema, die, van wege de akte van oktober 1677, voor de zeehavens, der Kompagnie onderhoorig waren. Bij bevelschrift van 10 december 1733 werd Passaroewan evenwel door genoemden soesoehoenan, voor de lasten ten dienste der Kompagnie,

Digitized by Google

eenigzins bevrijd of vermiuderd. Door den soesoehoenan alleen onderteekend.

Bij het kontrakt van 8 november 1733 met denzelfden soesoehoenan werden de vorige kontrakten van 1677 en 1705 bekrachtigd.

Bij akte van 11 november 1741, bevestigd en hernieuwd den 11 november 1743 en 18 mei 1746, stond dezelfde soesoehoenan aan de Kompagnie af, alle kustlanden, van de rivier Lossari in 't noordwesten en de Tjidonan in 't zuidwesten, tot aan den oosthoek, zijnde de geheele noordkust, oostkust en zuidkust, tot aan de grens van Kediri.

Bij akte van 11 december 1749 stond dezelfde soesoehoenan, op zijn doodbed, geheel zijn rijk af aan de Kompagnie, en daarmede geheel eigenlijk Java, dat alzoo bij geen enkel deel in conquest is verkregen, behalve de oosthoek bij de inbezitname.

Eigenlijk Java werd verdeeld in twee groote helften, namelijk de noord-oostkust en Mataram.

De noord-oostkust bevatte de volgende landschappen en eilanden, ieder onder een javaansch opperhoofd, bopati (regent, bestuurder of gouverneur) gesteld, of wel verhuurd of verpacht aan chinezen; sinds 1770:

I. Op het eigenlijk Java, van het oosten af, onder regenten:

1. Oost-Blambangan (Banjoewangi.)
2. West-Blambangan, verdeeld in:
   Lamadjang en Banger,
   Djember en Adirogo,
   Pradjekan,
   Sentong,
   Sabrang.
3. Passaroewan.
4. Malang.
5. Bangil.
6. Porrong.
7. Soerabaja.
8. Grissee.
9. Lamongan.
10. Sedajoe.
11. Toeban.
12. Lassem.
13. Rembang.

Digitized by Google

14. Pandjangkoengan.
15. Palo.
16. Djawana.
17. Patti.
18. Tjengkalsewoe.
19. Djapara.
20. Koedoes.
21. Damak.
22. Samarang.
23. Kendal.
24. Kaliwoengoe.
25. Adilangoe.
26. Batang.
27. Pekalongan.
28. Wiradessa.
29. Pamalang.
30. Tagal.
31. Brebes.

II. Verpacht aan chinezen, door de Regering:

Bezoeki, Panaroekan in den oosthoek en Oeloedjami in midden Java.

III. De eilanden om de noordoost:

Bawean, Madoera, bevattende de landschappen Soemenap, Pamakassan en Bangkalan, met de kleinere eilanden om de oost, als Keängean, Solombo, Sapoedi, Talangoe, Rahas, enz.

De zoogenaamde vorstenlanden van Mataram, beslaande al de landen langs de zuidkust van midden Java, van den berg Kawi in 't oosten, tot de Tjidonan in 't westen, waren in leen afgestaan aan twee vorsten, wier landsaandeelen ordeloos door elkander lagen, stuksgewijze onder grootere en geringere hoofden of bestuurders gesteld. Hiervan waren de landschappen Ponorogo, Koetekmanek, Djogorogo, Srengat, Blitar, Kediri, Trengaleh, Patje, Tjaroeban, Ngawi, alle om de oost, en Poerbolinggo, Ngajah, Banjoemas, Remo, Djatinegoro, om de west, gedeelten van Padjang, Mataram, Kadoe, Begaleen, Soekowati, behoorende onder den soesoehoenan van Soerakarta. Onder den sultan van Djokjokarta behoorden Magetan, Madioen, Toeloeng, Ngrowo, Berbek, Goenong-kidoel en stukken van de provincien Mataram, Soekowati, Padjang, Kadoe en Begaleen.

De bevolking van het gouvernement van Java werd geschat als volgt, zonder telling:

Digitized by Google

		Zielen.
1755.	Soerakarta's gebied	512,700
	Djokjokarta's gebied	522,300
	Kompagnies gebied, N. O. kust. . .	414,000
	Madoera.	60,000
	te zamen	1,509,000
1795.	De vorstenlanden zamen.	1,500,000
	De N. O. kust en Madoera. . . .	1,500,000
	te zamen	3,000,000

De N. O. kust, volgens Nederburgh, 1,495,908, zonder de landschappen Oeloedjami, Bezoeki, Panaroekan en 't eiland Bawean. De uitgestrektheid van de noord-oostkust landen werd geschat op ongeveer 26,200 vierkante geographische minuten; de lengte oost en west 250 mijlen; de breedte noord en zuid van een tot vijftig mijlen (uren).

De bovengenoemde 38 landschappen stonden, voor de administratie van het europeesch gouvernement, gezegd de Kompagnie, onder europesche gezaghebbers, over verscheidene gewesten. De gouverneur van Java hield zijne résidentie te Samarang, en bestuurde de regentschappen Samarang, Damak, Kendal en Kaliwoengoe. Te Soerabaja was een gezaghebber over den oosthoek gevestigd, en te Rembang, Djawana, Djapara, Pekalongan en Tagal waren residenten, als europesche faktoors voor de produkten en middelen der onderhoorige landen.

De 31 regentschappen op Java en de drie op Madoera werden bestuurd als provincien, door javaansche ambtenaren (regenten), met titel van ingebei, ronggo, tommongong, adipati, pangeran, panembahan, hen door de regering van Batavia geschonken, naar verdienste, gunst, afkomst. Zij werden beschouwd als stedehouders, die de hen aanvertrouwde landschappen, naar 's lands wijze, alleen door middel hunner onder-

Digitized by Google

hoorige landzaten, bestuurden, volgens de bevelen en voorschriften, hen van wege de europesche regering gegeven. Deze regering werd geacht te zijn getreden in de plaats der vorsten, die evenzoo volgens het leenstelsel hunne landen bestierden, de landen overlieten aan gouverneurs, die slechts zekere opbrengsten als schatting betaalden, en overigens in het ongestoord genot bleven van de inkomsten, die zij uit de hen opgedragen landen trekken konden. Alhoewel hierdoor, als het ware, tot een slag van kleine vorstjes opgewassen, waren zij echter de onderdanige dienaren van den gouverneur en van de regering. Volstrekt gezag aan den eenen kant en volstrekte onderwerping aan de andere zijde was het regeringsbeginsel. Ieder regent was voor zeker kontingent aansprakelijk; de europesche regering bemoeide zich volstrekt niet met de inlandsche zaken, en de omslag der belastingen was overgelaten aan de bescheidenheid der javaansche landshoofden; de regent heerschte over zijn landschap naar welgevallen, volstond met het opbrengen van zijn kontingent, en de landzaat kwam hoegenaamd niet in aanmerking bij den souverein.

Bij overlijden van een regent werd steeds de zoon, broeder of naastbestaande in de opvolging gesteld, en de vervulling der open gevallen plaatsen door vreemden zorgvuldig geweerd. De nieuw aangestelde regenten werden bij akten van verband, en onder den eed als mohamedaan bevestigd. In de akten stond hunne levering als tribuut, cijns of belasting vermeld; hunne eigene inkomsten vermogten zij naar welgevallen te heffen van hunne onderhoorigen.

De belastingen, kontingenten of gedwongen leveringen door de regenten, bedroegen in 1795, over alle landschappen zamen: 5624 kojangs rijst, waarvan 1148 om niet: de rest tegen geringen prijs, als: 4076 à *f* 29,14; 300 à *f* 36; 100 à *f* 48.

De gewone prijs was van 1772—1776: 15, 20 en 22 rdl. (*f* 36, *f* 48 en *f* 53) de kojang van 3375 amst. ponden.

Digitized by Google

Tusschen 1796—1801 van 40—50 rdl. (*f* 96—*f* 108) de kojang.

Voorts 350 pikols katoenen garens, waarvan 311 à *f* 89.10-8 en 39 om niet; 12½ pikols was, waarvan 2 om niet; 2 pikols lange peper à *f* 11.17.10; 88 pikols indigo à *f* 165; 42,250 kannen olie, waarvan 39,500 à *f* 0.3.11½; 3,750 à *f* 0.3; 2000 à *f* 0.6; 800 kannen aardolie à *f* 0.4.15; 9300 stuks balken uit de bosschen, voor geringe prijzen.

f 13152.42 zoogenaamde tjatjahgelden van de regenten.
" 1875.— pachtschat van Bezoeki.
" 10000.— " " Oeloedjami.
" 850.— " " vogelnestjes.

(De kojang op 3500 amst. pond,—de pikol op 125 dito).

De overige produkten, door de bevolking voor hunne regenten geteeld, werden door dezen aan de Kompagnie geleverd, als:

Koffij.	*f* 10.16	de	135	amst. pond	aan boord.
Suiker.	" 6.8.11	"	125	"	"
Zwarte peper. . . .	" 13.17.8	"	125	"	"
Cardamon.	" 50	"	100	"	"
Mosterd.	" 25.15	"	125	"	"
Tamarinde.	" 9.12	"	125	"	"
Koriander.	" 1.10	"	100	"	"
Kassia (kaneel). . .	" 30	"	100	"	"
Zout. . . . van *f* 12—	" 14	"	4350	"	"

De aanplantingen geschiedden onder opzigt der inlandsche hoofden zelven. De rijstbouw was de hoofdzaak. De koffij werd sinds 1736 alleen hier en daar tot eigen konsumtie geplant en gekweekt; daarop werden de boomen alom uitgeroeid. In 1778 werden er slechts opgebragt 160 pikols of 20,000 pond; onder Greeve in 1792 werd het produkt van koffij weder een artikel van uitvoer, echter bepaald tot slechts 40,000 pikols 's jaars, à 4½ rdl. de 135 ponden. In 1791 was het getal koffijboomen reeds weder bij de twee millioen toegenomen. Van 1792 tot 1796 leverde Java op: 10,130 pikols; in 1795 alleen 1716

Digitized by Google

pikols; in 1790 slechts 58 pikols koffij. De indigokultuur en fabrikatie werd ook na 1796 ingevoerd, maar weldra afgeschaft om het bezwarende voor de bevolking. De pepperkultuur werd van lieverlede uitgebreid; de suikerkultuur en fabrikatie ingekrompen, om 't voordeel der Djakartasche planters en molenaars. De oorlog met de engelschen, sinds 1793, bragt zeer veel nadeel toe aan deze produkten en de uitbreiding der kultures door de afbreuk van den handel.

(Bronnen: Nederburgh, O. I. B. 1802. 158, 170, 228.
Van Overstraten, Memorie. 174, 175, v. v.
Greeve, Memorie.
Daendels, O. I. B. I, 3.
Van den Bosch, O. I. B. I, 66.
Arij Huijsers, O. I. E.
Verh. Bat. Gen. I, 179.
Mondelinge mededeelingen van ouden van dagen).

Gouverneurs, Direkteurs en Kommandeurs van Java's noord-oostkust.

1. Elso Sterrenberg, kommandeur, sinds augustus 1744.
   ontslagen . . . . . 24 maart 1747.
   Bevorens was Hugo Verijssel als kommissaris en plenipotentiaris over de Javasche zaken gesteld geweest.
2. Johan Andries von Hohendorff, gezegd van Hogendorp, kommandeur sinds . . . . . 1747.
   gouverneur en direkteur sinds . . . . . 1754.
3. Nicolaas Hartingh, gouverneur en direkteur, sinds 1754.
4. Johannes Robbert van der Burgh, tot . . . 1779.
5. Johannes Siburg, tot . . . . . 1787.
6. Jan Greeve, tot . . . . . 1 september 1791.
7. Pieter Gerardus van Overstraten, tot 2 november 1796.
8. Johan Frederik van Rheede tot de Parkeler, tot 1801.
9. Nicolaus Engelhard, de laatste. . . tot maart 1808.

Digitized by Google

Java's oosthoek.

Dit gedeelte van Java, thans uitmakende de provincien Banjoewangi, Bezoeki, Probolinggo, Passaroewan en geheel Soerabaja met Madoera, kwam het eerst in 't naambezit van het europeesch bewind den 11den november 1741; vervolgens in 't meer dadelijk bezit door een ander kontrakt met den soesoehoenan van Mataram, Pakoe Boewono II, Lawean, den 11den november 1743 gesloten te Kartasoera. Het eiland Madoera en Banjoewangi werden nader met de wapenen veroverd en in bezit genomen.

Het eiland Madoera werd bij art. 6, en de oosthoek bij art. 10 van 't traktaat van 1743 afgestaan. Voor zoo veel 't gebied op Java betreft, luidde die cessie als volgt, zullende wij nader op Madoera terugkomen:

„In erkentenis van deèze genereuse restitutie (de veroverde „Mataramsche landen), en herstelling van den Soesoehoenang „in het Javasche Rijk, verklaart den Soesoehoenang bij deesen „aan de Comp. te cedeeren, en met hetzelfde regt van opperheer„schappij, dat hij tot hiertoe op die landen heeft gehad, vol„komen overtegeven en aftestaan:

„Eerstelijk, den Oosthoek van dit eijlant Java, in dier voe„gen als offer een lienje getrocken was, van Pasourouang dan „wel eenige nabij gelegene plaats of rievier, zuijd- en noord„waarts op tot aan den oever der zee, tot eene limiet scheij„dinge voor het land van den Soesoehoenang, en dat alsoo „alles wat beoosten die lienie legt, zal zijn en blijven aan de „E. Comp., en wat bewesten legt aan den Soesoehoenang even „en in diervoegen als de rivier Losarij aan de westkant de „scheijding maakt tusschen Zijn Hoogheijds landt en dat van „de Comp., welken Oosthoek van Java de Compagnie voortaan „zal besitten met hetzelfde regt van Souvereijniteijt dat den „Soesoehoenang daarover heeft gecompeteert, en zal de voorm. „plaats alwaar de liemietscheijding zal beginnen ten keuze van

Digitized by Google

„de E. Comp. gelaaten, gelijk ook de verdere liemieten ten „haaren genoegen en zoo ras de gelegenheijd zulk zal toelaa- „ten gereguleerd worden."

Omtrent Soerabaja zullen wij nader de cessie beschouwen.

De streken, onder het voorbedoeld artikel begrepen, besloegen de voormalige rijkjes van Blambangan en Passaroewan. In 1792 bestond dit gewest uit de landschappen Banjoewangi of oost-Blambangan en west-Blambangan, onder verdeeld in Lamadjang, Poeger, Djember, Adirogo, Pradjekan, Panaroekan, Bezoeki, Sentong, Sabrang, Banger (Probolinggo); voorts Passaroewan, Malang, Bangil, Porrong, alle onder hoofden, die aan de Kompagnie schatting, kontingent, of cijns-belasting betaalden.

Het tweede groote gewest dat onder den oosthoek behoorde, was Soerabaja en onderhoorigheden. De afstand bij voormeld artikel 10 van 1743 luidde:

„Ten derden, werd in selver voegen met alle vrijheeden, heer- „lijkheeden en voorregten van de Souvereijniteijt, in vollen „eijgendom afgestaan en overgegeeven, Sourabaija met dies „onderhoorige regentschappen of districkten, in dier voegen „als deselven onder den Soesoehoenang tot hiertoe hebben ge- „sorteerd, en dus ook na de selfde liemieten dewelke het dis- „trickt dier regenten tot hiertoe heeft gehad, dewelke zoo er „eenig geschil over ontstaan mogte, nader door ervarene „inlandsche hoofden zullen werden aangeweesen, en bepaald, „beijden ten zeekeren getallen aan de zijden van de contracktan- „ten te benoemen, dewelke verklaren zich nopens dat poinckt „ook met derselver uijtspraake te vreeden te zullen houden."

Onder dit deel behoorden in 1792, even als eene halve eeuw vroeger en later, de landschappen Soerabaja, in twee onderdeelen gescheiden, Grissee, en Lamongan en Sedajoe. Het laatst genoemd gewest werd bij art. 7 van 't kontrakt van 1743 aangewezen als een regentschap, steeds bestemd voor den oudsten zoon des prinsen van Madoera.

Digitized by Google

De geheele oosthoek als voren omschreven, stond onder het gezag van een gouverneur, europeaan, met titel van „gezaghebber," wiens verblijfplaats de stad Soerabaja was. Onder hem stonden al de regenten of inlandsche gouverneurs. De gezaghebber was, na den gouverneur van Java, de eerste persoon, en had *f* 80—100 's maands traktement of gagie. De eerste gezaghebber was de koopman Keijzer, in 1742, de laatste was Pieter Arnold Goldbach, in 1811, als landdrost. Op 1 januarij 1795 werd het gezaghebberschap bekleed door den bekenden Dirk van Hogendorp; en in 1798 door Frederik Jacob Rothenbuhler, tot 1808. Dirk van Hogendorp werd op den 1sten januarij 1798 gevangen genomen op den huize Simpang bij Soerabaja en vervolgens den 17sten februarij geëskorteerd naar Samarang, als beschuldigd van nooit bewezene feiten, knevelarij, enz.

Te Grissee was een resident, en Passaroewan zoowel als Banjoewangi waren militaire kommandementen.

Het aantal europesche beambten in den oosthoek bedroeg zeven burgerlijke en dertien militaire.

In 1746 was de projektie, 17 personen van de penne, 13 ambachtslieden, 7 kerkelijke, 496 militairen, 64 zeevarende, 40 artilleristen, zamen 637 europezen, en 150 inlanders bovendien, of 787 loontrekkende dienaren, hierbij ook Madoera gerekend. Bij de zeven genoemde burgerlijke bedienden of beambten behoorde een predikant te Soerabaja, sinds 1788 Jan Addens. De dertien militaire beambten of officieren lagen te Soerabaja, Passaroewan en Banjoewangi, en hadden onder hunne bevelen ongeveer 300 minderen.

Op den 31sten augustus 1791 was de sterkte van 's Komp. krijgsmagt in den oosthoek van Java:

verblijfplaatsen.	officieren.	manschappen.
Stad Soerabaja	5	201
Te Grissee	„	20
„ Banjoewangi	2	56
Transportere	7	277

Digitized by Google

Per transport	7	277
Te Lamadjang	"	18
" Kaliboentoe	"	5
" Passaroewan	2	35
" Malang	"	16
" Panaroekan	"	13
te zamen	9	364

De versterkingen en vestingen van militairen aard waren op dat tijdstip als volgt:

Te Soerabaja, het fort Belvedère, hetwelk stond ter plaatse waar vroeger „de Pagger" en later de Timmerwerf stond; het werd door Daendels geslecht. De stad was overigens omwald tot 1808. In 1742 werd Soerabaja eene „vesting" genaamd.

Te Banjoewangi was een vijfhoekig fortje, een sterreschans, Utrecht genaamd, gepalissadeerd, sinds 1770.

Te Panaroekan een gepalisadeerd postje, doorknaagd van de witte mieren. Te Malang en Lamadjang bevonden zich eveneens gepalissadeerde barakken.

Te Passaroewan een steenen fortje aan de rivier, sinds 1754; zeer bouwvallig en gescheurd, lek en vochtig. Het werd in 1845 afgebroken, had vier halve steenen bastions, en heette Phoenix.

Te Grissee een steenen logie of walmuur digt aan zee, thans nog als pakhuis gebezigd.

Zooals wij bereids hebben opgemerkt, werd de oosthoek, Blambangan, na den afstand, nog nader met de wapenen veroverd en in bezit genomen, en zulks eerst omstreeks 1767. Dat deel van Java was onder heerschappij of suprematie van Balische vorsten van Mangoewi, namelijk het tegenwoordig Banjoewangi; Poeger zoude onder Mataram hebben gestaan; Malang was onder 't gebied van eenen kleinzoon van den befaamden Soeropati alias Wiro Negoro, die te vergeefs door de gouverneurs Van Hogendorp en Hartingh tot onderwerping was uitgenoodigd en als onafhanke-

Digitized by Google

lijk heer leefde en regeerde. De Kompagnie, moede van 't oorlogvoeren na 1757, liet aanvankelijk de in de streken van Blambangan en Malang heerschende opperhoofden in 't ongestoord bezit hunner landen, zoo lang zij in vrede en rust leefden; maar toen in 1763 de kleinzoon van Soeropati, Melojo Koesoemo, het bestuur over Malang verkreeg, begon hij, met den ngabehi van Tengger, Soetodjojo, naar de kustlanden te stroopen.

De toenmalige kommandant van Passaroewan, C. L. Trappannegro, trok tegen die stroopende benden op, en verdreef bij Porrong, op den bergrug van den Tengger, het opperhoofd Soetodjojo, die naar Lamadjang, om de zuidoost, vlugtte. Daarmede waren het distrikt Tengger, Wangkal en Porrong gezuiverd.

Toen de regent van Malang, Melojo Koesoemo, in 1766 geen gehoor wilde geven aan minnelijke uitnoodigingen van den gouverneur Hartingh, trokken de troepen der Kompagnie eveneens naar Malang op, over 't gebergte. Op den 12den september 1767 kwam het bij Woudoroko tot een treffen tusschen de Kompagnie's troepen, ondersteund door de regenten van Passaroewan en Soerabaja met hunne benden, tegen de benden van Melojo Koesoemo, die, na twee dagen strijdens, op de vlugt toog, en nabij het zuiderstrand aan zijne wonden overleed. Hiermede was ook Malang vermeesterd. Dit gewest werd nu gesteld onder twee opperhoofden van wege de Komp., een voor Malang en een voor Ngantang, het noordwesterdeel. Deze werden evenwel in 1777 uit hunne bedieningen ontzet en geheel het gewest overgegeven aan éénen regent, die eveneens, wegens verregaande verwaarloozing van 't land, in 1794 ontzet werd. Daarop werd het vruchtbaar en heerlijk gewest Malang, den 19den november 1794, door de Hooge Regering van Batavia *om niet* afgestaan aan den regent van Bangil, Soero-adi-negoro, voor zes jaren tijds. Zoo weinig waarde hechtte men aan dit gewest, nu zoo rijk en produktief.

De inbezitname van Blambangan, nu Banjoewangi en geheel Bezoeki, volgde nu op gelijke wijze. Aldaar heerschte de pangeran

Digitized by Google

Pati als vasal of satraap van den Dewa Agong van Klongkong op het tegenoverliggend Bali. In 1763 bood deze pangeran aan, tijdens den oosthoeks gezaghebber Breton, zich als vorstje onder de Komp. te stellen; dit aanbod werd echter niet aangenomen, om onbekende redenen. Andere berigten geven aan, dat pangeran Pati te worstelen had met mededingers, waaronder zekere Goesti Moera, ook genaamd pangeran Willis, en dat pangeran Pati de hulp der Komp. inriep. Daar dit niet gelukte, meende hij de hulp der engelschen te moeten inroepen, in 1767. Deze waren op dat tijdstip bezig met vestigingen in den Archipel te zoeken. Het voornemen tot nederzetting door de engelschen scheen eene genoegzaam krachtige aansporing bij de Bataviasche Regering. Van uit Passaroean, waar de majoor A. van Rijk kommandant was, werden een aantal krijgslieden, onder den kapitein Blanke, over zee en over land naar Banjoewangi gezonden. Eenige nedergezette engelschen verlieten daarop het land, dat voor en van wege de hollanders, zonder veel moeite, werd in bezit genomen. De pangeran Willis werd door de Komp. verbannen en overleed op Bali. Op deze wijze werd Banjoewangi veroverd. De Komp. soldaten vatten post te Banjoe-alit, bezuiden de negorij Banjoewangi, en aan zee gelegen.

Vervolgens werden de zuidelijke streken, tusschen Malang en Banjoewangi, in bezit genomen. Deze stonden, volgens de overlevering, onder pangeran Ario Wiro-di-ningrat voor Mataram, die echter in oorlog met den vorst van Blambangan sneuvelde, omstreeks 1757, waardoor het land onder Blambangan kwam en bestuurd werd door de bekels van Poeger, Djember, Sentong en Pradjekan, die gestadig onder elkander oorlog voerden.

De Komp. trad eerst met de bekels in onderhandeling, doch te vergeefs. In 1770 trok de kommandant van Passaroean, Gondelak, met de regenten van Bangil, Passaroean en Banger, over 't gebergte zuidwaarts, en bragt Lamadjang en Poeger onder de Komp., zonder veel tegenstand. De overlevering zegt,

Digitized by Google

dat Lamadjang, alwaar mas Poerbokoro heerschte, veroverd werd door vier soldaten, den serjant Visser en een tamboer, gezeten op een buffelkar. De tamboer sloeg duchtig den stormmarsch, en de landverdedigers lieten den overwinnaars het land. De afstammelingen dezer conquistadores bevolken nog den oosthoek. Hunne stammoeders zijn Blambangansche prinsessen geweest.

In 1770 werd alsnu een schans gebouwd te Poeger, en in 1771 een dito op het, aan de zuidkust, tegen over Poeger liggend eiland Noesa Baron. Het veroverde land werd verdeeld in de landschappen Banjoewangi, Lamadjang, Bezoeki, Panaroekan en Probolinggo (Banger), ieder onder een regent. Het waren toen volkrijke gewesten, vooral de zuid- en oostkust, die echter veel te lijden hadden van zeeroovers, wier schuilnest Noesa Baron was, een steil en klippig eilandje zonder water.

De vestiging van Banjoe-alit in Blambangan duurde niet lang, en om de ongezondheid van het oord werd de verblijfplaats voor de militairen overgebragt naar Pampang, in de baai van dien naam, op den zuidoosthoek van Java, in 1770. Doch kort daarop, in 1771, werd de bevolking misnoegd op de europeanen, viel het schansje aan, op aanstoken, zoo men wil, van den vorst van Mangoewi, en vermoordde de bezetting van 60 man. De soldaten werden in rijstblokken dood gestampt en op andere wijzen gemarteld. De aanleidende redenen zijn niet duidelijk bekend, maar genoegzaam te gissen. Men noemt een inval van Mangoewi als de oorzaak, als oude pretentie op 't land van Blambangan makende. De Bataviasche Regering verklaarde hierop alle inwoners van Blambangan tot slaven en zond er troepen heen, die in zes jaren tijd, in een kleinen oorlog, het land ontvolkten. Men rekent de bevolking van dat gewest, nu Banjoewangi, in 1770 op ongeveer 100,000 zielen; anderen zeggen, dat dit het vermoedelijk cijfer was in 1750. Weder anderen geven op, ongeveer 80,000. Dit cijfer daalde tot 5 of 8000. Een lage wraak hielp mede tot die ontvolking. In 1777

Digitized by Google

werd de kleine landsoorlog gestild, bij schikking, en de hoofden van den opstand werden in genade aangenomen bij den toenmaligen kommandant en resident te Oeloepampang, sinds 1770, Hendrik Schophofft. Een honderdtal opperhoofden gaven zich aan hem over; hij deed die, onder allerlei voorwendsels, naar boord der aanwezige vaartuigen brengen, alwaar allen werden onthoofd. Dusdanig hield men 't gegeven woord en achtte men een ontwapenden en overwonnen vijand. Eene algeheele ontvolking was 't gevolg. De kustbewoners vloden naar Bali, of werden zeeroovers. De oorden in 't zuiden liggen nog onbebouwd, onbewoond, met de kenteekenen en overblijfselen van bloei en welvaart in ruïnen en schrale overblijfselen. Men schrijft de ontvolking aan ongezondheid toe, maar een bezoek in die oorden, en de getuigenissen of overleveringen bij ouden van dagen doen de waarheid boven de verbloeming uitkomen.

Na de herstelling des rust sloeg de Komp. (het korps militairen dat op nieuw was aangekomen) zich neder te Banjoewangi, aan de staat Bali, alwaar de schans Utrecht gebouwd werd.

Op de Goenong Ikan, aan den ingang der Pampangbaai, werd een vlaggepost gesteld. Een aanwezige phallus bewijst het bestaan alhier van de Brama-leer, in betere tijden. Maar de uitgewekene Blambangers, die de kust met zeeschuimers booten bedekten en aanvielen, verontrustten de Komp. posten zeer.

De schansen te Poeger en op Noesa-Baron leden veel aanstoot; de kleine eilandjes Baron, Mistaka, Sempoe en meer westelijke tot Noesa-Kambangan toe, werden schuilnesten. De post op Noesa-Baron, bestaande uit nog vier europeanen, werd door eenige roovers aangevallen en geplunderd. Deze roovers waren Mandharezen, die, op aanstoken der Balische vorsten, en met den bekel van Noesa, Siendoe Bromo, zamen handelden. De vier soldaten wisten evenwel uit handen der zeeroovers en naar Poeger te ontkomen. De roovers verwoesten het fortje, en dempten de waterput, de eenige op het eilandje, en die zeer diep was.

Digitized by Google

Het fortje te Poeger leed nu den meesten aanstoot, doch werd weldra door de zee verzwolgen. De geheele kust werd ontvolkt door de zeerooverijen. Om die zooveel mogelijk te keer te gaan, deed de majoor Van Rijk, kommandant van Passaroean, in 1790, de geheele kust ontvolken en zoodanig verwoesten, dat er nu nog naauwelijks een menschelijk spoor te vinden is, bij het zeilen langs deze kust, alwaar nog alleen Poeger en eenige geringe gehuchten voorkomen, in een land dat vroeger zoo welvarend en bevolkt was en waar honderdduizend huisgezinnen een voldoend bestaan vinden kunnen. Domis zegt: in 1790; zoo ook zegt Greeve; de overlevering noemt 1777; doch hier worden twee togten bedoeld, hetgeen zeer aannemelijk is.

(Overlevering in loco. Mondelinge berigten.

Vergelijk Domis, Passaroewan, 104—116; dit Tijds. VI, bl. 470; Raffles, op Banjoewangi; Tijdschrift Ned. I. I, I, 205, III, II, 94.)

Van deze veroverde landen verhuurde de Komp. het land Panaroekan en Bezoeki, 23 palen breed, aan den chinees Han Boey Ko, voor 1875 rijksdaalders en 10 kojangs rijst 's jaars. Deze pachter beheerde het land zeer voordeelig. Zijn zoon Han Tjam-pit verkreeg het land in pacht voor zijn leven, betaalde in 1792 voor Bezoeki 1250 en voor Panaroekan 625 rdls., doch nader, den 22sten augustus 1794, 6088 dollars (*f* 15,524; bij Daendels 9000 rijkdl.) en 35,000 pond of 10 kojangs rijst 'sjaars. Als zoodanig bezat hij dit gewest tot 1810, als wanneer hij het kocht; in 1813 werd het hem weder door het gouvernement afgekocht. (Van zijne zonen vernomen.)

Probolinggo werd verhuurd voor 2000 dollars en 70⅔ kojangs (247,625 pond) rijst, benevens 140 dollars pacht voor de vogelnesten.

In 1792 leverden deze gewesten, uitmakende den oosthoek van Java, aan de Komp. op het volgende:

1. Oost-Blambangan, Banjoewangi, de hoofdpost en Kaliboen-

Digitized by Google

toe, de bijpost. Volgens de bepaling van 1784 leverde dit gewest (de regent, tommongong Wiro-goeno) 40 kojangs rijst voor niet, en zooveel indigo als de produktie was, à 83⅓ rdl. per pikol voor den regent, en 16⅔ rdl. bovendien voor de produkteurs. Na 1792 verviel dit laatste, omdat een soldaat van de bezetting met de indigo aanmaak belast was. Voorts meende men paarlreven en tripang aldaar te zullen aantreffen. De vogelnestholen waren verpacht aan een chinees voor 850 sp. daalders 'sjaars, waarvan 250 door den regent werden genoten. De zeeroovers ledigden dikwerf de holen. De zeetollen waren te Banjoewangi verpacht voor 300 sp. dl. in 't jaar, aan een chinees. Het gewest was een militair kommandement. De kommandant aldaar, luitenant Clement de Harris of Harritz, was een zeer navorschend man (1790.) Hij had *f* 50 traktement 's maands. Sinds 1800 lag hier de vaandrig Johan Cezar van Wikkerman, blijkens 't naamregister.

2. West-Blambangan. Dit gewest bestond uit de distrikten Pradjekan, Sentong, Djember (of Adirogo) en Sabrang, ieder onder een eigen opperhoofd, en, sedert 1779 of 1784, een enkele, tommongong Prawiro-di-ningrat, zoon van den Passaroewanschen regent. Deze hield zijn verblijf aan het zuiderstand te Klettak, bij de uitwatering der rivier Getem, nabij Poeger. Aldaar lag ook een militaire post van 2 korporaals en 8 soldaten, gedetacheerd uit Lamadjang. Het kontingent voor dit gewest was, sedert het jaar 1784: voor Pradjekan 2 pikols lange peper en 2 pikols was, om niet. Voor Sentong ½ pikol was, om niet. Voor Djember 1 pikol was, om niet. Voor Sabrang 1 pikol was, om niet, en een pikol katoenen garen, tegen betaling. Men achtte deze landstreek te sober en te onvruchtbaar om meer op te brengen.

3. Lamadjang, westwaarts aan Malang, oostwaarts aan 't vorig gewest stootende, en zuidwaarts tot aan de zee. Ten noorden was Banger, nu Probolinggo. Aldaar was eene militaire post, die als onderhoorige posten had, Poeger, Klattak, Noesa-Baron

Digitized by Google

en Sempoe, en onder den kommandant van Passaroewan stond. In 1792 waren Poeger, Noesa Baron en Sempoe reeds verlaten, en alle kentertijden werden deze kusten bezocht door eenige europesche soldaten, om te onderzoeken, of zich weder zeeroovers ergens nederzetten. Deze militairen voeren alsdan langs de kust, maar ontmoetten dikwerf roovers, zoo als nog eens, in 1784, twee groote vaartuigen dit kommando opspoorders verdreven. De roovers bezochten ook hier de nesten op de eilanden en klippen en bragten den buit naar Bali-Badong, en, daar zij te sterk werden, moeide men hen minder, en zetten zij zich gerust neder te Wedi-alit en te Radjek-wissi. In 1790 werd er evenwel daarheen eene expeditie uitgerust, onder den kommandant Rijk, en eene hulpbende, onder den mandarees Boeton, die met tien vaartuigen aannam, de roovers te verdrijven, en inderdaad 51 in handen kreeg, waarvan de nog levendig blijvenden naar Batavia werden opgezonden. De kapitein Boeton zette zich met zijne mandarezen te Wedi-alit neder, volgens een kontrakt van 19 januarij 1790, waarbij hem het opzigt der vogelnestholen en klippen gegeven werd. Hij wist in een jaar tijds 252 ponden vogelnestjes te leveren, waarover de Bataviasche regering zoo voldaan was, dat zij hem een derde der waarde schonk, en hem uitnoodigde, nog meer mandarezen over te halen, herwaarts zich neder te komen zetten. Een misverstand maakte hieraan spoedig een einde. De kapitein Boeton in verdenking gekomen zijnde dat hij slook, werd opgeëischt naar Passaroewan; de alferes Pfaff werd tot dat einde uitgezonden met een order om den „kapala Mandar" (het opperhoofd der mandarezen) op te brengen. Pfaff las hierin „kapala Mandhar" (het hoofd van den persoon), weshalve hij kapitein Boeton 't hoofd afsloeg en dit naar Passaroewan zond, in stede van den levenden man.

4. Bezoeki en Panaroekan, waar in 1773 de ngabehi Soero Pernollo eerste regent werd; twee distrikten; beide verhuurd zoo als boven reeds aangeduid. Te Panaroekan lag een post van eenige

Digitized by Google

militairen, om de noordzijde van west-Blambangan te dekken.

5. Banger, nu Probolinggo, stond onder den regent van Lamadjang, die voor dit gewest als kontingent moest opbrengen: 8 kojangs rijst en 8 pikols was, om niet, alsmede 2 pikols katoenen garen, tegen betaling. Deze belasting of cijns werd enkel na 1784 voor 't eerst voldaan; vroeger contribueerden de hoofden volstrekt niets, uit aanmerking der Oost-Javasche ontlusten.

6. Passaroewan, gezegd Pesoeroehan, onder den regent adipati Niti-di-ningrat, leverde 60 kojangs rijst, om niet.

7. Porrong, onder den regent van Passaroean, bragt op: 10 kojangs rijst, om niet, 3 pikols garen, tegen betaling, en 91¼ rijksd. voor kalanges en tjatjageld. Dit streekje, aan de noordzijde van het Tenggergebergte gelegen, werd in 1771 onder Passaroean gebragt. Te Passaroean lag de titulaire majoor Adriaan van Rijk als bevelhebber; deze heeft zich zekeren naam gemaakt in de dertig jaren van zijn verblijf in deze streek; eerst door de inbezitname van Blambangan in 1767, daarna door het verdrijven der roovers in 1790, en eindelijk door den optogt naar Soerakarta in 1790, waar hij bij Salatiga het Komp. leger van 12000 man kommandeerde. In 1791 werd de luitenant Johannes Coert kommandant. Van Rijk had *f* 80, en Coert *f* 50 traktement 's maands. Coert werd in 1801 vervangen door den kapt. Johannes Hesselaar, als kommandant, op *f* 60.

8. Malang en Ngantang werden beschouwd als oude schuilnesten van kwaadgezinden. De regent Kerta-negara, tommongong, leverde jaarlijks als kontingent 3 pikols katoenen garen en 87½ rijksdl. tjatjagelden. Vroeger betaalde hij of leverde hij nog 10 kojangs rijst; maar hiervan werd hij ontheven door den soberen staat van dit, nu zoo rijk en welvarend gewest. Zoo als wij reeds vroeger opmerkten werden Malang en Ngantang van 1767 tot 1777 beheerd door twee regenten, ronggo Lawé en raden Soeto-negoro, doch sinds uit hunne bedieningen ontzet, werden zij opgevolgd door éénen regent, tommongong Kerta-negara,

Digitized by Google

die echter deze gewesten zoodanig verwaarloosde, dat ook hij in 1794 werd ontzet, waarna deze oorden onder 't beheer werden gesteld van den regent van Bangil, voor niets. Malang, alwaar weleer Singosari bloeide, en dat later Soepit-oerang en Selogo heette, bekleedt in de geschiedenis eene ruime plaats, van de eerste eeuwen af aan. Het bezit van Ngantang scheen niet onder den afstand van 1741 begrepen te zijn geweest; althans de soesoehoenan verzocht het nog in 1788 terug, schoon te vergeefs.

9. Bangil, alwaar, sedert 1787, regent was de tommongong Soero-adi-widjojo of Soero-adi-negoro, leverde 20 kojangs rijst, om niet, 45 rijksdl. kalangergelden en twee pikols katoenen garen, tegen betaling.

Al de vorenstaande landschappen vormden den eigenlijken Oosthoek, afgestaan bij art. 10 van 't traktaat van 1743, § I. Het gewest Soerabaja en onderhoorigheden, weleer onder beheer van den tweeden grooten strandheer van Mataram, afgestaan bij § III van dat artikel, bevatte de volgende landschappen:

10. Soerabaja, alwaar de zetel van den gezaghebber en van een raad van politie (van algemeen bestuur en defensie) voor den geheelen oosthoek was, stond onder 't inlandsch bestier van twee regenten, waarvan de eerste, van den ouden stam, Kesepoeän, tommongong Tjokro Negoro, een dom en zwak schepsel, gehuwd was met de dochter van den in 1770 overleden panembahan van Madoera. De tweede, tommongong Djojo-di-rono, was een fiksch en kordaat man, gehuwd geweest met de dochter van den regent van Samarang. Het kontingent dezer beide regenten was gesteld op, 's jaars:

1000 kojangs rijst, om niet; 800 kannen aardolie, om niet; 10 pikols katoenen garen, tegen betaling; 141½ rijksdl. kalangergelden. De gezaghebber zelve had voor zich, mede als kontingent, op te brengen 22 pikols katoenen garen, tegen betaling. De Hooge Regering te Batavia verleende, den 13 januarij 1792, kwa-

Digitized by Google

lifikatie tot vermindering van het rijst-kontingent, wanneer er misgewas zou plaats hebben:

11. Grissee, een der oudste steden van Java, hoofdplaats van een minder uitgestrekt gewest, weleer eene levendige handelplaats, maar door de menigte van tolpoorten langs de groote Solo rivier, die bij Grissee in zee loopt, achteruit gegaan in welvaart. Alhier was een resident, Anthony Schwenke (1792), sinds 1794 Pieter Christiaan Willem Mossel, koopman, op *f* 60 's maands, en was het gewest verdeeld onder twee regenten: de tommongongs Ardjo-negoro en Broto-negoro, die als kontingent opbragten: 487½ rijksdl. en 160 kojangs rijst, tegen betaling; eveneens 6 pikols katoenen garen; terwijl de resident ook als kontingent te leveren had, tegen betaling, 25 pikols katoenen garen 's jaars.

Uit de aangrenzende gewesten ontving de Komp., langs de Solo-rivier, een aantal houtwerken.

12. Lamongan, meer binnen 's lands, onder den tommongong Djojo-dirdjo, leverde 's jaars 162.24 rdl. tjatjapenningen, 250 kojangs rijst en 3 pikols katoenen garen, tegen betaling.

13. Sedajoe, onder den tommongong Soero-di-ningrat, broeder van den panembahan van Madoera, was bestemd voor den zoon diens prinsen, volgens 't traktaat van 1743. Het leverde als kontingent 200 kojangs rijst en 6 pikols katoenen garen, tegen betaling, en 325 rdl. voor tjatjapenningen.

Al de opbrengsten, als inkomsten voor den souverein, de Kompagnie, bestonden dus uit de voornoemde dertien landschappen, groot 12733 vierkante palen, bevolkt met ongeveer een millioen zielen (gerekend de helft van het tegenwoordig cijfer), slechts als volgt:

3040 Spaansche daalders (*f* 7752), 3215¼ rijksdaalders (*f* 6173), 1208⅓ kojangs rijst, 12½ pikols was, 2 pikols lange peper, 800 kannen aardolie, benevens de winst op intekoopen rijst, katoenen garens, vogelnestjes, indigo, tegen geringe prijzen. Daarvoor moesten verscheidene ambtenaren, militaire posten en

Digitized by Google

vaartuigen onderhouden worden. De flottille, bestaande uit 18 majang praauwen en 2 pantjalangs, werd wel door de regenten bijeengebragt, maar het onderhoud beliep *f* 13,664 's jaars voor geheel de kust, waarvan ⅔ voor den oosthoek uitmaakt *f* 5466. In 1792 bestond 's Komp. kust scheepsmagt in dezen hoek uit twee pantjalang praauwen, in 1788 gebouwd, een kruispantjalang van 1779, een zeilschuit van dat jaar en een loodsboot van 1789.

DE EILANDEN VAN OOST-JAVA.

Madoera.

Dit eiland, groot 2800 vierkante palen, gelegen benoorden den oosthoek van Java, kwam eerst geheel onder de Kompagnie in 1744, door verovering. Bevorens behoorde het onder Mataram. De gezaghebber van dit eiland was een der voornaamste prinsen en eerste provinciale hofgroote. In 1705 stond Pakoe I, Poeger, het oostelijk gedeelte af, bij het traktaat van 5 october, artikel 4:

„Gelijk mede Syne Hoochheyd by deesen wettelijk afstaat, „en aan 's Comps. bescherming overgeeft de landen van Suma„nap en Pamacassang, geleegen aan 't Oost eijnde van 't eijland „Madura, met alle derselver inwoonderen, in dier voegen gelijk „deselven door den voorigen regent Tommogong Joeda Negara „aan d'Ed-Comp. en den Admiraal Speelman, ten teide van den „Soesoehoenang Tagalwangij, in den oproer van Troenadjaija „opgedraagen syn, en 't welk ook bij de volgende regenten „dier landstreeken erkend en tot nog verbleeven is, en bij de „acte door den Commissaris Michiel Ram, uit naame van den „Gouverneur Generaal ende de Raaden van India, jongst op „den 9 April deses jaars, ten behoeve van den overleeden regent „Raden Aria Sjakranegara g'expidieert, nader is bevestigd."

In 1743 stond Pakoe II, Lawean, het geheele eiland af aan

Digitized by Google

Het eiland Madoera was, op het einde van de XVIIIde eeuw, verdeeld in het oosterdeel (Soemenap), het middendeel (Pamakassan), en het westerdeel (Bangkalan), eigenlijk gezegd Madoera en Mendhoeretna.

Soemenap, gewoonlijk genaamd Sumanap, had en heeft eene uitgestrektheid van 829 vierkante palen, die bevolkt waren met ongeveer negentig duizend zielen, in 350 dorpen wonende. Dit gewest stond onder den pangeran Nata-koesoema (1793), die sinds 1767 aan 't bestier was, sinds 1768 den pangerans-titel en later dien van panembahan erlangde. Hij was gehuwd met drie vrouwen, als:

de eerste, eene dochter van den in 1745 aangestelden regent van Madoera (Bangkalan); dit huwelijk bleef kinderloos.

de tweede, eene dochter van ario Panoelar, een solosche prins, uit de priesterfamilie van soenan Lepèn in 't Groboganschc;

de derde, eene dochter van den hoofdregent van Samarang, Soero-adi-menggolo.

Bij de tweede en derde vrouw had hij zeven kinderen, waarvan de tweede zoon der derde vrouw, de namalige sultan Pakoenata-ningrat, in 1779 geboren was. De regent verzocht, tijdens den gouverneur Nicolaus Engelhard, wegens ouderdom, dat het bestuur mogt worden waargenomen door zijn oudsten zoon, in ongeveer 1772 geboren, genaamd raden aria Soema-di-ningrat, die daarop tot tommongong verheven werd, met den naam Nata-di-ningrat, doch wegens ongeschiktheid, in 1810, ontzet is geworden.

Van Soemenap trok de Komp., bij kontingent, van den regent, 80 kojangs groene katjang, 25 pikols katoenen garen en 17,500 kannen klapperolie, om niet, almede 18 pikols katoenen garen, 30 kojangs groene katjang, 5750 kannen klapperolie, tegen geringe betaling, en 2000 rijksdl. rekognitie van de zoutmakerijen van Pingier-papas. In 1784 werd hem nog opgelegd 10,000 rijksdaalders cijns; doch daarvan werd hij in 1790 ontheven, wegens de bezwaren daartegen ingebragt.

Digitized by Google

De om de zuidoost, oost en noordoost van Soemenap liggende eilanden, werden sinds 1772 ter beheering afgestaan aan den pangeran Nata-koesoema, en zulks in ruil tegen Probolinggo, dat hem als belooning was toegewezen, voor de deelneming aan de in bezit name van Blambangan in 1767. Deze eilanden, ongeveer 25 in getal, te zamen groot 161 vierkante palen, waren bevolkt met ongeveer 25,000 zielen, en bestonden uit Solombo, Kangean, Sapoedi, Sapandjang, Rahas, Gili-ginting, Telangoe, en de omliggende kleinere. Deze bleven onder Soemenap tot 1853, en behoorden vroeger onder Bangkalan. Nimmer heeft de Komp. noch hebben de opvolgende gouvernementen voordeelen genoten van die eilanden, die als het ware ontoegankelijk bleven voor onderzoek. In 1792 meende men die te verpachten of verhuren aan Chinezen. De gouverneur Siberg was hier voor, maar Greeve er tegen.

In 1788 bragt het landschap Sumanap alleen op aan pachten 3120. sp. r. 's jaars, en in 1792 met de eilanden zamen reeds 12180 sp. r. De eilanden zijn ook nimmer verhuurd. Uit de rijke bosschen is zeldzaam hout gekapt, dat nog onbruikbaar verklaard werd, en thans eerst naar waarde zal bekend worden.

De resident te Sumenap van wege de Komp. was Pieter Hendrik Schelkes, onderkoopman, op *f* 40 's maands traktement, sinds 1787. Ter hoofdplaats Maringan werd in 1781, voor rekening van den pangeran, ten behoeve van de Komp., een fortje gebouwd, dat er nog staat, en in 1791 bevolkt was met vijftien soldaten.

Pamakassan, groot 166 vierkante palen, bezet met ongeveer vijftien duizend inwoners, in 150 dorpen wonende, is een strook lands, die het eiland Madoera dwars doorsnijdt, en het oosteren westerdeel scheidt, langs de geheele breedte, van de noordnaar de zuidkust. Het hoorde voor dezen onder Sumenap en werd in 1745 afgescheiden, onder een afzonderlijken regent. In 1791 was dit de tommongong Tjakra-di-ningrat, laatste afstam-

Digitized by Google

meling van het Soemenapsche regentenhuis. Zijne oudste dochter huwde met den soesoehoenan Pakoe Boewono IV, Bagoes, en de tweede dochter met den soloschen prins Mangkoe-boemi.

Het kontingent van zijn klein landje was: 30 kojangs groene katjang, 7500 kannen klapperolie en 12 pikols katoenen garen, om niet, alsmede 2 pikols garen, tegen betaling.

Bangkalan of het eigenlijk Mendoera, was verdeeld in de drie distrikten, Arosbaja, Sampang en Balega, te zamen groot 1682 vierkante palen, bevolkt met zeventigduizend zielen, in 550 dorpen wonende. Dit gewest is voorzeker tot nog toe, 1856, als 't ware onbekend gebleven, wat het binnenland aangaat, voor de aardrijkskunde, zoodat er zelfs geen middelmatige kaart van bestaat, nog vooreerst te leveren is. Alhier was, op 't einde der XVIII^{de} eeuw, regent de panembahan adipati Tjakra-di-ningrat, die door Daendels tot sultan verheven werd, zich in 1811 vijandig jegens de hollanders gedroeg, en den 19^{den} januarij 1815 overleed. Hij was sinds 1779 aan 't bewind, en de kleinzoon van den in 1745 verbannen prins, zijnde ongeveer in 1738 geboren. Hij had bij de Komp. een groot krediet, zoo om zijne voorname afkomst, als om zijne vermeende gehechtheid en getrouwheid. Zijn aanzien was als vorstelijk, en hij werd beschouwd als een vriend van europeanen, zachtzinnig, enz. In 1811 gaf hij 't bewijs van het tegendeel, zoo als elders is aangeduid. Deel VI, bl. 375.

In 1782 was hij geheel onder den invloed van zekeren dweeper, die naar Batavia verbannen werd. Zijn titel was „Hoogheid," die van zijn rijksbestierder „Papati." Hij had bij twee echte vrouwen geene kinderen, maar bij bijwijven twee zoons, waarvan de eene opvolgende tommongong en pangeran Mangkoe-di-ningrat, en pangeran adipati Setja-di-ningrat, opvolger in 1815, en sultan werd en de andere raden aria Prawira-di-ningrat, opvolgende tommongong, adipati, pangeran en panembahan van Pamakassan werd, met den naam van den Mangkoe-di-ningrat. De eerste overleed in 1847 de tweede in 1842.

Digitized by Google

Bangkalan leverde op voor de Komp., in 1795, volgens kontrakt met den regent, aangegaan in 1779, als voorwaarde en verband, 1000 sp. dl. voor de zeetollen onder zijn beheer, 12000 kannen klapperolie en 60 kojangs katjang, om niet, 2000 kannen klapperolie, tegen zes stuivers; voorts 30 pikols katoenen garen en 8 pikols katoen of wol, bij goeden oogst, tegen betaling. De regent had overigens nog verscheidene leden zijner famille te onderhouden, in hunne ballingschap op Ceilon en te Samarang.

Bereids had de gouverneur Nicolaas Hartingh (sinds 1754) voorgesteld om het gewest Madoera te splitsen in drie regentschappen, als van Arosbaja, Balega en Sampang. De volgende gouverneurs waren evenwel hier tegen, uit aanmerking van de voornaamheid van de bestaande regentenfamilie, en de daardoor ontstaan kunnende verdeeldheid.

Te Bangkalan, de hoofdplaats, stond en staat nog een fortje, in 1792 bezet met 29 man onder den luitenant Johannes Coert als kommandant. Toen deze in dat jaar naar Passaroe-verplaatst werd, kwam de kornet Dirk Hartog als bevelhebber aldaar, op *f* 30 's maands. Eerst later werd hier ook een resident geplaatst.

Bawean.

Dit eiland, opvolgend genaamd Lubeck, Lubock, Baviaan, stond onder een inlandsch opperhoofd van eigen stam, in 1746 pangeran, in 1747 tommongong, in 1789 weder pangeran, en opvolgend tommongong Poerbo-negoro getiteld. Reeds sinds 1782 maakte de Komp. met dit hoofd schikkingen ter wering van zeeroof en smokkelhandel, en werd er toen eene bezet ting gelegd, onder den boekhouder Hendrik Fredriks als hoofd, op *f* 30 's maands, sinds 1786, die tevens passen voor den handel afgaf.

Digitized by Google

Volgens kontrakt van 8 oktober 1787 leverde de regent aan de Komp. 's jaars als kontingent: 2500 kannen klapperolie, à 5 stuivers, en 3 pikols katoenen garen, tegen betaling, sinds 3 junij 1790. De katoenkultuur gelukte hier evenwel niet.

De pachten bragten op, in 't jaar, 1300 sp. dl.; de handel was zeer levendig. De bezetting bestond uit 4 europeanen en 21 inlanders, die eene uitgave van 1356. 18 rdl. veroorzaakten.

Het eiland Bawean, groot 108 vierkante palen, bevolkt met ongeveer 20,000 zielen, stond niet onder den gezaghebber over den oosthoek, te Soerabaja, maar onder den gouverneur van Java, te Samarang.

Bali.

Alhoewel niet tot eene onderhoorigheid van Java gerekend, had dit eiland evenwel daartoe betrekking, door zijne ligging nabij de oostkust en door de aloude pretentie op Blambangan, waarvan de vost van Mangoewi bescherm- of leenheer was geweest, tot aan de inbezitname in 1767. De balische landschappen waren wijkplaatsen voor misnoegden of opstandelingen. In 1789 vorderde de Bataviasche Regering de uitlevering van een gedeserteerden regent van Tagal, die met de zuster van den prins van Madoera gehuwd was, en hierdoor ontstond eene eenigzins dreigende houding van Karang-assem en Badong. De bestendige verdeeldheid der vorstjes op Bali verhinderde echter alle werkkracht naar buiten. De kommandant van Banjoewangi was de onderhandelaar in minnelijke zaken. Er bestond echter te veel onverschilligheid voor elkander, de balinezen en de javanen, alsmede de Komp. Nimmer kwam het tusschen de balische vorsten en de Komp. tot overeenkomsten, kontrakten, traktaten, ofschoon die vorsten het soms wel eens lieten verluiden. Doch te Batavia, te Samarang en te Soerabaja, namelijk bij de Hooge Regering, bij den gouverneur of bij den gezaghebber, was daarvan niet voorhanden of bekend, en nimmer heeft de Komp. met deze

Digitized by Google

balische vorsten eenige andere gemeenschap gehouden dan in der minne, zonder hulp te verleenen en zonder immer hulp te ontvangen. Deze minnelijke gemeenschap was in de XVIIIde eeuw afwisselend. In den beginne ondersteunden balische hulpbenden de rebellerende mataramsche prinsen, tot 1723. In 1745 had de prins van Madoera balische hulpbenden in dienst. Zooals wij hiervoren zagen weigerden de vorsten van Karang-assem en Badong de overloopers uitteleveren. De vorst van Mangoewi pretendeerde de oppermagt over Blambangan, knoopte onderhandelingen aan met de engelschen te Benkoelen, die evenwel den afstand van Blambangan van Mangoewi zouden hebben geëischt, waarop de pangeran Pati in 1763 aanbood, aan den oosthoeksgezaghebber, om zijn landschap Blambangan onder des Komp. bescherming te stellen, welk aanbod destijds geweigerd werd. Deze pangeran werd in Mangoewi vermoord. Zijn opvolger, pangeran Willis, noodzaakte de Komp. tot de inbezitname van Blambangan, hetgeen de balische beschermheer te vergeefs wilde beletten, zelfs door een inval in 1771. Later, tijdens den gezaghebber van Hogendorp (1794—1802), had de goesti van Djambrana, tegenover Banjoewangi, het voornemen opgevat, om dit landschap door een inval te vermeesteren, met behulp van een, tot de bezetting te Banjoewangi behoorenden inlandschen kapitein. De goesti van Badong evenwel voorkwam hem en nam hem met zijn geheele gezin gevangen, alzoo Djambrana vermeesterende. Eenige jaren daarna, in 1803 en 4, poogde de goesti van Karang-assem des Komp. hulp uittelokken, om geheel Bali te vermeesteren, biedende hij een deel van 't land aan en zendende hij een gezantschap naar Batavia, onder imam Wazierketoet-roeban. De Bataviasche Regering verwierp den voorslag opvolgende, ook zelfs nadat die vorst zich met geheel zijn rijk als leenman en op den voet als de mataramsche vorsten stellen wilde. Eerst 45 jaren later werd die vorst er toe gedwongen.

De handelsbetrekkingen geschiedden op Bali door middel van

Digitized by Google

uitlanders, makassaren, javanen, chinezen. Jaarlijks werden ongeveer duizend slaven naar Java overgevoerd. Voordeelen trok de Komp. van Bali niet; ook verleende zij nimmer bijstand aan de balische vorsten. Het over en weder zenden van brieven en geschenken was en bleef het eenige verkeer.

Kantoor Rembang.

Dit gewest, met de onderhoorigheden Lassem en Toeban, werd afgestaan aan de Komp. bij § 4 van art. 10 van 't kontrakt van 1743 meermeld; de afstand luidde als volgt:

„Ten vierde, werd in selver voegen (als Soerabaja en de „oosthoek) ook aan de Comp. gecedeert, en afgestaan het ge„heele district van Rembang met de houtbosschen daartoe be„hoorende, item Japara met dies bosschen en alle andere voor„deelen, geregtigheden en inkomsten dier plaatsen, in dier voegen „als deselve bij den Soesoehoenang genooten en gehefft zijn, „en met soo volkomen regt als den Soesoehoenang daarop heeft „gehadt."

De vroegere bezittingen en vestiging waren gegrond op de vorige overeenkomsten:

1e. kontrakt van 25 febr. 1677, art. 6. (sultan Tagal-aroem): „d' E. Comp. zal vrijstaan zoowel in alle de zeehavenen als „voorts binnen 't geheele Lant, zonder onderscheijdt van steeden „en plaatsen, hare Logies naar believen te stabieleeren, daartoe „bequame erven uittekiezen alsmede tot het gebruijk van timmer„werven, 't zij in de bogt van Rembang of elders." enz.

2. Obligatie van 19 october 1677, 22 sjaban 1088 (Hamangkoerat I): „en derhalve booven 't verband van ons geheele „rijk, persoon en goederen, ook in 't particulier en speciaal „verbonden, al onze zeehaavenen langs den oever van 't lant, „van de rivier Carawang in 't westen, tot het uiterste einde „van 't eilant in 't oosten," enz.

Digitized by Google

3. Mandaat van maart 1709 van soenan Pakoe I:

„Wij Soesoehoenang Pacoe boeana Senapatty ingelaga, ab-
„dul-rachman, Sahidin panataägama, van onsen jongeren broeder
„Govert Cnol verstaan hebbende, dat de Rembangsche hout-
„bossen zoo verre reeds uijtgekapt waaren, dat se wel 12 daa-
„gen benoodigden eer de kappers eenige swaare houtwerken aan
„strand met hunne buffels konden afbrengen, en dienthalven van
„gemelten onsen jongeren broeder vriendelijk aangesogt zijnde,
„terwijl de E. Comp. altoos swaare houtwerken benoodigde, en
„sich daaromme veelmaals verleegen vond, dat d. E. Comp.
„mogte authoriseren, hun behoef van swaare houtwerken uit de
„houtbossen van Djipang, Sidaijoe, Toeban, Lassem, Joana
„en Pattij meede te moogen soeken, zoo hebben wij gemeld versoek
„van onzen jongeren broeder, den heer Commissaris Govert Cnol
„niet willen weigeren, authoriseeren en qualificeeren oversulks
„den gemelten onzen jongeren broeder, ofte diegene die in zijne
„plaatse het oppergezagh langs Java van wegen de E. Comp.
„sal komen te voeren, omme hunne benoodigtheden voor den
„dienst van d' E. Comp. uit onse houtbossen van Djipang,
„Sidaijoe, Toeban, Lassem, Joana en Pattij, zoo wel als de
„Rembangse, dus verre uitgekapte bossen te moogen doen
„kappen en afhaalen," enz.

Onder het kantoor Rembang behoorden de volgende regentschappen op het einde der XVIIIde eeuw:

1. Rembang, onder den regent tommongong Soemo-di-poero, die als kontingent te leveren had aan de Komp. 's jaars: 135 rijksdl. aan hoofdgeld en 5 pikols katoenen garen, tegen betaling. Hier, ter hoofdplaatse Rembang, was ook de zetel van den resident, op *f* 40 's maands traktement, maar met *f* 30,000 's jaars voordeelen, zoo als Daendels wil, doch door Engelhard wordt tegengesproken. Als resident was er, sinds 1788, Godofridus van Massau, onderkoopman, die vier pikols garen 's jaars als tribuut optebrengen had. Er stond ook een fortje,

Digitized by Google

thans nog als woning in gebruik, met barakken, pakhuizen, en negentien soldaten bezet. De Komp. scheepstimmerwerf leverde onderscheidene kleine vaartuigen op, wier rekeningen voor den aanbouw een onderwerp van de meeste aandacht voor de Regering waren.

De bosschen, gezegd de blandongs, stonden niet onder het beheer of de magt der regenten, maar onder vier mantri's of boschloerah's, van Trambelang, Waroe, Kesserman en Mondotekko, die door den gouverneur zelven aangesteld waren. Deze moesten 2000 balken 's jaars leveren uit de bosschen van Blora, Lassem en Toeban, daar de Rembangsche houtbosschen dertig jaren lang moesten rusten, ter oorzake van den uitkap. De hoogste prijs voor een balk van 28 à 30 voet lang en 11 à 12 duim dik, bij de levering, was 3 rdl. en 12 stuivers (*f* 6.24).

2. Palo en Pedjangkoengan, twee negorijen, die tot 1790 ieder onder een afzonderlijk opperhoofd stonden, betaalden te zamen aan rekognitie 3 pikols katoenen garen en 84¾ rdl. hoofdgelden. Het verloop van volk en de daardoor ontstane armoede noopten tot inlijving bij Rembang en opheffing van het kontingent.

3. Lassem, onder den regent tommongong Soero-di-poero, leverde als kontingent 6 pikols katoenen garen en 600 balkjes, tegen betaling, benevens alle jaren een pantjalang-vaartuig van 11 à 12 vademen lang, met een hollansch roer, en 192½ rdl. hoofdgelden.

4. Toeban, onder den regent tommongong Poerbo-negoro, leverde 's jaars, tegen betaling, te Rembang, 1000 balken, 60 kojangs rijst en 6 pikols katoenen garen, benevens 325 rdl. hoofdgelden.

De zamentrekking dezer kontingenten leverde alzoo, voor niet, één vaartuigje van cirka 70 voet lang, en 737¼ rdl. (*f* 1415.52), benevens de winst op de balken, rijst, katoenen garens en andere, tegen geringe prijzen aanteschaffen landsprodukten. Dit gewest besloeg te zamen ongeveer 1200 vierkante palen; de bevolking is niet optegeven.

Digitized by Google

Kantoor Djapara.

De afstand van dit gewest vond gelijktijdig plaats met het vorige, bij § 4 van art. 10 van 't kontrakt van 1743, en de daarop gevolgde generale afstand van december 1749. De stipulatien, bij Rembang aangehaald uit oude overeenkomsten, waren ook op Djapara van toepassing. Evenwel hebben de hollanders en engelschen al voor lang hunne handelskantoren in dit gewest gevestigd.

Onder het kantoor Djapara stonden de volgende regentschappen:

1. Djapara, onder de tommongongs Tjitro-somo en Tirtoprodjo. Dit gewest bragt op als kontingent: 120 kojangs rijst, 20 pikols katoenen garen, 20 dito (minstens) indigo, 2000 balken, alles tegen geringe prijzen, benevens 812½ rdl. hoofdgelden.

Ter hoofdplaatse Djapara, gemeenlijk Japara genaamd, had de Komp. van ouds eene sterkte, gelijk ook op het nabij liggend Moerjo gebergte. Deze plaats is een der oudste van Java. Hier werden de kontrakten van 1677 en 1678 geteekend, en werd Hamangkoe Rat I in 1677 tot soesoehoenan verheven door de Komp.

In 1792 was de sterkte van 't krijgsvolk 25 soldaten, in eene bouwvallige logie, gezegd fort, dat door ouderdom en behulp van witte mieren, bijna ineen zakte.

Te Djapara bestond eene water-houtzaagmolen, die aan den aktueelen resident behoorde, die hier, voor eigen rekening, ten dienste der Komp., planken zaagde, uit 2000 balken van 22 à 25 duim, afkomstig uit de kontingenten van Djapara en Koedoes, te ontvangen tegen inkoopsprijs, en de planken af te leveren volgens tarief, te Batavia, ongeveer 40 à 50,000 stuks. Hij had ook nog 12 pikols katoenen garen te leveren, tegen geringe betaling. Deze post bragt *f* 40 à *f* 60 's maands traktement op, behalve de voordeelen. In 1792 werd deze betrekking bekleed door den koopman Dirk van Hogendorp, op *f* 60 's maands.

Digitized by Google

In 1794 werd hij gezaghebber van den oosthoek en opperkoopman, met *f* 80, en werd te Djapara resident, de koopman Abraham Catharinus Senn van Basel, tot 1799, wanneer Johannes Knops hem verving.

2. Koedoes, onder den regent tommongong Soera-di-ningrat, een madureschе prins, die als kontingent opbragt, tegen geringe betaling, 500 balken, 12 pikols katoenen garen en ongeveer 10 pikols indigo, benevens 325 rdl. hoofdgelden.

3. Patti, onder twee regenten, tommongongs Aria Magatsari en Mangkoe-koesoemo. Toen de tweede met de dochter van pangeran Mangkoe-negoro huwde, in 1787, veranderde de eerste zijn naam in Noto-prodjo. Zij moesten als kontingent leveren, tegen geringe betaling, 900 balken, 385 kojangs rijst, 18 pikols indigo, — zelden opgebragt, — en 393.24 rdl. hoofdgelden, alsmede 130 rdl. werkgelden.

4. Glonggong, onder een kalanger- of boschhoofd, ingebei Joedha-patti, die onder Patti sorteerde en als bijdrage voor kontingent te leveren had 15 kojangs rijst, 195 rdl. kalanger of werkgeld, en 50 rdl. voor eenige vroeger onder Japara gestaan hebbende negorijen.

5. Tjengkalsewoe, onder den ingebei pandji Singa-sari; een klein en schraal bevolkt landje, dat aan de Komp. leveren moest, tegen geringe betaling, te Djawana, 75 kojangs rijst, 2 pikols katoenen garen, alsmede $31\frac{1}{4}$ rdl. hoofdgelden.

6. Djawana, onder den regent tommongong Soemo-wi-kromo, leverde op, tegen geringe betaling, 300 balken, 140 kojangs rijst en 4 pikols katoenen garen, te leveren door den regent, met nog $137\frac{1}{2}$ rdl. hoofdgelden, terwijl de resident nog 11 pikols katoenen was garen leverde, en koffij, peper en indigo aankweekte. Alhier resident, vóór 1794, de onderkoopman Martinus Leonardus Gaaswijk, op *f* 40, en na 1794, de koopman Pieter van Campen Aelmans, op *f* 60 's maands, behalven de voordeelen. Te Djawana lagen 27 soldaten in een fortje, dat nog als pakhuis

Digitized by Google

dient. Sinds 1778 was hier ook eene scheepstimmerwerf, van dezelfde grootte als te Rembang. De reede was goed, de rivier breed en diep. Op de timmerwerf was de aanmaak van particuliere vaartuigen grooter dan tien lasten verboden, uit vrees voor gebrek aan hout.

Deze zes landschappen, thans de residentie Japara uitmakende, beslaan ongeveer 1400 vierkante palen. De bevolking, in 't laatst der XVIII^{de} eeuw, is niet bekend. De zamenstelling der inkomsten voor de Komp. bedroeg een cijfer van 2074$\frac{3}{4}$ rdl. of *f* 4149.50 belasting, benevens de winst op de leveringen tegen geringe prijzen.

Hoofdkantoor Samarang.

Het gebied van Samarang werd aan de Komp. afgestaan bij de volgende traktaten:

1. de acte van 15 januarij 1678—19 doelkaidah, 1088—verleend te Japara door den adipati Marta-poera, groot gouverneur van wege den soesoehoenan Hamangkoe Rat I, die, op dat tijdstip te Japara aanwezig, deze afstand bekrachtigde van „het gebied, de regering, de stad en het land van Samarang „met het zeedorp Kaligawee, met alle de landen en dorpen daar„onder gehoorende en sorteerende, om door mijnen broeder „(den admiraal Cornelis Speelman) van wege de E. Comp. voor „den Soesoehoenan Hamangkoe Rat, op de Javaanse wijse ge„regeert te werden, met alle de magt en 't vermogen dat ooit „door mijnen heer (den Soesoehoenan) daartoe gegeven is: sulcks „sal uit krachte deeses onzen broeder den Admiraal ofte de „Comp. aldaar op Samarang onder 't opzigt van een Hollandsch „officier soodaanige Javaanse of andere gouverneur en saban„daars over de gemeente moogen instellen, als sij selven daar„toe gedrongen en daartoe begeeren te verkiesen, sonder dat ik „mij daarin sal vermoogen te bemoeijen; des sal de Comp. of den „Admiraal gehouden zijn en blijven wegens deselve door haaren

Digitized by Google

„officier off regenten getrouwe sorge te draagen dat des Soesoe-„hoenangs inkomsten, tollen en geregtigheden, soo te water als „te lande, behoorlijk ingesameld en ingevordert komen te werden," enz. Deze voorwaardelijke cessie diende ter verrekening van oorlogslasten.

2. Art. 5 van 't kontrakt met Pakoe-boewono I, Poeger, 5 oktober 1705 te Samarang gesloten, met den ordinaris raad van Indie, Herman de Wilde, veldoverste en bevelhebber van 's Komp. krijgsmagt:

„Ook renoveert en bevestigt zijn Hoogheid in 't geheel aan „de Ned. O. I. Comp. het besit, gebied en regeeringe van en „over de stad en landen Samarang en Calgawé, met de dorpen „daaronder sorteerende, volgens de daarvan verleende opdracht „brief, door den groot gouverneur Adipattij Martapoera, uit „naam van den Soesoehoenan Amangkoerat, dato 15 Januarij „A°. 1678 aan d. E. Comp. afgestaan. Ook cedeert en stelt „zijn Hoogheid nog in volle eigendom aan d. E. Comp., de „seeplaatsen Torbaija en Goemoelah en deszelfs ingeseetenen, „met de landen en dorpen als thans onder de gemelde plaat-„sen sijn gehoorende, soo als Samarang, mits dat sijn Hoog-„heid van Samarang den tol 's jaarlijks sal blijven genieten, wa-„rentegen de Comp. cedeert en aan sijn Hoogheid overgeeft, „de volgende dorpen, die onder 't gebied van Samarang volgens „contract behooren."

Deze waren een zeventigtal dorpen, waaronder men opmerkt: Djamboe, Salatiga, Gagatan, Getas, Assinan, die alle op grooten afstand om de zuid van Samarang liggen, en waaruit men kan afleiden, dat de cessie van 1678 dertig palen landwaarts in zich uitstrekte. Deze afstand, als bij art. 5, werd bekrachtigd door Pakoe-boewono II, Langkoenan, bij art. 1, kontrakt van 8 november 1733.

3. § 5 van art. 10 van 't traktaat van 11 november 1743:

„Ten vijfden, verklaart den Soesoehoenang (Pakoe II) ook

Digitized by Google

„te desisteeren van de Sabandhareijen zoo op Samarang zelfs,
„als in dies onderhoorige districkte Caligawé, Torbaija en Goe-
„moelack, waarvan den eerstgem., onaangesien den afstand en
„eygendom van die plaatse, met dies onderhoorige dorpen off
„zeeplaatsen Torbaija en Goemoelack boovengem., ingevolgen de
„oude acte van 15 Januarij 1678 bij het contract van den
„5 October (5) 1705 aan de Comp. overgegeven, tot hiertoe
„onder des Soesoehoenangs inkomsten zijn gerekent, doch waarvan
„zijn Hoogheid verklaart als nu, met alle hetgene verder nog
„aan die afstand (voortijds gedaan,) in eenige maniere deficeeren
„mogte, zoo volkomen te renuncieeren en hetzelve met den aan-
„kleeve van dien zoodanig aan de Comp. te cedeeren, als eeniger
„mate geschieden kan, even en in selver voegen, als booven van
„Madura, den Oosthoek deeses eylants, Soerabaija en dies on-
„derhoorigheden, Rembang met dies districkt en bosschen, item
„Japara met dies districkt en houtbosschen is gezegt." enz.

Het hoofdkantoor Samarang stond onder het onmiddelijk bestuur van den gouverneur van Java, die *f* 200 's maands gagie genoot, doch wiens andere inkomsten uitgebreid waren. Sinds 1792 werd deze betrekking bekleed door Pieter Gerardus van Overstraten, extra-ordinair raad van Indie, die in 1796 gouverneur generaal werd. Johan Frederik van Rheede tot de Parkeler was zijn opvolger tot 1801.

Onder dit kantoor behoorden de volgende regentschappen:

1. Samarang, onder den hoofdregent adipati Soero-adi-menggolo, die als kontingent te leveren had: 224 balken, 40 kojangs rijst en 12 pikols katoenen garen, tegen geringe betaling. Onder dezen regent stonden nog de landschappen en negorijen van Torbaja, Goemoelo, Kaligawee, Grogol, Tandjong-item (aan de kust), alsmede Ambarawa en Oeroet-dalan (binnen 's lands). Voor dit alles betaalde hij slechts 1000 rdl. hoofdgeld 's jaars aan de Komp. Men achtte dit kontingent wel gering, maar vermeende niet meer te kunnen vorderen.

Digitized by Google

De stad was zeer bevolkt; vreemdelingen werden geweerd; de javanen werden aangemoedigd zich in het Damaksche neerte-zetten: de aanbouw van woningen in de kampongwijken der maleijers en makassaren werd belast met 50 of 100 rdl. Het gevolg was, dat er weinige en dan nog geringe woningen werden aangebouwd. Deze belasting was ingevoerd in 1789. De strekking was, om vreemde oosterlingen te weeren, en daardoor overwalschen handel en de uitvoer van kontanten te beletten.

De bazar bragt 555 rdl. 's jaars op, ten voordeele van 't proveniershuis.

In 1762 waren er, met privilegie van de Regering, een aantal arak- en tsieuwstokerijen zoo te Samarang als in de onderhoorigheden opgerigt, onder kontingent van 18 leggers 's jaars voor de Komp. In 1777 werden al die branderijen verboden en afgebroken, op last van de Regering, om Djakarta te bevoordeelen in 't monopolie.

In 1792 was reeds eene uitdieping der zeebank, beheijing der rivieroevers tot op 6 voeten water, 300 voeten lang, met een jaagpad van 120 roeden, en een moddermachine geprojekteerd, door den aannemer en equipage-opzigter Joseph Bossothiel, voor 4500 rdl., onder guarantie van vier jaren duur, en 200 rdl. onderhoud. Daar dit ontwerp evenwel geschat werd op 12,000 rdl. zoo beloofde de Regering, bij besluit van 13 januarij 1792, verhooging van de aanneming, bij ongenoegzaamheid der middelen. Men meende hiervoor een klein lastgeld te moeten invoeren, doch huiverde voor de nadeelen. (Thans betaalt de handel 5% additioneel).

Te Samarang waren voorts de wapenkamers, pakhuizen, barakken voor de krijgsmagt, 8 Komp. vaartuigen, 52 man kavallerie met 3 officieren, en 480 man infanterie met 10 officieren. In 1791 was hier de kolonel A. Hamell, na 1794 de majoor Pieter Joseph Zannet, kommandant van de militie over Java, sinds 1799 de luitenant-kolonel Johan Hendrik Wilhelm Ludwig,

Digitized by Google

op *f* 150. Deze militie, gezegd de krijgsmagt, bestond uit 204 koppen kavallerie en 1413 dito infanterie voor geheel Java. Daarbij was 't regiment Wurtembergers, sterk 596 koppen (1792).

De gouverneurswoning in de stad werd ten laatste enkel tot kantoor gebezigd, en huisde de gouverneur te Bodjong, op het buitenhuis „Zigtrijk", nabij de stad, welk huis, nu nog de residentswoning, door den eenen gouverneur aan den anderen werd overgedragen voor 18,000 rdls.

Voor de Christelijke eeredienst (uitsluitend de protestantsche) was, sedert 1763, een leeraar, Frederikus Montanus, die de dienst waarnam op alle kantoren, van Cheribon tot Toeban, eene halve eeuw lang, op *f* 120 's maands gagie. Op geheel Java waren slechts twee kerkelijke bedienden, zijnde de andere te Soerabaja, die geheel den oosthoek visiteerde, zoo als boven is gezegd.

Te Samarang was nog, even als te Soerabaja, een raad van politie en bovendien nog, voor geheel Java, een raad van justitie en een landraad als voren. De raden werden bijeengebragt uit de Komp. beambten, waarvan er sommigen honderd palen verre van Samarang woonden. De raden kwamen dan ook zelden bijeen. De justitie werd geëxcerceerd volgens 't compendium, te vinden in het tijds. Regt in N. I. III, 1850, 361; Raffles I, 315. De vroeger te Soerabaja bestaan hebbende raad van justitie was, als onnoodig, afgeschaft. Er waren geen praktiserende advokaten of prokureurs op Java.

De kassen van weezen en armen bedroegen in 1791:

van weesmeesteren	243,530 rdl.
„ boedelmeesteren	11,102 „
„ diakenen (weeshuis)	40,589 „
te zamen	295,221 „

Het aantal der weezen bedroeg, in februarij 1791, 27 jongens en 121 meisjes. De penningen in credit stonden uit ad ½%

Digitized by Google

's maands of 6% 's jaars, zoo bij de Komp., de beambten, als bij de ingezetenen.

In 1782 werd te Samarang eene kweekschool voor de marine opgerigt, later de kadetten- of de artillerie-school, thans het hospitaal. Het getal leerlingen bedroeg in februarij 1791, 70 koppen, als 52 Komp. dienaren en 18 andere. Het kapitaal van dit gesticht bedroeg op voorz. datum 50,624 rdl. uitgezet.

Het proveniershuis voor invalide militairen en bedienden was in 1791 bevolkt met 101 koppen. De inkomsten bestonden in de gagien, pensioenen, marktpacht, rongeng- en tandakspelen. Het kapitaal van dit gesticht was daardoor tot 10,590 rdl. geklommen.

De kerk had in kas slechts 828 rdl. De stadskas 1043 rdl., aan boeten 1660 rdl. (1791).

Het aantal beambten te Samarang, bedroeg niet meer dan 12, met den gouverneur incluis (1795).

2. Damak, onder de regenten adipati Soero-di-ningrat en tommongong Wirio-di-ningrat leverde 's jaars aan de Komp. als kontingent, tegen geringe betaling, 1000 balken, 1000 kojangs rijst en 4 pikols katoenen garen. Aan de monding der rivier, Kwala genaamd, lag vroeger een resident, later een sergeant, om op den uitvoer van balken en rijst te passen, opdat er niets werd weggevoerd, voordat het kontingent voldaan was. In dit uitgestrekt gewest bestond overvloed van rijstvelden, maar niettemin ook van vagebonden en roovers, vooral na 1790. De optebrengen hoofdgelden beliepen 475 rdl.

3. Adilangoe, eene negorij in het Damaksche, onder den priester-pangeran Widjil, een nazaat van soenan Lepen (een der eerste invoerders van den islam op Java), leverde sinds 1775 6 kojangs rijst te Samarang, tegen geringe betaling.

4. Kendal, onder den regent tommongong Soemo-negoro, leverde als kontingent 336 balken, 100 kojangs rijst en 2 pikols katoenen garen, benevens 505 rdl. hoofd- en werkgelden.

Digitized by Google

Dit was een zeer vruchtbaar gewest, dat Samarang voedde.

5. Kaliwoengoe, onder den regent tommongong Soemo di-wirjo, leverde als kontingent, tegen geringe betaling, 440 balken, en 16 pikols katoenen garen, benevens 218¾ rds. hoofdgelden.

Al deze gewesten, tot het hoofdkantoor Samarang behoorende, leverden dus op voor de Komp. 2198¾ rijksdl. of *f* 4397.60 's jaars, benevens de winst op balken, rijst, katoenen garens, pachten. Die genoemde gewesten besloegen ongeveer 2300 vierkante palen.

Kantoor Pekalongan.

De onder dit kantoor sorteerende landschappen Batang, Pekalongan, Wiradessa en Oeloedjami, zoomede het volgend kantoor, met de landschappen Pamalang, Tagal en Brebes, werden niet speciaal begrepen in den afstand van 1743. In die van november 1741 was slechts kort bepaald de afstand van alle strandlanden, van de grens van Cheribon af aan. Bij art. 10 § 2 van 't traktaat van 1743 was alleen aan de Komp. afgestaan „ 600 roeden lands langs de boorden van de zee, en „langs die van alle rivieren die in zee uitliepen rondom ge„heel Java, met alle regt van eijgendom, opperheerschappij en „gebruijk naar eigen welgevallen" enz.; eene bepaling zonderling te noemen en onmogelijk om in praktijk te brengen. Er werd evenwel, op 18 mei 1746, hierop eene ampliatie gemaakt bij overeenkomst tusschen den soesoehoenan Pakoe II en den gouverneur generaal Van Imhoff te Soerakarta, luidende:

„Voorts geeft de Soesoehoenang geheel en al aan de Comp. „over, de nog overige districten langs de stranden, die niet „begrepen zijn onder de landen bij het jongste contract afge„staan, waartegens de Comp. aanneemt te bezorgen, en jaarlijks „aan zijn Hoogheid, in contanten gelde, te laten voldoen, de „inkomsten die zijn Hoogheid bevorens uit gemelde districten

Digitized by Google

„heeft gehad, thans gesteld op eene somma van vijf duisend „realen spaans," enz. Ten gevolge van desen afstand werd bij resolutie der Regering van 1 junij 1746 bepaald, dat de regenten der afgestane landen als hunne opbrengsten voor den soesoehoenan, voortaan aan de Komp. zouden opbrengen, en alle jaren in oktober te Batavia verschijnen; en dat alle diensten aan het hof of den vorst gedaan, zouden worden aangeboden aan 's Komps. dienaren, zonder verandering.

Onder dit kantoor behoorden de volgende gewesten:

1. Batang, onder den regent tommongong Wiria-negara, leverde als kontingent tegen geringe betaling, vóór 1787, 125—na 1787, 75 kojangs rijst, 320 balken te Weliri, 10 pikols indigo te Pekalongan, 2 pikols katoenen garen en 333 rdl. hoofdgelden. De bosschen in dit gewest waren tot rust en stilstand aangewezen, ter oorzake der uitkap, eerst in 1780 voor 10 jaar, later in 1790, voor 15 jaar.

2. Pekalongan, onder den regent adipati Djaja-di-ningrat tot 1777, sedert onder twee regenten, als de genoemde en tommongong Soema-negara, doch na 1789 weder onder éénen regent, met den naam en titel van adipati Djaja-ningrat. In 1759 telde dit gewest 7000 huisgezinnen, dat men als zeer veel opmerkt, en waarvan 2000 voor den tweeden regent ter beheering waren afgezonderd. De vereeniging van de twee regenten in één gewest leverde slechte resultaten. De grootste haat en afgunst rees tusschen beiden, zoodanig, dat de tweede regent Soema-negara, een Soerabajer, op den 18 april 1779, zijn kollega door huurlingen deed vermoorden: iets wat op Java ongehoord geacht werd. Deze handeling kwam hem echter duur te staan, want de raad van justitie te Samarang veroordeelde hem en zijne helpers, om bij klein vuur levend verbrand te worden, zooals ook is geschied in 1790 te Samarang. De veroordeelde was om zijn middel met een eind ketting aan een paal vastgebocid, maar zoodanig, dat hij zich vrij bewegen en rondloo-

Digitized by Google

pen kon. Zijn gansche geslacht werd naar Blambangan in ballingschap verzonden, om als landbouwers te werken, en als grondbeginsel werd aangenomen, nimmer een vreemdeling als regent aan te stellen. Een gelijk voorval vond plaats te Soerabaja in 1752, alwaar een persoon van Ambarawa (Samarang) tot regent aangesteld was.

Dit gewest bragt op 350 kojangs rijst, 6 pikols indigo, 4 pikols katoenen garen van den regent en 4 dito van den resident, alles tegen geringe betaling, alsmede 480 balken, welke levering wegens de uitgekapte bosschen, gestaakt werd tot 1805, voorts 1725 rdl. aan hoofd- en werkgelden.

Alhier was resident Nicolaas Alexander Leliveld, koopman, op *f* 60 maands, tot 1794, en na dien tijd de onderkoopman Frederik Jacob Rothenbuhler (namalig gezaghebber van den Oosthoek), op *f* 40 tot 1799; deze woonde in een fortje of logie, thans een pakhuis. Er lagen 16 soldaten in bezetting. In 1799 werd Willem Beeckman resident.

3. Wiradessa, onder den tommongong Djaja-di-wiria, leverde op, tegen geringe betaling: 100 kojangs rijst, 12 pikols indigo en 2 pikols katoenen garen, benevens 278¾ rdl. hoofdgelden. De indigo werd zelden geleverd.

4. Oeloedjami, dat verhuurd was aan den kapitein der chinezen te Samarang Tan Jok (vroeger Tan Lekko), even als Panaroekan, Bezoeki en Probolinggo. Het leverde als pachtschat op: 300 kojangs rijst, tegen 15, en 100 dito, tegen 20 rdl. (*f* 30 à *f* 40 per 3500 ponden) en 5000 rdls. kontant; 1250 meer door Tan Jok dan door Tan Lekko.

Bij zamentrekking verkrijgt men voor de opbrengst dezer vier landschappen, 7336¾ rdls. of ongeveer *f* 14672, benevens de winst op de rijst, de indigo, het katoenen garen en de pachten. De uitgestrektheid beliep ongeveer 400 à 500 vierkante palen. De totale bevolking is niet op te geven.

Digitized by Google

Kantoor Tagal.

De afstand en herkomst onder 't beheer der Komp. is, even als bij Pekalongan, volgens de traktaten van 1743 en 1746.

Onder dit kantoor behoorden de landschappen Pamalang, Tagal en Brebes.

1. Pamalang, onder den regent tommongong Djaja-negara, was een weinig bevolkt land, dat opleverde, tegen geringe betaling, 250 kojangs rijst, 7 pikols indigo en 6 pikols katoenen garen, alsmede 308¾ rdl. hoofdgelden. Hier had men in 1789 een regent van 13 jaren oud geplaatst, en dit nog wel onder voogdij. Het beheer ging echter bij den patti zeer geregeld.

2. Tagal, onder den tommongong Tjakra-negara voor 't noordelijk, en tommongong Raksa-negara voor 't zuidelijk gedeelte, met den tommongong Soereng-rana. De vroegere eerste regent, pandji Tjakra-negara, was degeen, van wien wij bij Bali melding hebben gemaakt, en die eerst ter bedevaart naar Mekka ging, en toen, bij terugkomst, met zijne vrouw, de dochter van den prins van Madura, naar Bali uitweek. Dit gewest onder drie regenten, leverde op, tegen betaling, 's jaars 700 kojangs rijst, 13 pikols katoenen garen, benevens aan hoofd- of tjatjagelden 771.42 rdls.

Alhier waren residenten: in 1750 Gustaaf Falck, 1763 Mathys Willem de Man, 1770 Isaac Reijnst, 1771 Isaac Cornelis Domis, 1776 Alexander Cornabe, 1777 Isaac Corn. Domis, 1784 Godfried Carel Gockinga, 1785 Frederik Jacob Rothenbuhler; voorts: van 1787 tot 1792 Johan Lubbert Umbgrove en Jacob Klaagman tot 1791, van 1793 Theodorus van Teijlingen, kooplieden, op *f* 60 's maands gagie. Hun toeverzigt liep ook over den aanmaak van indigo, de kultuur van koffij en peper, de levering van katoenen garens, en den smallen landhandel met de aangrenzende landen Banjoemas, Dajaloehoer en anderen, die ook kardamom opleverden.

Digitized by Google

Dit regentschap stond tot 1782 onder twee regenten. De toen eerste regent huwde met de dochter van den pangeran Mangkoe-negoro, maar bleek daarop door impotentie aan deze vrouw voldoende bewijzen te geven voor echtscheiding, en om een ander huwelijk met een neef aan te gaan, die, ten dien einde, van de 3300 huisgezinnen, den eersten regent gehoorende, 1500 voor aandeel kreeg met den regentstitel. Deze beschikking van den gouverneur van Java, genomen 22 junij 1782, werd door de Bataviasche Regering bekrachtigd den 5 julij daarop.

Te Tagal lagen 18 soldaten in een steenen fortje, dat nog als pakhuis dient en tot pradjoeritswoning tevens.

3. Brebes, het eerste landschap van Soenda, waar de bevolking te onderscheiden is van de javanen, door taal, zeden, gewoonten, kleeding en huishoudelijke instellingen. De rivier Pamali, door de hoofdplaats stroomende, is de natuurlijke grens, maar de rivier Lossari, eenige palen westwaarts, is de staatkundige grens met Cheribon, en van het eigenlijk Java. Dit landschap stond onder den tommongong Poespa-negara, een vadsig, verkwistend individu, die het land verwaarloosde. Hij moest als tribuut of kontingent leveren: 500 balken, 50 kojangs rijst, 5 pikols indigo en 5 pikols katoenen garen, tegen geringe betaling, benevens 243.36 rdl. hoofdgeld.

Deze drie landschappen leverden dus op 1324 rdls. of *f* 2648 benevens de winst op de balken, rijst, pachten, katoenen garens, indigo en kleinhandel. De uitgestrektheid bedroeg ongeveer 1900 vierkante palen. De bevolking is niet optegeven.

De Mataramsche bovenlanden.

Het groote rijk van Mataram (Mentaram, Mentawis, Mentawok), dat vóór 1677 geheel eigenlijk Java en een deel van Soenda bevatte, doch sinds 1746 tot binnen de noorderstrandlanden,

Digitized by Google

de bergen Kawi en Keloed ten oosten en de Tjidonan ten westen werd ingedrongen, en dat ongeveer 16000 vierkante palen uitgebreidheid had, werd door Pakoe-boewono II, gezegd Lawejan, op zijn doodbed afgestaan aan de Komp. in handen van den gouverneur of direkteur Van Hohendorff, gezegd van Hogendorp, den 11 december 1749. Deze afstand geschiedde in vollen eigendom, even als de stranden. De Komp. droeg dit rijk echter in leen op aan Pakoe-boewono III, den 15 december van dat jaar. Den 13den februarij 1755 werd het rijk evenwel verdeeld onder twee vorsten, doch zoodanig, dat alle grootere en mindere landsdeelen door elkander lagen, zonder afscheiding. Van dat oogenblik werd Mataram gesplitst in Soerakarta en Djokjakarta.

Soerakarta.

Dit gedeelte, of liever al de onder dezen zetel en naam bekende deelen van Mataram, het rijk, hadden tot opperhoofd een vorst, sinds 1749 vasal van de Komp., en getiteld soesoehoenan, met de namen Pakoe Boewono Senopati hing ngalogo Abdul Rachman Sayidin Panotogomo. De 3de van dien naam overleed in 1788, en werd opgevolgd door zijn zoon, de 4de, die den bijnaam van Bagoes (Soenan Bagoes, de schoone) had, en in 1820 overleed. In 1755 werd dit deel geschat op 85,450 huisgezinnen of 512,700 zielen. In 1795 schatte men de bevolking op 7 à 800,000 zielen. In 1774 telde men ongeveer 600,000. De soenan Bagoes, een sluw, zachtzinnig, maar groote plannen vormend persoon, vormde in 1790 het ontwerp om heer van Java te worden. Hij was bij zijne verheffing, 29 september 1788, ongeveer 20 jaren oud, gehuwd met de dochter van zijns vaders broeder Poerobojo, een voor de Komp. welgezind prins; doch liet zich, als zwak van karakter, te zeer misleiden door vleijers, die hem groote en grootsche ondernemingen voorspiegelden. Kort na zijne verheffing wisten een aantal

Digitized by Google

hovelingen, meest priesters, de hem aangeboren denkbeelden van grootheid zoodanig te verlevendigen, dat hij zich verbeeldde weldra weder heer en meester van geheel Java te zullen worden. De Regering van Batavia, hiervan berigt ontvangende, vorderde de uitlevering der raadgevers, hetgeen de soenan weigerde. Ten anderen ontstond er tusschen hem en den sultan van Djokjakarta een hevige twist, over den naam „Mangkoe-boemi," die de soenan aan een zijner broeders had gegeven, ofschoon over dien naam (den sultan toebehoorende) reeds bevorens, in 1788, tijdens Pakoe III, veel ongenoegen was ontstaan, zoodat men tot eene nieuwe naamsverandering overging. Ook begon de prins Mangkoe-negoro, op aanstoken van den soenan, des sultans landen te verwoesten en nam de soenan eene trotsche houding aan. Om hierin spoedig te voorzien, verzamelde de gouverneur Jan Greeve de Komp. troepen en hulpbenden uit de strandlanden, en van Madoera, en trok hiermede in 1790 naar Soerakarta op. De troepen van den sultan van Djokjakarta en van den prins Mangkoe-negoro voegden zich hierbij. Het bijeengebragt leger bedroeg ongeveer 12000 koppen, waarbij ongeveer 1000 europeanen. De bevelhebber hiervan was de majoor Adriaan van Rijk. Het was alzoo gemeend, om den keizer met ernst teregt te wijzen, maar zijne vreesachtigheid liet het zoo verre niet komen. Zijne twee broeders Mangkoe-boemi en Boemi-noto, alsmede zijn oom Poerobojo, bragten hem tot betere gedachten, en hij leverde de aanblazers over, zijnde de priesters raden Santri, Panenga, bagoes Ragman, panembahan Narsali, kendoeroewan Soetjonoporo en Wiro-redjo; doch aangezien de soenan dezen personen beloofd had, hen nimmer levend aan het europeesch gezag overteleveren, zoo stelde hij hen ter beschikking van zijnen oom Poerobojo, die ze aan de Komp. overleverde. De vreesachtige soenan evenwel verzocht vooraf aan den resident van Parkeler eenig vergif, om hen omtebrengen, hetgeen echter werd voorgekomen. De gemelde

Digitized by Google

priesters werden meerendeels buiten Java gebannen; alleen en beide laatstgenoemden erlangden vergiffenis, op voorwaarde en onder eede, voortaan niets meer kwaads tegen de Komp. te denken. Deze personen hadden als raadslieden de oude dienaren weten te verwijderen, en zich in alle takken van magt en beheer te dringen, almede een afkeer van de Komp. als oppergebieder weten optewekken, terwijl de ouderdom en de te voorziene dood van den sultan het uitzigt scheen te openen op de hereeniging der mataramsche rijken, onder den soenan. Deze, voorziende dat hij nog verder mogt te kort schieten in het mislukt ontwerp, smeekte met deemoedige bede aan den eersten resident van Rheede tot de Parkeler, om weder als de vriend der Komp. te worden aangenomen, toonende berouw, en vragende vergiffenis voor 't gebeurde. De Bataviasche Regering verleende deze vergiffenis, onder belofte van het gebeurde niet meer te zullen herdenken. Sedert, tot 1811, hield hij zich stil, doch het plannenmaken tot grootsche ondernemingen bleef hem bij tot aan zijnen dood, 1 oktober 1820.

Soesoehoenan Bagoes had bij zijne eerste vrouw, de dochter van zijnen oom Poerobojo, een zoon, in 1786 geboren. Na den dood dezer vrouw meende hij eerst de dochter van den kroonprins van Djokjakarta (de namalige sultan Sepoe) te nemen, maar de Komp. was hier tegen. Daarop verzocht hij aan de Komp. dat deze voor hem, zoowel als voor zijne beide broeders, Mangkoe-boemi en Boemi-noto, vrouwen zou zoeken. De Bataviasche Regering liet al de javaansche strandregenten polsen, maar geen hunner wenschte zich met het keizerlijk geslacht te vermaagschappen, uitgenomen de eerste regent van Patti en de regent van Pamakassan op Madoera. De oudste dochter van den laatsten, tommongong Tjakra-ningrat, laatste afstammeling van het oude Soemenapsche regentenstamhuis, huwde den prins Mangkoe-boemi, zooals reeds op „Pamakassan" gemeld is.

De genoemde zoon, in 1786 geboren, werd op verzoek van

Digitized by Google

den soesoehoenan, den 13den augustus 1792, verheven tot kroonprins van het mataramsche rijksdeel Soerakarta, onder den naam van Pangeran Adipati Anom, waarbij drie jaren later gevoegd werd: Hamangkoe-negoro, even als te Djokjokarta. De opvoeding van dit kind werd, door te ver gedreven vaderliefde, zeer verwaarloosd. Later als Pakoe-boewono V optredende, heeft hij de bewijzen zijner verdorvenheid geleverd.

Als residenten vertegenwoordigers van de Komp. te Soerakarta vinden wij, in 1780, Frederik Lodewijk van Stralendorff, kavallerie kapitein en eerste, en Abraham van Hemert, boekhouder, tweede resident. Sedert 1790 was hier echter eerste de opperkoopman Johan Frederik van Rheede tot de Parkeler, tot 1798, als wanneer hij gouverneur van Java werd. De koopman Martin Meurs was sinds 1792, en Abraham van Hemert op nieuw van 1799 tweede resident. In 1791 was de koopman François van Boeckholtz in deze betrekking.

Ter hoofdplaatse Soerakarta werd in 1746 een fortje gebouwd, genaamd de Grootmoedigheid. In 1772 werd dit vernieuwd en in 1788 voltooid, na twee malen merkelijk te zijn veranderd door den bouwmeester, op diens kosten, uitmakende 2021 rijksdaalders. In dit fortje lagen de politieke en militaire bedienden van de Komp., zijnde in 1791 te zamen 345 koppen. Hieronder waren 9 ambtenaren, 3 leerlingen voor de javaansche taal, 77 man kavallerie en de rest voetvolk. Dit getal was echter bovenmate en werd aangehouden uit vrees voor onlusten, sinds 1790. De bevelhebber was een kapitein: in 1795 Johan Adolph Faupell, sinds 1779.

Soerakarta, de hoofd- en hofplaats, werd gesticht in 1742. Bevorens was de hofplaats te Kartasoera, op zeven palen meer westelijk. Soerakarta beteekent zoo veel als de plaats waar dapperheid en vrede heerschen. De gewone naam is Solo, van een dorpje, thans eene wijk der negorij. Deze plaats werd beschouwd als eene bekwame wijkplaats voor de Komp. krijgs-

Digitized by Google

magt, bij onverhoopten aanval van vreemd geweld, van buiten op de kustlanden.

Sinds 1757 was in het gesplitste rijksdeel van Soerakarta nog een zoogenaamde onafhankelijke prins ontstaan, zijnde de weleer als Mas Said beruchte prins pangeran adipati ario Mangkoenegoro, die 6 jaren lang de Komp., den soesoehoenan en den sultan beoorloogde, en in 1757 de wapenen nederlag en zich onderwierp, onder voorwaarde van het beheer te erlangen over 4000 tjatjas of huisgezinnen in de landen Kadoewang, Laroh, Matesse en Goenong-kidoel. Hij was zoowel vasal van den soesoehoenan als van de Komp. en leefde steeds vreedzaam tot in 1788. Alstoen verzocht hij voor zijn kleinzoon den naam van Mangkoe-boemi, een eernaam, alleen aan den sultan behoorende, die er ook zoodanig over in de weer kwam, dat men den genoemden een anderen naam, Prang-wedono, moest geven. Al sinds vroeger was er tusschen Mangkoe-negoro en den sultan eene vete ontstaan, die zich in 1789 zoo erg openbaarde, dat de prins de landen des sultans aanviel en verwoestte, en openlijk aanspraak maakte op den zetel te Djokjokarta, en zulks op aanstoken van des soesoehoenans raadslieden, hierboven bedoeld. In 1790 werd hij evenwel genoopt tot het verzoeken om vergiffenis aan de Komp., evenwel onder plegtig bezworen belofte, van nimmer den sultan, zijne kinderen of kindskinderen, eenig nadeel toetebrengen, noch eenige verdere aanspraak op het bezit van Mataram te maken. Om hem hiertoe overtehalen en tegen den soesoehoenan des noods te handelen, werd hem in november 1790 eene som van 4000 spaansche dollars geschonken, met belofte van 1000 sp. dls. 's jaars in 't vervolg. Deze prins stierf den 28 december 1795 in den ouderdom van 71 jaren. Het liet als opvolger na een kleinzoon, geboren uit eene dochter van Pakoe-boewono III, en die den 25sten januarij 1796, na veel tegenstand van den kant des soesoehoenans, tot erfgenaam van de 4000 tjatjas land werd

Digitized by Google

benoemd, onder den naam van pangeran ario Praboe Prang-wedono. Deze overleed als Mangkoe-negoro in 1834, en heeft zich steeds welgezind getoond. Het aantal huisgezinnen onder dezen prins, in 1757 4000, was in 1791 reeds tot 7 à 8000 aangegroeid.

Djokjokarta.

Dit rijksdeel ontstond in 1755, als boven gezegd. De eerste vorst, met den titel van sultan, was pangeran ario Mangkoe-boemi, broeder van Pakoe-boewono II. Bij zijne verheffing nam hij de namen aan van Hamangkoe-boewono, en al de anderen als de soesoehoenan. Hij is meer bekend als sultan Swargo. Hij was de oudoom van den soesoehoenan Pakoe-boewono IV, zeer wel gezind zoo voor zijne onderdanen, de Komp., als den keizer, maar had eene vete van ouds tegen Mangkoe-negoro, zijn gewezen schoonzoon, doch sloot in 1791 bij akte quasi vriendschap. Het aandeel der landen van den sultan was, in 1755, 87,050 huisgezinnen of ongeveer 522,300 zielen; in 1774 reeds ongeveer 600,000 en in 1795 reeds bij de 800,000. De landsdeelen lagen ordeloos dooreen met die van het Soerakarta's deel, geënclaveerd en overvleugeld, tot in enkele dorpen zelfs. Bij de verdeeling van het rijk in twee helften in 1755, werd niet het territoir, maar de bevolking in twee deelen gescheiden. Men nam een watermeloen (semangka) en sneed die regt door, om figuratief aan te toonen wat voor ieder bleef, voor Pakoe-boewono III en voor den nieuwen vorst Hamangkoe-boewono. Ieder opper- en onderhoofd, elk landschap, dorp, gewest, waar de bevolking zich verklaarde voor een dezer vorsten, werd geacht onder diens rijksdeel te behooren. Van die onderdeelen werden registers gemaakt in 1755 en 1774, en alleen de bekende of in aanmerking komende vaste ingezetenen gerekend, on-

Digitized by Google

gerekend vele ongetelde, onbepaalde of onbestendige landzaten, gezeten op bevorens als woest geachte landsdeelen. In 1787 besloot de Regering tot eene nieuwe opname of telling, op voorstel van den gouverneur Siberg, maar in 1788 werd dit voornemen, op voorstel van den gouverneur Greeve, uitgesteld tot na den dood des sultans, die door meerdere zucht tot industrie aangespoord, menig stuk Soerakarta's grondgebied zich had toegeëigend. De verdeeling in 1755 scheen aanvankelijk slechts tijdelijk te zijn bepaald; hoe ouder de sultan werd, hoe meer hij vreesde voor de weder teruggave van zijn rijksdeel na doode. Om dit gebied op zijn' zoon te doen overgaan verzon hij eene list, zond zijn zoon Sindoro uit, om in Kadoe onlusten te verwekken op Solo's (Soerakarta's) gebied, in den omtrek van Trajem. De soesoehoenan (Pakoe-boewono III, Praboe) zond daarop aan den sultan een brief waarin hij hem, zijn oom, betitelde: „Djaji-Praboe" (broeder-vorst) en voorhield, dat de bestemde opvolger voor het rijksdeel zijn zoon Sindoro, nu reeds begon te oorlogen, en daardoor een afkeurenswaardig gedrag aan den dag legde, zoodat er voor hem slechte vooruitzigten waren; verzoekende tevens om den genoemden zoon terugteroepen, omdat die toch ook eenmaal sultan zou worden. De oude vorst Hamangkoe-boewono had dit minder verwacht, en zond terstond bij 't ontvangen van dien brief een gezantschap naar den soesoehoenan, met het verzoek om de verzekering eener ongestoorde opvolging voor zijn zoon Sindoro; noemende de sultan zijn' neef den soesoehoenan „kaka," ouder broeder, meerderheid, doende zich voor als „adè," jongere broeder, minderheid. De soesoehoenan verleende, na rijp beraad, aan den sultan een open brief, geteekend en gezegeld door hem en door den rijksbestuurder alsmede de vier voornaamste prinsen, waarin de verzekering eener ongestoorde erfopvolging aan den sultan verleend werd en alzoo werd afgezien van alle aanspraak op het rijksdeel van

Digitized by Google

Djokjokarta, zooals ook de bedoeling der Regering was. De genoemde zoon raden mas Sindoro werd daarop verheven tot pangeran adipati Anom Hamangkoe-negoro. Den 1sten december 1772 werd door de Regering de erfopvolging bepaald. De eerste sultan overleed evenwel eerst twintig jaren daarna, in 't begin van 1792, oud 82 jaren, nalatende een bloeijend rijk, vergenoegde onderdanen, een goeden naam, en niet meer dan 260,000 sp. dl., benevens 17 zonen en 14 dochters, bij twee echte en eenige bijwijven verwekt. Zijn genoemde zoon volgde hem zonder tegenstand op als sultan II, met de titels en namen zijns vaders, den 2den april 1792. Hij is in de geschiedenis bekend als sultan Sepoe of Kendang, en werd in 1812 verbannen. Hij had in 1792, bij een onderdom van ruim 40 jaren, een aantal vrouwen en 44 kinderen.

De verheffing van den sultan geschiedde, namens de Kompagnie, door den gouverneur Van Overstraten, onder de volgende voorwaarden:

„Dat hij pangeran Adipati het rijksdeel, den 13den Februarij 1755 afgestaan aan zijnen vader, niet ontving bij forme van erfenis, uit krachte van eenig regt of vermaking of geboorte, maar louter uit gunst, als leengoed, op het verzoek van wijlen zijnen vader, en ter beheering namens de Compagnie, onder akte van verband, als hebbende de Gouverneur Generaal en de Raden van Indie, voor en van wege de Comp. en den staat der Vereenigde Nederlanden, hem daartoe goedgunstig tot die waardigheid gekozen en benoemd. Dat hij dit rijksdeel had te regeren naar billijkheid en regtvaardigheid, alle orders en bevelens hem namens de Comp. gegeven, zou nakomen, en hij, bij 't niet nakomen zijner beloften, zoude verbeuren zijn rijk en hoogheid, die tot de Comp. zouden terugkeeren als teruggenomen leengoed." (art. 26 van 't kontrakt en de akte van verband).

Digitized by Google

Deze sultan was al in 1791, dus vóór zijne verheffing, bekend als een individu van geheel andere grondstellingen dan zijn vader bezat; zijnde trotsch, wreed, schraapzuchtig, verkwistend in zaken van vrouwen en paleizen, een vijand van 't europeesch gezag, een echt aziatisch despootje, die de residenten, vertegenwoordigers der Komp., tot servile eerbewijzingen dwong en minachtend behandelde, hetgeen de Regering, om des vredes en harer zwakheids wille, genoodzaakt was te verduren. Hij mergelde de bevolking uit, was gehaat bij zijne aanverwanten, en werd zelfs later door Daendels, in januarij 1811, afgezet, en door de Engelschen, in 1812, verbannen. In 1826 op Java terugkeerende, is hij korten tijd oud-sultan geweest, en overleed in oktober 1827, verlaten en gehaat door alle de zijnen, als Sultan-sepoe, te Djokjokarta.

De broeders van den tweeden, zonen van den eersten sultan, van wie eene vermelding in dit overzigt noodig is, waren pangeran Noto-koesoemo, later Pakoe-alam I, die eenmaal voor de opvolging in aanmerking gekomen was; een welgezind persoon, overleden in 1828, en van 1815 tot 1820 regent van het rijksdeel; een andere was pangeran Demang, een kwaadaardig, twist- en oproerzuchtig mensch, die sedert 1787 onder speciaal toeverzigt was gesteld door de Regering.

Onder de zonen van den tweeden sultan is optemerken de oudste echte, eerst pangeran Anom, in 1790 hernaamd pangeran Mangkoe-boemi, geboren ongeveer in 1770. Den 20 augustus 1792 werd deze verheven tot kroonprins of bestemden opvolger, door de Kompagnie; hij was de namalige sultan Rodjo sinds 1812, en een welgezind persoon. Zijn halve broeder, van eene andere moeder, en eerst goesti Timor, later pangeran Anom en Mangkoe-di-ningrat genaamd, was twee jaren jonger en de mededinger zijns ouderen broeders in hofkabalen, waarin hij zijnen vader nastreefde.

Even oud in jaren als de eerste sultan, werd ook zijn

Digitized by Google

rijksbestierder of eerste minister, raden adipati Danoe-redjo I, die sinds 1755 dat ambt bekleedde en kort na 1791 in tachtigjarigen ouderdom overleed.

Tusschen den eersten sultan en den prins Mangkoe-negoro van Soerakarta bestond sinds veertig jaren eene onverzoenbare vete. De laatste was vroeger gehuwd met ratoe Bendoro, de dochter des eersten, doch deze vrouw scheidde van den prins, in 1751, en huwde nader met den pangeran Dipo-negoro. Ten allen tijde hield Mangkoe-negoro eene vordering staande, eerst op het geheele rijksdeel van Djokjokarta, later op 4000 huisgezinnen, als schadevergoeding voor het gemis zijner vrouw. In de jaren 1757 tot 1788 hield de prins zich echter stil, doch in dat jaar verzocht hij om den naam van Mangkoeboemi voor zijnen kleinzoon. Daar deze naam den sultan toebehoorde had deze hier magtig veel tegen, zoodat die naam weder veranderd werd in Prang-wedono. Omstreeks dien tijd was de jonge soesoehoenan omgeven door een aantal vijandige raadslieden, die den prins ophitsten om des sultans landen aan te vallen, zoo als deze eindelijk ook deed, makende openlijk aanspraak op het bezit van Djokjokarta. De soesoehoenan ondersteunde hem echter niet, uit vrees voor de Komp., en de sultan liet hem daarop te keer gaan, waarna de prins weder aan de Komp. verzocht om pardon, als zijnde door den soesoehoenan bedreigd met afzetting. En vervolgens zwoer hij in 1790, zoo voor zich als voor zijne descendenten, nimmer den sultan of diens descendenten eenig nadeel te zullen toebrengen, noch zulks te zullen gedogen van anderen, erkennende de erfopvolging van Djokjokarta als wettig, billijk en doelmatig, en zich onderwerpende aan afzetting bij overtreding dezer beloften. Deze akte van verband werd bevestigd door eene van den sultan, waarbij de oude vete werd bijgelegd, met opheffing van den uitgesproken vloek tot in de zevende generatie van den prins. De groote hefboom van al deze handelingen berustte in handen van de

Digitized by Google

Komp., en bestond in de vooruitzigten op eene erfopvolging in de staten.

Bij de onlusten door de woelige houding des soesoehoenans in 1789 en 1790, deed de sultan wederkeerig verscheidene landsdeelen van Soerakarta aanvallen, in bezit nemen of verwoesten. Hierdoor ontstonden vorderingen van den sultan op Mangkoe-negoro, en van den soesoehoenan op den sultan. De Komp. trad als middelaar op; de sultan betaalde aan den soesoehoenan 4000 sp. dls. schadevergoeding, zond zijn rijksbestierder naar Soerakarta om zijne groete over te brengen, hetgeen ook de soesoehoenan liet doen te Djokjokarta, waarmede de twist gestild werd op 6 november 1790. De Komp. had voor een en ander ongeveer 50,000. rdl. uitgaven, maar de vorsten onderling overeengebragt en de nog twijfelachtige verdeeling van Mataram,— het geheele rijk,— in twee deelen, vastgesteld.

Daar bij de Komp. het ceremonieel zeer veel gold, zoo werd er ook van de vorsten geëischt het huldigen of erkennen, in handen van den gouverneur van Java te Samarang, van den nieuwen gouverneur generaal, bij een gezantschap tot dat einde afgezonden. De sultan maakte hiertegen zwarigheid tijdens de gouverneurs generaal De Klerk en Alting, en wilde alleen te Batavia hulde bewijzen, voorgevende dat zijne onderdanen de hulde te Samarang alleen aanmerkten als eene geringschatting of daling van magt. Over dit onderwerp werd van 1781 tot aan des sultans dood te vergeefs gekorrespondeerd, maar berustte men in de opvolgende weigering om des vredes wille, daar de magt der Bataviasche Regering merkelijk gedaald was door de engelsche oorlogen sinds 1781, toen de Regering de hulp der vorsten moest inroepen om Batavia te helpen verdedigen.

Als residenten te Djokjokarta, vertegenwoordigers van de Regering (de Komp.) zijn te noemen op 't laatst der XVIII eeuw: Jan Matthijs van Rhijn (1780—1786), Wouter Hendrik

Digitized by Google

van IJsseldijk (1786—1799), beide eerste residenten, op *f* 80 à *f* 100, en Marten Meurs (1791—92), Johannes Meindert van Bronckhorst (1792—1802), tweede residenten, boekhouder en scriba, op *f* 40. De Komp. krijgsmagt, in 1794 onder den kapitein Diederik Christiaan Burgemeestre, bestond uit 132 man voetvolk en 75 man kavallerie; de overige Komp. dienaren waren 21 in getal. Te Djokjokarta had de regering een fortje of logie, sinds 1758 gebouwd, bereids in 1791 zeer gescheurd, met elf 8 ponders en zes 12 ponders bezet.

Behalve dit fortje onderhielden de vorsten nog drie veldposten, als: te Oenaran, de Ontmoeting, te Salatiga, de Herstelder, en te Bojolali de Veldwachter, steenen vierkanten, met halve bolwerken. Deze posten waren aangelegd voor de bescherming der gemeenschap tusschen Samarang en Soerakarta; die te Oenaran werd in 1746 begonnen, in 1780 vernieuwd; die te Bojolali werd eerst in 1770, later in 1831 vernieuwd; (het fortje te Soerakarta zelve, in 1746 aangelegd en genaamd de Grootmoedigheid, sinds 1750 Vastenburg genaamd, werd in 1772 vernieuwd); deze bestaan nog heden. Het fortje van Salatiga evenwel, in 1746 opgebouwd, werd in 1847 afgebroken. Op den weg naar Djokjokarta werden eveneens veldposten of fortjes geprojekteerd, maar de hooggaande zuinigheid des sultans, die den aanleg moest bekostigen, verhinderde de uitvoering, en de Regering wachtte nog in 1791 „op eene nadere gunstige gelegenheid" daarvoor. Als bevelhebbers op deze postjes vinden wij, sinds 1788 en 1792, te Oenaran een vaandrig op *f* 40 (Christiaan Regenburg), te Salatiga een kapt.-luitenant op *f* 100 (Leonard Johannes Jacobus Immink), en te Bojolali een luitenant op *f* 50 (Johan Philip Nobel).

De hoofdplaats was gesticht ter plaatse van het dorp Djokjo, alwaar de eerste sultan, tijdens zijn oorlog voeren met den soesoehoenan en de Komp. (1744—1755) uitgerust had, en uitmuntend onthaald was op inlandsche wijze. Uit dankbaarheid

Digitized by Google

stichtte de sultan gewordene prins hier zijn hof, en noemde de plaats Djokjokarta-adiningrat, het edele bevredigde verblijf. De javaansche schrijfwijze is Ngajoedjiokerto; de verbeelding heeft dien naam afgeleid van het fabelachtige rijk Ajoedhio uit de oude hindoesche heldendichten.

De beide vorsten stonden onder het politiek opzigt van den gouverneur van Java, die, wanneer hij zich aan de hoven bevond, geacht werd de Komp. te vertegenwoordigen. Hij had met de vorsten gelijken rang en werd getiteld: „broeder." Alhoewel het geheele rijk van Mataram sinds 1749 aan de Komp. behoorde, zoo bemoeide zij zich evenwel niet met het inwendig bestier, en behield zij alleen een overwegenden invloed op de opvolging, die sinds 1722 volgens zekere regelen bepaald was. Alleen de Komp. benoemde en verhief de troonsopvolgers en vorsten, en dit steeds onder akten van verband, kontrakten en voorwaarden, waarin derzelver verpligtingen, leveringen en te volgen voorschriften waren aangeduid. De taak der residenten aan de hoven bestond in het bewaren van dien invloed en het bewaken der nakoming van de traktaten. In alles werden evenwel de handelsbelangen op den voorgrond gesteld; deze zijn in al de overeenkomsten opgenomen. De Komp. had het monopolie voor den aanvoer van lijnwaden en opium, den inkoop der landsprodukten tegen geringe prijzen. Deze produkten bedroegen ongeveer als volgt:

5000 kojangs rijst à *f* 24 (80 duiten de 125 Amst. ponden), 100,000 ponden peper à *f* 9.12 de 100 ponden. Al het zout tegen *f* 14.8 de kojang van 3500 ponden. Al de indigo tegen *f* 1.10 het pond. Katjangboonen tegen *f* 38.8 de kojang van 3500 ponden. Katoenen garens tegen st. 6 tot 15 het pond. Al de kardemon tegen even geringen prijs.

De overeenkomsten, traktaten en akten, tusschen de Komp. en de vorsten gesloten over handelsonderwerpen, waren de volgende, sinds de vestiging der Komp. op Java.

Digitized by Google

1. Kontrakt van 24 september 1646, waarbij de mededeeling omtrent alle aangebragte koopmanschappen en eene ongehinderde vaart werd beloofd. (Sultan Tagalwangi, Mangkoerat).

2. Van 25 februarij 1677; wering van alle vreemde oostersche handelaren; alleenhandel der Komp. in alle vrijheid door 't geheele land; levering van 4000 kojangs rijst 's jaars, tegen marktprijs, door den vorst en de regenten aan de Komp. (Soesoehoenan Hamangkoe Rat I).

3. Van 19 en 20 oktober 1677, octrooi op den aanvoer van lijnwaden en opium „met uitsluiting van alle andere natien, wie ze ook zijn mogten, Europeanen of Indianen." (Voor Coromandelsche, Soeratsche, Bengaalsche, witte, geverwde of geschilderde doeken, zijnde alle waarop 's Komp. merk niet stond, verboden invoer) (ibidem).

4. Van 3 december 1677, verbod op den uitvoer van rijst in geheel Mataram, anders als naar Japara, aan de Komp. dienaren.

5. Van 15 januarij 1678, octrooi voor 't suikermonopolie: „voor nu en altoos na deesen onverbreekelijk aan de Hollandse „Comp. vergund, gegeven en geoctrojeerd te hebben, dat aan „niemand als alleen aan de Komp. sal vermoogen verkogt, „verhandelt of geleevert werden eenige zuiker, 't sy wit, swart „of hoedaanig die weesen mag," enz. (ibidem).

6. Van 5 oktober 1705; vrijdom van tollen van Komp. goederen, art. 6. Ook bij art. 6 van 't kontrakt van februarij 1677 was 2 ten honderd bedongen, volgens de aangifte der scheepsladers. De Komp. onderdanen of bedienden betaalden 3, en in 1705 naar heffing, volgens welgevallen. Bij art. 8 werd de levering van alle rijstprodukt bedongen; bij art. 9 alle makassaren, boeginezen, maleijers, balinezen, boetonners, mooren, chinezen en andere vreemde natien geweerd uit des soesoehoenans landen, tenzij met Komp. vergunning en op 's Komp. grond. (Soesoehoenan Pakoe Boewono I Poeger). Bij

Digitized by Google

dit kontrakt werd de aanvoer van opium en lijnwaden in monopolie vernieuwd, en alle vreemde aanvoer konfiskabel gesteld, terwijl de javaansche scheepvaart, bij art. 12, tot Bali, Borneo en Sumatra, aan de Javazee, ingekrompen werd en alleen met Komp. passen werd vergund.

7. Van 8 november 1733, waarbij, met bekrachtiging der kontrakten van 1677 en 1705, werd beloofd de levering van 1000 kojangs rijst, 50 jaren achtereen, om niet (art. 3). Voorts de aanplant en levering van peper ad 5 rdl. de 125 pond, „met totale uitroeijing van alle koffijboomen in 't geheele rijk, en verbod tot aanplant in tuinen," (art. 5), op straffe van ongenade en konfiskatie aller koffijboomen en boonen; voorts de levering van timmerhout uit de strandbosschen, Japara 4000, Demak 3000, Weliri 2000, Brebes 1500 balken minstens, doch overigens volgens alle eischen (art. 6, 7, 8, 9); de levering van katoenen garens ad 36 en 25 rdl. per pikol (art. 11) (Pakoe Boewono II, Lawean).

8. Van 11 november 1743, waarbij de levering van rijst, katjangboonen, katoen, peper, indigo, zijde, hout, tegen geringe prijzen werd bedongen (art. 13 tot 20). (ibidem.)

9. Van 18 mei 1746, waarbij alle binnenlandsche tollen aan de Komp. werden afgestaan. (ibidem).

Bij de splitsing van Mataram in 1755 werden ook de kontraktsverpligtingen jegens de Komp. als handelsligchaam gesplitst. De schulden door de vorsten aan de Komp. als souverein en regeringsligchaam besproken en van invloed op den handel waren de volgende:

1. Art. 13, kontrakt van 28 februarij 1677, sp. 250,000 („goede, opregte, gangbare, spaanse rijksdaalders"), te voldoen in 1677 de helft, of 125,000, in 1678 62500, en in 1679 idem; almede 3000 kojangs rijst, te leveren te Batavia in gezegde jaren, alles, voor de assistentie die d. E. Comp. „in deesen oorlog teegens de uijtgeweekene Macassaren en

Digitized by Google

„ Maduresen in een jaer herwaarts, aan den Soesoehoenang „ reets gedaen heeft, en nog sal koomen te doen, tot her- „ stellinge van sijnen genoegsaam vervallene staat;" alsmede: „ maandelijks aan de Comp. uijttekeeren 20,000 Sp. Rdl. „ tot verval van onvermijdelijke ongelden, en des sal de E. „ Comp. oock gehouden weesen, den berg van Japara met Ne- „ derlants en Inlants garnisoen, voor den Soesoehoenang, tot „ verseeckering van Japara, in bezit te neemen, behoudens dat „ den Soesoehoenang de kosten van het garnisoen in comptant, „ rijst ofte anders voldoe, alsmeede de ongelden betaale, en „ den voorn. berg in bekwaame ordre van defensie te bren- „ gen," enz.

2. Obligatie van 19 oktober 1677 voor 310,000 rdl. oorlogskosten, waarvoor alle zeehavens verpand werden.

3. Art. 13, kontrakt van 1705, kwijtschelding van des soesoehoenans schulden ten gevolge der vorige verbanden, bedragende 1,200,000 en 57,486 en 3380 rijksdaalders, te zamen 1,260,866 (*f* 2,521,732) onder verband eener levering van 800 kojangs rijst, op Batavia, vijfentwintig jaren lang, te beginnen met 1706.

4. Art. 3, kontrakt van 8 november 1733; vijftig jaren achtereen, te beginnen met 1734, op Batavia te leveren 1000 kojangs rijst 's jaars, voor vergoeding van oorlogskosten; „ te- „ gens alle welke reedelijke en billijke conditien d. E. Comp. „ om te toonen dat se met de Javaanse volkeren willen leeven „ als eene natie, aan den Soesoehoenang kwijtscheld, sijn ach- „ terstallen,..... 6537 koyangs rijst, alsmeede soodanige onnoe- „ melijke sommen geld, als welmelde Comp," in een zesjarigen oorlog had uitgegeven (art. 10). De achterstal van 145,487 rdl. voor 't garnizoen aan 't hof, werd aangenomen te voldoen met 10,000 sp. m. 's jaars, 22 jaren lang, te beginnen met 1734. (Hierop was in 1743 reeds achterstal 51,200 sp. real. en 2691 kojangs rijst.

Digitized by Google

5. Art. 13, kontrakt van 11 november 1743; kwijtschelding van alle achterstallen, zijnde 120,000 sp. realen en 40,000 kojangs rijst, of te zamen gerekend op twee millioen sp. Altoosdurende levering aan de Komp. van 5000 kojangs rijst 's jaars tegen 10 rdl. kontant, met omslag over alle regentschappen en hoofden, en verlof aan de Komp. om bij parate executie des noods overal 't ontbrekende op te halen. Deze opeenhooping van schulden en onnakomelijke beloften gaf aanleiding tot den afstand der strand- en binnenlanden, in 1743, 1746 en 1749, en tot het verleenen van onderstand aan de vorsten, bij wijze van schadeloosstelling, zijnde, volgens de overeenkomst van 1746, 5000, sp. voor den afstand van Pakalongan tot Brebes, 9000 sp. voor de tollen, te zamen 14000 sp. dl. aan den soesoehoenan alleen, 's jaars, alsmede 2000 sp. aan den oudsten zoon en 1000 sp. aan de weduwe van Hamangkoe-rat I, totaal 17000 sp. dl. (*f* 43,350 's jaars), nader nog aangevuld tot 20,000 sp. dl. Na den dood van Pakoe-boewono II, Lawean, in 1749, en bij den vrede van 1755 wist de gouverneur Hartingh evenwel nog ook den afstand dezer vergoeding te bedingen, als schadeloosstelling voor door de Komp. betaalde oorlogskosten, ten behoeve des soesoehoenans.

Met het inwendig bestier dezer leen-rijksdeelen bemoeide de Komp. zich niet in 't minst; nergens anders dan op genoemde posten was eenig europeaan te vinden, noch eenige europesche inmenging. Het financieele beheer was luttel; het rijksbeheer was volgens het oude leenstelsel. De onderdeelen bestonden uit de hoofdsteden, de ommelanden en de provincien. De hoofdplaatsen en ommelanden stonden onder het beheer van den rijksbestierder voor den vorst; de provincien onder opperhoofden, vasallen, afhangelingen. De inkomsten van den vorst bestonden in produkten, als schatting van de provincien, handenarbeid, tollen; de prinsen hadden gedeelten land, tot

Digitized by Google

onderhoud bestemd, in leengebruik; eenige andere deelen leverden de inkomsten op voor staatsuitgaven, onderhoud der forten, wegen, bruggen. Geregelde administratie was niet bekend, zoodat met geene mogelijkheid eenig overzigt der rijkslasten en inkomsten kan worden opgegeven.

Voor de politie en justitie hadden de vorsten hunne eigene regelingen, in den vorm van wetten of reglementen. Kollegien, daarvoor speciaal ingesteld, waren er niet. De vorst in 't algemeen, de landshoofden in 't bijzonder, waren wetgevers, regters, magthebbenden. De straffen waren naar willekeur. Het kruisigen, krissen, smoren, door tijgers doen verslinden, vergiftigen, verminken aan handen, voeten, ooren, neus, oogen, waren straffen voor minderen; boeten waren voor meerderen bestemd, om misdrijven of beleedigingen te delgen. Er bestond geen beschreven verband tusschen vorst, hoofden en volk. De vorst werd beschouwd de eerste te zijn in zaken van wetgeving, eeredienst, algemeen eigendom en bezitregt. Het blijkt niet dat door hem immer eenig landsdeel, de grond, in eigendom geacht of overgedragen werd op een ander, schoon wel het vruchtgebruik, de bevolking, de gelegenheid, werd gecedeerd, afgestaan en geschonken, zoo aan de Komp. als aan zijne vasallen. Het verkeerd verstand van het grondeigendomsregt heeft evenwel tot andere meening geleid. Daar de vorst in regt en wettigheid geen bezitter, eigenaar, maar alleen bruikleener van den grond was, zoo kon hij dien ook niet in eigendom afstaan; wel de bruikleen. Als een gevolg van dit begrip is ook optevatten de onbekendheid met de uitgestrektheid en oppervlakte van de landsdeelen, daar nimmer de landsgrootte, maar alleen het getal der bewoners in aanmerking kwam.

Al de landsdeelen onder de Mataramsche vorsten behoorende als leenen, besloegen de tegenwoordige landen van Kediri, Madioen, Patjitan, Djokjokarta, Soerakarta, Kadoe, Bageleen, Ba-

Digitized by Google

njoemas, alle thans residentschappen; voorts de landschappen Modjokerto, Bodjo-negoro, Blora, Grobogan, een deel van Pekalongan en Batang en Galoe. Al deze landen beslaan te zamen ongeveer 15889 vierkante Java-palen, van 75 per graad van den evenaar. De bevolking werd geschat op anderhalf millioen zielen, zoo als boven is aangegeven, en voorzeker te gering geacht werd.

Door den aard der administrative inrigtingen van het Javaasch gouvernement valt het bezwaarlijk een voldoend finantieel, merkantieel, krijgskundig overzigt te leveren. Het gouvernement der N. O. kust werd door den gouverneur generaal Mossel geacht aftewerpen 's jaars.

	winsten.	lasten.	overschot.
ongeveer in 1750	*f* 400,000	*f* 380,000	*f* 20,000
in 1779	" 436,874	" 281,873	" 155,001
in 1788	" 495,974	" 330,406	" 165,568
in 1489	" 457,104	" 353,295	" 103,809
in 1790	" 442,480	" 327,894	" 114,586
gemiddeld 1788—90 's jaars	" 465,186	" 331,198	" 127,988
idem 1792—96 bereids gedaald tot het cijfer			" 720

De onophoudelijke vermeerdering van defensive middelen, de vermindering van den handel, en daardoor van de pachten en middelen, waren oorzaak van deze daling. Eenige weinige onderdeelen van de opgegevene cijfers kunnen hier worden bijgebragt.

De sabandarijen of zeetollen, verpacht aan chinezen, bragop, bruto, vóór 1791 's jaars *f* 323,755; in 1791—93 's jaars *f* 319,715, en netto in die jaren 's jaars *f* 310,415.

De verkoop van produkten en koopmanschappen bedroeg in de drie jaren 1791—94, *f* 194,429, of gemiddeld 's jaars *f* 49,809.

De belasting, onder den naam van "slavenhoofdgeld" ingevoerd, à 40 stuivers per jaar voor elk individu van 10 tot 50 jaren, beliep in 1788 *f* 5460.7.8, in 1789 *f* 5021.4, in 1790 *f* 4301.19.8, te zamen *f* 14783.10.16.

Digitized by Google

De brievenpost bragt op in voorzegde drie jaren *f* 520.13.

De winst op uitgegeven kopergeld bedroeg *f* 73,157.10 in die jaren.

De geldelijke kontingenten der regenten waren *f* 13,152.42 's jaars.

De pacht of huur der verhuurde landen bedroeg *f* 12,725 en de overige „winsten" waren de voordeelen, verkregen op den meerderen verkoop van produkten, die voor mindere prijzen waren ingekocht.

De „uitgaven" waren, voor zoo verre is nategaan, begrepen in de schadeloosstellingen aan regenten, voor vogelnestjes, zout; de traktementen en gagien van 's Komp. dienaren, de fortifikatie- en defensiewerken, kruisvaartuigen, verzendingen.

Aan de vogelnest gevende negorijen Tagaldowo en Troes, in Lassem en Toeban, werd uitgekeerd van de pachten *f* 1624.

Aan de zoutmakers negorijen Manjar, Tanger, Randjing, Awen (in Sedajoe en Grissee) en Sememi (Soerabaja) werd eveneens uitgekeerd uit de pachten, 's jaars *f* 6675.

Aan de beambten werd uitgekeerd, van de pachten, 8 ten honderd aan den gouverneur, één ten honderd voor de kruisvaartuigen, en een kwart ten honderd voor de ontvangers der pachtpenningen.

Voor de fortifikatiewerken werd uitgegeven van 1789—91 eene som van *f* 10,035.1.8 en voor de kruisvaartuigen idem *f* 13,664.5 's jaars. De kosten voor de krijgsmagt zijn niet op te geven. Van 1792—6 werden die uitgaven voor defensie zeer vermeerderd, daar men den vijand verwachtte.

De defensie bestond uit de militie en de versterkingen en veldposten. De laatsten hebben wij overzien bij de onderscheidene afdeelingen, als: te Banjoewangi, Panaroekan, Malang, Lamadjang, Pasaroewan, Soerabaja, Grissee, Rembang, Djapara, Djawana, Samarang, Oenarang, Salatiga, Bojolali, Soerakarta, Djokjokarta, Klatten, (sinds 1796, fort Engelen-

Digitized by Google

burg), Pekalongan en Tagal, op en langs Java, alsmede te Bangkalan en Soemenap op Madoera, en op het eiland Bawean; alle steenen of gepallissadeerde postjes met halve bastions, en zonder grachten of met geringe voorwerken. Al deze postjes waren gewapend met 567 kanonnen, waarvan er in 1791 slechts 25 voldoende bekwaam bevonden werden. De mobiele legermagt, in al deze plaatsen aanhanden, bedroeg den 31 augustus 1791 204 man kavallerie en 1413 man infanterie, benevens 596 Wurtembergers, uitmakende een regiment, dat bevorens aan de Kaap had dienst gedaan. Deze sterkte van 2213 koppen was echter niet de normale: de formatie bestond uit 199 paarden, te Samarang, te Soerakarta en te Djokjokarta; uit 540 man in den oosthoek en 639 in midden Java, verdeeld op de posten. Op genoemd tijdstip lagen er niet minder van 215 in het hospitaal, waaronder 137 Wurtembergers. Na 1792 bedacht de gouverneur Van Overstraten een ontwerp van verdediging, bij aanval van buiten. Te Soerabaja en te Samarang werden onderscheidene versterkingen aangelegd. Op de Komp. posten werden de dienaren gewapend, en eene landmilitie opgerigt, later pradjoerits genaamd, en nog bestaande, bij kleine troepjes, op kosten der regenten. De verdedigingsontwerpen waren gegrond op het abandonneeren der kustposten en 't wijken naar 't binnenland.

Op het laatst der vorige eeuw werd de kust van Java, ten noorden en zuiden, zeer gekweld door zeeoovers. Hunne handelingen in den oosthoek hebben wij ter plaatse overzien. De zuidkust, tot Noesa-kambangan toe, werd afgeroofd, en dien ten gevolge op vele plaatsen door de inwoners verlaten. De Soemenapsche eilanden werden dikwerf aangerand. Te Tandjong Awor-awor bij Toeban landden in 1790 een groot aantal, en verbrandden zij een aantal vaartuigen voor Lassem, waardoor 18 à 20,000 rijksdaalders schade werd geleden. Verscheidene vaartuigen werden genomen. Het waren Borneosche, Magin-

Digitized by Google

danaosche en Balangingische zeeschuimers, die de Java-zee onveilig maakten. De Komp. had hier tegen slechts weinige kruisers, zijnde vier pantjallangs en 44 majangpraauwen, die op verre na niet tegen de zeeschuimers waren opgewassen, zoodat ook geen enkel roovervaartuig in handen viel. Die kruisers werden door de regenten geleverd, bemand en gewapend, en door de Komp. deels onderhouden met een paar kanonnetjes, eenig geweer en munitie. De hiervoor uitgegeven sommen bedroegen, in 1790—2, *f* 13,664, welke onkosten gevonden werden uit de een ten honderd van de pachten.

Door deze onveiligheid der zee en door den europeschen oorlog leed de handel en scheepvaart zeer. Daar de sabandarijen, zeetollen of havenregten verpacht waren, zoo als boven is aangeduid, ondervond deze tak van inkomsten gevolgelijk groote verliezen. Reeds in 1787 werden de betalingen schaarsch. Den 19 julij 1788 verleende de Regering remissie voor 14265.6 rdl., den 24 november 1789 weder 9837.36 rdl., of *f* 48,186 voor Samarang alleen, alsmede *f* 2250 te Tagal en *f* 2700 te Djawana. Behalve deze afschrijvingen vond men zich nog genoodzaakt als oude vorderingen te doen vervallen *f* 6,181,695.11.8 bij de Samarangsche en *f* 8371.8.11 bij de Djaparasche negotieboeken van ouds doorloopende.

Gebrek aan geld was ook eene groote hinderpaal. Papiergeld en koperen pitties waren voor een groot deel het eenige betaalmiddel. In 1787 en 1788 waren er een groot aantal Japansche pitties aangevoerd, om in 't gebrek aan numerair te voorzien, maar deze waren weinig gewild.

De produktie hebben wij vroeger overzien, zoowel de gedwongen leveringen en kontingenten der regenten, de gekontrakteerde hoeveelheden uit de vorstenlanden, als de vrijwillige produktie tegen lage prijzen. Die produkten werden deels verkocht, deels verzonden. Die verzendingen naar Batavia en andere bezittingen beliepen in de laatste jaren der achttiende eeuw als volgt:

Digitized by Google

1790	*f* 848,817	1796	*f* 378,580.
1791	" 653,071	1797	" 781,852.
1792	" 778,615	1798	" 826,430.
1793	" 609,633	1799	" 830,916.
1794	" 491,558	1800	" 953,929.
1795	" 773,510	1801	"1,455,213.

alles aan inkoopswaarde en prijzen, terwijl de verkoopingen te Samarang ongeveer *f* 50,000 's jaars opbragten. De waarde der restanten beliep in 1788 *f* 964,785, in 1789 *f* 796,941 en in 1790 *f* 751,604 of gemiddeld *f* 837,777.

De aanplantingen beliepen in 1791, van de onderscheidene producerende gewassen, in 't geheele gouvernement:

1,954,292 koffijboomen.
759,491 klapperboomen.
661,924 peperranken.

De staatkundige verhouding en aangenomen gewoonten en verpligtingen vorderden, dat de gouverneur generaal zelden in dit gouvernement kwam. In de laatste helft der achttiende eeuw geschiedde dit sinds 1761 niet meer. De gouverneur eveneens bezocht zeldzaam de etablissementen, posten en hoven. Het willekeurig reizen van europeanen was zoo goed als verboden. De aanwas der chinezen en het verhuren van landerijen aan dit volk werd zoo veel mogelijk tegengegaan door de gouverneurs Greeve (1787—1791) en van Overstraten (1791—1796).

Van de regenten moesten steeds vertegenwoordigers (mantri anom) ter hoofdplaats Samarang tegenwoordig zijn bij den gouverneur. Deze gewoonte was door den gouverneur van den Burgh (vóór 1779) ingesteld. De regenten op het eiland Madoera waren of werden nader hiervan bevrijd, wegens hunne verleende hulp in 1790, en de regent van Pamakassan wegens de uithuwelijking zijner twee dochters met Soerakartasche prinsen, zooals boven gezegd is.

Al de kontingenten, die wij vroeger hebben opgegeven,

Digitized by Google

bedroegen, volgens sommigen, geene *f* 500,000 waarde. De winst was op de overige produkten: kardamon (1000 tot 5000 pond, in 1790 2810 pond à *f* 50 de honderd), koffij (1790: 58 pik.; in 1796 reeds 10,130 pikols, à *f* 9 de 135 pd., tot aan boord; nader *f* 10,16), lange peper (10,000 gemiddeld, in 1789 3000 pond), staartpeper (1789 16518 pond), suiker (à $3^3/_4$ tot $3^3/_4$ rdl. de pikol, deels verboden fabrikatie, om de Bataviasche ommelanden te bevoordeelen), indigo (1796 34 fabriekjes, in 1791—96 opleverende 47,630 pond, of 76 pikols 's jaars, nader verboden), tamarinde (vallende in den oosthoek), sapanhout (in 't Passaroewansche, $1^1/_4$ rdl. per pikol), vogelnestjes (in den oosthoek), zwavel (sinds 1789 te Banjoewangi, 5 tot 6 rdl. de 100 pond), zout (van den leverancier te Paradessie in Rembang, tegen 5 rdl. de 4350 ponden), kaneel, koriander, rijst, mosterd (à *f* 30 de 100, *f* 1.10 de 100, *f* 48 de 130 en *f* 25,15 de 125 pond). De hoegrootheid der winsten op deze artikelen is niet aangegeven, evenmin als eene juiste opgave der totale landsproduktie.

De statistiek en de aardrijkskunde in 't algemeen omtrent dit gouvernement waren zeer onvolledig. Van Overstraten liet plans maken van de Komp. bezittingen. De ambassade en dienstreizen naar Mataram en den oosthoek deden sommige bedienden en beambten eenige kennis verkrijgen, die in kaarten of plans werd medegedeeld. Deze dokumenten werden echter niet openbaar gemaakt. De hydrografie was meer een onderwerp van zorg, en deze liet veel te wenschen over, zoo als uit kaarten van 1779 nog blijkt. Eene ruwe schets van Java's oostkust en Bali, van 1787, was al het bekend gewordene, met nog eene opname van den noordoosthoek van 1796. De eerste was van den kadet Van den Hoff, de laatste van den franschen luitenant Miroir de Jouvancy. De eerste kaarten van Java werden opgesteld in 't begin der XIX^{de} eeuw, door de kadetten van de marine-school te Samarang, waarvan er nog weinigen in leven

Digitized by Google

zijn. (Vergelijk Nat. Tijds. dl. XI, 348; Tijds. v. N. I. III, dl. I, 210 verv.; memorien van Greeve en Van Overstraten; de werken van Nederburg, Engelhard, Ary Huijsers, Daendels, Van den Bosch; Bat. Gen. dl. I, 8; Raynal I, II; Bijdragen Delftsche Inst. I, 291 verv. Voorts zijn geraadpleegd een aantal memorien, berigten, geschrevene traktaten).

Daendels, die Java in een gelijken staat vond bij zijne eerste komst te Samarang, den 11 mei 1808, zegt van dit gouvernement (Memorie, deel I, bl. 39): „Ik vond te Samarang „het gezag in handen van een bijna onafhankelijk gouverneur. „Ik vond een uitgestrekt gebied zonder inkomsten, of liever, „zonder dat die in de kas van het gouvernement werden over„gebragt. — 's Jaars werd Java met 700,000 rijksdl. gesubsidieerd, „en het leverde daartegen niets op dan de benoodigde rijst, een „weinig koffij en suiker, de peper die de Soesoehoenang opbragt „doch die betaald moest worden, voorts pakmatten, olie, ka„djang, tamarinde, gedroogde visch en andere kleinigheden voor „de huishouding. Ik vond eindelijk overal onderdrukte In„landers. — Het gouvernement heb ik vernietigd." (Vergelijk Engelhard, 137. Bat. Tijdschr. T. L. & V. IV, 370, V, 178).

Digitized by Google

AANHANGSEL.

De munten, maten en gewigten, ter „noordoostkust van Java" in gebruik, op het laatst van den Komp. tijd, waren:

De standpenning was de gekartelde dukaton, van 11 penningen, 7 grein fijn zilver, ten behoeve van de Komp. zelve gemunt: aanschaffingsprijs 64, — nederlandsche waarde 66, — indische waarde 80 stuivers van 4 duiten: zwaarte 21 engels, $5\frac{3}{4}$ aas of $7\frac{1}{3}\frac{7}{4}\frac{3}{1}$ per mark; verhouding tot de rijksdl. als 600 dukatons tot 1000 rdl. of 1 duk. = 1.32 rdl. — De overige gangbare munten waren:

De gouden dukaat: gekarteld, 132 stuiver of $2\frac{3}{4}$ rdl., — of 363 dukaten en 84 stuivers, gelijk aan 1000 rdl.; — bij de Komp. boeken *f* 5.50.

De ongekartelde dukaat gold 108 stuivers, $2\frac{1}{4}$ rdl. of 18 schellingen.

De rijksdaalder, eene denkbeeldige munt, vroeger geslagen, doch de standaard voor de Komp. boeken. De maatstaf was:

1 rijksdl. gelijk aan *f* 2.8 indisch of *f* 1.19.8 nederlandsch;

1 rijksdaalder, 48 stuivers, van vier duiten, of 192 duiten.

De gulden van 20 stuivers indisch of 24 stuivers ned. of van 80 duiten indisch en 96 duiten ned. De onderdeelen waren:

De schelling van 30 duiten (de nieuwe) en 24 duiten (de oude).

Het dubbeltje van 2 stuivers holl. of $2\frac{1}{2}$ stuivers ind. (de nieuwe).

Het dubbeltje van 2 stuivers indisch voor de oude.

De stuiver van 4 duiten kopergeld, met 's Komp. merk.

Digitized by Google

De dubbeltjes met het hollandsche wapen waren meer gewild in de boven- en binnenlanden, doch die met de Zee- en Westfrieslandsche wapens meer om de oost van Samarang.

De spaansche vierkante reaal gold 1.12 rdl. of 60 stuivers = *f* 3.0.

De spaansche ronde reaal gold 1.16 rdl. of 64 stuivers = *f* 3.4.

De Batavia ropij gold 30 stuivers van 4 duiten of 0.30 rdl. = *f* 1.10. De intrensike waarde was *f* 1.3.9$^{22}/_{27}$; bij de Komp. boeken werd die verhandeld tot *f* 1.4. De bengaalsche, persiaansche en soeratsche ropijen hadden, sinds 10 maart 1780, een gelijken gedwongen koers, zoo ook de arkotsche.

De looden pitjes deden 8000 op een spaansche ronde reaal.

De koperen chinesche of japansche pitjes 405—410 per reaal in den oosthoek van Java. Zij heetten ook „kippings."

De maten en gewigten, ter noordoostkust van Java in gebruik, waren:

De kojan, rijst, van 3500 ponden amsterdamsch, of 28 pikols (inname).

De kojan, zout, van 4350 en van 5000 ponden amst. (levering).

De pikol van 100 kati's = 10 gantang van 10 kati's (berekening).

In Mataram werd de kojan berekend op 3750 pond of 30 pikols.

De kojan rijst werd te Soerabaja gerekend op 3750 pond. (ontvangst).

Voor zout, de kojan te Soerabaja 40 pikols van 125 pond (kontrakt).

De paal, $\frac{1}{4}$ uur gaans = 1700 passen = 300 roeden rhijnl.

De roede van 12 voet rhijnl. à 12 duim = 1200 op een uur gaans.

De vadem van 6 voet hoog, 6 voet lang, 3 voet diep.

Volgens de memorie van menage van den gouverneur gene-

Digitized by Google

raal Mossel, van 1 mei 1753, was de algemeene betaling voor de te leveren produkten van Java's noordoostkust, herleid tot de boekstandaarden, als volgt:

Rijst.	3400	pond.	*f* 29.14
Katjang.	3400	"	" 49.10
Suiker.	125	"	" 6.8.11
Indigo.	125	"	" 165.—
Zwarte peper.	125	"	" 13.17½
Lange peper.	125	"	" 11.17.10
Staartpeper.	125	"	" 11.17.10
Kardamon.	100	"	" 50.—
Mosterd.	125	"	" 25.15
Aardolie.	kan.	"	" 0.4.15
Zout.	4350	pond.	" 14.—
Kokosolie.	Balie, 60	kati.	" 3.11½
Katoenen garèns.	125	pond.	" 89.10.8
Tamarinde.	125	"	" 9.12
Korianderzaad.	100	"	" 1.10
Kaneel (Cassia.)	100	"	" 30.—

Deze waren de inkoopsprijzen, zoo als de aflevering te Batavia werd ingenomen, afgerekend de overwigten, enz. De geldsmunt, hier gesteld, is die van den indischen gulden van 20 stuivers, ieder van 16 penningen.

WESTELIJK JAVA.

In het eerste gedeelte van dit generaal overzigt hebben wij het eigenlijk Java beschouwd, als gouvernement der noordoostkust. Dit tweede gedeelte geldt het Soenda's of westelijk deel, bewesten de rivier Lossari aan de noordkust en de Tjidonan of wel de Tjitandoewi ten zuiden in zee stroomende.

Digitized by Google

Het Kembanggebergte was de middellandsche natuurlijke grens.

De landsdeelen hiertoe behoorende, waren verdeeld in drie hoofddeelen, als:

1. Batavia, de stad en ommelanden, geheeten het land van Jakatra, alsmede de Preanger-landen;

2. Cheribon, beoosten het gebied van Batavia;

3. Bantam, bewesten als voren.

Het oppergebied over deze gewesten berustte bij den gouverneur generaal en den raad van Indie; maar elk deel werd afzonderlijk bestierd. De afscheiding met het „gouvernement van Java" was volkomen, staat- en aardrijkskundig.

Cheribon.

De eigenlijke naam is Tjai-rébon, Tjirébon, later verbasterd in Tsjeribon, Sjeribon en Cheribon. De aloude naam was Galoe.

De vorsten van Mataram pretendeerden suprematie over dit rijk te hebben. In 1600 had panembahaam Senopati, en in 1645 sultan Ageng de vorstjes cijnsbaar gemaakt. Onder sultan Mangkoe-rat, gezegd soesoehoenan Tegalwangi, werden alle betrekkingen verbroken. (Tijds. T. L. V. I, 197, 198; Handleiding tot de gesch. van Java, I, 162, § 67).

Den 7 januarij 1681 stelden de twee sultans van dit gewest zich onder de bescherming der Komp. De Regering bedong hierbij: „dat de vorsten langs de kust geene versterkingen „zouden aanleggen zonder voorkennis der Regering van Bata„via, die den alleenhandel in lijnwaden, opium, den inkoop van „peper, houtwerken, rijst en suiker voor zich behield, alsmede „den tolvrijen invoer harer goederen; voorts het bouwen eener „versterking ter Cheribonsche hoofdplaats, en het aanhouden van „eene bezetting en een resident."

De overige traktaten betrekkelijk dit landschap zijn: behalve een onderling verdrag van vriendschap en vrede tusschen de drie broeders, wegens rangsverdeeling, in 1699 en 1 sept. 1688,—

Digitized by Google

1. Art. 3 van dat van 5 oktober 1705, te Kartasoera gesloten, tusschen de Komp. en den nieuwen soesoehoenan Pakoe-boewono 1, Poeger, luidende:

„En in gelijker voegen erkent zijn Hoochheid de landen, „princen en volkeren van 't koninkrijk Cheribon voor vrije lan- „den, vorsten en volkeren, daarop hij nochte zijn successeuren, „niet in het minste te pretendeeren hebben, als zijnde door „d. E. Komp. in den jare 1680 van de overheersching der „kidolleezen en roovers verlost, en, met toestemming zoo van de „jongst overledene Soesoehoenang Amangcoerat, als de drie prin- „cen gebroeders, en 't geheel volk van Cheribon, onder haar „bescherminge aangenomen heeft."

2. Eene overeenkomst van 17 februarij 1708, tusschen de prinsen onderling, over de verdeeling der landen, onder vier vorsten.

3. Eene overeenkomst van 7 januarij 1752, tusschen de drie vorsten, over de erfopvolging in 't beheer der landen.

De regering over dit gewest, of liever over deze landen, nu uitmakende Gebang, Tjirebon, Koeningan, Galoe, Madjalengka, Indramajoe, Limbangan en Soekapoera, was zeer verdeeld.

Aanvankelijk stonden die landen onder éénen geestelijken vorst; sinds 1662 onder twee, sinds 1694 onder drie, sinds 1699 onder vier, sinds 1752 weder onder drie vorsten, met verschillende titels als: soesoehoenan, pangeran, panembahan, sultan, sinds 1681. De laatste overeenkomst, die van 7 januarij 1752, bevatte de bepaling: „dat de erfopvolging in 't bewind van ieder „der drie vorsten, Sultan Sepoe, Sultan Anom en Pangeran „Adipati Tjirebon (Cheribon), zoude overgaan op de mannelijke „erfgenamen van elken vorst, volgens de goedkeuring der „Bataviasche Regering, en dat bij kinderloos overlijden van „een hunner, zijn aandeel op de anderen zoude overgaan, tot op „Panembahan, den vierden prins, die slechts eenige landen „tot onderhoud bezat. Van de inkomsten werden afgezonderd „aan Sepoe en Tjirebon 800, aan Anom 800, aan Panembahan

Digitized by Google

„200 rijksdaalders. De vorsten bleven in het volle genot „hunner landen, doch moesten aan de Comp. leveren alle pro- „dukten van uitvoer in hunne landen vallende, met uitsluiting „van allen vreemden handel."

De vorsten, die onderling de Cheribonsche landen verdeeld hadden en bestierden, waren in de laatste helft der achttiende eeuw de volgende:

1. Sultan Sepoe V, van 1733 tot 1797, hij was als Anom de vierde en als Panembahan de derde van die titels geweest, en liet drie zonen na, waarvan de oudste, Radja Kanoman, reeds sedert 1765 voorbij gegaan was als bestemden opvolger, volgens 't reglement van 1752, en die later, in 1806, derde sultan werd. Een jonger broeder werd sultan Sepoe VI, tot 1815, werd toen gepensioeneerd, en overleed in vrede, in 1845, te Soegi-ragi bij Cheribon.

2. Sultan Anom V, broeder van Sepoe V. De vierde sultan Anom was de vijfde sultan Sepoe tot 1797. Alstoen werd, volgens het reglement van 1752, tot sultan Sepoe VI aangesteld en verheven de zoon van sultan Anom V. Deze werd eveneens in 1815 gepensioeneerd, en overleed in vrede, den 2 april 1851, als voren.

3. Pangeran adipati Tjirebon, welke waardigheid in 1798 werd afgeschaft, gaande het aandeel lands van dezen vorst over op sultan Sepoe.

4. Panembahan Tjirebon. De laatste titularis overleed in 1773. Zijn aandeel van 1000 huisgezinnen lands ging over op zijne erfgenamen, de sultans Sepoe en Anom.

Op het einde der achttiende eeuw waren er alzoo in de landen van Cheribon slechts twee sultans, Sepoe en Anom, en onder dezen waren al de landschappen verdeeld. Die verdeeling kan evenwel niet worden opgegeven.

Cheribon werd bij de Komp. „gekonsidereerd als een comptoijr," alwaar een resident met twee boekhouders op de uitvoering

Digitized by Google

der overeenkomsten en de inning der produkten te letten had. Deze hield verblijf in het Komp. fort de Beschermer, waar ongeveer 100 mannen, onder een vaandrig, in bezetting lagen. Sinds 1771 was hier resident Evert Jan van Nijvenheim, gezegd van Nieuwkerken, koopman, op *f* 60 maands. Sinds 1792 Johan Lubbert Umbgrove, met den onderkoopman Marinus van Leeuwendaal sinds 1785, die er in 1804 nog was. In 1800 kwam hier als resident Simon Hendrik Rose, raad der Bataviasche regering. De alhier aanwezige vaandrigs-militair waren, van 1763 tot 1788, Matthijs Elling, en van 1788 tot 1805 Thomas Mertz, beide op *f* 40 traktement 's maands.

De aan dit kantoor onderhoorige landsdeelen waren, ten oosten, langs de Lossari-rivier, het prinsdom Gebang, onder een eigen bestier; ten westen de landen Indramajoe, Galoe, Limbangan en Soekapoera, onder regenten; de landen Segalaherang en Tjininga werden door sultan Anom op 1 november 1799 voor 20 jaren verhuurd aan de Komp.

De bevolking werd geschat, in 1705, op 305,600, in 1754, 1778 en 1795 op 90,000 zielen; voorzeker veel te gering. Deze bevolking kwam nimmer tot opstand, tot op het einde der achttiende eeuw, toen de chinezen vele binnenlanden van de sultans in huur genomen hadden en bestuurden.

Dit kantoor werd bij de Komp. dienaren geheeten het neusje van den zalm, om het voordeelige der betrekking aldaar. Het leverde op aan produkten:

1,000 kojans rijst, van 3500 ponden, à *f* 38.8 de kojan.
10,000 ponden indigo, tegen *f* 1.10 't pond.
30,000 ponden katoenen garens, à *f* 0.14 't pond.
500,000 ponden peper à 2½ stuiver.
600,000 ponden pinang of areka, tegen *f* 6 de 100 pond.
1,000,000 ponden suiker tegen 1½—3 stuiver 't pond.
1,000,000 ponden koffij tegen 2½ stuivers 't pond.

De onkosten van dit kantoor beliepen in 1779 slechts

Digitized by Google

f 12,584 en de winsten op den handel daarentegen *f* 35,761. Nader werden de onkosten ad *f* 20,500 ruim gevonden uit de winst alleen op de ingevoerde lijnwaden.

De uitgestrektheid van al de Cheribonsche landen bedroeg ongeveer 4800 vierkante palen. Al dit land was alleen met soendanezen bevolkt, voor een gering deel, in Indramajoe, met javanen. Doordien de Cheribonsche vorsten zich nimmer bepaald hebben verklaard, even als de soesoehoenan van Mataram in 1749, en zij zich enkel onder de bescherming der Komp. hebben gesteld en steeds hunne landen naar eigen goedvinden hebben blijven beheeren, zoo kan het regt van vollen eigendom der Komp. niet worden beweerd of staande gehouden. De laatste melding als onderdeelen van Mataram, vindt men in 't bevelschrift van soesoehoenan Hamangkoe-rat I, van 2 december 1677, gegeven te Japara, waarin de landen van Gebang, Tjirebon, Dermajoe en Galoe worden genoemd als provincien van het rijk. Galoe was verdeeld in drie onderdeelen.

Het bestuur in algemeene zaken werd geacht te zijn bij eene vergadering van den resident en de voornaamste prinsen en sultans, vier in getal. De justitie werd beheerd door een raad van 7 djaksa's, die op den aloen-aloen te Cheribon de kadjaksan vormden en regt spraken naar een wetboek, papakkum genaamd, in 1768 opgesteld (zie Tijds. Regt in N. I. III deel, 72, 142). De djaksa's of assessoren, wier sultans onderdanen aangeklaagden waren, fungeerden als prokureurs en verdedigers; in 't tegendeel waren zij regters.

De standpenning in den Komp. handel te Cheribon was de gekartelde dukaton van 11 penningen, 7 grein, $7\frac{1}{3}\frac{7}{11}\frac{3}{11}$ per mark, waardig, vóór 1767, 66, na dien tijd 80 stuivers à 4 duiten. De ongekartelde gold 78 stuivers. Zwaarte der gekartelde: 21 engels, $5\frac{3}{4}$ azen, van 10 in 't mark. De hollandsche intrensieke waarde was 64 stuivers; de verhouding tot den rijksdaalder als: 1 dukaton = 1.32 rdl., of 600 duk. = 1000 rdl.

Digitized by Google

De ongekartelde als 1 duk. = 1.30 rdl. of 615 duk. = 1000 rdl. Voorts werden er ten kantore Cheribon verhandeld:

gouden dukaten, bij de boeken verhandeld voor *f* 5.5 = $2\frac{1}{4}$ rdl.;
Batavia ropij, als voren 24 stuivers van 4 duiten = 96;
schelling, als voren $7\frac{1}{2}$ stuivers of 30 duiten;
dubbeltjes, als voren 10 duiten;
duiten, van 96 in eene Batavia ropij;
pitjes, van lood $\frac{4}{5}$ en tin $\frac{1}{5}$, 25 voor twee duiten.

De gewigten en de maten waren in den handel:

de kojan van 3500 pond, van 32 lood, van 10 engels;
de pikol van 125 pond, als voren, of 100 kattis à $1\frac{1}{4}$ pond;
de tjajang voor padi, 40 sanga van 5 bossen à 10 katis;
de roede van 13 voeten, à 12 rijnl. duimen;
de kan van 2 pinten = 10 mutsjes.

Batavia.

Al de landen tot deze hoofdstad onderhoorig waren belendende, ten noordoosten aan Cheribon, ten zuidoosten aan de Mataramsche vorstenlanden, ten zuiden en noorden aan de zee, en ten westen aan het Bantamsche rijk. Al die landen waren verdeeld in de stad Batavia, de ommelanden en de Preangerlanden of regentschappen, ook wel Jakatrasche bovenlanden genaamd.

Preangerlanden.

De voorhanden oorkonden over 't bezit van deze landschappen zijn de volgende:

1. Rijklof van Goens, die in 1652 als gezant naar Mataram toog, verzocht de uitbreiding van 's Komp. grondgebied oostwaarts tot aan de rivier Pamanoekan: de sultan Tagalwangi, gezegd Mangkoe-rat, weigerde zulks volstandig.

2. Bij art. 3 van 't kontrakt van 25 februarij 1677 tus-

Digitized by Google

schen de Komp. en den soesoehoenan, door diens gemagtigde kjai ngabei Wangsa-dipa gesloten, werd bepaald:

„De Bataviasche Jurisdictie en limite is en zal blijven, tot „het midden in de rivier Karavan, gelijk in den jare 1652 ten „aanweesen van den heer Rijkloff van Goens, in de Mattaram „met den grooten Soesoehoenang versprooken is, sulks de Javaa- „nen bewesten de rivier Krawan, tot aan de suidzee onder Comp. „gehoorzaamheid en gebied staan, maar werd versocht dat de „voorsz. limite mogen vergroot worden tot aan de rivier van „Pamanoekan, gerekend dwars over tot aan de suidzee, met het „volk dat daarin woonen, alsoo het den Soesoehoenang doch „geen nut toe en brengt."

Doch bij de uitwisseling van dit kontrakt werd op de plike bekend gesteld, dat dit kontrakt was voorgelezen aan den soesoehoenan en de vier prinsen, en dat: „syne majesteit met al „'t geene hierin geschreven staat, excepto 't versoeck van „vergrootinge voor d'Ed. Comp. limiten tot Pamanoekan, son- „derlingh wel vergenoecht is geweest", na drie malen voorleezens, „weygherende 't versoeck van de vergrootinge der „Comp. limiten tot aan Pamanoekan."

3. Dit bezwaar werd echter uit den weg geruimd door den opvolger, soesoehoenan Hamangkoe-rat I, die door de Komp. in 't bezit van zijns vaders rijk is gesteld. Bij akte van 19 oktober 1677, verleend te Japara, verklaarde die vorst: „verschuldigt te zijn voor de zoo getrouwe vaderlijke bijstand „en assistentie, door den Edelen Heer Gouverneur Generaal en „de Raaden van India, met zoo veel scheepen en volk, onder „het gezag van den Admiraal Speelman, ... en als eene „generaale, liberale, genereuse erkennisse, uit een vrije en on- „bedwongen wille, na onse presente uyterste vermoogen, onse „schuld dan klaar te bewijsen, voor nu ende altoos na deezen, „onveranderlijk en onverbreekelijk aan d'E. Comp. te schen- „ken, de voorn. oude Jakatrasche limite nu Bataviasche juris-

Digitized by Google

„dictie vergrootende, van de rivier Carawan oostwaarts tot de „rivier van Pamanoekan toe, en dat meede, daarover het land „doorgaande tot aan de suydzee, met alle d' eigendommen, „vrijheden en authoriteit, dat oock al met eenen sal verkon- „digt en gepubliceert mogen werden, verklaarende van nu aan „daarop meede geene de minste pretentie meer te hebben, of te „houden, maar dezelve alle aan de Comp. te cedeeren," enz. Bij de bevelen van 3 december 1677 worden die Preangerlanden dan ook niet meer genoemd, maar wel de vroeger opgegevene, tot Cheribon behoorende. Echter scheen die afstand nog bevestiging te vereischen, althans bij art. 2 van 't kontrakt tusschen Pakoe-boewono I, Poeger, en de Komp., van 5 oktotober 1705, is nog bepaald:

„den Soesoehoenang houd voor goed, cedeert en bevestigt „bij deesen aan d' E. Comp. de jurisdictie en eigendom der „landen bewesten de volgende rivieren en bergen, beginnende „van de mond der rivier den Donan, daar ze in de zuidzee „uitloopt, en voorts langs dito rivier west heenen tot Passou- „rouang daar het binnenmeir begint" (de engte van Noesa-kambangan en de Segara-anakan) „wijders den noordkant hee- „nen langs de oost en noordkant van dito meir tot de mond „der rivier Tsiborom, en langs de oost en noordkant van het „daaraan volgende ontoegangbaare moeras tot Tsitali omtrent „de negorij Madura, en van daar vervolgens noorden ten oosten „door en over het gebergte van Dailoer, tot den berg Soemana „of Soebang, en voorts bezuiden en beoosten over het gebergte „Bongkok, om zoo wijders met een noordelijken koers af en „uit te koomen de rivier van Lossary aan, en eindelijk langs „de dito rivier tot aan deszelfs mond en uitwateringe in zee „aan de noordkant van dit eilant, invoegen ook het district „van Gabang daar in komt begreepen te werden, verklaarende „d' E. Comp. van die landen te zijn wettig ende souverein „heer, zonder dat daarop ooit ofte ooit eenige de minste pre-

Digitized by Google

„tensien, 't zij door zijn Hoochheid ofte zijn successeurs van „het Mattaramsche rijk sullen moogen gemaakt werden, waartoe „den Soesoehoenang belooft van sijn volk sal senden om de „limietscheiding te reguleeren."

Bij 't 3de art. van dit kontrakt erkent de soesoehoenan de vorsten van Cheribon voor vrije vorsten, en sinds 1681 hadden die vorsten alle gemeenschap met Mataram afgesneden, terwijl ten overvloede in het bij art. 2 afgestaan deel al de Cheribonsche landen begrepen zijn. Deze afstand is alzoo even zonderling te noemen, als zij doet blijken van goede kennis met weinig bezochte landsdeelen, die zelfs nog eene eeuw lang als vergeten en verlaten bleven. Ook Nederburgh noemde de cessie eene quasi-cessie, meer politiek als wezenlijk.

De landstreken die onder deze quasi cessien geacht werden te behooren, nog volgens het besluit der Bataviasche regering van 21 december 1780, waren: Bandong, Batoelajang, Parakan-moentjang, Soemadang, Tjiandjoer, Djampang-ilier en oeloe, Tjiblagong, Tjikalong, Tjilingsi, Bogor, Wanajassa, Hadiarsa, Pagadeen, Tjiassem, Pamanoekan, Krawang; voorts al de landen van Cheribon en de nader te melden ommelanden van Batavia. — Het is niet uitgemaakt wie in deze streken vroeger het oppergezag gevoerd heeft, de vorst van Mataram of die van Cheribon. Wel meldt de geschiedenis een paar togten in en door deze gewesten, van Mataram uit, doch toen in 1677 deze gewesten werden afgestaan, waren zij met de daad reeds sinds eene halve eeuw niet meer tot Mataram behoorende. Hoe het ook zij, eerst sinds 1684 werd al dit land geacht te behooren onder de Komp. In 1706 werden al deze streken gesteld onder het gezag van eenen pangeran aria van Cheribon, om, in naam der Komp., een toeverzigt te houden op den inzaam der produkten. Bij de instruktie van 22 maart 1706 wordt aangegeven, dat de gewesten Bandong, Parakan-moentjang, Soemadang, Tjiassem, Pamanoekan en Paga-

Digitized by Google

deen bevorens onder Cheribon hebben gesorteerd, en zij daarom onder het beheer werden gesteld van een Cheribonschen prins als wedana of gouverneur. Later zijn zij wederom onder Batavia getrokken en gebleven, onder den naam van Bataviasche Preanger-regentschappen, in tegenstelling van de Cheribonsche, Galoe, Limbangan en Soekapoera. (Zie deel V van dit tijdschrift, blz. 223).

Het gezag in deze landen werd gevoerd door de regenten zelven, krimineel en civiel, geheel buiten bemoeijenis van alle Europeesch bestuur, dat alleen eenig overwigt had bij de opvolging. De regenten waren alzoo kleine vorstjes, leenmannen van de Bataviasche regering, en zij hadden als tribuut slechts de landsprodukten te leveren tegen geringe prijzen, als, sedert medio der achttiende eeuw, al de koffijboonen, katoenen garens, peper, zwavel, indigo, kardamon, kurkuma, die in hunne handen vielen, tegen geringe prijzen, te leveren aan de hoofdpakhuizen. De levering van koffijboonen alleen bedroeg van al die landen te zamen, in 1794, 67,864 en in 1795 65,813 pikols van 148 ponden, — te onderscheiden van de gewone pikols van 125 ponden, — voorts 96,56 pikols katoen garen (à 125 pond), 27,60 pikols indigo, 17,40 pikols kardamon, 1 pikol peper en 620 pikols kurkuma (alle pikols van 125 ponden). De bevolking bedroeg, in 1795, 206,494 zielen, in 4734 dorpen woonachtig; de uitgestrektheid ongeveer 13,000 vierkante palen, hierbij gerekend Tangeran.

In 1794 en 1795 waren deze regentschappen beheerd en in den staat als volgt, van de oostelijke te beginnen:

1. Tjiassem, onder den aria Karta-joeda, had 64 dorpen, bewoond met 3040 zielen, die van 270,784 koffijboomen opbragten, in 1793 376 en in 1795 252 pikols koffijboonen, à 6 rijksd. of zamen 2259 rijksd. bruto en 704 rijksd. netto, voorts een halve pikol katoenen garen. Dit land bezat 600 kokosboomen en 2000 peperranken.

Digitized by Google

2. Pamanoekan en Pagadeen, twee landschappen onder de administratie van den regent van Tjiassem, leverden in 1793 511, en in 1795 466 pikols koffijboonen van 238,645 koffijboomen. Deze landen waren te zamen bevolkt met 4951 zielen, in 66 dorpen wonende. De overige produktie was twee pikols katoenen garen; er waren 8 à 900 kokosboomen en 5000 peperranken.

3. Hadiarsa, onder den aria Soereng-rana, leverde in 1793 130 en in 1795 138 pikols koffijboonen van 92,500 heesters, en was bevolkt met 1280 zielen; het overig produkt was een halve pikol katoenen garen. Er waren slechts 25 buffels en 600 kokosboomen in dit regentschap. Het getal der dorpen was 54.

4. Krawang, in twaalf distrikten verdeeld, onder den adipati Singasari-penata-joeda, die tevens Wanajassa beheerde en administreerde, leverde in 1793 1727, en in 1795 1590 pikols koffijboonen, van 1,140,500 boomen. Het land, met Wanajassa, was bevolkt met 16,048 zielen, die nog in bezit hadden 4900 klapa- of kokosboomen en 61,500 peperranken, alsmede 719 buffels. Het getal der dorpen beliep 199.

Al de voorschrevene landen vormen thans de afdeeling Krawang, groot 2323 vierkante palen. De zamentrekking der voorschreven cijfers geeft 25,319 inwoners in 383 dorpen, en met 744 buffels; de produktie: 2744 pik. koffij in 1793, 2446 dito in 1795; 2½ pikol katoenen garen; de aanplantingen: 1,679,420 koffij-, 68,500 peperheesters en 2100 kokosboomen.

5. Parakan-moentjang, verdeeld in negen distrikten, met 767 dorpen en 42,926 zielen, stond onder den adipati Soeria-natakesoema, en leverde in 1793 7064, en in 1795 8315 pikols koffijboonen, voorts 34½ pikols katoenen garen en 14¾ pikols indigo. Dit regentschap bevatte ook 5,530,000 koffijboomen, 15,300 kokosboomen, 24,000 kardamon-, 89,000 peperheesters, 6100 buffels, 960 ossen. Het getal der priesters beliep 390.

Digitized by Google

6. Batoelajang, onder den tommongong rangga Adi-kesoema, leverde in 1793 3685, in 1795 3700 pikols koffij, 2 pikols katoenen garen en een pikol indigo. De bevolking bedroeg 1509 zielen in 318 dorpen. Het getal der koffijboomen beliep 1,692,000, dat der kokosboomen 1300, der buffels 1600 der ossen 360.

7. Soemadang, onder den tommongong Soera-negara, had 18 distrikten, 402 dorpen, 18,066 inwoners, 1,240,000 koffijboomen, 6,300 kokosboomen, 42,000 kardamon- en 66,000 peperheesters, 6690 buffels en 580 ossen, alsmede 960 paarden. Het leverde in 1793 5300, in 1795 5538 pikols koffijboonen, voorts 30 pikols katoenen garen en 7 pikols indigo.

8. Bandong, verdeeld in drie distrikten, met 646 dorpen en 34,400 zielen. Het stond onder den adipati Wira-nata-kesoema, en leverde in 1793 10,294, en in 1795 10,618 pikols koffijboonen, 23 pikols katoenen garen, 5 pikols indigo en 620 pikols kurkuma. Het bezat 4,462,000 koffijboomen, 6014 kokosboomen, 25,000 peperranken, 4240 buffels en 250 ossen.

9. Tjiandjoer met Djampang-ilier en oeloe, onder den adipati Wira-tanoe-datar, had 1975 dorpen, 44,721 zielen bevolking, 7,402,000 koffijboomen, 43,000 kokosboomen, 4000 buffels, 500 karren en 50 ossen. De koffijproduktie, te zamen met Bogor, bedroeg in 1789 29,960, in 1790 34,188, in 1792 45,220, in 1793 38,150, in 1795 34,799 pikols van 148 ponden; voorts $17\frac{1}{2}$ pikols kardamon.

Deze vijf gewesten behooren thans tot de provincie der Preangerlanden, beslaan ongeveer 8768 vierkante palen en waren in 1795 bevolkt met 141,612 zielen in 4108 dorpen; de gezamenlijke produktie was in 1793 64,493 pikols koffij; in 1795 67,970 pikols koffij, 89 pikols katoenen garen, 27 pikols indigo, 620 pikols kurkuma en $17\frac{1}{2}$ pikols kardamon.

10. Bogor,—thans Buitenzorg,—onder den aria rangga Gedee, bevatte in 8 distrikten, 19,854 zielen op 91 dorpen; 1,306,000

Digitized by Google

koffijboomen, 10,400 kokosboomen, 30,000 kardamonheesters, 2300 buffels en 450 karren. De uitgestrektheid was ongeveer 1940 vierkante palen.

Al deze landen stonden onder het opzigt van eenen voornamen beambte, getiteld gekommitteerde tot en over de zaken van den inlander. Deze betrekking werd op 't laatst der achttiende eeuw bekleed door Anthony van Helsdingen (sinds 1773); voorts door Rolff Guitard Nicolaus Engelhard (van 1791 af), en Pieter Engelhard (sinds 1800). Zij hadden rang van opperkoopman, met 100 guldens (van 80 cents) traktement, gezegd gagie, 's maands, maar een halve rijksdaalder voordeel op iedere pikol koffij, of ongeveer 33,000 rdl. 's jaars bekende emolumenten (in 1793, 33,718 rdl.), alsmede handelswinsten uit voorschotten, renten (in 1793 10,612 rdl.), overwigten, spillagien, hommages, enz. De geschenken die ieder regent aan hem jaarlijks had aantebieden voor 't „comptoir" en „ongeldeu" bedroeg verschillend; voor den regent van Tjiandjoer 5000, Bandong 1600, Batoelajang 200, Parakan-moentjang 350, Soemadang 350, Krawang 200, zamen 7700 rijksd. Van dit een en ander had hij echter een deel te voldoen aan de kas der regering, onder den naam van „ambtgeld." Behalve deze gekommitteerde waren er geene gezaghebbende europeanen meer in deze landen, noch militairen, noch versterkingen, uitgenomen te Bogor (Buitenzorg) het fort Philippina, met een kommandant; te Tjiandjoer, te Tjipannas, te Buitenzorg, tuiniers of opzieners, zeven in getal, zijnde de overigen inlanders.

Bogor was den 10 augustus 1745 door de regering afgestaan als buitengoed, in vollen eigendom, aan den gouverneur generaal Van Imhoff, die het bezit alleen in officio had verlangd. Dit land was vroeger de zetel van het groote rijk Padjadjaran. Maetsuyker bevolkte het in 1677. De naam beteekent „doode arenboom." Van Imhoff deed hier een fraai paleis bouwen, en noemde dit buitengoed: Buiten-zorg. Daar bij zijn

Digitized by Google

dood zijne erfgenamen minderjarig en uitlandig waren, werd de volle eigendom, bij uitkoop, aan den gouverneur generaal Mossel overgedragen, den 7 junij 1751; en zoo voorts op volgende opperlandvoogden; doch den 29 september 1780 werd bepaald, dat dit eigendomsbezit in officio zoude zijn, en elk aankomend eigenaar met den aftredenden in schikking moest treden. Deze schikking of transaktie bedroeg 39,500 rdl. of ongeveer *f* 56,880. Behalve het vrij gebruik van dit land en paleis had de gouverneur generaal ook nog het genot van de inkomsten, bedragende aan landhuur voor Buitenzorg en Dermaga, optebrengen door den regent, 3500 rdl. verpachtingen, indirekte belastingen, te zamen geschat op 8000 rdl., leverantie van groenten, vleesch, enz. geschat op 3000 rdl., te zamen 14,500 rdl. of ongeveer *f* 23,200. De regent leverde al de koffijboonen, vallende in zijn land, aan de Komp. tegen 6 rdl. de pikol van 148 ponden, maar ontving die van zijn volk voor 4 rdl. de 222 ponden of $2\frac{2}{3}$ per pikol van 148. In 1793 leverde hij 3843 van 't dessavolk en 1758 pikols van tuiniers of geregelde aanplantingen. De onkosten ten zijnen laste hierop beliepen echter groote sommen, zoodat hij slechts 1 rdl. en 36 st. won per pikol (op de 5601 pikols à *f* 2.96 = *f* 16,578).

Al de voornoemde produkten werden geleverd tegen zekere door de regering vastgestelde prijzen. De koffijprijzen varieerden 't meest. In 1711 ruim 20, in 1726 ruim 10, in 1730 6 en 7, in 1736 op $5\frac{1}{2}$ rdl. (van 192 duiten) de pikol van 125 ponden, nader verhoogd tot 148 ponden; en in 1790 gesteld op 6 rdl. de pikol, van 148 ponden amsterdamsch te leveren, doch op 125 ponden te rekenen, zijnde de rest overwinst voor de beambten. De peper werd in 1747 bepaald op 5, in 1752 op 6, in 1756 op 7, in 1777 op 8 rdl. de 125 ponden; maar even als men, in weerwil der prijsverminderingen, de koffijaanplantingen en produktie zag toenemen, evenzoo zag men met de prijsverhooging der peper dat produkt verminderen. De

Digitized by Google

indigo werd tegen 30 en 24 stuivers (van vier duiten) het pond geleverd voor eerste en tweede soort: de mindere soorten werden om niet geleverd. De katoenen garens werden betaald met 35 en 24 rdl. per pikol van 125 pond voor eerste en tweede soort; derde en vierde soort gold bij aflevering 18 en 10 rdl. (bij verkoop in 1793 in Holland 51 en 52 stuivers het pond, of *f* 216 de pikol, 3 à 400 pct. meer). De kardamon voor 1789 26.2, na 1789 31.12, sinds 1793 16 rdl. de pikol van 132 ponden. De geheele produktie was bepaald op 5 à 6000 pond. De kurkuma-wortel tegen 5 rdl. de 150 ponden. De produktie regelde zich naar de eischen uit Patria. Bij den aanvang eener kulture werden alle mogelijke middelen tot aanmoediging in 't werk gesteld; maar overtrof de produktie het monopoliedebiet, dan werd de prijs verminderd, het produkt geweigerd, om de markt niet te overvoeren, en de inkomsten dobberden tusschen hoop en vrees.

Al die prijzen werden bij wijze van uit- en voorschotten in kontante specie, dukatons, spaansche realen, paiement en duiten, of in waren van negotie, opium, lijnwaden, ijzerwerk, door den gekommitteerde ter hand gesteld aan de regenten, tegen renteberekening.

De regenten deelden die gelden en goederen uit, of liever moesten die uitdeelen, aan de oorspronkelijke produkteurs; en na aflevering en afloop werden de rekeningen gesloten door de beambten. De produkteurs bragten hun produkt in de pakhuizen van den regent en deze in die der Komp., hetzij over zee naar Batavia, te Tjikao en Gintong aan de Tjitaroem, of te Buitenzorg, alles voor hunne eigene rekening. Die voorschotten door den gekommitteerde op interest uitgezet, beliepen gemeenlijk 200,000 à 250,000 rdl.. In 1793 was dit kapitaal, voor het produkt alleen, 139,579 rdl. en ongeveer 70,000 rdl. voor andere voorschotten.

De interesten op verleende voorschotten bedroegen in 1793 10,612 rdl.

Digitized by Google

Het geheele kapitaal door de Komp. kas uitgegeven voor de ontvangene 67,237 pikols koffijboonen van 148 ponden, beliep in dat jaar 403,434 rdl., waarvan aan de beambten werd uitgedeeld, als:

aan	den gekommitteerde	33,618 rdl.
"	den kommandant van Buitenzorg . . .	2,384 "
"	tuiniers en opzieners, enz.	13,859 "
"	den direkteur generaal	570 "
"	den opperkoopman des kasteels . . .	385 "
"	den gouverneur generaal, huur	3,500 "
"	groot kassier ½ pct. uitgaven	2,011 "

De rijksdaalders gerekend op 48 stuivers van 4 duiten of 192 duiten, te herleiden tot guldens, à 120 duiten gemiddelde tegenwoordige waarde. De regenten ontvingen hiervan als winst op rekening 117,169 rdl. en het overige werd het aandeel voor de inlandsche hoofden, inkoop van zakken en transportgelden. Weinige regenten ontvingen dit overschot in handen, daar 't op afrekening van oude schulden werd gestort, uitgenomen eenige geringe sommen. Die oude schulden bedroegen groote sommen, ontstaan en opgeloopen door voorschotten, interesten en achterstallen. Deze schulden waren in 1763 140,000, werden in 1769 teruggesteld tot 80,000, doch waren in 1776 358,907 rdl.. In 1777 schatte de gouverneur generaal de Klerk die op 450,000, daar de interesten reeds 50,000 rdl. beliepen. In 1793 beliepen die, voor zoo veel nategaan, nog 128,890 rdl. voor Soemadang, Krawang, Hadiarsa en Pamanoekan.

De aanleiding tot de ophooping van deze achterstallen (schulden der regenten aan den gekommitteerde), kan men vinden in het besluit der regering van 4 december 1777, waarbij aan dien hoofdambtenaar voor altoos verboden werd, om zich te bemoeijen met de financien van den inlander "hetzij op den naam van "intrest op nooit geleende koffijgelden, werkvolk, nieuwejaars-

Digitized by Google

„optogt, rijst, hoenders, paardengras, gelden, enz., op pœne „van arbitrale correctie." Wijders „dat de overwigten der pro- „ducten ten faveure bleven der regenten, die de koffij sonder „de revue van den Gecommiteerde tot en over de zaken van den „Inlander te passeeren, volgens usantie, direct in 's Komp. pak- „huizen moesten leveren, en het geld, na het invoegen der pro- „ducten, voortaan aan hùn zelfs uit 's Comp. kas zoude worden „voldaan, zonder dat de Gecommiteerde 't minst daarmede te doen „zoude mogen hebben." Aan den gekommitteerde werd, als ver- goeding voor deze interdiktie toegekend, „om zorge te dragen „dat hij niet ligtvaardig werde benadeeld, dat hij tegen negen „percent interest 's jaars gelden in de bovenlanden mogt uitzet- „ten en van het uitstaande nemen, mits die schulden gedaald tot „100,000 à 120,000 rdl. niet meer mogten worden aange- „vuld door meerder geld uittezetten." Voorts werd den ge- kommitteerde toegestaan, een halve rijksdaalder voor ieder pikol koffij of andere produkten. Die schulden, als boven gezegd in 1777 ongeveer 450,000 rdl., in 1793 gedaald tot 128,890 aan den gekommitteerde alleen, beliepen op ultimo 1795 nog 38,000 rdl. aan de Komp. en 101,243 aan den gekommitteerde. Al deze omstandigheden geven eenige inzage in de toenmalige wijze van administratie.

De regenten administreerden hunne landen naar welgevallen, zoo als wij reeds opmerkten; de regering bemoeide zich hoege- naamd niet met het inwendig bestuur; de bevolking kwam nooit in aanraking met het europeesch gezag; de regenten hadden hoege- naamd geene andere inkomsten dan van hunne landen; hunne uitgaven waren niettemin zeer noemenswaard; daaronder waren ook begrepen belastingen aan de Komp. onder verschillende benamin- gen, en evenzoo aan den gekommitteerde; paarden en kleeding voor de opzieners en beambten der koffijaanplantingen, onderhoud van wegen, huizen, pakhuizen, huur van gronden en pakhuizen, douceurs aan opzieners, opkomst naar Batavia, jaarlijksche hom-

Digitized by Google

mage, renten, koelie- en mandoerloonen, toevallige verliezen op vaste rekening, inkoop van gereedschappen, aandeelen en bijdragen voor kanalen, paardenlevering, en andere lastposten waren vaste en gewone betalingen, geheel openbaar en volgens usantie. Overigens ontving de gemeene man voor zijn deel van den aanplant ongeveer 2 à 2½ rdl. per pikol koffijboonen, dat is gemiddeld 240 duiten voor 148 ponden, geleverd in de pakhuizen waarvan er sommige 15 palen verre waren. Die 240 duiten ontving hij nog veelal in produkten van Overijssel en Neurenberg, lijnwaad en kramerijen. Nederburgh stelde voor, de pikol van 270 te doen betalen met 4 rdl. of 285 duit per pond, ter meerdere aanmoediging.

Land van Jakatra.

Onder de zonderlinge denkbeelden bij europesche landbezitters van hunne bezitting zich voorgesteld, behoort het zoogenaamd „conquest van Djakarta", eene oostelijke provincie van 't Bantamsche rijk, in 1619. Dit „conquesteeren" vond plaats des morgens om 6 uur van 30 mei 1619; de negorij Djakarta aan den vasal pangeran Soerakerta door den Bantamschen prins-regent ontnomen, werd door de Komp. bedienden bezet, met verdrijving van de bezetting, waarna door den generaal Koen verklaard werd, dat dit bezit geschiedde „in naam van „de Souvereinen en Principalen, de Staten Generaal der Ver„eenigde Nederlanden, en de XVII Bewindhebbers der Comp."

Die principalen schreven den 25 maart 1620 in antwoord, dat „het lant en de stad van Jaccatra synde gewonnen en gecon„questeert in een' goeden, oprechten en wel gefondeerden oor„log, ... de Hollanders dit lant onder een goeden titel „mogten besitten en vollen eigendom, gelijk den voorgaanden „Koningk het lant beseten had."— Wijders dat de limiten van dit gewest moesten worden bepaald.

Die limiten werden bij den gouverneur-generaal Koen en

Digitized by Google

den Raad bepaald, ten oosten tot aan de landen van Cheribon, ten westen tot aan de landen van Bantam, ten zuiden en noorden tot aan de zee, en de eilanden, alle welke landen geacht werden te zijn geconquesteerd met de wapenen (besluit 20 maart 1620, zie Indisch Archief, IV, 85).

Aangaande die onbepaalde grenzen kan men aannemen, dat die ten oosten de Tjitaroem en ten westen de Tjidani waren. De westelijke grens bleef tot 1749, en werd toen uitgelegd 600 roeden westwaarts. Deze onbepaaldheid bleef tot 1808 bestaan, en werd steeds genoemde rivier Tjidani als grens aangewezen, maar omtrent de oostelijke grens was de Bataviasche regering lang in 't onzekere. Mossel vermeende, in zijne memorie van 1 december 1751, dat Tjiandjoer, Djampang, Tjiblagong en Tjikalong vroeger tot Cheribon behoord hebben. Bij het regeringsbesluit van 21 december 1780 worden deze landen geacht behoord te hebben tot Mataram en begrepen te zijn geweest onder die, welke in 1677 door den soesoehoenan werden afgestaan, zoo als bij Cheribon is gezegd. Hoe het ook zij, de Bataviasche regering scheen haar goed regt van bezit of nog lang te betwijfelen, of te verzekeren door de ontzegging van alle aanspraak van Mataram op deze gewesten. Immers na de verklaring van 't conquest in 1619 en 1620, en de aanvallen van 1628 en 1629, die een voorgewend regt van Mataram op westelijk Java als zekerheid deden veronderstellen, stelde de regering opvolgende pogingen in 't werk om het verklaard bezit van het land van Djakarta te wettigen of te bevestigen van den kant van Mataram. In 1648, 1650, 1651 en 1652 en nader in 1654, en eindelijk in februarij 1677, zoo lang sultan, gezegd soesoehoenan, Mangkoerat Tagalwangi leefde, stelde de Bataviasche regering opvolgende door gezanten, met geschenken, mondelings en schriftelijk het mogelijke in 't werk, om een formeelen afstand te erlangen, schoon te vergeefs. Eerst in oktober 1677 kreeg dit formeel bezit-

Digitized by Google

regt zijn beslag bij afstand. (Bat. Tijds. T. L. en V. I deel. blz. 186—9).

De landen die geacht werden te behooren tot het land van Jakatra of de zoogenaamde Jakatrasche Preanger-regentschappen, bestonden in de streeken thans uitmakende de regentschappen en afdeelingen Tjiandjeer, Buitenzorg, de ooster-, zuider- en westerkwartieren van Batavia. De eerstgenoemden hebben wij reeds overzien; ons resten de eigenlijke ommelanden, en tot de Tjitaroem om de oost, tot aan de limiten van Bogor om de zuid.

1. Tangeran met Grinding, om de west van Batavia, strekkende langs de grenzen van Bantam, om de noord tot aan zee, om de zuid tot aan Bogor, en thans een deel van het westerkwartier uitmakende, bevatte al de Komp. landen, niet in partikuliere handen overgegaan, en stond onder een javaanschen regent, aria, in 1795 Soeta-di-laga, die dit in huur had van de regering, voor 800 rdl. 's jaars. Deze landen waren gelegen beoosten de Tjidani, als: Tangeran, Babakan, Kaloerahan, Selabenda, Djampang, Djeleir, Koeripan, Djampang-oedik, Penjabrangan, en bewesten die rivier, al het land, 600 roeden diep van de rivier af, van 't gebergte af tot aan Tangeran toe, vroeger aan Bantam behoord, tot 1749. De inkomsten van dezen huurder waren van deze landen netto 2917 rdl. van verhuring van gronden en bazarpacht. Hij leverde in 1793 551,50 en in 1795 392 pikols koffijboonen, die hem in 1793 opbragten à 6 rdl. de 148 à 150 ponden 3309 rdl., op welke som niet minder dan 2494 rdl. onkosten vielen, nemende de gekommitteerde tot en over de zaken van den inlander, de direkteur generaal, de eerste opperkoopman des kasteels, en de groot kassier, alsmede de opzieners hun aandeel er van; de overige 814 rdl. werden voor landhuur ingehouden. De bevolking van 10,476 zielen in 152 dorpen onderhield ruim een millioen koffijboomen, 1838 kokosboomen, 13,000 kardamon- en 2500 peperheesters, en genoo

Digitized by Google

4 rdl. voor elke 226 ponden koffijboonen of 2.30 rdl. de pikol van 148 ponden, te leveren ter hoofdplaatse Tangeran. Deze regent-huurder was nog belast met de posterij van en naar Bantam, onderhoud der wegen en bruggen, leverantie op Batavia van 396 kannen olie voor de wachten, eene praauw voor de Komp. post te Tangeran, onderhoud van kommissien, geschenken, —te zamen ongeveer 1100 rdl. Hij mogt echter zijn land en onderhoorigen naar welgevallen behandelen, civiel en krimineel.

2. De landen Pondok-gedee, Tjiseroa en Tjipannas stonden onder het beheer en toezigt van tuiniers, die op de koffijkultuur en produktie pasten en daarvoor gesalarieerd werden uit de waarde der koffijboonen, de eerste 1000, de beide laatsten ieder 750 rdl. en eenige honderd rijksdaalders vervallen. Al de koffij van deze landen werd betaald aan de produkteurs, 4 rdl. de 222 of $3^2/_3$ rdl. de 148 ponden, te leveren te Buitenzorg in 't fort, aan den kommandant. De tuiniers ontvingen evenwel $4^1/_2$ rdl. per 148 ponden. De produktie dezer drie landen beliep in 1791 1224, 1792 2036, 1793 2024, 1794 1758, 1795 1493 of gemiddeld slechts 1707 pikols 's jaars van deze drie landen. Van deze landen behoort Pondok-gedee, 12 vierkante palen groot, en Tjiseroa, 28 palen dito, tot Buitenzorg, Tjipannas tot Tjiandjoer.

3. De ommelanden van Batavia, — eene onbepaalde uitdrukking, voor de omstreken en vrije landen, beheerd, voor de policie, bruggen, wegen en waterleidingen, door een te Batavia gevestigd kollegie van Heemraden, en onder toeverzigt van den gekommitteerde, en van een drossaard der Bataviasche ommelanden.

Het kollegie van Heemraden werd in 1680 ingesteld, om bij de uitbreiding der kultuur in ver afgelegene landen het toezigt te hebben. Deze verafgelegenheid werd verschillend verstaan, doch ten hoogste op 10 uren gaans. In 1740 nog behoorde zekere suikermolen tot een onbekend oord, schoon zij op twee uren

Digitized by Google

afstands van de stad lag; men wist niet regt: zuid of west. In 1681 werd een togt naar Tangeran om de west, over vijf uren gaans, ondoenlijk geacht. In 1745 verklaarde de gouverneur generaal Van Imhoff, dat de ommelanden nog als in een staat van kindschheid waren. Die ommelanden werden verkocht, geleend, geschonken of voor geringe diensten overgelaten aan inlanders en anderen, kultivateurs. De verkochten golden van $\frac{1}{2}$ tot $\frac{1}{17}$ rdl. het morgen, voor een afstand van ongeveer 10 uren van de stad, en van 3 tot $\frac{1}{2}$ rdl. voor die, binnen twee uren afgelegen. Onder de aan inlandsche hoofden of regenten overgelatenen behoorden Tjiblagong, Kampong-baroe, Kedong-badak, Tjiloeboet, Djati-negara, Tjitrap, Tjipamingkies, Tjikalang, Klapa-noengal, Tjilingsi en Tjisoeroe, alle om de zuid en oost van de stad gelegen. De Komp. landen Sadeeng, Koeripan, Djanglappa lagen meer om de zuidwest. Nabij de stad waren de ommelanden uitgereikt en tot onderhoud afgestaan als leengoederen aan inlandsche officieren en kommandanten. Siringsing, Depok, Materman, Tjikias, Tjigontjen, Tjiloeboet, Djati-negara, Tjipamingkies, Kampong-baroe en een deel van Tangeran, gingen sinds 1745, na den verkoop van Buitenzorg, over in partikuliere handen, bij verkoop, als 't ware onvoorwaardelijk ten opzigte der opwonende landzaten, doch onder servituten ten behoeve der Komp. De Komp. beschouwde zich als heer en eigenaar van al deze onder het zoogenaamd conquest van Jakatra, zonder het oorspronkelijk eigendomsregt der landzaten in aanmerking te nemen. Met den grond werden ook de opwonende menschen, dieren en boomen verkocht en vervreemd.

De inkomsten en opbrengsten dezer verhuurde, verkochte, geleende of eigene Komp. landen waren tweeledig; eerstens van den eigenaar, bezitter, huurder, pachter of leenbruiker, en ten tweede van de Komp. Beide kwamen ten laste van de opwonende landzaten, produkteurs en kultivateurs. Deze moesten aan belastingen tienden, geregtigheden, pachten, heerendiensten, gedwongen

Digitized by Google

leveringen tegen geringe prijzen of om niet, het noodige bijbrengen, zoo om de landheeren, als om den landsheer, de Komp., te voldoen. Voor zooveel de eersten betreft valt niets bepaald optegeven, daar die heffingen en opbrengsten ad libitum geacht werden. Men rekende 10% winst van den koopprijs. Maar de Komp. vorderde de gedwongen levering tot bepaalde prijzen van de landsprodukten, aan haar alleen. Deze produkten waren hoofdzakelijk de volgende.

1. Koffijboonen. Sinds 1763 tegen 6½ rdl. de pikol, of 2½ stuivers 't pond; de produktie was voor deze landen zeer gering. De geheele uitvoer met de produktie der Preangerlanden bedroeg in 1750 twee millioenen ponden, in 1768 4,465,000 en in 1778 weder twee millioen ponden; inkoop à 2½ en uitkoop à 11 stuivers; (Stavorinus, Huysers, Raynal, van den Bosch).

2. Suiker. Alleen in de ommelanden van Batavia werd suiker gefabriceerd, op kleine etablissementen, molens genaamd, waarvan er in 1710 131, in 1745 52, 1767 82, in 1778 nog 78, in 1779 55, doch in 1785 nog slechts 48 bestonden, waarvan 12 om de oost, 29 aan de Tjidani om de west, en 4 aan strand stonden. De uitvoer was: in 1750 tien, in 1768 dertien, in 1778 negen en een half millioen ponden; inkoopprijs 1½, verkoopprijs 4 stuivers. Het produkt van 55 molens werd geschat op 99,000 pikols, bedragende 396,000 rdl. uitgaven, en omtrent 400,000 winst; in 1799 was dit totaal der produktie slechts 30,131, in 1800 echter reeds weder tot 106,513 pikols gestegen.

3. Peper, uitvoer en produktie, 1750 120,000, 1778 500,000 ponden; inkoopprijs 2½, uitkoopprijs 17 stuivers; in 1763 15 rdl. de pikol.

4. Indigo, produktie 1750, 10,000, 1768, 2875 pond. In 1778 werd er slechts voor duizend gulden waarde hiervan uitgevoerd; 20 rdl. de pik.

Digitized by Google

5. Rijst. Vóór 1746 moesten alle Preanger- en ommelanden aan de Komp. opbrengen de tiende der padi. In 1746 werden die afgeschaft en vervangen door eene belasting van 36,000 bossen, sinds 1763; in 1778 verminderd tot 22,060 en later tot 21,010 bossen over al die landen, behalve Tangeran, dat 18,000 bossen à 15 rdl. de tjain van 2500 amst. pond. In 1763 werd de vergoeding voor deze belasting vastgesteld op 30 rdl. de tjain. In 1767 werd er geproduceerd en in- en uitgevoerd 21 millioenen ponden.

6. Arak. In 1778 waren er in de ommelanden 20 arakbranderijen. In 1750 produceerden de ommelanden 6000 leggers van 388 à 400 kan. In 1778 slechts 100 leggers ter uitvoer voor de Komp.

7. Katoenen garens. Van de produktie in 1768, 16,225 pond en in 1778 voor *f* 20,000 verkoop bij de Komp. leverden de ommelanden slechts eene geringe hoeveelheid, à 10 rdl. de pikol.

8. Gekonfijte gember; een ingelegde wortel uit verscheidene landschappen herkomstig, waarvan in 1778 10,000 pond werd uitgevoerd.

Overigens telde men in de ommelanden in 1778 nog 60 steenbakkerijen, 34 pannenbakkerijen, 18 kalkbranderijen en 7 pottenbakkerijen, beheerd of gedreven door Chinezen, Maleijers, Javanen of Soendanezen, of wel door slaven voor Europeanen.

De Komp. trok uit deze landen alzoo de volgende voordeelen:

a. Winsten op gedwongen leveringen en belastingen.

b. Verkoop van gronden, en geregtigheid 2 1/2 ten honderd bij overschrijving, ten behoeve der Heemraden, en 1 ten honderd bij verkoop.

c. Van de revenuen der markten 2 1/2 tot 5 ten honderd, ten behoeve als voren, tot onderhoud van bruggen en wegen (1800).

d. Heerendiensten voor werkzaamheden op 's Komp. etablissementen.

Digitized by Google

De voornaamste dezer vrije of eigenaarslanden, boven de 20,000 rdl. waardig, waren Tjilingsi aan de Maronde, Tandjong-Prijok, Poeloegadong, Tagal-angoes, Noesakambangan, Tagal-angoes, Selapadjang en West-Kadawong, Kadawong, Tjilemba, Tandjong-oost, Dregterland, Buikelenberg, Zoetendaal, alle om de oost en zuid; idem nabij Batavia, Weltevreden, Stuijswijk, Materman, Vredestein, Soekapoera, Tanah-abang, alsmede Tjipamingkies en Kalapa-noengal in het tegenwoordige Buitenzorgsche distrikt Tjibaroesa, en Bekassi, om de oost van Batavia gelegen. Een overzigt van alle ommelanden volgt hieronder.

Zoo als wij reeds hebben opgemerkt, behoorde het algemeen toeverzigt in deze omme- en bovenlanden, voor zoo verre de wegen en bruggen aanging, aan het kollegie van Heemraden; dat over 's Komp. inkomsten berustte bij den gekommitteerde tot en over de zaken van den inlander, waaronder ook de Preangerlanden stonden. Wijders was er voor de ommelanden een drossaard voor de politie. Voorts had ieder land zijn hoofdmandoer, daar de eigenaren meest afwezig waren; de leenlanden hadden kommandanten, inlanders, die onder andere inlandsche hoofden met militaire titels stonden. De politie scheen weinig te kunnen voorkomen, althans vele besluiten en bevelen werden uitgevaardigd tegen rooverijen en moorden, waarover alle beschrijvingen uit de vorige eeuw zeer klagen.

In de ommelanden lagen eenige sterkten, schansen, redouten of batterijen, vroeger en later aangelegd, zoo tot beteugeling der strooperijen van uit Bantam als tot wijkplaatsen en vereenigingspunten. Beoosten de stad Batavia lagen de forteressen Antjol, nabij, en Tandjong-poera, ver afgelegen aan de Tjitaroem bij Krawang. Ten westen lagen Angkee, de Fluit, de Qual, en Tangeran, in de negorij van dien naam aan de Tjidani op de grens van Bantam. Zuidwaarts lagen de posten Meester-Cornelis, Rijswijk, Jakatra, de Waterplaats, Noordwijk, aan de landwaartsche wegen en rivieren. Nabij de stad lagen

Digitized by Google

nog om de oost de Ketting, de Vijfhoek, Wilgenburg. De meesten dezer waren eenvoudige opgeworpen aarden wallen zonder voorwerken en alleen tegen een inlandschen vijand bestand. Geene enkele zoude eene belegering van 8 dagen hebben kunnen uithouden. Te Tangeran lag een kapitein, of kapiteinluitenant (sinds 1785 Jacob Christiaan Vetter). Te Tandjongpoera een luitenant (van 1794—5 Frederik van Chambon, en sinds 1795 Frans Mayer). Op de Qual lag een vaandrig (sinds 1795 Louis du Moulin). Te Meester Cornelis lag sinds 1794 een sterk garnizoen, onder een kapitein (Paulus van Rhijn), een luitenant en vier vaandrigs. De luitenantsposten van Angkee, de Prinsenwacht, de Chinesche wacht en de vaandrigsposten van de Qual, Rijswijk en Jakatra waren in 1795 door minderen bezet.

De ambtenaren, „Comp. bedienden politiek", op 't laatst der vorige eeuw, waren de volgenden, voor zoo verre het land en gebied van Djakarta aangaat.

1. Gekommitteerde tot en over de zaken van den inlander.

1789 tot 1791, Guitard.
Sinds 1791, Nikolaus Engelhard, opperkoopman.
Sinds 1800, Pieter Engelhard, idem.

2. Het kollegie van Heemraden, 9 leden.

Jan Hendrik Wiegerman, Praeses, sinds 1793.
Albertus Henricus Wiese, Vice-praeses, „ 1794, drossaard.
Jacobus Anthonius Beyvanck, Lid, „ 1786.
Nicolaus Engelhard, „ „ 1791.
Andries Teisseire, „ „ 1792.
Paul Bergman, „ „ 1792.
Andries Hartsinck, „ „ 1792.
Cornelis Josi, „ „ 1793.
Carel Frederik Reimer, „ „ 1794.
Dominicus Michiel Barbier, „ „ 1798.
Pieter Engelhard, „ „ 1798.
Jan van Erkelens, „ „ 1799.

Digitized by Google

Balthazar Frederik Wilhelm von Lutzow, Lid, sinds 1800.
Andries Jonker, Sekretaris, " 1793.

3. Hoofd-ingelanden, of eerste landbezitters en eigenaars.

Paul Bergman. sinds 1784.
Jacobus Martinus Baljé. " 1786.
Richold ter Schegger of Schegget. " 1789.

De ommelanden van Batavia werden geschat op 160,900 zielen in 1776; in 1754 169,600, in 1795 101,000. De afscheiding van de stad, voorsteden, ommelanden en regentschappen is echter onduidelijk. In 1779 leverde eene volkstelling op, voor de ommelanden, behalve de stad en voorsteden, 38,551 zielen, en de stad en voorsteden alleen, 129,594 zielen. De inkomsten van 't kollegie van schepenen beliepen 40,000 rdl. 's jaars.

Een overzigt van alle partikuliere landen omstreeks 1790 kan niet overbodig worden geacht; de uitgebreidheid en bevolking kan evenwel niet worden opgegeven.

Om de oost, van het noorden af aan:

1. Antjol, aan zee, eigendom van Willem Vincent Helvetius van Riemsdijk, gewezen gekommitteerde tot en over de zaken van den inlander, opperkoopman.
2. Kliphof, aan de Antjol-rivier, eigendom van Jacobus van Aytsma.
3. Tandjong-priok, eigendom van W. V. H. van Riemsdijk voornoemd.
4. Padjonkeran, eigendom van Richold ter Schegget.
5. Lagoa, eigendom eener inlandsche vrouw.
6. Banglio of Banglen, eigendom van Paul Bergman.
7. Tjilentjeng, eigendom van Johannes Christoffel Schultz.
8. Toegoe, met een christen-kerkje, gesticht door Andries Vinck.
9. Poeloe-Gadong.
10. Tjiakong. } eigendommen van Martinus Jakobus Baljé,
11. Soekaloera } schepen.

Digitized by Google

Om de zuid der stad Batavia, zuidwaarts op:

12. Weltevreden, eigendom van den gouverneur generaal.
13. Struiswijk, eigendom der erven Hendrik Isaac Guitard.
14. Materman, den 6 julij 1745 verkocht aan Jan van 't Hof; in 1790 eigendom van den drossaard Steven Poelman.
15. Meester Cornelis, Gouvernements of Komp. grond.
16. Kampong Melajoe, westzijde der Tjiloear of Tjiliwong; eigendom van den gouverneur generaal Alting (Willem Arnold).
17. Rustenburg, eigendom van Arnoldus Constantijn Mom.
18. Djatinegara, den 22 maart 1752 verkocht aan mas Achmat, huurder.
19. Pondok Bamboe, bezuiden Rustenburg.
20. Tjililitan of Labaksiri, eigendom van de weduwe Van der Crap.
21. Landlust en Tandjong-oost, behoorende aan W. V. H. van Riemsdijk. (No. 1.)
22. Tjimangies, eigendom van de weduwe en erven van den gouverneur generaal van der Parra; met het dorp Tjibinong, marktvlek.
23. Schoonzigt, behoorende aan David Joan Smith, raad van Indie.
24. Tjitrap, eigendom der weduwe van Pierre Poelman.
25. Tjipamingkies, verkocht den 13 maart 1790 aan den javaanschen kapitein Socta Wangsa, in 1790 eigendom van den zoon des hoofdingelands Jonathan Michiels.
26. Tjilingsi, behoorende aan de weduwe van J. Michiels.
27. Klappa nonga of noengal, behoorende aan den zoon van J. Michiels.
28. Tjimappar, als voren, dezelfde eigenaren.
29. Noesakambangan, bewesten Tjimangies, behoorende aan den burger Wyckert. Dit land en Tjimangies waren de zuidelijkste, waarop Buitenzorg, Pondok Gedee en Tjiseroa alsmede Tjipanas als landgoederen volgden. Pondok Gedee,

Digitized by Google

reeds vroeger genoemd, was in 1790 wel Komp. land maar bevorens het eigendom van ds. Jan Hooyman; het was een der uitgestrekste landgoederen. Het landhuis lag 3 uren van Buitenzorg.

30. Sampea of Tjampea, bewesten Buitenzorg aan den berg Salak; eigendom van W. V. H. van Riemsdijk (no. 1, 8, 21). Dit land, even als Klapa-noengal, werd geacht rijk aan vogelnesten en rijst.
31. Sadeng, onder denzelfden eigenaar; nog weinig gekultiveerd. Verder van de zuid, noordwaarts op, bewesten de Tjiloear of Tjiliwong (rivier van Batavia):
32. Tjiliboet, verkocht aan den javaanschen luitenant Wangsadipa, den 22 maart 1752, in 1790 den eigendom van den majoor-javaan Paridan.
33. Pondok Poetjong, eigenaar Georgius Everhardus Munnik.
34. Sawangan, eigenaar Jan Frederik Heim, onderkoopman.
35. Pondok Terong, eigenaar de boekhouder Dekker.
36. Depok, $7\frac{1}{2}$ uur gaans van Batavia, fidei commis van den Raad van Indie François Chastelein, ten behoeve van eenige gewezen slaven en afstammelingen. Hier was de tweede inlandsche christenkerk, zijnde te Toegoe de eerste, voor javaansche christenen.
37. Tjengeere, $6\frac{1}{4}$ uur van de stad; eigendom van Jan Dat, schepen.
38. Lebak-boeloes, of Simplicitas, eigenaar als voren.
39. Pondok Tjina, eigenaar Carel Frederik van Dijk.
40. Dregterland, eigenaar Jan Andries Duurkoop, oud-majoor.
41. Tandjong-west, eigenaar, sinds 1755, dezelfde als voren.
42. Menting of Ontong-djawa, $1\frac{3}{4}$ uur van de stad, eigenaar Pieter Joseph de Vienne, regent van 't hospitaal.
43. Tanah-abang, eigendom van W. V. H. van Riemsdijk (no. 30.)
44. Pella, bezuiden Tanah-abang, en
45. Ganderia-krep, beide eigendommen van Mahomed Ali, moor

Digitized by Google

46. Daalzigt, eigenaresse weduwe Rijsbieter.
47. Laanhof, eigenaar Jan Hendrik Wiegerman, Raad van Indie.
48. Japan en Grogol, eigenaar Andries Hartsinck.
49. Kebon-djerok of Vredelust, van Guillaume Elie Teisseire (westwaarts).
50. Assam, noordwaarts, eigenaar Jan Jacob Vogelaar, kassier.
51. Panombeng of Zorgwijk, $2\frac{1}{4}$ uur van de stad, bezuiden no. 49, eigenaar Frederik Schouwman, schepen.
52. Panombeng-lodjami of Paningaran, of Rust en Werk, eigenaar Gijsbrecht Jacob Welgevare, Raad van Indie.
53. Pondok Petong of Poetjong, bezuiden het vorige, eigenaar Erkelens, rooimeester. De drie laatstgenoemde landen liggen langs de rivier Pasangrahan; zuidwaarts aan deze zij waren er geene vrije meer.

Bewesten de stad, van het noorden af aan:

54. Bergzigt, aan de Mookervaart, $1\frac{1}{4}$ uur van de stad; eigenaar Jan Jacob Vogelaar, even als no. 50, met Papotongan en Tjantiga.
55. Piseng, aan de Mookervaart, eigenaar Johannes Coninck, kapitein.
56. Mingo-djawa of Zwanenzang, $1\frac{3}{4}$ uur van de stad, eigenaar Hendrik Pieter Bangeman; met 300 koekeesten, klappers, gras.
57. Tjengkaring, eigendom der erven van David Joan Smith; met 800 koeijen.
58. Tjengkaring, bezuiden de Mookervaart, eigenaar Hendrik van Stockum, direkteur generaal; met graslanden en 300 koeijen.
59. Kalidras, benoorden de Mookervaart; heette tot 1780 Weltevreden, sedert Burgvliet, en vervolgens Kalidras; eigenaar Pieter van de Weert, eerste sekretaris der Regering; 1100 koeijen, rijstvelden, graslanden, gebangbosschen.
60. Pakojang of Concordia, $3^1/_2$ uur van de stad, benoorden

Digitized by Google

de Mookervaart, eigenaar Cornelis de Keizer, oud-fabriek; 300 runderen.

61. Poris, bezuiden de Mookervaart, eigenaar Abraham Bettink, oud-ouderling; brandhout, gebang, rijst, 400 runderen.
62. Kadoewang of Kadauwong, vroeger het eigendom van den gouverneur generaal Zwaardecroon; ook genaamd Leenhofsweergade; eigenaar Jan Dat; zeer bebouwd: 500 runderen.
63. Batoe-tjepper, sinds 1779 afgescheiden van Kadoewang; eigenaar Hendrik Pieter Bangeman (no. 55).
64. Tanah Saratoes, aan de noordzijde der Mookervaart.
65. Parang-koeda, als voren.
66. Tanah Tinggi of Amstelveen, bezuiden de Mookervaart, $4^1/_2$ uur van stad, eigenaar Joseph Dat, heemraad.

Verder noordwaarts:

67. Passier Poeti, Komp. land, aan zeestrand; garnalen vangst.
68. Angkee en Kapok, eigenaars erven Sirardus Bartlo.
69. Kamal, bewesten Kapok, eigenaar Johannes Greeving, heemraad.
70. Dadap, westwaarts, eigenaresse weduwe Coenraad Bodde.
71. Kampong Malaijoe en Kampong Lemon, langs den oosteroever der Tjidani, bij zee; eigenaresse als voren.
72. Telo-knaga, suikerplantagie even als de vijf vorige landen; eigenaar Tan Houlo.
73. Bodjong-ringit, suikerplantaadje van Tan Soenko.
74. Selapadjang, bezuiden het vorige, aan de Tjidani, en Kadawong-oost, eigenaar Hendrik Pieter Bangeman (no. 62); zeer gekultiveerd.
75. Parrang Koeda, eigenaresse weduwe Tan Teengko, aan de Tjidani; suikerplantaadje, bij 't begin der Mookervaart.
76. Babakan, aan de Tangeran of Tjidani, $5^1/_2$ uur van de stad; eigenaar Andries Teisseire; suikerplantaadje.
77. Tjikokol, bezuiden het vorige; dezelfde eigenaar en trafiek.
78. Panoengangan, dezelfde eigenaar; met rijstvelden.

Digitized by Google

79. Gondrong, langs den westeroever der Angkee-rivier; eigenaar Corstian Bonten, timmerbaas van de Komp. werf.
80. Kali-petteing of Bergzigt, van Geertruida Cornelia de Lopes, weduwe Bodde; met 1200 runderen.
81. Pondok Djagong, Komp. land, langs de Angkee rivier; verhuurd.
82. Pondok Seroet, Tjiledoek en Tagal Rotting, te zamen Mamre genaamd; eigenaar Andries Teisseire; beoosten de Angkee.
83. Lengkong, Komp. land; verhuurd aan een Europeaan en een Chinees.

Landen bewesten de Tjidani of Tangeran-rivier, strekkende van zee af tot aan het begin der Mookervaart.

Zoo als wij reeds boven bij Tangeran hebben aangeduid, stonden onder den aria Soeta-di-laga al deze landen, langs genoemde rivier, beoosten en bewesten gelegen, van 't gebergte af, voor zoo verre die nog 's Komp. eigendom waren, en niet in partikuliere handen overgegaan.

Van Tangeran af, bewesten de Tjidani, telde men nog de volgende partikuliere landen.

84. Sabie of Vredenburg, benoorden het onder den aria staand Komp. land Grinding; eigenaar Johannes Greeving; steenen-, pannen- en pottenbakkerijen; sinds 1784 eigenaar Hendrik Nicolaas la Cle; 1400 runderen, eene markt.
85. Kadoewang-west, eigenaresse Lim Soenio, weduwe Tan Teengko, met 4 suikermolens, benoorden 't vorige.
86. Pakadjangan, benoorden, ook genaamd Daalvliet; eigenaresse weduwe Bodde of Boode.
87. Tagalangoes, strekkende tot aan zee, met vier suikermolens; eigenaar Tan Soenko.

Op 't gebied van Bantam, maar tot de Bataviasche ommelanden behoorende, langs strand:

88. Kramat, met drie suikermolens; geheel bevolkt met Chinezen.

Digitized by Google

89. Karang Ceram, met drie suikermolens; aan strand.
90. Tangdjong Kaik of Kait, met drie suikermolens; als voren.
91. Katapang, bewesten de vorige landen; aan strand; in verval.

Al de zuidelijker gelegene landen waren woest, digt begroeid, in 1759 nog ondroordringbaar geacht, geheel hout- en boschloos; eene gaga-wildernis met eenige gehuchten. In 1790 achtte men de bezuiden Tangeran liggende landen langs den wester Tjidani-oever volkrijk, welvarend, meest door Chinezen bewoond, ontbloot van bosschen.

Al deze landen en suikerplantaadjes ontblootten het land van lieverlede van bosschen, zoodat er weinige overbleven om de west en zuid van Batavia, doordien de suikermolenaars slechts hout brandden.

Aan rivieren zijn de ommelanden rijk; aan 't strand zelfs is het land moerassig en waterachtig. De meer om de oost liggende streken tot aan de Tjitarom trokken minder de aandacht als te moerassig en te weinig bevolkt.

De liefde der bezitters voor water en moerassen leidde tot het graven van kanalen en afleidingen, het leggen van dammen en sluizen, waardoor de hoofdrivieren verminderden tot kanalen voor de geringe watermassa die men haar overliet. Wij willen hier de voornaanste dezer waterwerken gedenken, zoo als die op 't laatst der vorige eeuw in de ommelanden van Batavia bestonden.

1. De slokkan, die het water aan de Tjiloear of Bataviasche rivier bereids op 13 uren zuidwaarts van de stad doels ontneemt om rijstvelden te besproeijen. Dit kanaal, 40 palen lang of 16.000 rhijnl. roeden, werd bereids in 1739 begonnen door den javaan Marta-wangsa, doch in 1749 vervolgd door den gouverneur generaal Van Imhoff, en in 1753 verlengd tot aan Weltevreden, in de rivier Sonthar. De aanvankelijke diepte was zes voeten. De watermassa verwijdde het tot 20 en verdiepte het tot 10 à 15 voeten. De rigting is noord en zuid.

2. De Mookervaart, om de west van Batavia, 4½ uur verre,

Digitized by Google

tapt het water af uit de Tjidani of Tangeran-rivier, en voert dit naar de stad. Deze vaart werd in 1677—81 begonnen onder den gouverneur generaal Maetsuijker, door Vincent van Mook, drost ten platten lande, onder beneficie van eene tol gedurende twintig jaren en den vollen eigendom van alle aangrenzende landen, tot 300 roeden om de zuid en 300 om de noord van de te graven vaart. Deze vaart en de daarlangs loopende wegen, hebben steeds groot voordeel aangebragt aan land, stad en de Komp. De aanvankelijke breedte van 18 voeten verwijdde tot 50 à 100.

3. Deze vaart gaf de geboorte aan sluizen, welligt de eerste waterwerken van dien aard op Java. De eerste werd aangelegd in 1762 aan den aanvang der Mookervaart, met een middenschutdeur van 16 en twee zijdeuren van 8 voeten breedte. De waterstand was van 5 tot 23 voeten diepte. De eerste steen werd met veel plegtigheid gelegd, den 14 oktober 1771, en den 27 mei 1773 was het werk voltooid, door 't beleid van Otto Frans Nicolaas Marce, koopman in dienst der E. Komp. Voor de onkosten van 140,000 rdl. of *f* 210,000, werd gegeven vijf ten honderd der inkoopsprijzen van de landen om de west der stad; een tol op de vaart door de sluis bij Piseng; 2½ ten honderd overschrijvingsregten bij verkoop van landen, en een half ten honderd van de verkoopwaarde van losse goederen van die landen. Door deze belastingen, ten behoeve van het Heemraden kollegie, werden de uitgaven gedekt en bleef er een overschot.

Deze zijn de voornaamste waterwerken uit de ommelanden. De acht doorsnijdingen aan de Tangeran-rivier, om den stroomdraad van 3100 roeden tot 669 te brengen, voor 6000 rdls. volbragt in 1749; en de afleiding uit den westeroever dier rivier, 389 roeden benoorden den ingang der Mookervaart, in 1753 volbragt, waren slechts gewone werken, waarvan men er in de stad menigeen zal herdenken.

De markten en wegen op en langs die landen waren in wei-

Digitized by Google

nig anderen staat als thans, zoodat eene beschrijving of aanduiding voor dit overzigt overbodig wordt geacht.

De stad Batavia.

In de verandering waarin Java in de eerste vijfentwintig jaren dezer eeuw zoo ruimschoots heeft gedeeld, heeft de „koninginne van 't oosten" een groot aandeel gehad, gelijk staande met eene geheele omkeering van zaken. De bekrompenheid der woonsteden, binnen muren en wallen, heeft plaats gemaakt voor uitgebreidheid op ruime schaal, met vernietiging van alles wat naar vestingwerken geleek. De hollandsche stad uit den gulden Kompagnies tijd is herschapen in eene Noord-Amerikaansche, waarvan de uitgestrektheid mijlen beslaat. Het verblijf tusschen steenhoopen, grachten en moerassen heeft plaats gemaakt voor dat in de weelderige oostersche oorden, op ruime schaal en in de ruime lucht.

De stad Batavia werd aanvankelijk gebouwd gelijk eene besloteue vesting, omgeven door eene hoofdmuur met 24 bolwerken, bezet met geschut, en opgetrokken van koraalsteen. De hoofdmuur was omgeven van eene hoofdgracht, die haar water ontving uit de rivier Tjiliwong. Een aantal kanalen, grachten, waterleidingen, gevoegd bij de vroeger genoemde slokkan, verminderden het water der door de stad stroomende Tjiliwong zeer, vooral na de aardbeving van 1699. De kanalen, gooten, waterleidingen, grachten en daarop de rivier, werden van stroomende wateren stilstaande poelen of karig bevochtigde spruitjes. De gedaante van Batavia, de centrale stad, was een langwerpig vierkant, van het zuiden naar het noorden lang 350, en van het oosten naar het westen breed 250 rhijnlandsche roeden. Deze bouworde en de vrees voor aanvallen van buiten had veel overeenkomst met die in de Spaansch Amerikaansche kolonien, waar Quito, Lima en Mexico eveneens besloten steden waren, omgeven met muren en bolwerken, uit vrees voor

Digitized by Google

aanvallen der landzaten. De vaderlandsliefde der Hollandsche bezitters verloochende zich niet op Java, waar de hoofdstad, in en bij moerassen aangelegd, ook met tal van grachten en poelen moest zijn doorsneden. De gedaante was dan ook volkomen gelijk aan een Nederlandsche stad, tot in onderdeelen, bouworde en aanleg toe.

Bij den aanleg en aanbouw in 1619 tot 1650 lag de stad aan zee, beoosten de Tjiliwong, die vrij breed en diep was. De landaanspoeling ten noorden verwijderde de stad van zee tot 500 roeden verre, en de aanwas der bevolking breidde de stad uit naar de overzijde der rivier, die het eenige kanaal naar de haven bleef, doch weldra verzwakt werd door de afleidingen om de oost en west.

Rondom de stad lagen een menigte voorsteden, door allerlei natien bewoond, en waarvan vooral de Chinesche stad een groot deel uitmaakte. De overige natien stonden onder eigene hoofden, in eigene wijken. De voorsteden Molenvliet, Weltevreden, werden eerst op 't laatst der achttiende eeuw gesticht.

De bevolking der stad en voorsteden bestond in 1778 uit 129,703 menschen, waaronder 68,000 inlanders, 22,000 chinezen, 17,000 slaven, 1,138 Komp. dienaren, europeanen, en 895 inlandsche christenen.

In 1795 werd de bevolking geschat op 144,026 menschen. De centrale stad alleen werd evenwel geschat op ongeveer 12,000 menschen.

In 1779 had de stad alleen 10,849 ingezetenen, waarvan 5625 mannen, 4250 vrouwen en 974 kinderen binnen de muren. Daarvan woonden 4130 beoosten, 4690 bewesten de rivier en 2029 in de zuider voorstad, ongerekend de Komp dienaren.

De natien die zich hier zamendrongen waren de volgende:

in 1778.		in 1779.
400	Europesche Komp. dienaren.	700
468	Europesche burgers, partikulieren.	1138

Digitized by Google

23,368	Chinezen en afstammelingen.	31,950
5582	Europesche afstammelingen en christenen. . . .	
4873	Vrijgegeven slaven of Mardijkers.	3535
3707	Boeginezen, van Celebes.	5674
1983	Makassaren, als voren.	6743
1852	Maleijérs.	2960
966	Mooren, Malabaren.	2051
324	Boetonnezen.	1740
289	Amboinezen.	449
278	Bandanezen.	618
254	Jentiven, Bengalezen.	
104	Timorezen.	2087
189	Mandharezen.	3732
85	Sumbawers.	3497
33,408	Javanen en Soedanezen.	58,805
20,072	Slaven, oostereilanders.	39,892
13,073	Balinezen.	11,867

De eerste opgave is van Ary Huysers (O. I. Et. bl. 4. 1778) en zonder de vrouwen en kinderen gerekend. De tweede opgave, van 1779, is van Radermacher (Verh. Batav. Gen. III, 394). De groote verschillen zijn niet op te helderen, daar de grondslag niet juist bekend is. In 1779 zijn 38,551 zielen uit de ommelanden bijgetrokken. De eigenlijke stad en voorsteden waren bevolkt met 129,594 zielen, in 1779.

De meer beschaafde natien woonden in 5270 huizen die als zoodanig kunnen genoemd worden, als: binnen de centrale stad 1993, waaronder 678 groote Hollandsche, met punt- en trapgevels, verdiepingen en luifels. De ooster chinesche voorstad telde 732, de zuider 508, de wester 760, de zuidwester 1277 chinesche huizen. De bamboezen en planken huizen in de kampongs en voorsteden waren wel ontelbaar te achten. De groote massa der inlandsche bevolking uit de voorsteden werd verdeeld in ooster- en wester, volgens de hoofdverdeeling der velden of voorsteden in ooster-, westerveld en zuider voorstad.

Digitized by Google

Binnen de stad telde men vijf kerken, waarin de christelijke leer volgens Calvinus, één waarin die volgens Lutherus werd uitgeoefend; voor de roomsch-katholieke bestonden er geen, en was de openbare uitoefening daarvan even geweerd, als de leer en gezindten van Calvinus of Lutherus in Spaansch-Amerika. De volgers van Fo, van Boeddha of Budzo, van Mohammed, van Siwa of Wischnoe hadden hunne tempels of bedehuizen buiten de stad. De leer van Calvinus werd door zes, die van Lutherus door één predikant geleeraard. De aanhangige kollegien van ouderlingen, diakenen, schoolarchen, de voorlezers, krankbezoekers, organisten, kosters, doodgravers, weeshuizen, hospitalen, waren op hollandsche leest geschoeid.

De huizen binnen de stad stonden in aaneengeslotene rijen langs lijnregte straten, aan wederzijden voorzien van voetpaden van gebakken steen in rollaag, voor voetgangers; het midden der straat was bestemd voor rijtuigen en slaven; andere breedere wegen en straten waren voorzien van gegravene grachten, langs welke boomen geplant waren, en die alle hollandsche namen voerden. De huizen waren ruim en gemakkelijk; de openbare gebouwen vertoonden zich grootsch, en de reizigers noemden Batavia eene van de fraaiste steden der wereld.

Ook de stad en voorsteden, zijnde als 't ware een cirkel met een radius van een uur gaans, waren omgeven met versterkingen en schansen tegen een inlandschen vijand bestemd. De hoofdversterking was het zoogenaamd kasteel, begonnen in 1618, aan de noordzijde der stad. Het was een eenvoudig muurwerk met vier punten. Daar binnen stonden echter, in stede van wallen, barbetten, affuiten, de Kompagnies pakhuizen en hoofdgebouwen der regering. De namen der vier punten of bolwerken, Saphier, Robijn, Parel en Diamant, bragten de voormalige grootheid der Komp. in 't geheugen. Het verblijf in dit kasteel werd op 't laatst der vorige eeuw zeer gevaarlijk door de ongezondheid der strandmoerasdampen. De noord-oostzijde was

Digitized by Google

voorzien van een voorwerk, de linie of Sterreschans genoemd. Benoordwesten lagen de schansen Dieren en 't Loo aan strand, en 't Westerkasteel, vooruitstekend aan de monding der rivier. De vroeger genoemde schansen Antjol, Ketting, Vijfhoek, Wilgenburg, Waterplaats, Angkee, Rijswijk, Noordwijk, Jakatra, lagen rondom de stad en voorsteden. Dit waren alle geringe werken. De ware verdedigingsmiddelen waren zeer weinig, en de hoofdstad werd in 1796 geacht te zijn in zoo weerloozen staat, dat twee schepen en 1500 man voldoende werden geacht om geheel Java te overmeesteren. De gouverneur generaal Van Overstraten (1796—1801) bevlijtigde zich evenwel zoo mogelijk hierin te voorzien. Reeds Van Imhoff (1743—1750) had in de mogelijkheid der gemakkelijke landing van een aankomenden vijand willen voorzien door den aanleg van het waterkasteel.

De gouverneur generaal Alting (1780—1796) deed zware batterijen aanleggen om de reede te overreiken; maar de verdere aanslibbing en de ruimheid der reede deden weinig hopen van deze verdedigingsmiddelen, zoo als later gebleken is.

De krijgsmagt in Batavia en omstreken op 't laatst der vorige eeuw bestond uit twee bataillons infanterie, een korps kavallerie, een korps artillerie, een korps pennisten (soldaten van de penne), eenige vrijwilligers te paard, Komp. gezellen, bedienden der chirurgie enz., benevens de inlandsche burger benden. In 1796 waren deze:

1. Bataillon van den luit. kolonel Schäffer, 23 officieren in 4 komp.
2. Bataillon van den majoor Sandel Roy, 23 officieren in 4 komp.
3. Kavallerie lijfwacht van den gouv. gen., 10 officieren in 2 komp.
4. Korps inlandsche christenen, 4 officieren in 1 komp.
5. Korps artillerie, 12 officieren.
6. Korps pennisten, burgerij, 17 officieren.

Digitized by Google

8. Korps vrijwilligers te paard, 3 officieren.

9. Inlandsche korpsen burgerij van allerlei natie, 10 benden.

In 1796 was er geen bevelhebber of hoofd over 's Komp militie. De hoogste in rang luitenant-kolonel, George Hendrik Schäffer, was kommandant van 't garnizoen sinds 1793. In 1799 werd Simon de Sandel Roy brigadier en hoofd over de geheele Indische militie. De sterkte der troepen zelve kan niet juist worden aangeduid, maar bedroeg verre beneden de 2000 koppen, met de bezettingen der omliggende sterkten. In 1777 bedroeg het 1696, en in 1780 2571 koppen. Sedert vond er voor Batavia weinig aanvoer plaats. In 1773 alleen kwamen er met 26 schepen van de 7543 uit Holland gezondene soldaten, te Batavia aan 4755 man. In 1804 waren er weder 4540 soldaten te Batavia. De gouverneur generaal Van Overstraten deed alle slaven, tusschen 12 en 40 jaren oud, onderwijs geven in den wapenhandel en in de bediening van 't geschut, en rekruteerde op Java's noordoostkust, daar het garnizoen wegsmolt en er geen toevoer was tot 1802.

De handel, die zoo veelomvattend was in 't begin tot het midden der achttiende eeuw, liep op het laatst dier eeuw bijna te niet, door de omstandigheden der staatsgebeurtenissen in Europa, sinds 1780, maar vooral sinds 1795. Behalve den regtstreekschen handel op Europa was de kusthandel uitgebreid. Meest alle schepen der Komp., ongeveer 25 à 30 's jaars, kwamen alleen te Batavia aan, losten en laadden dáár. Het handelsmonopolie had alle andere havens gesloten, even als geheel Spaansch-Amerika voor alle natien, uitgenomen Carthagena de las Indias en Porto Bello. Zeldzaam werden de hollandsche schepen naar de groote overwalsche etablissementen gezonden, en deze raakten op 't laatst der vorige eeuw alle verloren. De handel op China was sterk; jaarlijks kwamen er twaalf jonken van Amoy, van Limpo of van Canton. Zij voerden aan: zijde, katoenen stoffen, thee, kamfer en chinezen. Als retour-

Digitized by Google

lading namen zij in: herten peezen, zeewolfsvinnen, tripang, vogelnestjes en, in 't geheim, peper. De aangebragte ladingen waren waardig anderhalf millioen gulden. Uit de overige eilanden van den archipel werden jaarlijks aangevoerd ongeveer vier duizend slaven, voor werklieden, dienstboden, veld- en fabriekarbeiders. De chinezen, die uit hun land nimmer vrouwen aanvoerden of ontvingen, kozen die uit de aankomende slavinnen. De retourladingen waren nimmer zoo veel waardig als de aanvoeren; het ontbrekende werd met geld betaald, en de bezendingen van gelden door chinezen naar China waren zeer ruim. De hoeveelheden der ladingsartikelen kunnen niet worden opgegeven; de tripang rekende men 2000 pikols van *f* 6 tot *f* 12 waarde, en 100 pikols vogelnestjes, van 7 tot 14 honderd gulden ieder. Het getal der Aziatische aankomende vaartuigen bedroeg in 1778 521, maar verminderde later. Van de Europeanen werden slechts de Spanjaarden toegelaten, die van Manilla goud, en piasters en cochenille uit Mexico herkomstig, aanbragten. In retour namen zij lijnwaden voor Manilla, alsmede kaneel en weinige andere produkten, voor Acapulco in Mexico, doch sinds de Engelschen en Franschen de regtstreeksche vaart op Manilla aannamen, in de tweede helft der vorige eeuw, verminderde die spaansche handel. De Franschen voeren alleen in oorlogstijd op Batavia, namen daar rijst en arak in voor hunne schepen en volkplantingen, en betaalden met wissels of met gereed geld. De Engelschen deden, onder voorwendsel van gebrek of averij, menigvuldiger Batavia aan, om hunne commissiegoederen van de hand te zetten voor mindere prijzen dan de monopolieartikelen der Komp. Deze sluikhandel vond oogluikende medewerking. Voor het ontvangen gereed geld gingen zij in China ladingen halen.

De tolregten verpacht aan chinezen bedroegen vijf ten honderd van alle waren in en uit. De Komp. betaalde niets; de Komp. handelende bedienden betaalden naar welgevallen:

Digitized by Google

Al de Komp. dienaren vermogten handel te drijven. De zeetollen bragten op, ongeveer *f* 864,000 pachtschat. Sinds 1798 kwamen ook de Amerikanen aan de markt te Batavia, en de sedert 1795 gestaakte aanvoer van specien uit Holland werd door handelsaanvoer vervangen.

De handelsbetrekkingen met het moederland kwijnden sinds 1795. De pakhuizen te Batavia lagen vol met landsprodukten, die alleen met neutrale bodems of onder neutrale vlaggen uitweg vonden naar Europa of China. De hollandsche vlag had zich in Europa in vijandschap gesteld met de engelsche ten behoeve der fransche, en Java, als bezitting, bleef overgelaten aan zich zelf. De geregelde uitweg voor de produkten was verstopt. De Amerikanen voerden ten laatste vele ladingen weg, daar Hollandsch eigendom op zee Engelsch aas en buit werd. Op het laatst der florisante dagen van de Komp. in of omtrent 1780 werden van Batavia weggevoerd, door Komp. schepen, de volgende produkten:

2,000,000	ponden	gewone peper, à *f* 18 de 125 pond (pikol).
6,000,000	"	koffijboonen, à *f* 21 de idem.
600,000	"	poedersuiker, à *f* 16 de idem.
300,000	"	verfhout, à *f* 4 de idem.
85,000	"	witte peper, à 6 stuivers 't pond.
80,000	"	katoenen garens; diverse soorten.
70,000	"	kurkuma à *f* 25 de pikol, 125 pond.
12,000	"	indigo, à *f* 4½ 't pond.
11,000	"	geconfijte gember, à acht stuivers 't pond.
10,000	"	lange peper.
10,000	"	staartpeper.
6,000	"	catechu.
45	vaten	arak, à *f* 150 't vat.

Deze massa was waardig in 's Komp. handel *f* 1,538,000, en werd geacht zeer rijk te zijn geweest.

De omslag van 't hoofdkantoor Batavia werd geacht zeer

Digitized by Google

absorberend te zijn, zoodat „alle de winsten der oostersche pro-
„vincien, en alle de revenuen, provenieërende van de Moluccos,
„nog niet voldoende waren, om de (omslag) bij de tegenwoor-
„dige (1760) huishouding te maincteneeren; maar geschied de
„Contributie van alle deze schatten, (dewelke direct naar 's Comp.
„schatkist moesten vloeijen), zonder eenige vrugt, en veel min
„een equivalent voor de Maatschappij, zoo zoude men moeten
„veronderstellen, dat het Etablissement van deze Hoofdplaats
„niet van den beginne af, aangelegd en gedestineerd was ge-
„weest tot soutien en support van de Maatschappij en de Re-
„publycq, maar enkel om in 't afgelegendste gedeelte van de
„weereld een figuur te verbeelden van een Staat of Magt, die
„waarlijk de ijdelheid zelfs zoude zijn." Maar de gouverneur generaal Jacob Mossel (1750—1761) toonde aan, dat Batavia, wel verre van een lastpost te zijn, integendeel een goudmijn kon worden geheeten, om de winsten op den handel en de prodrukten, tollen en geregtigheden; hij schatte de winsten in 1752 op 33, de lasten op 28, het overschot op 5 tonnen schats. In 1762 sloot men de Bataviasche boeken evenwel met $2^1/_2$ ton schats aan zuivere winsten; maar in 1779 waren de lasten *f* 2,384,930 en de baten *f* 1,820,327, zoodat er een te kort was voor Batavia van *f* 564,603. De Komp. dienaren te Batavia waren evenwel van meening, dat de grootheid en luister dier hoofdstad de vorsten van den archipel in ontzag moest houden.

De stad Batavia werd bestuurd door een Bank van Schepenen en een baljuw, weleer bestaande uit twee Komp. dienaren en drie burgers, die om beurten presideerden, maar op 't laatst der vorige eeuw gepresideerd werden door een lid der regering. In zaken van chinezen had het opperhoofd dier natie eene deliberative stem. Deze Bank excerceerde de administratie der politie en justitie voor Batavia, voorsteden en ommelanden, over alle burgers die niet in 's Komp. dienst stonden. De baljuw en de drossaard der Bataviasche ommelanden waren de

Digitized by Google

officieren van justitie. In 1795 bestond dit kollegie uit negen leden en vijf beambten. De inkomsten waren onder anderen eene halve maand huishuur van alle inwoners, waarvoor de wegen, bruggen en grachten in orde moesten gehouden worden.

De Komp. bedienden (dienaren) stonden onder eene afzonderlijke regtbank, de raad van justitie des kasteels Batavia, vroeger de geregtslieden van 't fort Jakatra, later de hooge raad van justitie geheeten. Deze bestond in 1796 uit negen leden, twee fiskalen voor water en land, en vijf andere beambten.

Het kollegie van schepenen had, even als dat der heemraden, het opzigt over de wegen, bruggen, rivieren, kanalen, grachten, straten, stranden, het eerste voor binnen, het tweede voor buiten de stad.

De overige stedelijke kollegien en instellingen waren in 1796 (ongerekend de algemeene administration der Komp., gezegd de generale omslag):

Eene amfioen direktie voor opium debiet.

Eene bank van leening voor hypotheken, enz.

Een kollegie van weesmeesteren voor christenen.

Een kommissariaat voor huwelijksche en kleine geregtszaken.

Een kollegie van boedelmeesteren voor onchristenen.

Het getal der advokaten was twee; dat der procureurs drie; der bedienaren van lijken en begrafenissen vijftien.

De stad en de reede van Batavia hadden ten alle tijde een naam van ongezondheid, namelijk in vorige tijden sinds 1699. Van 1759 tot 1778 stierven binnen de jurisdiktie, een half uur rondom de stad, loopende om de oost tot Antjol, om de zuid tot Wilgenburg, Jakatra, Noordwijk, Rijswijk, en om de west tot de Ketting en Angkee, 74,254 menschen of gemiddeld 's jaars 3712 van de 130,000. De stad werd in 1778, binnen den voorschreven omtrek, geacht te zijn bevolkt met

700 Komp. dienaren (in 1777 met de militie 4221, zie onder).
1,138 Europesche burgers en beambten.

Digitized by Google

895 Inlandsche christenen.
17,000 Slaven, gemiddeld getal in 20 jaren.
22,000 Chinezen, als voren.
68,000 Inlanders in 18 kampongs, als voren.

Onder voornoemd getal van 74,254 dooden zijn genoemd:

2,623	Europesche burgers en ambtenaren, gemiddeld	131	's jaars
11,530	Inboorlingen of inl. christenen,	577	"
15,379	Chinezen en afstammelingen,	769	"
18,188	Mohamedanen en Javanen,	909	"
26,534	Slaven en afstammelingen,	1326	"

De bevolking van Komp. dienaren in 1777 bedroeg:

551 politieke en commercieele.
603 ambachtslieden.
196 kerkelijke, pharmaceutische, diverse.
875 zeelieden.
1,696 militairen (militie en artillerie), alzoo te zamen:
4,221 Europeanen, benevens 703 inlanders. Hieronder waren echter de omliggende posten en etablissementen begrepen. In dat jaar, 1777, stierven er binnen Batavia 110 Europesche Komp. dienaren. De maanden augustus, december en julij waren voor de sterfte het hoogst te noemen.

In 1779 waren de bevolking en de sterfte als volgt, binnen de opgenoemde posten en voorsteden:

2013 europeanen en afstammelingen, zonder de Komp. dienaren.
700 europesche Komp. dienaren (ongeveer).
500 hunne vrouwen en kinderen; of te zamen, ongeveer 3213; van deze stierven er 578, waarbij 147 kinderen en 147 geboren europeanen. Er werden van deze christengemeente gedoopt 286 kinderen, en huwden 82 paren. Hieruit zoude men kunnen afleiden dat de christenbevolking veel grooter moet zijn geweest dan de opgegevene.

Van de 31,950 Chinezen stierven er in dat jaar 793. Van de 39,892 slaven stierven er 1287, en van de 103,768 Moham-

Digitized by Google

medanen sterven er slechts 872; (dit cijfer is voorzeker verregaand te gering.) Alzoo zoude de sterfte, op eene bevolking van 178,830 zielen, zijn geweest 3530, dat geenzins nadeelig kan geacht worden. Maar de opgaven der limiten van de omliggende voorsteden is onbepaald te noemen, en de Mohammedaansche begraafplaatsen stonden niet onder controlerend of registratie-toezigt. Het cijfer van 178,830 betrof de stad en ommelanden, dat van 3530 de stad en voorsteden, bevolkt met 129,594 menschen.

De afgestorvene Europeanen werden begraven binnen de stad, in of nabij de kerken; de afstammelingen of inlandsche christenen deels in, deels buiten de stad; de Chinezen om de zuid der stad bij de post Jakatra; de mohammedanen in hunne kampongs, en de slaven op twee plaatsen daartoe aangewezen, buiten de stad. Wanneer men nu nagaat, dat er in 21 jaren 2739 en ongeveer 5000 afstammelingen binnen de stadsmuren begraven werden, of 's jaars gemiddeld 370 lijken van menschen (in 1779 alleen 344), en er in datzelfde tijdvak nabij de stad nog ongeveer 68,000, of alle jaren ongeveer 3240 (in 1779 alleen 3186), werden ter aarde besteld, dan kan men de oorzaken van de ongezondheid van de stad Batavia eenigzins vermoeden, ongeacht de miasmata der strandmoerassen en der grachtengeulen en gooten. De ophooping der menschenlijken was dan ook zoo groot, dat men op de bekrompene begraafplaatsen voor Europeanen en afstammelingen nu en dan de halfverrotte overblijfselen opeenstapelde en verbrandde, om plaats voor nieuwen aanvoer te maken. Reeds in 1780 begon men dan ook naar meerdere uitgebreidheid en buiten de stad voor rustplaatsen der dooden omtezien; maar het vooroordeel was zoo groot tegen deze verwijdering, dat eerst bij publikatie van 6 februarij en 14 december 1798 het bijzetten en begraven van lijken in of nabij kerken verboden, en als algemeene begraafplaats de streek van Tanah-abang werd aangewezen, door den gouverneur generaal Van Overstraten.

Digitized by Google

Het verblijf in de stad was om andere redenen ongezond, en daardoor verkreeg het klimaat een kwaden reuk. De bouworde der huizen, volgens de manier van 52° noorderbreedte, met glazen ramen en verdiepingen, naast elkander; het drabbig rivierwater, nog niet door leksteenen gezuiverd, daar deze nog niet in gebruik waren, de zwijnenfokkerijen in de chinesche wijken, de lederlooijerijen, araksbranderijen, kalkovens, de ondoelmatigheid der hospitalen, der militaire diensten, waren andere redenen, die Batavia eenen naam aanbragten, als ware hier de dood de algemeene heerscher.

Onder de instellingen van openbaar nut binnen de stad Batavia, kan men in het laatst der vorige eeuw slechts rekenen het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, dat den 24 april 1778 ingesteld, in 1779, 1780, 1781, in 1784, 1790 en 1792 zes deelen harer verhandelingen in 't licht zond, waarin veel belangrijk is verhandeld over geschiedenis, talen, zeden, gewoonten, landbouw, statistiek, natuurkunde en andere vakken van wetenschap. Op 't laatst der vorige eeuw deed de aanhoudende buitenlandsche oorlog overal, dus ook op Java en te Batavia, de beoefening der wetenschappen en daardoor den bloei van 't Genootschap verminderen.

Behalve het Bataviaasch Genootschap waren er geene openbare instellingen uit de eerste helft der achttiende eeuw meer overgebleven. Die er bestonden waren van kerkelijken aard geweest, behalve eene akademie voor de marine en een hortus medicus. De bibliotheek van 't kasteel was uitgebreid. In 1779 bestonden er binnen de stad vier stads- en twaalf partikuliere scholen voor christenen, een arm- en weeshuis, en de reeds genoemde kerken voor christelijke gezindten; de hospitalen: een binnen, een buiten de stad, een voor mohammedanen, een voor chinezen.

Veel van de toenmalige hoofdgebouwen is er thans nog in wezen, hetgeen een overzigt dienaangaande wederhoudt, maar ook veel is er in het tijdperk van ruim eene halve eeuw verdwenen

Digitized by Google

wat grootsch kon genoemd worden voor de tijden en gelegenheden. De herhaling van de herinnering dat alles naar hollandsche vormen was gebouwd en ingerigt, beknopt, zaamgedrongen, binnen beslotene muren en verblijven, volgens hollandsche zeden en gewoonten, zal ten dezen de toenmalige stad voldoende doen kennen.

Aan Batavia ontbrak dan ook van den aanvang af het emblema niet, dat als wapen aangenomen was. Een opstaand zwaard op een oranje schild, de punt door een laurierkrans en met vijf sterren bekroond, werd als wapen der stad, zelfs van het geheel Kompagnies gebied in Indie, gevoerd op openbare gebouwen en op vlaggen.

De munten, maten en gewigten te Batavia en gebied in gebruik, waren verschillende van die op Java (Samarang en gebied), Mataram, Cheribon en Bantam.

De boekstandaard was de rijksdaalder van 48 stuivers à 4 duiten. Deze rijksdl. was evenwel eene denkbeeldige munt en alzoo slechts eene rekenpenning. De standpenning was de gekartelde zilveren Kompagnies dukaton, van 11 penningen 7 grein, wegende 21 engels, $5^3/4$ aas, of $7^{173}/_{341}$ in 't mark zilver. De waarde der dukaton was: Nederlandsch 66, Indisch 80 stuivers; de aanmaak: 64, onkosten; de winst alzoo 16 stuivers of 64 duiten ieder. De overige munten in cirkulatie waren de volgende:

de gouden japansche kobang, in den handel aangenomen voor *f* 6,6 tot *f* 6,18; bij de Komp. boeken verhandeld tegen *f* $13,13^3/4$.

de gouden dukaat, gekartelde; waarde *f* 5,50 of $2^1/2$ rijksdl. 1000 rdl. stonden gelijk aan 363 dukaten en 84 stuivers, de ongekartelde gold $2^1/4$ rdl., of 4 schellingen minder.

de gouden Batavia ropij, Derham Djawa, billioen verklaard; de enkele op *f* $10,2^1/2$ de dubbele *f* $20,5,2^{11}/_{29}$, of in cirkulatie 5 en 10 rdl.; bij de boeken *f* 10 en *f* 20. De laatste

Digitized by Google

muntslag is van 1746, 1766 en 1782.

de Spaansche reaal, dollar of piaster; de vierkante 1,12 rdl.; bij vervoer 101 realen tegen 133$^1/_2$ rdl; de ronde reaal van achten Ned. 54, Ind. 64 stuivers = 1$^1/_4$ rdl.; in den handel, 100 realen tegen 133—140 rdl.

de Bataviasche zilveren ropij; op Batavia geslagen in 1746 en 1766: waarde in de boeken 24 stuivers, of *f* 1,4 intrensiek waard *f* 1,39$^{22}/_{27}$; cirkulerende waarde 30 stuivers of *f* 1,10. Alle andere ropijen waren minder waard, van 24 tot 27 stuivers; doch den 10 maart 1780 werd aan de Persiaansche, Bengaalsche en Socratsche ropijen de gedwonge koers van 30 stuivers gegeven. Deze ropijen waren de Sicca, Arkotsche, Hersenna, Coromandelsche en van andere namen.

De onderdeelen waren schellingen (scheepjes) van 5 stuivers intrensieke, doch 7$^1/_2$ stuivers of 30 duiten Indische waarde, in cirkulatie.

De oude schellingen, gezegd zesthalven, deden 24 duiten.

De stuiver, zilveren munt, was waardig; de nieuwe 5, de oude 4 Kompagnies duiten; tien duiten of twee stuivers maakten een dubbeltje.

De koperen duiten van 4 duiten in een stuiver, 96 in een gulden.

De looden pitjes, vier op een duit, op 't laatst ingetrokken.

De Bataviasche maten en gewigten waren:

De kojang, voor rijst, 3375 ponden amsterdamsch, onder verdeeld in pikols van 125, gantangs van 13$^1/_2$ kattie van 1$^1/_4$ pond. De kojang rijst werd evenwel van Java ontvangen in 3500; ingenomen voor 3400; verzonden voor 3300 ponden amst. bij de Komp. boeken.

Het last voor lading was twee ton van 2000 pond, of 4000 p.

Het last voor rijst was 3066$^2/_3$ ponden.

Het last voor ballast of steenkolen was 2000 pond.

De baal koffij van 250 ponden; van suiker 375 ponden.

Een kojang of last zout, 4350 ponden amst., bij levering.

Digitized by Google

De legger van 360 kannen, van 10 musjes.
De el van 26½ duim amst. of 27 rhijnl. maat.
De roede van 12 voeten van 12 duimen rhijnl.
De paal van 300 roeden of ¼ uur gaans, of 1700 schreden.
Het morgen van 600 vierkante roeden.
De pantjar, voor padi 2000 vierkante roeden.
Voor goud: 1 pond, 2 mark, van 9 realen, à 48 stuivers, of ook wel een mark, van 8 oncen, van 20 engels, van 32 azen.
Voor diamanten en paarlen: het pond van 2500 karaat à 4 greinen.
Het Betawisch (Bataviaasch) reaal gewigt van 1/32, tot 64 realen.
Een reaal gemeenlijk geacht ¼ thail = 1/32 katti zwaarte.

Sinds 1784 deed de schaarschte aan geld de regering voor 't eerst besluiten tot het maken van geldpapieren van 100 tot 1000 Spaansche realen waarde. Spoedig wemelde het van vervalschte of valsche geldpapieren, zoowel in 1785 als in 1789. De daders, meerendeels chinezen, werden echter streng behandeld.

In 1774 cirkuleerden er over Java twee en twintig tonnen gouds aan Komp. koperen muntstukken.

De baai en de eilanden.

De baai van Batavia, in uitgestrekten zin, strekt zich uit van Tandjong Krawang ten oosten tot Ontong-djawa ten westen. In en voor dezen uitgestrekten zeeboezem liggen een aantal eilanden, die bijna alle tijdens den Komp. tijd benuttigd werden als werk- en bergplaatsen. De kust is in deze baai laag, vlak, soms moerassig. De hoofdrivieren die aan deze kust in zee stroomen zijn, van het oosten af aan, de Tjitarom, de hoofdstroom van westelijk Java, de Bakassi of Sambilangan, de Tjakong, de Antjol, de Tjiloear of Tjiliwong,

Digitized by Google

zijnde de rivier van Batavia, de Passangrahan, de Grogol, de Tjidani of Tangeran. Al deze stroomen voeren een groote menigte deponenda af, en vullen daarmede de stranden, die vroeger minder verwijderd waren. De zeer veilige gezonde reede van Batavia uit de zeventiende eeuw was op het laatst der achttiende ongezond en onaangenaam geworden.

De eilanden hadden, volgens Komp. stijl, hollandsche namen, hollandsche werklieden, hollandsche etablissementen. Wij zullen die overzien wat de belangrijkste aangaat.

1. Poeloe Kapal, gezegd Onrust, was een toonbeeld van zorg en vlijt. Het eilandje dat 9 eng. mijlen noordwest van de stad ligt, beslaat 230 à 250 roeden in omtrek, en is hoogstens zes voeten boven het watervlak der zee verheven. De naam van Onrust was zeer juist, want het was een werkwinkel. In een florisanten Komp. tijd werkten soms drie honderd geboren europeanen op dit eilandje op de timmerwerf, in de smederijen, timmeringen en de uitoefening van velerlei ambachten. Midden op stond eene redoute met vier punten, bezet met zestien stukken geschut. De pakhuizen, opgevuld met allerlei artikelen voor scheepsbouw en depôts van materialen, twee groote houtzaagmolens, twee zeehoofden tot in twintig voet water, vulden het overig terrein. De geheele bevolking bedroeg ongeveer 3000 koppen, werklieden. Sinds 1730 was hier zelfs een kerkje. Het gezag werd hier gevoerd door een baas en administrateurs voor de pakhuizen. Voor de kerk was er een predikant en een krankbezoeker. In 1795 was hier een werkbaas, met den titel van kapitein ter zee titulair, kommandant of gezaghebber, met een administrateur, zijnde sinds 1789 Willems Hoektemarck, sinds 1763 kapitein (baas), en Willem Adriaan Senn van Basel, sinds 1794 administrateur van de pakhuizen; de predikant was, sinds 1793, August Frederik Staroscky.

Al de magazijnen, kruidfabriek, houtzaagmolens, timmerwerven en de kerk werden door de Engelschen verbrand en

Digitized by Google

verwoest in 1800, uit vijandige voorliefde voor verwoesting.

2. Poeloe Boeroeng, gezegd Kuiper, een kwart mijl bezuidoosten Onrust, was zeer laag, en voorzien van twee zeehoofden voor 't laden en lossen der schepen, en had groote pakhuizen.

3. Poeloe Damar, gezegd Edam, 6 mijlen ten n. o. van Onrust; alhier was een lijnbaan en seinvlaggestok. Een kapitein ter zee voerde hier gezag als kommandant; sinds 1791 Hendrik van den Acker.

4. Poeloe Sakit, gezegd Purmerend, een kwart mijl z. o. van Onrust, had een hospitaal, wijkplaats voor melaatschen en andere ongeneeslijk geachte zieken.

5. Poeloe Ramboet, gezegd Monnikkendam, had een vlaggestok tot sein voor schepen die van om de west kwamen.

De overige bewoonde eilanden waren Poeloe Kellor (Engelsch Onrust), Poeloe Ontong djawa (Middelburg), Poeloe Oebi besar (Rotterdam), en Poeloe Ajer (Hoorn). De andere eilanden waren onbewoond.

Vele ingezetenen van Batavia hadden groote booten, orembaai's, tot spelevaren op de rivier en reede, en tot togtjes naar de eilanden. De gouverneur generaal Camphuijs, (1684—1691) en van Hoorn (1704—1709) hadden op Edam een prachtig landhuis met tuinen, waar menige vrolijke partij gehouden werd.

De aankomst van schepen uit Patria werd altijd hoffelijk opgenomen. De gezaghebbers bragten in de eerste plaats een bezoek aan den gouverneur generaal, die de brieven ontving en de inlading deed aanwijzen.

Tijdens den Engelschen oorlog (1780—82) werd naar Java een eskader gezonden uit de Nederlanden. Deze scheepsmagt kwam in maart 1784 op deze reede en bestond uit:

de Utrecht, kapitein kommandeur Jacob Pieter van Braam,
de Wassenaar, kapitein Gerardus Oorthuijs,
de Goes, kapitein Johan Splinter Stavorinus,
de Monnikkendam, kapitein Marcus Kuijper,

Digitized by Google

de Princes Louise, kapitein Frederik Rudolf Carel, grave van Rechteren,

de Juno, kapitein Cornelis Michael de With,

de Meerwijk, kapitein J. Montanje.

Met deze schepen werd een groot aantal troepen naar Java overgebragt, om de Komp. te hulp te komen in onderscheidene verwikkelingen buiten Java.

Bantam.

De naam van dit gewest, het westerdeel van Java, wordt oneigenlijk en met verbastering Bantam gezegd. De eigenlijke naam is tweederlei, als Bantahan, Bhanten en Banten, alsmede Soeroesoewan. De eerste is een scheldnaam voor de wederspannige handelingen der landzaten bij den invoer van den islam; de tweede is de landeerenaam, die echter weinig of zeldzaam is gebezigd, en sinds 1682 ook verboden is verklaard. De meer eigenlijke naam is Banten, ook volgens de landsuitspraak.

Banten was het eenige gewest van Java, dat nimmer, zoo lang de Komp. bestond, geconquesteerd, overwonnen verklaard of afgestaan werd, en tot 1682 stond het altijd vijandig tegenover Batavia, gezegd de Komp. Sedert dien tijd heeft er een onafgebroken vriend- en bondgenootschap tusschen den sultan van Banten en de Bataviasche regering bestaan. De gevolgen daarvan waren de volgende kontrakten.

A. 17 en 18 april 1684. Wegens de door de Komp. verleende hulp tegen Palembang, de Bantammers zelven en Mataram, was de sultan (Hadji) aan de Bataviasche regering schuldig 600,000 rijksdl., die de vorst buiten staat was te voldoen, waarom hij toestond:

I. dat de Komp. den uitsluitenden alleenhandel in peper door geheel Banten verkreeg, tegen vast te stellen prijzen.

II. dat de Komp. eveneens den uitsluitenden alleenhandel in

Digitized by Google

lijnwaden verkreeg, in geheel het Bantensch gebied, en de aanhoorige landen Sillebar en de Lampongs op Sumatra.

III. dat de 600,000 rijksdl. op krediet bleven en aflosbaar waren in geld, in peper, of in geschenk, doch ten alle tijde opvorderbaar bij vijandschap.

B. 28 april 1684, de genoemde som werd tijdelijk kwijtgescholden of wel de afdoening verschoven, onder weder terugvordering bij vijandelijke voornemens. De alleenhandel, met uitsluiting van alle andere vreemde natien, in opium, lijnwaden en allerlei produkten voor de europesche markt, was de hefboom voor deze remissie. Deze sultan verbond zich om geene vijanden der Hollanders toetelaten of te ondersteunen (hiermede werden de Engelschen bedoeld). De rivier Tjidani werd als westergrens van Batavia aangenomen, en als oostergrens van Banten; doch de rivier zelve tot 's Komp. gebied verklaard, met een strook grond van 600 roeden aan de monding- of noordzijde. De Komp. verhield vrijdom tot het aanleggen van forten op den westeroever, en den Bantenners werd het ontzegd uit de Tjidani aftappingen te maken, of op die rivier te vischen. De sultan stond alle aanspraak op Cheribon af, en evenzoo aan de hollandsche faktorij of faktorijen stukken gronds voor de vestiging; en aan den sultan werd allen handel en onderhandeling met andere europesche natien ontzegd.

C. 4 december 1687; acten van verband van den opvolgenden sultan, wegens de concessien van 1684, en bekrachtiging der schuldbekentenis en van eene andere overeenkomst van 15 februarij 1686, waarbij den Europeanen ontzegd werd, des nachts hunne woningen te verlaten, om vrouwen te zoeken in de tempels, woningen en tuinen der landzaten, doch waarbij namens de Regering onderstand in wapenen en manschap werd toegezegd tegen landsrebellen.

D. 3 maart 1691. Hernieuwing der vorige kontrakten, bij de verheffing en erkenning van den regerenden sultan.

Digitized by Google

E. 13 december 1705; over het gewigt en de hoedanigheid der te leveren peper.

F. 9 oktober 1708. Eene vernieuwing van alle voorgaande kontrakten en verbonden.

G. 18 augustus 1731. Eene vrije handelstoelating van alle Boeginesche, Maleische en Javaansche handelaren te Banten, onder verbod van deelname aan den handel in 's Komp. monopolie-produkten. De Komp. stond aan de Bantenners over geheel Java een gelijken vrijen handel toe. De produktie van peper werd aangespoord, en de sultan nam aan, daaraan uitbreiding te geven in Bantam en in de Lampongs. Het eiland Poeloe Pandjang werd aan de Komp. afgestaan tot het aanleggen van een scheepstimmerwerf.

H. 9 december 1733. Nieuwe regeling van 't pepermonopolie. Schuldvernieuwing der 600,000 rdl. van 1684. Verband van het geheele rijk voor die oude schuld. Uitsluitende handel der Komp. in peper, met wering van alle andere handelaren. Afstand van het terrein te Banten (hoofdplaats) voor de Balinesche kampong. Hernieuwing van 't kontrakt van 1684.

I. 9 september 1738. De Lampongs zoude door een kompagnie krijgsmagt worden bezet, om eene totale ruïne (van 't monopolie) voortekomen. Men zou aldaar voor des sultans rekening een fort bouwen; een etablissement voor een resident en 28 mannen bezetting. De geheele omtrek van dit aanteleggen fort, tot op 100 roeden afstand, werd afgestaan aan de Komp. De peper die niet aan de Komp. werd geleverd werd gekonfiskeerd, daar al het produkt van Lampong-Toelang-bawang en Semangka aan de Komp. moest worden geleverd, (en niet aan Engelsche smokkelaars).

J. In 1742 en nader, onder den gouverneur generaal Van Imhoff, werd Banten beschouwd als een leen van de Komp. (Bat. Gen. Verh. I—7) en de oostergrens ingekrompen tot op 600 roeden bewesten de Tjidani; (B. G. V. VI. 31, 82) vóór 1750.

Digitized by Google

In 1752 werden de Lampongs weder ter beheer aan den sultan afgestaan in leen. (Daendels II, 1; II, 4.)

Uit deze overeenkomsten blijkt, dat de verhouding van Banten tot de Komp. geheel anders dan die der overige vorsten en landen op Java. Deze verhouding was dan ook slechts het monopolie; de bedreiging door de 600,000 rdls. schuld; de invloed op de troonsopvolging, in 't kort, de verhouding als tusschen bondgenooten.

Het rijk van Banten met de onderhoorigheden bestond uit westelijk Java, met de omliggende eilanden, de Lampongs, Sillebar, Indragiri en Menangkabo op Sumatra, Landak en Soekadana op Borneo. De cijnsbaarheid dezer onderworpen rijkjes, behalve de Lampongs, was echter op 't eind der achttiende eeuw nog slechts eene herinnering, even als die van Palembang reeds toen vergeten was.

De uitgestrektheid van Banten (op Java) was die van ongeveer de tegenwoordige, 3900 vierkante palen. De bevolking werd geschat op 30,000 weerbare mannen, hetgeen gesteld werd op 90,000 zielen (in 1781), doch voorzeker kan geacht worden als één weerbare man op zes zielen, of 180,000. Deze bevolking was een mengelmoes van Javanen, Soendanezen, Maleijers, Sumatranen en andere eilanders. De eeredienst was in 't noorderdeel en aan de stranden, de Mohamedaansche, en in 't zuiden een soort van Boeddhistische.

De sultan was de figuurlijke, de Mangkoe-boemi de eigenlijke regeerder. De noordelijke landsdeelen waren onderverdeeld aan prinsen en grooten, regenten en vasallen van mindere titels. Deze erf- of leenlanden waren vervreemdbaar, met voorkennis des sultans, bij verkoop voor den hoogepriester des lands. De geschonken landen voor bewezene diensten vervielen evenwel bij ontstentenis van de ontvangers aan den vorst. De servituten der vasallen waren slechts oorlogsdiensten. De landzaten en inwoners werden alzoo gelijk geacht met de boomen en huizen,

Digitized by Google

die opvolgende van de eene hand naar de andere gingen. De vorsten waren de alleenhandelaars in wol, zout, peper, die door de bevolking tegen geringe prijzen moesten worden geleverd, en door dezen aan de Komp.

Tot het jaar 1780 bleef dit rijk in een florisanten staat en kontribueerde veel ten voordeele der Komp.; doch de oorlogen die van toen af aan in Europa ontstonden en zich in de gevolgen deden gevoelen op Java, verminderden de magt van Bantam, doordien de handen en geldmiddelen moesten worden aangewend tot het aanleggen van versterkingen, het oprigten eener krijgsmagt, het afweeren van onheilen door de Engelschen bedreigd. Deze namen echter slechts de Lampongs af, en daarmede het grootste deel van den peperhandel. Banten, geen voordeel meer leverende aan de Komp., werd door deze als 't ware vergeten en de sultan bleef verarmd en verlaten in zijn eigen fort. De peper van Banten, door de in de Lampongs gevestigde engelsche smokkelaars en de door hen aangevoerde zee- en kustroovers weggevoerd en opgekocht tegen hooger prijzen dan de Komp. gaf, ging zeer natuurlijk eenen anderen weg uit en kwam niet in 's Komp. pakhuizen teregt.

In het rijkje van Banten had de Komp. de volgende posten:

1. Speelwijk, een fort dat de reede bestreek, ontstaan uit de in 1603 aangelegde logie, en tijdens den gouverneur generaal Speelman (1678—1681) uitgebreid en versterkt. Bezetting 200—250 koppen.

2. De Diamant, dat den sultan tot paleis diende, met eene Komp. eerewacht van ongeveer 100 mannen.

3. De hoek Karang-antoe, oostwaarts van de stad; een uitkijkpost.

4. Te Anjer een blokhuis, aan de straat Soenda, noordzijde.

5. Te Tjerita, een uitkijk-post aan de zuidzijde van straat Soenda.

De onkosten der bezetting beliepen in 1778 ongeveer *f* 50,000;

Digitized by Google

de geheele post in 1779 *f* 78,262 uitgaven, die ruim gevonden werden uit de monopoliën. In 1795 waren de zuivere lasten reeds *f* 96,000 geworden.

De productie leverde op, voor de Komp., in peper:

1750. 3,000,000 ponden, à *f* 12.16 de 100 pond (Raynal).
1770. 6,000,000 " à *f* 14.8 de 125 pond (Stavorinus).
1778. 3,000,000 " à *f* 10. de 100 pond (Ary Huysers).

Volgens de memorie van menagie van Mossel betaalde de Komp. voor de baar van 375 ponden peper, 15 Spaansche realen, en voor de boomwol 2 ¾ rdls. per pikol.

Banten was voor de Komp. een kommandement, een der onderste op de lijst der kantoren en buitenposten. In 1774 was hier, sinds 1764, kommandeur Johannes Reynouts, met een administrateur, een fiskaal en een scriba. In de Lampongs lagen de beambten Jan van Achem te Toelangbawang en Jacob Hegelmeijer te Semangka, met titels van resident. In 1781 was L. Meibaum,— in 1795 Fredrik Hendrik Beijnon (sinds 1790), kommandeur van Banten, nog in 1805 aldaar aanwezig met den titel van gouverneur. In 1795 waren er nog slechts twee andere beambten overgebleven. Het militair kommando werd gevoerd bij een kapitein, twee luitenants, en vier of vijf vaandrigs. In 1774 was hier Jan Willem Limberg (sinds 1768), en in 1795 Barend van der Claashorst (sinds 1791) kapitein-kommandant.

In de laatste helft der achttiende eeuw regeerden over Bantam de 12de en 13de vorsten en 9de en 10de sultans, zijnde:

Aboe el Nasri Mohammed Arif Djenoel Asakhin, sinds 1753;

Aboe el Mafachir Mohammed Ali Oedien, van 1780 tot 1804, van wier zwakheid openbare blijken werden gegeven door de vermetelheid der zeeroovers, zeeschuimers en smokkelaars, die al de omliggende eilanden en de Lampongsche distrikten op Sumatra beheerschten, en zelfs in november 1769 de Komp. goerab de Zeeleeuw, bemand met 24 koppen, in de Lampongsbaai

Digitized by Google

afliepen. De te Benkoelen gezeten en in de Lampongs meester spelende engelschen kregen hiervan de schuld; maar deze lag ook aan andere oorzaken, en het voornoemde vaartuig werd niet door een engelschen smokkelaar, maar door een mandhareeschen roover genomen.

Onder de omliggende eilanden was er geen opmerkenswaard, wat aangaat bloei, welvaart of nijverheid. Het voornaamste, Poeloe-Selan of Poeloe-Panaitan, gemeenlijk Prinsen-eiland genaamd, gelegen in 't begin der straat Soenda, 72 vierkante palen groot, was in 1780 nog bevolkt met 200 zielen, in een dorp, Samadang, aan de Kasuarisbaai; 't was steeds een ballingsoord voor staats- of zedelooze misdadigers, naar 't gevoelen des sultans of de zijnen. Als ballingsoord gold het echter weinig als strafplaats. De gelegenheid van het aan de Komp. afgestaan en vóór de baai van Banten liggend eiland Poeloe Pandjang werd nimmer benuttigd. De toestand der overige eilanden is in de laatste honderd jaren natuur- of geschiedkundig weinig veranderd.

De kennis van het land was nog zeer bekrompen. In 1778 waren de zuidelijke streken nog geheel onbekend, onbezocht, en de landzaat leefde aldaar in afzondering en eenzaamheid, alleen de goden en geesten zijner voorvaderen vereerende.

Op de grenzen van Batavia lagen, op 't gebied van Banten Bantam), de suikermolens en landen: Kramat, Karang-Ceram, Tandjong-Kaik en Katapang, hierboven bij de ommelanden van Batavia no. 87 tot 90 reeds genoemd, en gelegen aan de kust, die weleer sterk door visschers bezocht werd. De zuidelijke streken, langs de grens van het voormalige magtige rijk, waren slechts wildernissen, schaars bevolkt, en slechts hier en daar eenigzins door chinezen ontgonnen. Alleen in 't zuiden, tegen 't gebergte, was het dorp Djasinga, onder een Bantamschen toemenggong, uiterlijk welvarend.

De munten, maten en gewigten ten kantore Bantam in gebruik, waren de volgende:

Digitized by Google

De standpenning was de Spaansche reaal, piaster of dollar, vóór ultimo December 1767 bij de boeken verhandeld tegen 64, maar sedert tot 54 stuivers herleid, of liever in Ned. geld *f* 2.14 en in Indisch geld *f* 3.4 de ronde realen van achten. Overigens waren er gangbaar:

De gekartelde Komp. dukaton, tegen 80 stuivers of 1,32 rdl.

De schellingen van 30 Komp. duiten of 3 dubbeltjes.

De dubbeltjes, van 10 Komp. duiten.

De duiten, dubbele, enkele en halve, 4 op een stuiver.

De pitjes, 25 (van 6000 = 5/4 pond) voor een duit, alleen in Banten.

De vierkante Spaansche reaal, tegen 1,16 rdl.

De maten en gewigten waren de volgende in gebruik:

De baar, bhaar of bahar, van 375 pond, in Banten verdeeld in 200, en in de Lampongs verdeeld in 250 koelak (voor peper).

De kojang, voor rijst, 200 gantangs van 8 bamboezen, ieder van 2 klapperdoppen van 2 katti, of 8000 amst. ponden, of 64 pikols.

De kojang, voor zout, 27 pikols of 3375 ponden.

De pikol van 100 katti of 125 amst. ponden.

De koelak, waarmede de sultan de peper van zijn onderdanen ontving, 1 1/4 katti in Banten, doch in de Lampongs 1 1/2 pond amst.

De thail, voor goud, 2 1/2 reaal.

Algemeen overzigt op het einde der XVIII^de^ *eeuw.*

§ 1. De heerschappij op Java, berustende bij de O. I. Kompagnie, was alzoo verdeeld in twee hoofddeelen, volgens de natuurlijke en aardrijkskundige gesteldheid, eigenlijk Java en

Digitized by Google

Sunda, dit laatste verdeeld in Cheribon (Tjirebon), 't gebied van Batavia en Bantam (Banten). Het aantal dienaren en bedienden van de Komp. beliep in deze hoofddeelen op primo 1777:

Bedieningen.	Kantoor Batavia.	Java's N. O. kust.	Kantoor Cheribon.	Kantoor Bantam.	Zamen.
Politieke en commercieele dienar.	551	103	7	14	675
Kerkelijke idem.	35	13	1	1	50
Chirurgie.	99	35	3	5	142
Artillerie.	125	109	2	17	253
Maritieme.	875	268	15	30	1188
Militie.	1571	1356	60	199	3186
Ambachtslieden.	903	30	3	10	946
Diverse.	62	131	7	9	206
Zamen.	4924	2045	98	282	7349
Europeanen.	4221	2045	98	282	6646
Inlanders.	703	—	—	—	703

§ 2. De oorsprong en voortgang der nederlandsche geoktrojeerde Oost-Indische Kompagnie is bekend. Wij willen in geene geschiedkundige beschouwingen ten haren aanzien treden, dan voor zoo verre die, op 't laatst van haar bestaan, op Java betrekking hebben. De opkomst, bloei en ondergang van staten, magten en heerschappijen is veelal gepaard aan ondoorgrondelijke geheimen, die de wijsbegeerte der geschiedenis uitmaken, in haar onderzoek en nasporing. De Kompagnie, den 20 april 1602 geoktroijeerd, had zestien bewindhebbers, als: van Amsterdam 8, van Zeeland 4, van Delft, Hoorn, Rotterdam en Enkhuizen ieder één; van wege de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden bovendien nog één, te zamen uitmakende de XVII bewindhebbers, in het hoogste ressort. De van hen uitgaande

Digitized by Google

magt berustte bij een gouverneur-generaal in rade, volgens het reglement van 26 april 1650, in form van generale instruktie verleend, dus zonder stipte wettelijke kracht, en alleen als handleiding gegeven.

Het getal der raden van Indië was gesteld op zes gewone en twee buitengewone; de directeur-generaal was de eerste persoon na den gouverneur-generaal. Dit regerings kollegie bestond in 't laatst der vorige eeuw, op twee verschillende tijdstippen, uit de volgende dienaren:

1 januarij 1774.

Petrus Albertus van der Parra,	sinds	1761 gouv. gen.
Jeremias van Riemsdijk . .	"	1764 dir. gen.
Reijnier de Klerk	"	1755 raad.
Michiel Romp	"	1761 "
Pieter Haksteen	"	1763 "
Willem Arnold Alting . . .	"	1763 "
Hendrik Breton	"	1767 "
Imam Willem Falck . . .	"	1767 "
Willem Fockens	"	1768 "
David Boelen	"	1768 "
Thomas Schippers	"	1772 "
Jacobus Johannes Craan . .	"	1772 "
Adriaan Moens	"	1773 "
David Joan Smith	"	1773 "
Isaac Reijnst	"	1773 "

De vijf eerste raden waren gewone, de overige buitengewone. Sekretarissen waren Pieter Gerardus de Bruijn en Jacob Roeland Thomasszen.

1 januarij 1795.

Willem Arnold Alting . .	sinds	1780 gouv. gen.
Willem Jacob van de Graaff .	"	1793 dir. gen.

Digitized by Google

Johan Gerard van Angelbeek .	sinds	1783	raad.
Johannes Siberg	"	1783	"
Adriaan de Bock	"	1786	"
Isaac Titsing	"	1788	"
Jan Hendrik Wiegerman . .	"	1788	"
Abraham Josias Sluijsken . .	"	1793	"
Pieter Gerardus van Overstraten	"	1790	"
Pieter van de Weert (secretaris)	"	1793	"
Arnoldus Constantijn Mom .	"	1793	"
Coenraad Martin Neun . .	"	1793	"
Willem Vincent Helvetius van Riemsdijk	"	1793	"
Antonij Barkeij	"	1793	"

De zes eersten waren gewone, de overigen buitengewone. Van Angelbeek was gouverneur van Ceilon, Sluijskens kommissaris aan de kaap de Goede Hoop en Van Overstraten gouverneur van Java; Titsing was in gezantschap naar Peking.

Sinds 1791 was er evenwel buitendien eene generale kommissie, ter hervorming van 't inwendig bestuur, naar Java gezonden, bestaande uit den advokaat der Komp. Sebastiaan Cornelis Nederburgh en den kapitein ter zee Simon Hendrik Frijkenius, die opvolgende mede-kommissarissen benoemden. De oorzaken dezer uitzending zijn nader op te halen. Door de omwenteling van 1795 in de Republiek bevond zich deze generale kommissie in eene geheel andere stelling dan vroeger.

§ 3. De Komp., wier actien van *f* 3000 in 1720 tot op 1080 ten honderd stonden, alzoo *f* 32,400 waardig waren, en die in dat tijdvak 20 tot 27 ten honderd dividend uitkeerde, naderde in de laatste helft der XVIII eeuw met rasse schreden haren ondergang, door den achteruitgang in 't financieele. In 1779, toen de actien nog 358 ten honderd golden, was de Komp. reeds bezwaard met eenen schuldenlast van *f* 84,985,428. In 1790, toen de schuld geacht werd te zijn *f* 95,937,737,

Digitized by Google

werd er besloten hervormingen in te voeren en eene generale kommissie naar Indie te zenden. De pogingen tot het stuiten van den achteruitgang waren echter vruchteloos. Bij publikatie van 24 december 1795, verklaarden de Staten Generaal het bewind der XVII voor vernietigd, en werd er eene kommissie tot de zaken van de O. I. bezittingen en handel benoemd. De schulden, op 29 februarij 1796 reeds *f* 134,701,868, werden door het land (de Republiek) overgenomen, bij art. 247 der staatsregeling van 1798, en hiermede had de O. I. Komp. regtens opgehouden te bestaan.

§ 4. Bij art. 232 der nederlandsche staatsregeling van 1798 werd het opperbewind opgedragen aan een Raad der aziatische bezittingen en etablissementen, bij art. 249 geheeten Committee tot de zaken van den O. I. handel en bezittingen. Bij art. 250 werd voorbehouden de inwendige staatsinrigting, de wijze van bediening der politie en justitie, bij de wet te regelen. Als een gevolg hiervan, en uit zucht tot hervorming, werden door genoemd kommittee twee afgevaardigden naar Java gezonden, om de krijgsdienst en 't bestuur over den inlander te regelen. Deze gekommitteerden waren de generaal majoor Nordman en de in 1795 van Java vertrokkene Wegener. De eerste moest als bevelhebber der krijgsmagt, de tweede als buitengewoon lid der regering, en als kommissaris over de zaken van den inlander optreden. De laatste, Christianus Henricus Christophorus Wegener, was sinds 1793 lid in den raad van justitie te Batavia geweest, en had het kommittee voorgehouden, dat de inlander gebukt ging onder een last van kwellingen, waaromtrent men geloof vond.

§ 5. De generaal majoor in dienst der Bataafsche republiek Gustaaf Nordman kwam te Batavia aan in 1798; de gouverneur-generaal Van Overstraten stelde hem in 't bevelhebberschap over de krijgsmagt, en Nordman verklaarde kort hierop, na gehouden onderzoek, dat hij het militair wezen te Batavia naar

Digitized by Google

wensch gevonden had, iets, dat in den mond van een revolutionair dienaar een voldoend bewijs is voor den staat van zaken in dien tijd. Doch slechts zeven maanden hierna werd Nordman weder afgezet door de regering, en in den nacht van 12 en 13 april 1799, op last van den kommissaris Nederburgh, met geheel zijn staf gearresteerd, wegens misbruik van gezag, en naar Holland opgezonden. Het bevel over de krijgsmagt verbleef alsnu aan den brigadier Simon de Sandel Roy, in 1799, en Van Overstraten zelf werd daarop door 't uitvoerend bewind der Bataafsche republiek, den 11 november 1800, aangesteld tot luitenant-generaal in dienst van dien staat. Het wedervaren van den kommissaris Wegener was niet gunstiger. De regering weigerde hem als lid toe te laten, en verzocht zijne verwijdering aan 't kommittee, dat hem ook terugriep. Wegener had echter Batavia reeds bevorens moeten verlaten, en Pieter Engelhard werd daarop weder gekommitteerde tot de zaken van den inlander.

§ 6. De fiere handelingen der regering konden echter niet beletten, dat door de nieuwe verordeningen en veranderingen in de Nederlanden en de bevelen van het kommittee, een ongunstige dunk en wederspannige geest werd te weeg gebragt onder de ondergeschikte kollegien en dienaren, tegenover het ligchaam der regering. Sinds augustus 1795, toen de tijding der omwenteling te Batavia aangebragt werd, ontstond er verdeeldheid jegens de regering, die uit beginsel van souvereine magt en grootheid handelde, en alle denkbeelden van vrijheid en gelijkheid wenschte tegen te houden. De gekozene maatregelen waren streng. Behalve die tegen Wegener en Nordman waren die tegen den gezaghebber Dirk van Hogendorp te Soerabaja zeer hard. Deze hoofdambtenaar werd den 1 januarij 1798 te Simpang bij Soerabaja gevangen gesteld, na door den als matroos verkleeden sekretaris der regering Jan Justinus Keijzer, en den Djokja's resident Wouter Hendrik van

Digitized by Google

IJsseldijk, op het raadhuis in de stad te zijn gelokt, waar men hem zijn degen afnam. Den 17 februarij daarop werd Van Hogendorp als misdadiger naar Samarang en Batavia vervoerd, onder militair geleide, en gevangen gehouden. Op 17 junij 1798 wist hij evenwel naar Holland te ontvlugten; de gouverneur-generaal Van Overstraten was hem genegen, maar de kommissaris Nederburgh hem vijandig. Door diergelijke daden leed de achtbaarheid der hooge regering, want zij werden niet geregtvaardigd door 't moederlandsch bewind. Het gezag van den gouverneur-generaal werd verminkt, en kommissarissen-generaal ontvingen slechts blijken van wantrouwen, waarom zij verklaarden, niet langer in staat te zijn hunne functien te kunnen blijven uitoefenen. Den 28 september 1799 werd de generale kommissie, op last van 't kommittee, ontbonden. Alleen Nederburgh ging naar Europa terug; Frijkenius overleed in 1797. Alsnu ging het hoog gezag weder over op den gouverneur-generaal in rade. Het kommittee tot den O. I. handel en bezittingen werd den 15 mei 1800 ontbonden, en den 19 mei daarop vervangen door een Raad der Aziatische bezittingen en etablissementen, als bij de staatsregeling van 1798 bepaald, en uit 9 leden bestaande.

§ 7. De regerings-grondstellingen en voorschriften, zoo volgens de instructie van 1650, als bij opvolgende brieven van bewindhebberen, waren geheel op commercieele gronden gebaseerd. De klassen der inwoners waren in hoofddeelen genaamd: Moorsch, Chineesch en Europeesch. Onder de eerste hoofdklasse werden alle mahomedanen en onder de laatstgenoemde alle christenen gerangschikt. De laatsten werden verdeeld in Komp. dienaren en in vrije burgers. De Komp. dienaren waren geklassificeerd in opperkooplieden, kooplieden, onderkooplieden, boekhouders, ambachtslieden en militairen, gemeenlijk politieke, commercieele en militaire bedienden geheeten. Deze klassifikatie leverde de kwaliteit waaraan zekere

Digitized by Google

gagie verbonden was, afgescheiden van de posten, ambten en bedieningen die de titularissen mogten bekleeden. De algemeene beginselen waren „dat de principaalste bedieningen door ervaren „personen, die van trap tot trap opgeklommen zijn, en niet „door nieuwelingen, behoorden waargenomen en bediend te wor„den," en dat de personen die „goede hoop gaven op verder „avancement, de indische kwartieren en commercie wat behoor„den gefrequenteert te hebben, om beter kennis van zaken te „erlangen, daar men uit de ondervinding beter dan uit rappor„ten oordeelen kon." (Missiven van bewindhebbers van 16 september 1638 en 18 september 1640). Met weinige uitzonderingen zijn, tijdens de Komp, de gouverneurs-generaal en de raden van Indië van de laagste bedieningen af aan in 's Komp. dienst opgeklommen.

§ 8. De waardigheid van gouverneur generaal was langen tijd slechts commercieel en politiek; eerst de laatste gouverneurs generaal erlangden ook eene militaire charge. Deze waren: Van Imhoff (1748), Mossel (1754), beide door de staten generaal der vereenigde Nederlanden, en Van Overstraten (1800), door het uitvoerend bewind der Bataafsche republiek aangesteld tot luitenants generaal der infanterie. De ondervinding had doen zien, dat de krijgslieden, zoowel te land als ter zee, vooral die van eenigen rang, in den opperlandvoogd minder een gebieder dan een handelaar hadden willen opmerken, vooral in de laatste jaren der achttiende eeuw; waarom, als onafscheidelijk van de opperlandvoogdij in politieke en commercieele zaken, ook het opperbevelhebberschap der land- en zeemagt, binnen het gebied van Neêrlandsch Indie, noodzakelijk werd geacht. De titel van den kommissaris generaal was: Hoog-edel-gestrengeheer, en bij rekest of adres: Edele, gestrenge, wijze, voorzienige, genereuse, zeer discrete. De gouverneur generaal werd echter getiteld: Hoog-Edelheid, Hoog-edele heer, en in de lijst van volgorde: Edel Heer, Zijn Edelheid.

Digitized by Google

§ 9. De direkteur generaal was de tweede persoon der regering en eerste raad, getiteld: Wel-edele heer, Wel-Edelheid; zijn werkkring was louter commercieel. Hij was de gewone opvolger bij aflijvigheid van den gouverneur generaal, en de raden hadden bij: „'t eligeren van een generaal, reflexie op den „directeur generaal te nemen, wanneer op zijn persoon en zijn „gedrag niets te zeggen viel" (Patriasche missive, van 8 oktober 1714). Vele direkteurs generaal zijn ook als gouverneur generaal opgevolgd, en, uit de laatste helft der vorige eeuw, onder anderen, van Riemsdijk (1775—7), de Klerk (1777—80), Alting (1780—96).

§ 10. De raden,— Edele Heeren, Edelheden,— waren deels hoofden van administratien of instellingen, of gouverneurs en direkteurs van buitenbezittingen. Zoo waren de gouverneurs van Ceilon, Malabaar, de Kaap, Java's N. O. kust gewoonlijk extra-ordinaire raden. In 1795 waren het presidium der justitie, der amfioen-directie, der bank van leening, van 't klein zegel, van de kerkelijke zaken, van de kollegien van kuratoren en schoolarchen, de Godshuizen, de schepensbank, der weesmeesteren, der heemraden, het kommandement der burgerij (schutterij), het kommissariaat ter zee en te velde, het postmeesterschap-generaal, de beambten en bedieningen van kommissaris voor de soldijen, parafeerder van 't klein zegel, visitateur-generaal der negotie boeken, ambassadeur naar China, alle bekleed door raden der regering, die verscheidene betrekkingen in zich vereenigden.

§ 11. Alle handelingen werden kollegialiter verrigt, alle brieven van bewindhebberen werden alleen in rade geopend. De gewone vergaderingen der regering waren 's dingsdags en 's vrijdags. Bij de komst van schepen uit het vaderland, werd, tijdens de Komp., steeds buitengewone vergadering belegd, om de Patriasche missives en orders te examineren en daarop te doen exekuteren.

§ 12. De justitie sprak regt „uit den naam en van wege de

Digitized by Google

„H. H. M. M. Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden," volgens oude costumen, het hollandsch en romeinsch regt. Al de Komp. dienaren stonden te regt voor den Ordinaris raad van justitie binnen 't kasteel Batavia, sinds 1798 Hooge Raad genaamd, en alle vrije burgers en vreemdelingen voor de bank van schepenen. De president van den ordinaris raad was jongste ordinair raad van Indie, doch had alleen stem in zaken van justitie, de plaatsvervanger had zitting onder den jongsten extra-ordinairen raad van Indië, doch mogt slechts hooren en zien, maar niet spreken (Patriasche missive 1 november 1709). Sinds 1798 werden de politieke en justiceele magten door het kommittee voor den O. I. handel in de Bataafsche republiek gesepareerd. De onkosten vallende op de politie en justicie, werden op oost en midden Java niet door de Komp. maar door de gezaghebbers gedragen. Deze voorzagen hierin door boeten en breuken. Alleen te Samarang was nog een regtbank van onbezoldigde leden. Dit stelsel deed de regtzoekenden betalen. Het procederen was dan ook kostbaar, zooals blijkt uit de twisten daarover in 1778 (Nederl. jaarboeken 1779 blz. 1240).

§ 13. De honneurs waren tijdens de Komp. van hoog politiek gewigt en in ruim gebruik. De gouverneur generaal alleen mogt met zes, de leden der regering met vier paarden rijden, koets coupé houden, met europeschen koetsier, en over den steenen brug van 't kasteel rijden, des avonds met flambouwen, met lijfschutters, voorloopers, opschik van bedienden over weg gaan. De opperlandvoogd alleen mogt een rok, kamisool en broek van fluweel, met goud en geborduurde of gegalonneerde of met almassen bedekte kleederen dragen; insgelijks de overige leden der regering. Alleen hunne vrouwen en weduwen vermogten massief gouden met edelgesteenten bezette siridoozen, met diamanten bezette horologien, diamanten karkanten, snoeren dubbele paarlen eerste soort, kostelijke juweelen te dragen en bij zich te hebben; zij alleen mogten drie slavinnen achter zich hebben, opgeschikt

Digitized by Google

met oorkraboe 's van enkele diamanten, gouden haarpennen, gouden, zilveren of zijden kleederen, baadjes van goud of zilver gaas, met gouden loovers bezet, gouden ketens om den hals, of wel met gouden middelbanden, gouden buikbanden, zonder paarlen of diamanten of dito in 't haar, dat alleen voor de dames zelve overbleef. De knechts, koetsiers, oppassers of lijfjongens, droegen gegalonneerde kleederen, schouderstrikken, nestels, kousen en schoenen, doch uitsluitend die in dienst van de leden der regering. De bruid, of als zoodanig optredende dochter van een dier leden mogt gekroond ter kerke gaan, met bloemen bestrooid worden, voorloopers bezigen. Alleen leden der regering vermogten breede maaltijden te houden, met kaarsen, „waxe, zijden en papieren bloemen vercierd," blaasinstrumenten, pauken, trommen en trompetten laten spelen, en eindelijk, volgens 't reglement van 27 augustus 1743, tegen betaling eener boete voor pieuse gestichten, met zes rouwwagens, onder flambouwlicht, ter aarde besteld worden, na overlijden.

De gouverneurs generaal hadden als bekend inkomen duizend gulden 's maands voor gagie, en duizend guldens dito voor tafelgelden. De leden der hooge tafel hadden 250, de sekretarissen 180 à 150 guldens gagie 's maands, onder verband voor vijf jaren. De gouverneurs hadden 200 guldens 's maands. Deze guldens waren van 20 stuivers à 4 duiten, alzoo van 80 duiten, en de maanden liepen op de soldij- en gagierol over 35 dagen. Niettemin hebben velen uit dien tijd groote schatten nagelaten.

§ 14. De hoogste rang in 's Komp. dienst, afgescheiden van de bediening, was die van opperkoopman, een soort van ambtenaars radikaal, zonder andere voorbereiding dan in de dienst zelve. Aan dezen rang was verbonden een maandelijks inkomen van honderd tot honderd en dertig gulden. Deze opperkooplieden waren de hoofdambtenaren, direkteurs, gouverneurs, opperhoofden. Zij mogten rijden in met bloemwerk versierde rijtuigen,

Digitized by Google

zonder verguldsel, met zijden of wollen leidsels, een uitgedoschten koetsier, met kanten of gouden franjes belegde chabrakken en holsterkappen gebruiken, groote kipersollen (pajongs) en wasdammers (flambouwen) laten na- of voordragen, fluwelen rok, kamizool en broek, met massief gouden knoopen, gouden schoen- en broekgespen, gegalonneerde hoed dragen. De vrouwen en weduwen van opperlieden mogten voor slechts 4000 rijksdaalders en niet meer waarde aan juweelen en paarlen dragen, effen fluweelen japonnen, en zakken met goud of zilver belegd, doch niet geborduurd of gestikt. Zij mogten niet meer dan twee slavinnen achter zich hebben, met diamanten oorsieraden, gouden haarpennen, fijn lijnwaad baadje, chitsen sarasse, gouden, zilveren of zijden tokassen, paarlen in 't haar, en naakte voeten. De kipersoldragers mogten gekleed zijn in effene rokken, met zilveren knoopen drie in getal; de koetsiers mogten schoenen en kousen dragen. De opperkoopman mogt maaltijden geven onder het geluid van muziekinstrumenten, aan meer dan 24 personen, en op zijn trouwdag, zonder boete te betalen, bruiloft houden, doch alleen tegen betaling van boeten en kosten, volgens 't begrafenis reglement van 1743, in 't graf gebragt worden des avonds, bij fakkellicht.

§ 15. De tweede rang der Komp. maatschappij voerde 't predikaat van koopman, die van 60 tot 100 guldens per maand gagie trok, en voor kleinere of minder omvattende hoofdbedieningen beschikbaar was. Hij mogt wagens, paarden (minder dan zes) aanhouden, doch 100 rijksdaalders belasting 's jaars betalen. Overigens vermogt hij de opschik en statie voor de opperkooplieden volgen, maar voor ieder artikel boete betalen; alleen mogt hij met open zonnescherm over de valbrug van 't kasteel komen, wanneer 't mooi weder was; wanneer hij een fluweel kamisool, rok of broek droeg, moest hij 200 rijksdl. boete betalen; insgelijks als hij lakensche of zijden kleederen droeg. De vrouw van een koopman in rang

Digitized by Google

vermogt voor 2000 rdls. waarde aan paarlen of diamanten om den hals hangen, en wanneer de achter haar loopende slavin diamanten of zijden kleederen droeg, werd al dit goed gekalangeerd door en voor den fiskaal, met 200 rdl. boete bovendien. Op zijn trouwdag kon en mogt de koopman bruiloft vieren voor 200 rdls., en zulks bij 't licht „van kaarzen, met waxe, zijde en papieren bloemen verciert", 35 gasten en eene verhevene zitplaats voor de bruid en voor speelmeisjes. Eindelijk werd de koopman begraven met vijf rouwwagens, des avonds, ieder met vier fakkels.

§ 16. De gezaghebber van Cheribon was vrij in zijne kleeding en praalomslag aldaar, maar moest te Batavia volgens rang zich schikken. De kommandeur van Bantam vermogt geen enkel rijtuig aantehouden, maar moest dat steeds den sultan ter leen verzoeken. Als hij naar de eilanden ging, mogt hij één trompetter medenemen, maar naar Karang-antan niet. Hij mogt rijpaarden houden en met fluweel en galon optooijen. De kleeding regelde zich naar Batavia. De gezaghebber te Soerabaja was even als die van Cheribon ongebonden. Dirk van Hogendorp droeg een driekanten hoed met oranje kokarde, ligtblaauwe rok, oranje vest of kamizool, geele zijde korte broek, witte zijde kousen, gouden gespen, zwaar gegaloneerde liverei bedienden bij zich, en een honderdtal slaven en slavinnen in huis, met steeds gereede gamelan-muziek.

§ 17. De derde rang voor Komp. dienaren was die van onderkoopman, met een maandelijksch inkomen van 40 tot 60 guldens gagie. De vierde rang was de boekhouders kwaliteit, waaraan van *f* 16 tot *f* 30 's maands, in 13 jaren tijd, verbonden was. Hierop volgden de ordinaire en gezworen klerken. Overigens waren de militaire en ambachtslieden zonder kwaliteit, en klommen de kwaliteiten op, na expiratie der verbanden van vijf of tien jaren.

§ 18. De bepaalde inkomsten voor ieder ambt op Java be-

Digitized by Google

kleed was, op 't eind der vorige eeuw, als volgt, 's maands:

Eerste kategorie.

Politieke en commercieele bedienden.

Gouverneur van Java.	*f*	200		voor	5	jaren.
Sekretaris der regering.	"	80—*f*	180	"	3	"
Direkteurs.	"	180		"	5	"
Ontvangers-generaal. .	"	120—"	130	"	5	"
Boekhouder-generaal.	"	130—"	150	"	8	"
Soldij-opperhoofden. .	"	90—"	100	"	10	"
Kommand. v. Bantam.	"	80		"	5	"
Sabandar.	"	80		"	5	"
Kommiss. v. d. inlander.	"	80		"	5	"
Secundes, Administrat.	"	80—"	100	"	8	"
Resident van Cheribon.	"	60—"	80	"	10	"
Groot-kassier . . .	"	60		"	5	"
Alle andere bedieningen, in opperkoopmans-	"	80		"	5	"
koopmans- . . .	"	60		"	5	"
onderkoopmans kwaliteit.	"	40		"	5	"
Idem boekhouder. . .	"	16—"	30	"	13	"
Soldaten aan de pen..	"	7—"	9	"	5	"

Tweede kategorie.

Bedienden der justitie.

De ordinaire raadsleden.	*f*	200		voor	12	jaren.
De extra-ordinaire id. .	"	150		"	12	"
De advokaat fiskaal. .	"	50		"	5	"
De sekretarissen. . .	"	50—*f*	80	"	10	"
De eerste klerken. .	"	60		"	5	"
De scherpregters. . .	"	18—"	25	"	8	"
De cipiers	"	18—"	20	"	onbepaald.	

Digitized by Google

Derde kategorie.

Kerkelijke en schoolbedienden.

Predikanten.	*f*	130	—*f*	150	voor	13	jaren.
Aankweekelingen. . .	"	40	—"	90	"	25	"
Voorlezers	"	24	—"	50	"	5	"
Organisten.	"	20	—"	56	"	20	"
Krankbezoekers, voor-							
bidders.	"	24	—"	36	"	10	"
Leermeesters	"	10	—"	15	"	5	"

Vierde kategorie.

Krijgslieden.

Kommandeurs eener vloot.	*f*	120			voor	3	jaren.
Kapiteins ter zee. . .	"	100			"	3	"
Kapiteins-luitenant. .	"	66	—*f*	80	"	9	"
Luitenants, schippers. .	"	60	—"	72	"	9	"
Equipage meesters. . .	"	24	—"	32	"	6	"
Titulaire luitenants. .	"	24	—"	32	"	6	"
Kadets.	"	10			"	8	"
Derdewaken.	"	26	—"	30	"	6	"
Bootslieden.	"	20	—"	24	"	6	"
Onderofficieren. . . .	"	14	—"	16	"	6	"
Bosschieters.	"	11	—"	14	"	9	"
Matrozen.	"	7	—"	10	"	8	"
Jongens.	"	9			"	10	"

Bij de landmilitie.

De Brigadier (opperbev.)	*f*	350			voor	10	jaren.
Kolonel.	"	250			"	10	"
Luitenant-kolonel. . .	"	200			"	10	"
Majoor	"	150			"	10	"

Digitized by Google

Kapitein.	*f* 100		voor	8	jaren.
Kapitein-luitenant. .	" 60		"	5	"
Luitenant.	" 50		"	5	"
Vaandrig	" 40		"	5	"
Kornet.	" 30		"	5	"
Wachtmeester. . . .	" 20		"	5	"
Korporaal.	" 14—	*f* 16	"	10	"
Drilmeester	" 14—	" 16	"	5	"
Landpassaat	" 12—	" 14	"	10	"
Soldaat.	" 9—	" 14	"	17	"
Kanonnier. . , . .	" 14—	" 30	"	15	"
Bombardier.	" 20—	" 24	"	10	"

De ambachtslieden, te veelvuldig in kwaliteit, titel en beroep, waren naar evenredigheid bezoldigd. De rustgagien, gezegd pensioenen, waren ongeveer de helft, voor twintig jaren dienst, op zestigjarigen leeftijd minstens.

De brigadier of hoofd der militie was gelijk in kwaliteit met de leden der regering. Alle hoofdofficieren waren voor altoos uitgesloten van politieke bedieningen, en gehouden altijd militair blijven.

Door den kommissaris generaal Nederburgh werden deze vaste inkomsten gemortificeerd, door 't invoeren van eene zonderlinge belasting, ambtgeld genaamd, die ongeveer of meer dan 't vast inkomen bedroeg, van beambten, die op andere wijze inkomen konden trekken, onder den naam van emolumenten. Hogendorp verklaarde meer dan 20,000 rdls. aan ambtgeld te hebben betaald, en niettemin beschuldigde men hem van geheime inkomsten te genieten.

§ 18. Die emolumenten waren echter groot, even als de hommages, spillages, morshandel, overwigten, stille winsten, kostgelden, huishuren, vrije vrachtruimte, procenten. Vroeger hadden al de beambten en ambtenaren alle jaren een eed van purge afteleggen, voor hunne geheel vlekkelooze en eerlijke administratie. Vóór 1755 is deze formaliteit, om goede en zedelijke redenen gemortificeerd en geaboleerd.

Digitized by Google

Ten einde te kunnen beoordeelen van welken aard die winsten en emolumenten waren, worden eenige hier bekend gesteld.

De groot-kassier (ontvanger-generaal te Batavia) had een half procent provisie van alle verhandelde penningen, uitgezonderd van eenige speciale betalingen, de gemeente niet rakende. Dit half procent werd verdeeld onder de overige Bataviasche financieele hoofdambtenaren, zelfs den directeur-generaal.

De produkten werden bij de pakhuizen ontvangen met verscheidene ponden overwigt; met minderheden verantwoord, verzonden, uitgeleverd. Bij 't openvallen der pakhuizen werden nog spillagien toegestaan, en de winst in natura door de Komp. op rekening genomen, ten behoeve der administrateurs.

Met alle andere drooge en natte waren en artikelen van handel en behoefte, geschiedde eene dergelijke berekening. De winsten werden onderling verdeeld. Zulks was reglementair.

Op de noordoostkust van Java waren vijf ten honderd van de pachten en zeetollen ten voordeele der hoofdambtenaren te Samarang, Soerabaja en Soerakarta. De gouverneur trok er 30 honderdsten van. De $^{70}/_{100}$ werden onderling verdeeld.

De gouverneur van Java ontving van de strandregenten geschenken voor minstens 1713 spaansche realen 's jaars; van de europesche ambtenaren gelijke hommages. Van den Oosthoeks gezaghebber allen 2000 rdrs. 's jaars geschenk.

Te Tagal, Demak, Djawana, Rembang, Japara en Grissee genoten de residenten *f* 5 per last, en 100 pond per kojang rijst, alsmede 5 rijksdaalders voor iedere zeepas.

§ 20. Volgens de instructie van 1650 moest de justitie en politie worden gesecundeerd met de „Christelijke gereformeerde religie, zonder buiten dezelve eenige excercitie van andere en zonderling van 't Pausdom, te gedogen." Een lid der regering was commissaris politicus over de kerkzaken. Deze religie-politiek werd ten allen tijde door de Komp. vast gehouden, en alle roomsch katholieken geweerd. Pater de Rodes, die den 29 julij 1647 te Batavia in zijne woning bedaard

Digitized by Google

de mis las voor de portugesche R. K. en fransche geloofsgenooten, werd onder die uitoefening door een schout aangepakt, naar de gevangenis gebragt, en door de bank der geregtslieden van 't kasteel veroordeeld, tot het zien verbranden door beulshanden van alle misgeraad en toestel, onderwijl hij zelfs onder de galg stond, 400 goudguldens boete, en eeuwig bannissement uit Hollandsche landen. De engelsche generaal Beeka ontving hem te Bantam beleefder.

Hieraan is 't voorzeker toeteschrijven, dat de portugesche kaste te Batavia van de eeredienst hunner voorvaderen is afgeweken. Ieder christen moest zich zoodanig bepaald voor de gereformeerde religie verklaren, dat de faam van eeredienstzin bij vreemden opzien moest baren, zooals die zin dan ook als onafscheidelijk van 's Komp. monopoliehandel werd voorgesteld. Die kombinatie van monopoliegeest en godsdienstzin straalt ook door in vele acten en contracten, met Javasche en buiten-Javasche vorsten. Onder anderen blijkt zulks uit het traktaat, gesloten tusschen Hassan-oedien, koning van Makassar, en admiraal Speelman, 18 november 1667, art. 13, luidende:

„Tot een breuke van den laatst verbroken vrede, beloven „de koning en de grooten aan de Comp. optebrengen, duizend „slaven en slavinnen, jonge, gezonde, volwassen menschen, „behoudens dat het haar vrij zal staan, de betalinge (van oorlogschade enz.) „met slaven, kanon, goud of met zilver te „doen" enz. enz.

Art. 16. „Zullen aan den koning van Boeton ten eersten „vergoeden alle zoodanige menschen," enz. „als na den ver„koop gestorven zijn" getaxeerd naar zekere koopwaar. Van deze handelsartikelen werden jaarlijks vierduizend hoofden aan de markt te Batavia gebragt, zoo als boven gemeld is; en aldaar waren 35 kerkelijke bedienden van de „zuivere religie die 't pausdom schuwde als de pest," en de predikanten werden daar gehouden in „behoorlijk respect bij de hooge en subalterne re„gering, en mogten geenzins in kleinachtinge gebragt worden"

Digitized by Google

(volgens de instructie van 1650). Ieder gouverneur, kommandeur, direkteur, had een speciaal bezoldigd bediende, om dagelijks voor 't bestier gebeden ten hemel te zenden. Wanneer de matrozen hunne gagie in geld instede van in koopmanschap moesten ontvangen, werd de rijksdl. van 64 stuivers gesteld op 68 dito, waarvan 3 stuivers werden afgehouden, ten behoeve der Komp. twee, en voor de uitbetalers een. De soldij was zeven guldens 's maands of 560 duiten (ordonnantien 1755). De slaven mogten te Batavia niet op de kerkhoven van de Christelijke religie ter aarde besteld worden. Bij 't leven werden deze menschen voor wandelende kapstokken gebezigd, om des eigenaars rijkdommen rond te dragen, tot in de gebedehuizen der gereformeerde religie. Evenwel, de dertig of veertig dienaren van deze religie bragten velen tot het christendom, en daaronder ook slaven, te Depok bij Buitenzorg.

§ 21. De bekommering van de Komp. over de zaligheid harer onderzaten, kan op eene lijn gesteld worden met die van de Spaansche heerschers in Amerika, en deze vergelijking kan zeer uitgestrekt worden, met het eenige verschil in de wijze van godsdienst en zedeleer. In Amerika (alleen het Spaansch gedeelte) was alleen de katholieke eeredienst toegelaten; en Amerika bestond uit kolonien, terwijl de Komp. nimmer eenige kolonie heeft gegrondvest, noch op, noch buiten Java. Alle vestigingen waren bezittingen, bij afstand of toelating geoccupeerd, en door overmagt beheerscht. Geheimhouding was eerste, monopolie de tweede regel van staatkunde.

Sinds lang, en reeds in 't midden der XVII eeuw, waren er drukkerijen te Batavia. Deze leverden Komp. formulieren, gebedeboeken, preekbriefjes.

Van Imhoff rigtte in 1745 eene opleidende school te Batavia op, en deed een nieuwsblad drukken. In 1756 ging de school te niet, na aan slechts twee jongelingen opleiding te hebben geschonken, en de courant was haar bereids voorlang voorafgegaan. De akademie voor de marine te Batavia, de

Digitized by Google

hortus medicus, volgden dit voorbeeld. Van de mannen van wetenschap, uit het tweede gedeelte der vorige eeuw, vallen in dit geschiedkundig overzigt te gedenken:

1. Johan Maurits Mohr, een sterrekundige kerkleeraar, die den 28 oktober 1778 overleed, en de eerste vaste bepaling van Batavia aangaf en stelde op 6° 9′ z. br. en 106° 51′ 34″ o. l. Gr., berekend uit den overgang van Venus voorbij de zon, zoo als later uit vreemde zeereizigers (Bougainville 1768, Cook 1770) is gebleken. Uit het naamregister van 1773, zoowel als uit Bougainville blijkt, dat Mohr was de oudste predikant, sinds 1737 te Batavia, onmetelijk rijk, en had hij een sterretoren opgerigt in zijn tuin aan de molenvlietsche dijk. Van dit gebouw is ter naauwernood de herinnering overgebleven in zestig jaren tijdsverloop.

2. Jacob Cornelis Mattheus Radermacher, een man van zeer veel letterliefde, was reeds in 1757 op Java, in 1773 als baljuw van Batavia (sinds 1768), in 1758 raad-extraordinair van Indië, president van 't kollegie van schepenen, kolonel der burgerij, kommissaris over de bovenlanden. Hij was een der voornaamste oprigters van 't Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, en een ijverig medewerker aan hare verhandelingen. Dit genootschap, den 24 april 1778 opgerigt, werd de hefboom tot het opwekken van wetenschappelijke mededeelingen. Jan Hooijman, Willem van Hogendorp, Josua van Iperen (een der zonderlingste, onverdraagzaamste, fanatieke karakters), Teisseire, von Wurmb, Couperus en anderen waren zijne medewerkers aan de uitgekomene boekdeelen. In 1783 repatrieerende, overleed J. C. M. Radermacher op den overtogt. Het genootschap was evenwel niet alleen aan kunsten en wetenschappen gewijd, maar de oprigters hadden daarmede een devoot, religieus doel, ter verspreiding van 't christendom (de gereformeerde religie).

3. Georgius Everhardus Munnik, aan wien men eene geschiedenis der oorlogen van 1741—1757 toeschrijft, die evenwel

Digitized by Google

eerst in 1830 in druk is uitgekomen. Hij was in dat tijdvak op 't Samarangsch kantoor werkzaam, en sinds 1768 overdragen op 't ekwipage kantoor te Batavia, met de kwaliteit van onderkoopman.

De wetenschappelijke kennis van Java was echter nog zeer gering. De binnenlanden bleven onbereisd; de zuidkust bleef onbezocht; de javaansche letterkunde werd weinig beoefend. Natuurlijke historie, oudheden, talen, zeden, gewoonten, landbouw waren de onderwerpen; politiek was uitgesloten. De beste bronnen, de memorien der hoofdambtenaren, bleven onder den papierhoop begraven, omdat het 's Komp. politiek raakte, en de aloude werken der javanen, in hunne vroegere grootheid, bleven onbekend, zoolang het Komp. monopolie het eenige doelwit van alle nasporingen bij vorsten en volkeren was.

De verhouding en toestand der Komp. jegens de buitenlandsche mededingers hebben wij reeds overzien in 't VI deel van dit tijdschrift, bladz. 348 en volgende. De engelsche gouverneur-generaal lord Clive deed den gouverneur generaal Mossel weten, dat hij een bezoek ter reede Batavia zoude komen brengen, bijaldien de hollandsche vlag niet voor de engelsche gestreken werd. De tijd der grootheid was voorbij!

Komp. handel betrekkelijk Java.

Aan- en uitvoer, waarde der artikelen, volgens den Bataviaschen boekstandaard in ronde, harde, spaansche realen berekend, over 22 jaren tijdsverloop.

Jaren.	Invoer.	Uitvoer.	Jaren.	Invoer.	Uitvoer.
1771	3122197	3116374	1778	2440042	1776674
1772	2909371	2170741	1779	2274308	2075022
1773	3193912	2789869	1780		
1774	3184641	2941011	1781	onbekend	onbekend
1775	3083773	2692420	1782		
1776	3319070	2305228	1783	2788702	1914202
1777	3139678	2006561	1784	2921274	2781833

Digitized by Google

Jaren.	Invoer.	Uitvoer.	Jaren.	Invoer.	Uitvoer.
1785	2670468	2654687	1790	3011040	3073801
1786	2495038	2639663	1791	3771263	3098849
1787	2634049	2506267	1792	1172670	1295959
1788	3700209	3017853	1796 tot		
1789	2956240	2840127	1806	3073894	7097963

's Jaarlijks werden er bevracht te Batavia, voor rekening der Komp. 20 tot 28 schepen, wier ladingen bedroegen eene waarde van ongeveer tien tot vijftien millioen guldens. In de laatste helft der achttiende eeuw, in een nog voordeelig tijdvak beliepen de vrachtwaarden:

1750 met 24 schepen, verkoopprijs *f* 19,024,209, winst hierop *f* 11,652,632; 1759 met 28 schepen, verkoopprijs *f* 18,817,328, winst hierop *f* 10,380,254; 1752 met 20 schepen, verkoopprijs *f* 23,133,580, winst hierop *f* 15,250,219; en met zulke handelswinsten holde de Komp. te gronde, door jaarlijks aanwassende, ondelgbare schulden. Van 1693 tot 1796 ging de Komp. achteruit *f* 183,021,374, volgens Van den Oudermeulen. De waarde der scheepsladingen producten, door de Komp. aan Java en buitenbezittingen ontvoerd, beliep van 1781—92, gemiddeld 's jaars *f* 14,806,835, en in 1792 alleen *f* 17,324,505.

Bronnen en berigten over de zaken van westelijk Java in de laatste helft der achttiende eeuw.

Bataviaasch Genootschap, Verhandelingen, deel I tot IV.
Batavia in opkomst. Amst. 1782.
v. Brakell (anoniem), Iets over de O. I. B. 1841.
Bougainville, Reis, II, blz. 333 (Dordt. 1772.)
v. d. Bosch, O. I. Et. en Bez. I. 1818.
Consideratien van S. C. Nederburgh. 1802.
Contract van Speelman met Mataram, 25 feb. 1677.
" acte van 19 en 20 october 1677.
" van 5 october 1705, van De Wilde met Mataram.

Digitized by Google

Contract van 8 november 1733, van Coyet, met Mataram.
" " 11 november 1743, van Verijssel met Mataram.
" " 18 mei 1746, van Van Imhoff met Mataram.
Daendels, O. I. B. 1816.
Engelhard, O. I. B. 1818. Amst.
Huijsers, O. I. Et. Utrecht. 1789.
W. v. Hogendorp, Overzigt der O. I. Et. (Batav. Gen. I.) en Dirk v. H.
V. Hoevell, Gesch. der k. en w. (Tijds. N. I. II. II.)
J. Hooijman, Landbouw in de ommel. van Batavia, (B. G.)
Instructie voor den Gouv. Gen. en den Raad, van 26 April 1650.
Luzac, Holl. Rijkdom, deel I.
Mossel, Memorie van menage. — Bedenkingen 1753.
Mijer, Codificatie (Tijds. N. I. II, I), ook Ned. jaarboek 1779, blz. 1240.
Mondelinge mededeelingen van tijdgenooten.
Nederburgh, Consideratien over de Preangerlanden, 1796.
Idem, Memorien, uitgegeven in 1802.
Nahuijs, Rapp. I.
Naamlijsten van de O. I. regering, enz.
Obligatie van Mataram, van 19 october 1677.
Ordonnantie op de provisien en douceurs, 28 augustus 1755.
Overstraten, Memorie over Java's gouvernement, 1794.
Reglement van pracht en praal, van 30 dec. 1754.
Reglement op de bevorderingen en gagien, 31 julij 1753.
Reglement wegens de provisien en spillagie, 31 mei 1755.
Raynal, Hist. philosoph. des deux Ind. I, II.
Radermacher, O. I. Bez. (B. G. I.)
Idem, Maten, munten, gewigten (B. G.)
Raffles, History of Java.
Stavorinus, Reizen; id. J. C. Baane.
Staatsregeling van 1798.
Teisseire, Ommelanden van Batavia, 1780, (B. G.)

Digitized by Google

ERRATA IN HET: ANTWOORD OP EENIGE OPMERKINGEN ENZ., DOOR H. VON DEWALL, IN DEEL VIII VAN DIT TIJDSCHRIFT (DERDE SERIE DEEL II), BL. 327.

---

p.	350,	r.	4	v. o.	staat:	ongeloovig,	lees:	ongeloovige.
„	352,	„	7	„ b.	„	dat	„	die
„	354,	„	10	„ o.	„	regt	„	regte
„	358,	„	12	„ b.	„	afgeleid	„	afgeleide
„	359,	„	6	„ o.	„	ling	„	deling
„	360,	„	2	„ „	„	zijn	„	blijven
„	362,	„	5	„ „	„	dat zoo	„	dat, zoo
„	365,	„	8	„ b.	„	toereikende	„	toereikend
„	„	„	11	„ o.	„	zijn	„	zijne
„	„	„	10	„ „	„	proeve onder	„	proeve, onder
„	„	„	„	„ „	„	كَفَرَةٌ	„	كَفَرَةٌ —
„	„	„	5	„ „	„	gespeld uit	„	gespeld en uit „
„	367,	„	4	„ o.	„	imālath	„	imālath (h)
„	„	„	1	„ „	„	imālath	„	imālath (h)
„	371,	„	5	„ „	„	meer bekwame	„	bekwamer
„	375,	„	1	„ o.	„	p. . . . . —	„	p. 390 —
„	378,	„	5	„ b.	„	d°	„	ḍ
„	„	„	16	„ „	„	p.	„	p. 390
„	384,	„	14	„ „	„	ع	„	غ

Digitized by Google

p.	385,	r.	12	v.	b.	staat:	zeker en	lees:	zeker, en
„	„	„	„	„	„	„	rīn bevestigt	„	rīn door Fīr. bevestigt
„	391,	„	8	„	o.	„	ا	„	ـَ
„	397,	„	6	„	b.	„	أُومِنَ	„	أُومِنَ
„	398,	„	2	„	o.	„	th	„	th
„	400,	„	8	„	b.	„	sangkōētken	„	sangkoetken
„	„	„	„	„	„	„	sangkōētnja	„	sangkoetnja
„	„	„	9	„	„	„	tīdorkan	„	tīdorken
„	402,	„	6	„	„	„	كُنْبَدَاهَنْ	„	كُنْدَاهَنْ
„	404,	„	9en10	„	„	„	den heer Stuart	„	hem
„	406,	„	4	„	„	„	ortograpische	„	orthographische
„	410,	„	4	„	„	„	anologues	„	analogues
„	411,	„	3	„	„	„	tune	„	tunc
„	412,	„	9	„	o.	„	dwarsliggende wordt	„	dwarsliggende ا wordt
„	413,	„	11	„	b.	„	goed	„	goeds
„	414,	„	12	„	„	„	ortographisch	„	orthographisch
„	„	„	10	„	o.	„	moenfasiloen	„	moenfaṣiloen
„	„	„	6	„	„	„	lorsqu' um	„	lorsqu'un
„	419,	„	4	„	„	„	in	„	en
„	426,	„	6	„	b.	„	dat volgens	„	dat, volgens
„	422,	„	3	„	„	„	of ا	„	of أ
„	„	„	11	„	„	„	beschrevene	„	beschreven
„	428,	„	5	„	„	„	nunuatie	„	nunnatie
„	431,	„	9	„	„	„	ـي	„	ـيـ

Digitized by Google

p. 432,	r.	9	v. b.	staat:	regt van	lees:	regt, van
„ 435,	„	11	„ o.	„	bovoegdheid	„	bevoegdheid
„ 436,	„	7	„ b.	„	p.	„	p. 417
„ IV,	„	15	„ „	„	wien	„	wie
„ VII,	„	9	„ o.	„	karoenìjaken	„	karoeníjaken
„ XV,	„	3	„ „	„	ǵndāpan	„	èndāpan
„ XVI,	„	1 en 2	„ „	„	vorige	„	1.
„ XIX,	„	10	„ „	„	adj. toekennende	„	adj., toekennende
„ XX,	„	13	„ b.	„	memperōēha	„	mempertōēha
„ „	„	15	„ „	„	diperōēa	„	dipertōēha
„ XXI,	„	14 en 15	„ o.	„	stoffen voorn.	„	stoffen, voorn.
„ XXIII,	„	2	„ b.	„	roetken	„	roetken
„ „	„	4	„ „	„	نرچروتن	„	برچروتن
„ XXXIV,	„	10	„ o.	„	tjalwar	„	tjalwār
„ XXXV,	„	7	„ „	„	menjemporna	„	menjemporna
„ XXXVI,	„	4	„ b.	„	kasempòrnāān, 44.	„	kasempòrnāān, 42.
„ XXXVII,	„	12	„ o.	„	pesampoelken	„	persampoelken
„ XXXVIII,	„	14	„ b.	„	sijāa	„	sijāpa
„ XXXIX,	„	7	„ o.	„	fī 'lālib	„	fī'lgālib
„ XLI,	„	2	„ „	plaats dien regel tusschen r. 4 en 5 v. b. van p. XLII			
„ XLIV,	„	14	„ „	staat: het vorige		lees:	1.
„ XLV,	„	2	„ b.	„	pemelihàrāān	„	pemelihárāān
„ „	„	7	„ „	„	pelihāra	„	pelihāra
„ „	„	9	„ „	„	pelihāra	„	pelihāra

Digitized by Google

p. XLVII, r. 7 v. b. staat: mempéhākī, l. lees: mempéhākī (zelden), l.

„ „ „ 1 „ o. „ kapada „ kapada

„ XLIX, „ 1 „ b. „ lah, lāloe „ lah tība, lāloe

„ LIII, „ 1 „ „ „ lekkōk „ lekkok

„ „ r. 9 „ o. „ mōēsin „ mōēsim

„ LV, De fig. beteekenis van het woord لَنْتَقْ lantaḳ is overgenomen uit het manuscript-woordenboek van Roorda van Eijsinga. Het daartoe strekkend voorbeeld: Tengkoe ítōē-pōn dilantaḳ jang-dipertōēwan, en die Tengkoe werd door den heerscher bevestigd, heeft R. v. E. gevonden in de *Djohorsche geschiedenis* (m.s.). De schrijver vermeent dat dit eene misvatting van R. v. E. is en dat het woord لنتق in het aangehaald voorbeeld moet gelezen worden lantiḳ, dat beteekent: den volke voorstellen. Men denke zich dus die fig. beteekenis met het voorbeeld als doorgehaald.

„ LX, in de noot, staat: manūtri lees: mantrī

„ LXIV, r. 5 v. o. „ menghame „ mengham „

„ „ „ 3 „ „ „ berhampar- „ berhampar,

„ LXVI, „ 8 „ b. „ Menjōt „ Menjōnjot

In het Schema.

No. 30, kol. 3, staat: wāu lees: wāw

„ 34, „ 2, het graphisch teeken ʾ is op de hoogte van 34 te plaatsen.

Digitized by Google

no. 35, kol. 2, moet staan: ŏ

„ 60 — 64, „ 6, het woord „Verlengingsletters" is door eene accolade met de 5 nommers in de 1e kol. in overeenstemming te brengen.

„ 68, „ 3, staat: de letters ا وِي lees: de letters و en ي

„ 74, „ 6, bij te voegen: Men vindt ook ـُوْ — ـُوْ — ـُوْ

„ 78, „ 5, § 6, r. 1 v. o. staat: meent, lees: neemt

„ 79, „ 6, staat: سواكن lees: سَوَاكَنْ

De oe in mal. en ar. woorden is nu eens gespatieerd, dan eens compres, dan weder als œ gedrukt, doch vertegenwoordigt, onder alle gedaanten, niets anders dan onzen ned. oe — klank.

De letter no. 33 is niet, zooals soms staat: پ maar: ڽ.

De schrijver verzoekt verschooning voor de incorrectheid van druk in zijne verhandeling, veroorzaakt door de schaarsche communicatie tusschen hem en de drukkerij.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VERGADERINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 3den SEPTEMBER 1859.

Tegenwoordig zijn de HH.

Zijne Excell. J. van Swieten, **president.**
Dr. G. Wassink, **vice-president.**
Mr. A. Prins,
W. F. Versteeg,
J. Munnich, **bibliothekaris.**
Dr. P. Bleeker, **sekretaris.**

terwijl de direkteuren de HH. J. J. van Emmerik, G. A. de Lange en G. F. de Bruijn Kops kennis hebben gegeven verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

I. Worden voorgelezen en goedgekeurd de notulen der laatste bestuursvergadering gehouden den 6 augustus jl.

II. Worden ter tafel gebragt:

1. Extrakt uit het gouvernements besluit van 10 augustus

Digitized by Google

1859 no. 30, houdende dat het traktement van den ambtenaar Friederich verhoogd is tot *f* 500 's maands en dat omtrent de verdere regeling van zijn inkomen in overleg is getreden met het Opperbestuur.

Aangenomen voor kennisgave.

2. Brief van het bestuurslid den heer E. Netscher van Pasoeroean, den 14 augustus jl., berigtende dat de heer Steinmetz, resident van Pasoeroean, ten behoeve van het museum des genootschaps heeft afgestaan drie beelden en twee beschreven steenen, welke binnen kort het genootschap zullen worden toegezonden. De heer Netscher herinnert voorts dat het twijfelachtig was of een der wachtersbeelden van Singosari aan de regterhand oorspronkelijk slechts vier vingers had of de vijfde door beschadiging verloren, doch dat dit punt thans is uitgemaakt doordien het den heer R. F. de Seijff, kapitein-adjudant van den gouverneur generaal, te beurt viel den vijfden vinger bijkans onbeschadigd terug te vinden.

Aangenomen voor kennisgave.

3. Brief van den eersten gouvernements secretaris van Batavia den 15 augustus jl. no. 1854[a], uitnoodigende te willen berigten of het genootschap genegen is een 31tal in Djokjokarta opgegraven oude zilveren muntstukjes tegen de te schatten waarde over te nemen.

Is verstaan:

het gouvernement te berigten dat het genootschap genegen is tot de bedoelde overname, en de muntstukjes te plaatsen in het munt- en penningkabinet des genootschaps.

4. Brief van den eersten gouvernements secretaris van Batavia den 13 augustus jl. no. 1859, onder aanbieding van twee door den ambtenaar Friederich het gouvernement aangeboden adviezen betrekkelijk door het genootschap hem in handen gestelde maleische manuskript leesboekjes, uitnoodigende thans te willen voldoen aan de het genootschap bij renvooi van

Digitized by Google

van 4 augustus 1858 no. 10563 verzochte beoordeeling van die boekjes.

Na voorlezing der beoordeelingen en adviezen van den heer Friederich en nadere bespreking der onderwerpelijke werkjes, is verstaan:

het gouvernement onder terugaanbieding der bedoelde leesboekjes, te berigten dat zij geschikt voorkomen om te dienen ten gebruike op de inlandsche scholen, doch daarbij in overweging te geven dat zij voor de uitgave nog in handen worden gesteld van den schrijver met de berigten des betrekkelijk van den heer Friederich, ten einde de schrijver van de wenken van den heer Friederich partij kunne trekken.

III. De heer Bleeker berigt dat nog geen antwoord ontvangen is van de firma Lange & Co. betrekkelijk het voorgestelde ten opzigte der uitgave van het Woordenboek behoorende bij de bewerking van het javaansch gedicht Brata-Joeda door den heer Cohen Stuart.

Is verstaan:

de firma voornoemd te verzoeken alsnog met eenigen spoed aan het verzoek der direktie ten dezen te voldoen.

De direkteur-sekretaris,

Dr. P. Bleeker.

Digitized by Google

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 7den OKTOBER 1859.

Tegenwoordig zijn de HH.

Zijne Excell. J. van Swieten, president.
Dr. G. Wassink, vice-president.
Mr. A. Prins.
Koll. J. J. van Emmerik, thesaurier.
E. Netscher, redakteur.
J. Munnich, bibliothekaris.
G. A. de Lange.
Dr. P. Bleeker, sekretaris.

hebbende de direkteur de heer W. F. Versteeg kennis gegeven verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

I. Worden voorgelezen en goedgekeurd de aanteekeningen der vergadering, gehouden den 3 september 1859.

II. De president verwelkomt den heer G. A. de Lange, die voor het eerst als direkteur zitting heeft.

III. Ter tafel worden gebragt:

1. Nota van den heer Netscher, over het gouvernements besluit van den 13 mei jl. no. 121, houdende bezwaren tegen dat besluit, en voorstel dat het genootschap optrede in het belang der wetenschap, ten einde deze niet door bedoeld besluit kome te lijden.

Is na beraadslaging verstaan:

het gouvernement bekend te maken met de belemmering welke bedoeld besluit dreigt te brengen in het wetenschap pelijk verkeer van Nederlandsch Indie met het buitenland, en voor te stellen te provoceren, dat van dat besluit zoodanige inter-

Digitized by Google

pretatie worde openbaar gemaakt, dat de belangen van kunsten en wetenschappen er niet door zullen komen te lijden.

2. Brief van den heer dr. J. A. C. Oudemans, van Salatiga den 19 september jl., kennis gevende dat hij zijne benoeming tot direkteur des genootschaps aanneemt.

Aangenomen voor kennisgave.

3. Brief van het lid den heer dr. F. Engelken, van Soerakarta den 1 september jl., houdende verzoek om ontslag als lid des genootschaps.

Is verstaan:

den naam van den heer Engelken van de ledenlijst af te voeren.

4. Gouvernements besluit van den 29 augustus 1859 no. 14, houdende bepaling dat van het door den heer E. Netscher vervaardigde geographische schoolboekje, getiteld: Ilmoe Boemi, 800 exemplaren bij 's Lands drukkerij zullen worden gedrukt, en voor den prijs van *f* 0,24 voor het algemeen verkrijgbaar gesteld.

Aangenomen voor berigt.

5. Gouvernements besluit van den 5 september 1859 no. 1, houdende berigt, dat de resident van Kadoe aangeschreven is om acht, daartoe door den ambtenaar E. Netscher aangewezen beelden te Mendoet en twee mede aangewezen beelden op het erf van den regent van Magelang aan de konsignatie van den resident van Batavia te zenden, ten behoeve van 's genootschaps museum.

Blijkens brief van den resident van Kadoe van den 22 september jl. no. 2030/1, mede ter tafel, zijn de bedoelde beelden bereids herwaarts verzonden.

Is verstaan:

den direkteur van het museum op te dragen bij aankomst dier beelden alhier het noodige te verrigten.

6. Brief van den eersten gouvernements secretaris van Batavia

Digitized by Google

den 27 september jl. no. 22, handelende over eenige niet bij de American Oriental Society te Newhaven ontvangen door het genootschap uitgegeven werken.

Is verstaan:

den brief in handen te stellen van den bibliothekaris met uitnoodiging om daarop te willen dienen van berigt.

7. Brief van den resident van Pasoeroean van 6 september 1859 no. 3653, houdende berigt van de afzending aan het adres van het genootschap van 6 stuks overblijfselen van oudheden uit Pasoeroean.

Deze oudheden bereids ontvangen en in het museum des genootschaps geplaatst zijnde,

is verstaan:

den resident voornoemd, onder dankbetuiging, van de goede ontvangst kennis te geven.

8. Gouvernements besluit van den 29 september 1859 no. 24, houdende dat aan het genootschap worden afgestaan tegen de door hetzelve te schatten en aan den directeur van financien op te geven waarde, 31 oude zilveren muntstukjes.

Is verstaan:

de muntstukjes te plaatsen in 's genootschaps museum en den directeur van financien hunne geschatte waarde op te geven.

9. Brief van den eersten gouvernements secretaris van den 5 oktober jl. no. 2250, weder aanbiedende de twee vroeger het genootschap ter beoordeeling toegezonden geweest zijnde maleische handschriften van den heer A. A. Voorneman, met verzoek te willen mededeelen of dezelve thans, na de daarin gebragte verbeteringen, geschikt zijn voor de uitgave in druk.

Is verstaan:

deze stukken te stellen in handen van den heer Netscher om te dienen van berigt.

IV. De heer Bleeker deelt mede dat op eene onlangs gehouden verkooping van boeken opgeveild is een chinesche bijbel,

Digitized by Google

welke waarschijnlijk het genootschap toebehoorde, zonder dat zulks den verkooper bekend was.

Is verstaan:

te trachten bedoeld boek zoo mogelijk voor 's genootschaps boekerij terug te erlangen, indien mogt blijken dat het inderdaad 's genootschaps eigendom was.

V. De heer Bleeker berigt voorts dat den heer Cohen Stuart te Soerakarta is geschreven, dat de firma Lange & Co. niet genegen is de voor zijn woordenboek op de Brata-Joeda bestemde typen te verkoopen, dat alzoo de door hem in overweging gegevene uitgave van het woordenboek te Samarang niet zal kunnen plaats hebben, doch dat de firma Lange & Co. zal aangespoord worden om het drukken daarvan zooveel mogelijk te bespoedigen.

VI. De heer Bleeker brengt in herinnering dat nog niet voorzien is in de betrekking van redakteur van 's genootschaps verhandelingen, en stelt voor de redaktie dier verhandelingen te doen övergaan op de redaktie van 's genootschaps tijdschrift.

De heer Munnich daartegen eenige bezwaren inbrengende, verklaart de heer Netscher de betrekking wel op zich te willen nemen, wanneer hij daartoe gekozen wordt.

Tot eene stemming voor het verkiezen voor een redakteur der verhandelingen overgegaan zijnde, blijkt bij opening der stembriefjes dat zich vijf der acht aanwezige stemmen op den heer Netscher vereenigd hebben, waarna de heer Netscher verklaart de benoeming te zullen aannemen.

VII. De heer Bleeker brengt nog ter sprake de rigting welke de werkzaamheden des genootschaps in de laatste jaren hebben aangenomen.

Hoezeer hij ook overtuigd is, dat eene beperking der vroegere rigting van het genootschap onvermijdelijk is geworden door de zustergenootschappen die naast haar zijn ontstaan, is hij toch van oordeel dat die rigting zich niet uitsluitend mag

Digitized by Google

beperken tot de Indische taal-, land-, volken- en oudheidkunde.

Hij verzoekt daarom de meening der direktie ten dezen te mogen vernemen, ten einde daarvan afhankelijk te maken de aanbieding van verhandelingen van natuurhistorischen aard, welke na de uitgave van het 26e deel van 's genootschaps verhandelingen, juist met het oog op de gewijzigde rigting van 's genootschaps werkzaamheden, niet verder door hem zijn ingezonden.

Na bespreking dezer aangelegenheid is verstaan:

aanteekening te houden, dat de natuurwetenschappen evenmin thans als vroeger van de werkzaamheden des genootschaps zijn uitgesloten.

VII. De heer Netscher brengt ter tafel een aantal geschenken voor het genootschap, deels door hem zelven aangeboden, deels door verschillende personen voor het genootschap bestemd.

Deze geschenken zijn:

a. van pangeran adhipati ario Mangkoe Negoro, te Soerakarta:

1 metalen beeldje,
6 gouden ringen,
2 gouden versierselen.

b. van pangeran ario Soerio Sasra Ningrat, te Djokjokarta:

3 metalen beeldjes,
1 gouden ring,
1 portret van wijlen zijnen vader pangeran adhipati Pakoe Alam.
1 portret van wijlen zijnen ouderen broeder pangeran ario Nata-ning-prang.
1 geslachtslijst van het Pakoe Alamsche huis.

c. van Lie-Tiam-Ling, kapitein der chinezen te Djokjokarta, een aantal munten en penningen, gedeeltelijk voor het munt- en penningkabinet te Leijden.

d. van den heer J. J. van Coevorden te Soerabaja, eenige munten en penningen.

Digitized by Google

e. van den kapitein F. G. Beckman te Djokjokarta, de volgende voorwerpen van Nieuw-Guinea:

Doreh:

1. een bruidsmat,
2. twee zeefjes,
3. twee halssieraden,
4. vier oorsieraden,
5. een kam met Papoeshoofd,
6. een tifa.

Zuid-Westkust:

7. een schaamdeeldekstuk.

Humboldtsbaai:

8. een schaamdeeldekstuk,
9. een dolk,
10. een streng touwwerk,
11. eene vrucht,
12. een armband.

f. van den heer I. J. Fraissinet, te Soerakarta,

1 lijst van maleische handschriften van Sumatra's westkust.

g. van den heer J. Robert, gepensioneerd kapitein te Salatiga: teekening en beschrijving van gouden plaatjes met inskriptien.

h. van den heer mr. S. C. J. W. van Musschenbroek, kontroleur te Temanggong (Kadoe):

3 afteekeningen van inskriptien op steenen,
1 koperen plaat met inskriptien, uit Kadoe,
1 groote klok uit Kadoe,
2 kleine klokken uit Diëng,
1 onbestemd metalen voorwerp.

i. van den regent van Magelang, raden adhipati ario Danoe Ningrat:

Digitized by Google

1 oud gouden muntje uit Wonosobo,
1 Chinesche (Bankasche) munt,
1 koperen schaaltje,
1 kris met ijzeren heft.

j. van den heer J. J. Peeters te Pontianak:
1 Borneosche munt.

k. van den heer Netscher:
1 Tenggersche houwer,
1 metalen beker met de dierenriem, gevonden in het Praauwgebergte, distrikt Selokaton (Samarang),
1 metalen Boedha-beeldje, gevonden in de rivier Kemloko van hetzelfde distrikt,
1 koperen schaal, gevonden na eene aardstorting van den berg Poegeran in hetzelfde distrikt,
een aantal afdrukken van ringen met inskripties.
1 javaansch handschrift in vijf deelen, waarvan de heer Cohen Stuart de volgende verklaring geeft:

Omschrijving van den inhoud van 5 *stuks Jav. H. S. S. in poëzij (kleine dichtmaten).*

Lampahan ringgit poerwå, geschiedenis van Nabi Adam, de goden, van Noertjahjå af tot Bt. Goeroe en de mindere goden;— Praboe Watoe Goenoeng, de 30 woekoes, Dèwi Sintå, enz.;— Bagawan Manoemanåså, Semar;— Basoe-déwå, vorst van Madura; geboorte van Nårâjånå of Krĕsnå en Sembådrå.

II. Als voren: Einde van de Bråtå-Joedå, Soejodånå aan 't zeestrand verscholen; door Wrekodårå overwonnen;— Adji Såkå op Java, brengt Jav. geschriften aan Djåjå-bâjâ, vorst van Kĕdhiri;— Empoe Sĕdhah;— Angling Darmå, vorst van Malåwå-pati, komt in de gedaante van een' vogel te Bodjå-nagårå.

III. Vervolg: Radèn Angling Koesoemå, zoon van Angling

Digitized by Google

Darmå, bestrijdt Palgoenå Déwå, vorst van Linggå-boemi; wordt vorst van Bodjå-nagårå.

IV. Vervolg: geschiedenis van Pandji;— Tjitrå-sénå, vorst van Rětnå Kåndhå, belegerd door andere vorsten; ontzet door Radèn Angling Koesoemå. — Lěmboe Amiloehoer, vorst van Djěnggålå; zijne broeders van Kědhiri, Oerawan, Singåsari; hunne zonen. — Geschiedenis van Padjadjaran; geboorte en opvoeding van Radèn Djåkå Sioeng Wanårå;— in dienst bij Kjahi Soembro.

V. Vervolg: Sioeng Wanårå in dienst bij den vorst van Padjadjaran. — Geschiedenis van Mådjåpahit en Padjang; Soenan Giri enz.

l. van den heer A. B. Cohen Stuart zijn aandeel in de opbrengst van den javaanschen almanak over 1858 ad *f* 192.

Is verstaan:

1. voor al deze schenkingen den dank der direktie te betuigen en bijzonderlijk nog aan den heer Netscher voor den ijver, waarmede hij gedurende zijne jongste reis over Java de belangen des genootschaps heeft behartigd;

2. het geschenk in geld af te geven aan den thesaurier;

3. de overige geschenken te plaatsen in 's genootschaps museum;

4. het besturend lid, den heer Friederich te Gadok, te verzoeken, te willen berigten omtrent het schrijven van den heer Robert en de daarbij gevoegde teekeningen.

IX. Ter sprake wordt nog gebragt de nadere behandeling der geprojekteerde nieuwe wetten voor het genootschap, alsmede het geregeld houden der bestuursvergaderingen.

Het laatste onderwerp in de laatst gehoudene bestuursvergadering insgelijks besproken zijnde, is in overeenstemming met het toen vastgestelde, verstaan te bepalen, dat die vergaderingen in den regel blijven vastgesteld op den eersten zaturdag der

Digitized by Google

maand, doch dat het aan den president blijft overgelaten de vergadering uit te stellen tot een volgenden dag in dezelfde maand, wanneer hij zulks wenschelijk zal achten.

X. Worden voorgesteld en benoemd tot:

honoraire leden:

Pangeran adhipati ario Mangkoe Negoro te Soerakarta,
Pangeran adhipati ario Soerio Sasra Ningrat te Djokjokarta.

buitengewoon lid:

Radhen adhipati ario Danoe Ningrat, regent van Magelang.

Gewone leden.

Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek, kontroleur te Magelang,
C. F. H. Fransen, pastoor te Willem I,
Lie Tiam Sing, kapitein der chinezen te Djokjokarta.

XI. De president geeft kennis dat hij nog in deze maand van Batavia zal vertrekken om het bevel over de 2de Bonische expeditie op zich te nemen, en geeft dien ten gevolge het presidium voor den tijd dat hij afwezig zal zijn aan den ondervoorzitter over.

De vice-president drukt den wensch uit der direktie, dat haar president, na het rijk van Boni tot rede gebragt te hebben, behouden in haar midden moge terugkeeren, om aan het beleid van de kunst des oorlogs ook weder dat van de kunsten des vredes te paren.

De direkteur-sekretaris,

Dr. P. Bleeker.

Digitized by Google

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 17den NOVEMBER 1859.

Tegenwoordig zijn de HH.

Dr. G. Wassink, **vice-president.**
G. F. de Bruijn Kops,
E. Netscher,
Dr. J. A. C. Oudemans,
W. F. Versteeg,
Dr. P. Bleeker, **sekretaris.**

hebbende de direkteuren de HH. mr. A. Prins, kolonel J. J. van Emmerik, G. A. de Lange en J. Munnich berigt verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

I. Worden voorgelezen en na eenige diskussie goedgekeurd de notulen der bestuursvergadering gehouden den 7 oktoker jl.

II. De vice-president verwelkomt den heer Oudemans, die voor het eerst als bestuurslid zitting neemt.

III. Worden ter tafel gebragt:

1. Brief van den heer H. D. Levyssohn Norman van Batavia den 16 november jl., inlichting vragende, namens een onlangs te Delft opgerigt Indisch leesmuseum, of de Verhandelingen des genootschaps ook voor niet-leden verkrijgbaar zijn.

Is verstaan:

te antwoorden dat de verhandelingen des genootschaps, evenzeer als het tijdschrift des genootschaps, tegen betaling aan niet-leden worden verstrekt.

Digitized by Google

2. Brief van den eersten gouvernements sekretaris van Batavia den 29 oktober 1859 no. 2464, onder aanbieding van een aantal fabelen in het maleisch vervaardigd door den javaan radhen bagoes Moedjarad te Soerakarta, uitnoodigende te willen berigten of de fabelen al of niet geschikt zijn om ten behoeve van het inlandsch onderwijs in druk te worden uitgegeven.

Is verstaan:

de fabelen te stellen in handen van den heer Netscher met uitnoodiging om te dienen van berigt.

3. Brief van den resident van Batavia van den 19 oktober jl. no. 3853, verzoekende zoo mogelijk in den loop der maand januarij aanstaande hem te doen toekomen een verslag betreffende de werkzaamheden des genootschaps over het jaar 1859.

Is verstaan:

hieraan als naar gewoonte te voldoen.

4. Brief van het lid den heer Jordens van Batavia den 26 oktober jl. no. 51, ten geschenke aanbiedende eene zeekaart van den Indischen Archipel met boegineesch schrift, gevonden in eene onlangs nog door zeeroovers bewoond geweest zijnde kampong aan de baai van Sekana, en blijkbaar eene kopie van eene oude hollandsche zeekaart, alsmede eene soort van mondtrom van bamboe, in gebruik bij de tamboes (eene zwervende volkstam van den Riouw-Lingga archipel).

Is verstaan:

den heer Jordens den dank der direktie voor zijn geschenk aan te bieden.

5. Brief van den kapitein der infanterie Beckman, van den 2 oktober jl., in overweging gevende eenigen zijner denkbeelden, de strekking hebbende om de beoefening der geschiedenis van Nederlandsch Indie te bevorderen.

Is verstaan:

Digitized by Google

den brief in handen te stellen van de heeren Munnich en Netscher, om daarop te willen dienen van voorlichting en raad.

6. Brief van den eersten gouvernements sekretaris van Batavia den 8 november jl. no. 2560, aanbiedende ten behoeve van 's genootschaps Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde een rapport van den resident van Soerabaja, betreffende de in de maanden maart en april in zijne residentie menigvuldig gesloten huwelijken onder de inlanders.

Is verstaan:

het rapport te stellen in handen der kommissie van redaktie van 's genootschaps tijdschrift.

7. Bijdrage van den heer Bleeker over de reptilien van den Indischen Archipel.

Wegens de talrijke platen, bij deze bijdrage behoorende, wordt besproken de mogelijkheid eener spoedige en behoorlijke uitgave dier platen in deze gewesten.

De onmogelijkheid om de talrijke zwarigheden welke zich daartegen opdoen te overwinnen, doet den heer Bleeker besluiten met de uitgave van dezen arbeid te wachten, totdat hij in Europa zal zijn teruggekeerd.

8. Brief van het lid den heer J. H. Tobias, van Riouw den 30 oktober jl., onder aanbieding van een wisselbrief op den direkteur van finantien voor zijne kontributie aan het genootschap over 1859 en onder terugaanbieding van het hem den 23n julij 1856 uitgereikte diploma van lidmaatschap, te kennen gevende, dat hij niet meer als lid des genootschaps wenscht te worden beschouwd.

Is verstaan:

den wisselbrief te stellen in handen van den thesaurier, en den naam van den heer Tobias van de ledenlijst te roijeren.

9. Extrakt uit het register der besluiten van den gouverneur generaal, van Buitenzorg den 10 november jl. no. 20, in antwoord op den brief des genootschaps van den 10 oktober

Digitized by Google

jl. te kennen gevende, dat aan de beslissing van het Opperbestuur onderworpen zijn de bezwaren der direktie tegen het bij staatsblad 1859 no. 30, krachtens 's konings magtiging bepaalde, ten aanzien van de wijze, waarop voortaan ambtenaren en officieren in 's rijks overzeesche bezittingen geschenken aan vreemde vorsten of in het buitenland gevestigde genootschappen en instellingen zullen mogen aanbieden.

Aangenomen voor kennisgeving.

10. Brief van het lid den heer jkhr. J. C. Reijnst, van Batavia den 15 november jl., houdende verzoek om ontslag als lid des genootschaps, doch voortaan te worden beschouwd als inteekenaar op het tijdschrift des genootschaps.

Is verstaan:

den naam van den heer Reijnst van de ledenlijst af te voeren, en dien te plaatsen op de lijst van inteekenaren op het tijdschrift des genootschaps.

11. Extrakt uit het register der besluiten van den gouverneur generaal, van Batavia den 22 oktober jl. no. 6, naar aanleiding van de brieven van den minister van kolonien van 25 februarij ll. en van het genootschap van den 10 augustus jl. de direktie magtigende om aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Sumatra eene cirkulaire te rigten, daarbij kenbaar makende den wensch van het gouvernement tot zamenstelling van een corpus inscriptionum der oudheden van Java en Sumatra, met uitnoodiging, om mede te werken tot verkrijging van getrouwe kopien der opschriften van de zich in hun gewest bevindende oudheden, onder vermelding van de plaats, waar dezelve gevonden zijn, van de namen der ontdekkers en van de namen der personen, door wie de kopien genomen zijn, en tevens met verzoek die kopien aan het genootschap te zenden; wordende bij hetzelfde besluit te kennen gegeven, dat er geene bedenkingen bestaan tegen het verzamelen dier kopien door den heer Friederich als lid der

Digitized by Google

direktie, totdat een voorstel zal kunnen worden gedaan, om de afschriften tot het meeste nut der wetenschap te doen dienen.

Is verstaan:

bedoelde circulaire alsnu op te maken en aan de bovenbedoelde autoriteiten te verzenden.

12. De maleische werkjes van den heer A. A. Voorneman, in de vorige vergadering reeds ter tafel geweest, en waaromtrent thans besloten wordt aan het gouvernement te berigten, dat ze nu geschikt zijn voor de uitgave in druk.

13. De afbeeldingen behoorende bij de memorie over Nias van de heeren Nieuwenhuijsen en von Rosenberg voor de Verhandelingen des genootschaps bestemd.

De heer Versteeg neemt op uitnoodiging der direktie op zich, te begrooten de kosten van het lithographeren en kleuren dier afbeeldingen.

IV. Op voorstel van den heer Netscher wordt besloten den direkteur van finantien te vragen of de Indische gulden, bedoeld bij staatsblad 1817 no. 4 art. 1, en de *f* 3 bedoeld bij staatsblad 1827 no. 48, ooit zijn aangemunt en in Indie in cirkulatie geweest, en wanneer, en op welken stempel sedert 1816 hier tinnen dubbele duiten zijn gemunt, terwijl tevens bepaald wordt dat den direkteur voornoemd in herinnering zal worden gebragt het verzoek der direktie om exemplaren van niet meer in omloop zijnde recepissen voor het munt- en penningkabinet des genootschaps.

V. De heer Versteeg zegt toe eene nota betreffende oudheidkundige voorwerpen, gevonden in de hooglanden van Karang Kobar.

Wordt met belangstelling te gemoet gezien.

VI. Wordt goedgevonden de koloniale bibliotheek te Suriname voortaan te begrijpen onder de instellingen aan welke een exemplaar van 's genootschaps werken ten geschenke wordt

Digitized by Google

aangeboden, en den bibliothekaris op te dragen het hierin noodige te verrigten.

VII. Wordt bepaald dat voortaan de ingekomen boekwerken in de bestuursvergaderingen zullen worden ter tafel gebragt.

De direkteur-sekretaris,

Dr. P. Bleeker.

Digitized by Google

REIZEN

NAAR

MANGARAI EN LOMBOK,

IN 1854—1856.

DOOR

J. P. FREIJSS.

Reeds sedert lang was mijne aandacht bijzonder op het eiland Flores (Mangarai) gevestigd; dat eiland waarvan zelfs een groot gedeelte der kusten nog onbekend is.

In december 1848 begaf ik mij onder protektie van den HEdG. heer P. J. B. de Perez, destijds gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, met Z. M. schoener Huzaar naar Bima, om voor de eerste maal dat eiland te bezoeken, waartoe ik met aanbevelingsbrieven van ZHEdG. aan de sultans van Bima en Sumbawa was voorzien geworden.

Op dezen togt deden wij ook Bari op de noordwestkust van Mangarai aan.

Wij arriveerden er des middags, bezochten de kampong en ik vernam dat in het binnenland een zeer talrijk heidensch volk woonde, de Mangaraiers, hetwelk door de Bimanezen, die

Digitized by Google

zich aldaar te Reo en Pota langs de noordkust gevestigd hadden, onderdrukt en beroofd werd, en ook door hen slaven van daar werden uitgevoerd.

Dewijl Z. M. schoener aldaar nog den volgenden dag zoude vertoeven, zochten wij paarden en gids om, zoo mogelijk, dat volk nog bij die gelegenheid te bezoeken. Een paar officieren van de marine waren bereid dien togt mede te beproeven.

Des morgens vroeg verlieten wij de kampong, maar de gids leidde ons langs zeer ongebaande wegen. Steile bergen met wegen vol rotsblokken moesten er beklommen worden, waarbij de gids zich verwonderde, dat wij dit niet moede werden en niet liever wilden terugkeeren. Bemerkende, dat wij ons daardoor niet lieten afschrikken, leidde hij ons langs wegen die hoe langer zoo moeijelijker werden en maakte hij zwarigheden, tot dat hij eindelijk stil hield en zeide niet verder te mogen gaan, dewijl de sultan van Bima streng verboden had, iemand in het binnenland toetelaten en dit niet zonder 's sultans permissie op zegel kon geschieden.

Teleurgesteld keerden wij terug, maar het verlangen om dit volk te leeren kennen, was bij mij des te levendiger geworden, en nam ik dus die gelegenheid verder te baat om er informatiën over in te winnen.

Ik vernam dat de bimasche etablissementen aan de noordkust waren, maar dat de Mangaraiers meer naar het zuiden woonden; dat men van de noordkust niet dan door de Bimanezen met hen in aanraking konde komen, maar dat dit van de zuidkust zonder hen konde geschieden.

In het volgende jaar bezocht ik Bima op nieuw met eene kruispraauw, en verzocht toen aan den sultan van Bima permissie en geleide voor Bari, Reo en Pota, om van daar het binnenland te bezoeken, maar dit werd formeel door hem geweigerd.

In 1852 had ik het plan met mijnen schoener Voorlooper

Digitized by Google

aan de zuidkust de Mangaraiers te gaan opzoeken, maar door bijzondere omstandigheden werd ik verhinderd dit ten uitvoer te brengen.

Kolonel A. van der Hart, civiel en militair gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, bood mij echter daartoe in oktober 1854 eene zeer gunstige gelegenheid aan. ZHEdG. deelde mij namelijk op eenen avond mede, aanschrijving van de hooge regering ontvangen te hebben, om iemand naar Flores te zenden om de zaak te onderzoeken van eenen anakoda Salee te Tongo, die slaven te Pidjoe had aangevoerd, en tevens berigten wegens Mangarai te doen inwinnen.

De kolonel beklaagde zich daartoe niemand disponibel te hebben.

Reeds vroeger had ik ZHEdG. mijne belangstelling voor dat volk medegedeeld en gaf ik daarbij te kennen, dat ik wel lust had derwaarts eene handelsproefonderneming te doen, hetwelk dadelijk gunstigen weerklank vond, en ZHEdG. stelde mij voor dit tweeledig doel te kombineren. De kolonel voorzag mij hiertoe van aanbevelingsbrieven aan den sultan van Bima, den radja van Ende en aan de daloes van Mangarai, en stelde den gouvernements kotter tot mijne dispositie, welken ik tevens met eenige goederen kon beladen.

Van op een zeer verschillend terrein en van een zeer verschillend standpunt was het eene eenvoudige, eerlijke en openhartige tezamenwerking. De kolonel stelde er prijs op om goede informatie en juiste kennis van het nog geheel onbekende Flores te verkrijgen, wist dat het overland bereizen van de onbewoonde kusten en het bezoeken van enkele bewoners van het steile gebergte weinig resultaat zouden opleveren, slechts zeer onvolledig en oppervlakkig kon zijn, en dat, wanneer dit bezoek met eene handelsproefonderneming gepaard ging, ZHEdG. alsdan veel beter met den aard en de zeden der bevolking en de voortbrengselen van het land bekend kon worden en beter zoude

Digitized by Google

kunnen beoordeelen, wat er vereischt werd om dit te exploiteren, terwijl de aanbevelingsbrieven en de gouvernements kotter mij eene zeer gunstige gelegenheid opleverden, om de proefonderneming te doen, en ik daardoor de noodige bescherming verkreeg, om die te kunnen verrigten.

Des avonds van den 12den oktober 1854 begaf ik mij aan boord en den 13den zeilden wij met het aanbreken van den dag van Makassar.

Mijn plan was eerst een bezoek te Ampenan afteleggen en reeds waren wij tusschen de Postillons eilanden heengezeild: maar aan den avond van den 17den kwam er zulk een' hevigen zuidwesten wind opzetten, dat ik beter vond van koers te veranderen, en eerst naar Bima te gaan, alwaar wij den 19den arriveerden.

Mijn voornemen was aldaar een onzer geëmploijeerden, den heer W. Lenz, aftehalen, om mij op die reis te vergezellen, en dien ik tevens, wanneer er zich goede gelegenheid mogt aanbieden, te Mangarai met eenige koopmanschappen konde achterlaten.

Gaarne had ik eerst de noordkust van Mangarai bezocht, om het gunstiger vaarwater en de veilige ankerplaatsen, welke daar gevonden worden, maar alsdan had ik aanbevelingsbrieven van den sultan van Bima moeten vragen voor de radjas te Reo en Pota, die mij stellig den toegang tot het binnenland zouden bemoeijelijkt hebben, en ten einde direkt met de daloes te Mangarai in relatie te kunnen komen, besloot ik eerst de zuidkust te gaan opzoeken.

Om diezelfde reden wilde ik ook te Bima geen loods vragen maar besloot er zelf een te Sapi, buiten invloed van den sultan te gaan halen, om de menigvuldige misleidingen te ontduiken, waaraan ik anders door hem ware blootgesteld, en onbelemmerde nasporingen te kunnen doen.

Den 21sten verlieten wij Bima; met den landwind passeer-

Digitized by Google

den wij bezuiden den Goenong Api; en den volgenden dag arriveerden wij te Sapi.

Den 23sten begaven wij ons aan wal, om naar de kampong der Boeginezen te gaan, die op Mangarai handel drijven.

De weg van strand derwaarts is een half uur afstands; door het slijk en de rivieren slechts barrevoets af te leggen.

Het eerste bezoek was bij den matatoea, bij wien ik reeds van vroeger goed bekend was, maar die vond er ook bezwaar in, om mij zonder order van den sultan een tolk voor de bimaneesche taal en loods naar Mangarai te verschaffen. Ik zocht derhalve een Maleijer op, die mij nog eene som schuldig, maar door het verongelukken zijner praauw onvermogend was om die te kunnen voldoen, en tevens goed te Mangarai bekend was. Ik begreep de meeste aanspraak op hem te hebben, en hij volgde mij dan ook dadelijk.

Wij ontmoetten te Sapi nog een ouden boegineschen hadji, die te Nanga Lilin gewoond had, maar wiens woning door daloe Todo in eenen twist met daloe Badjo verbrand en nu naar Sapi gevlugt was.

Wij vernamen dat kort te voren roovers van Tabelo te Sapi, geweest waren, die vier Beadjoes en twee boeginesche praauwen met hare manschappen hadden weggevoerd, en noordoost waren weggestuurd.

Z. M. schoener Lancier was kort daarna te Sapi aangekomen, en had er eenen loods genomen om ze op te sporen.

Mijn bezoek was aan de Boeginezen te Sapi niet zeer aangenaam; met leede oogen zagen zij mij met eenen gouvernements kotter naar Mangarai stevenen, uit vrees dat hun geheime slavenhandel aldaar ontdekt, en aan hunne onderdrukking van Mangarai een einde mogt komen.

Den 24sten oktober vertrokken wij vroegtijdig van Sapi, met flaauwe koelte. Tegen den avond kwam er eene kentering in den stroom met hevig geklots in het water en eenen

Digitized by Google

stevigen zuiden wind, zoodat wij spoedig onder Gili Bante heenliepen en met den nacht Komodo ten zuiden omstevenden. Den 25sten waren wij bezuiden Komodo en wilden wij naar Poeloe Rindja oversteken. Een hevige stroom voerde ons des middags plotseling de straat Mangarai binnen, die er echter lang zoo gevaarlijk niet uitzag, als die wel beschreven wordt. In den avond kwam er een tegenstroom, die er ons even spoedig weder uitdreef. Vrees en schrik beving den stuurlieden, die, om den stroom te ontkomen, zuidwest stuurden, terwijl de stroom ook om de zuidwest liep, zoodat wij ons dan ook des morgens van den 26sten bezuiden Sumbawa bij Sido bevonden.

Met flaauwen wind en sterken stroom om de west bleven wij daar twee dagen zonder iets te vorderen en betreurden wij des te meer van Poeloe Rindja, in plaats van oost, zuidwest gestuurd te hebben.

Den 28sten oktober bereikten wij op nieuw Komodo en den 29sten voorbij Poeloe Rindja. Een sterke zuidwesten stroom uit straat Molo hield ons daar weder op, en dewijl het moeijelijk was om de zuidwestpunt van Flores te bereiken, raadde ik aan om maar op den oostwal van straat Molo aan te sturen, alsdan met den stroom om de zuid, in korte trekken onder de kust op te werken, en de zuidwestpunt van Flores om te zeilen.

Den 31sten werd die raad eerst opgevolgd en passeerden wij het West-eiland. Den 1sten november ankerden wij in Alligatorsbaai; het goede getij werd echter dien dag verzuimd om aldaar water in te nemen, en des nachts werd wederom zoodanig uit den wal gestuurd, dat wij bijna weder in den stroom om de west waren geraakt; met zwaar roeijen werd op nieuw de oostwal bereikt, op het oogenblik dat de stroom om de zuid begon te loopen, en toen kort opwerkende, geraakten wij nog dien avond om de westpunt van Flores, en ankerden in de baai van Nanga Lilin.

Digitized by Google

Den 2den november werd 's morgens met flaauwen landwind naar de rivier van Nanga Lilin opgeroeid, en de zeewind bragt ons daarop spoedig tot kort voor de rivier, als de eerste plaats onzer bestemming.

Ik begaf mij met den heer Lenz en een paar matrozen in eenen sampan de rivier op, in de meening dat er eene bimanesche kampong in de nabijheid was. De rivier loopt voor een groot gedeelte oostelijk langs het strand en eerst verder op noordwaarts het land in.

Aan de landzijde was er niets dan moerassige wildernis, en een goed uur voortgeroeid hebbende werden wij nog geen spoor van menschelijke wezens gewaar, totdat wij de bogt noordwaarts opkwamen, alwaar een aantal personen bezig waren zich te baden, die, toen zij ons in het gezigt kregen, dadelijk op den loop gingen. Een der matrozen riep hen in de bimanesche taal toe, dat zij niets te vreezen hadden, en dat wij geene roovers waren, waarop een hunner op behoorlijken afstand stil bleef staan. Wij vroegen hem of hij ons naar de woning van den djoeroebasa wilde geleiden. Na lang aarzelen naderde hij; een zilver muntstukje, dat wij hem toereikten, gaf hem meer moed, en hij ging ons daarop met eenen snellen pas vooruit.

Na een uur ver geloopen te hebben bereikten wij eerst een paar huizen, van waar een, die zich djoeroe-basa noemde, ons verder vergezelde. Een goed eind weegs verder, door eene rivier en over eenen berg, naderden wij de kampong van daloe Badjo.

De zon was reeds onder. De kampong bestond uit eenige huizen op eenen hoogen heuvel met eenen pagger omgeven. Een vijf- of zestal Bimanezen ontvingen ons, waarvan een naar de reden van onze komst vroeg, alsof hij zelf den daloe ware; maar hem mistrouwende vroeg ik naar daloe Badjo, dien ik zelf wenschte te spreken, waarop wij in een bamboezen huis werden binnengelaten, alwaar het zeer donker was, en wij, toen

Digitized by Google

er eene kanjoli ontstoken werd, een oud man in eenen hoek gewaar werden, dien ik vernam dat daloe Badjo was.

De matten werden gespreid en, de beenen kruiselings gezeten, begon het gesprek door middel der bimanesche tolken; maar in plaats van het antwoord over te brengen, begonnen zij hunne onderlinge diskussien en gaven hun eigen antwoord, waarbij de daloe niet in aanmerking kwam. Eindelijk gaf ik hen met aandrang te kennen, dat ik niet gekomen was, om met hen, maar met den daloe te spreken, en dewijl ik niets vorderde, riep ik een der beide matrozen, om in het bimaneesch als tolk te fungeren, waarop ik den daloe te kennen gaf, dat ik handelaar van Makassar was en dat ik een' geel zijden brief van den kolonel gouverneur aan den daloe had, met verzoek om mij als handelaar toe te laten; dat ik eenige goederen had medegebragt, die hem wel zouden aanstaan, om die tegen produkten te ruilen, waarom ik hem daartoe toelating en bescherming verzocht. De daloe antwoordde eenvoudig: „Mijn land „is van de kompagnie en van den sultan van Bima; welk be„vel die geven zal door mij opgevolgd worden." Ik zeide dat ik hem dankbaar was voor zijne gulle betuiging; dat het de eerste maal was, dat hij een boodschap van het Nederlandsch gouvernement ontving, en dat ik hoopte dat zulks tot eene langdurige en goede vriendschap zoude leiden.

Wanneer ik nu de Bimanezen als tolken had laten spreken, zouden zij mij gezegd hebben, dat de daloe de orders van den sultan van Bima moest opvolgen, en ik alleen met diens order kon toegestaan worden. Door hen tot zwijgen te brengen ontweek ik dit. Daarop volgde een verder vriendschappelijk gesprek, waarbij ik vernam, dat er slechts eene kampong meer in de nabijheid was, welke door het volk van Badjoe bewoond werd. De eigenlijke Mangaraiers woonden veel verder in het hooge gebergte, en daarvan zijn acht onder-daloes, die tot het rijk van daloe Badjoe behooren.

Digitized by Google

Daloe Badjoe zelf is het hoofd van eenen afzonderlijken stam, Badjoe genaamd, wiens oorsprong ik nog niet heb kunnen uitvinden, wiens getal 200 mij werd opgegeven, en die met de 20 Bimanezen de twee vermelde kampongs bewonen.

Daloe Badjoe gaf voor van Bimanesche afkomst te zijn, en was tot de mohamedaansche godsdienst overgegaan; maar zijn voorzoon, die de andere kampong bewoonde, was nog heiden.

Hij zelf was zeer oud. Die zoon welke zijn opvolger zoude worden is van een zeer zacht en stil karakter en ook mohamedaan. Zijne dochter was met een Bimanees gehuwd.

Daar waar de rivier noordwaarts oploopt, is ook nog eenige bevolking verspreid; oostwaarts eenige Boeginezen en westwaarts eenigen van Tjendana (Sandelhout-eiland), die aldaar mogelijk achtergebleven zijn.

Het was reeds laat in den avond geworden; maar met de heldere maan vonden wij nog den weg terug en kwamen wij aan de plaats waar de sampan was blijven liggen, en alwaar eenige hutten tot tijdelijk verblijf door de bimanesche handelaren van Sapi van takken en stroo waren opgeslagen, maar nu verlaten.

De sampan lag met het hoog getij midden in de riviep en niemand had den moed om die te gaan halen van wege de menigte kaaimannen, en er bleef ons niets anders over, dan in die verlaten hutten te vernachten. Een der Beadjoes ging naar de kampong terug, om wat rijst te halen, dat ons in den nacht nog goed smaakte, dewijl wij sedert den morgen niets genuttigd hadden, en in het denkbeeld dat de kampong digt bij was, hadden wij ook geene provisien medegenomen.

Wij rustten dien nacht zeer goed in die verlaten hutten op een bed van alang-alang.

Behalve de twee matrozen bleven er nog een paar Beadjoes bij ons.

De informatien, die ik over den handel bekomen had, waren vrij gunstig, en men verzekerde mij, dat wanneer er goederen

Digitized by Google

te bekomen wären, zooals ik had medegebragt, het bergvolk dan overvloedig kaneel en was zoude aanbrengen, waarom ik besloot den Maleijer, dien ik van Sapi had medegenomen, aldaar met eenige goederen achter te laten.

Ik keerde daarom des ochtends nog eens naar daloe Badjoe terug, om daarover met hem nader te spreken. Hij was daarmede zeer ingenomen en wilde dat die Maleijer dan bij hem in zijne kampong zoude komen wonen, om beter voor zijne veiligheid te kunnen zorgen.

Naar de rivier terugkeerende, ontmoetten wij eenige Mangaraiers met varkens en kippen, die zij onder eenen grooten boom slagtten en offerden. Het speet ons toen niet van eenen tolk voorzien te zijn, om met hen te kunnen spreken.

Wij keerden daarop naar den kotter terug, voeren met hoog getij de rivier op en ankerden aan de plaats waar de verlaten hutten stonden.

Daloe Badjo bragt ons daar een bezoek met zijnen oudsten voorzoon, die nog heiden was, en den jongsten, zijnen opvolger, benevens verdere familie en eenige Bimanezen. Ik maakte van het vertrouwelijk bezoek gebruik om naar hunne relatie met den sultan van Bima te informeren, en werd mij door hen bevestigd, hetgeen ik reeds uit zoo verschillende bronnen vernomen had, dat er eene werkelijke slavencijns bestond.

De vier grootste daloes moesten elk tien slaven en de acht kleinere daloes elk vijf slaven 's jaars aan den sultan van Bima opbrengen, verder was, geiten, hanen, enz., die elke daloe jaarlijks naar Reo en Pota brengt, van waar zij naar Sapi worden vervoerd en voor een groot gedeelte in het gebergte Wera verblijven, dat geheel door slaven van den sultan bewoond wordt.

De handelspraauwen voeren er ook slaven uit. De prijs van eenen slaaf was ook niet hooger dan tien spaansche dollars.

Digitized by Google

Ik vroeg aan den daloe of voor de slaven die zij aan de Bimanezen moesten opbrengen, enkel booswichten genomen werden of ook menschen die geen kwaad hadden gedaan; maar hij zeide de laatsten. Op mijne aanmerking dat het toch onregtvaardig was, menschen die geen kwaad hadden gedaan, te vangen en naar een ander land als slaaf te doen brengen, en dat hij als daloe beter voor zijne onderdanen moest zorgen, zeide hij dat zulks het bevel van den sultan van Bima was en dat hij dien moest gehoorzamen, waarop ik antwoordde, dat God hooger was dan de sultan van Bima en het niet wilde hebben, en dat het Nederlandsch gouvernement ook verboden had, dat vrije menschen tot slaaf zouden gemaakt worden.

Verder werden de goederen, welke ik er wilde achterlaten, gelost, en de daloe had een aantal menschen medegebragt, om die goederen naar zijne kampong te doen transporteren.

Intusschen was dat geen gedwongen dienst, maar vrije arbeid, waarvoor elk zijne belooning vooruit werd toegezegd.

Geweren en sabels durfde ik er niet te verkoopen, uit vrees dat die den Bimanezen in handen mogten geraken, welke er een slecht gebruik van zouden maken.

Ten slotte deelde ik nog eenige geschenken aan den daloe en zijne familie uit, die daarmede zeer ingenomen waren. Ik geraakte op eenen zeer vriendschappelijken voet met hen en wel tevreden verlieten zij ons.

Het werk was daarmede te Nanga Lilin afgeloopen. Des nachts zouden wij weder de rivier afzakken, maar de loods bleef weg, en deden wij dit den volgenden dag zonder loods.

Met den landwind kwamen wij des morgens nog buiten de baai en passeerden binnen het Toren-eiland.

Van de westzijde ziet men dat eiland in de verte als een klein Hollandsch stadje. De grootste rotsspits heeft den vorm van eenen dorpstoren, daarnevens verscheidene kleinere en stompere als huisdaken met eenen wal omgeven.

Digitized by Google

Met den zeewind zeilden wij de veilige baai van Nanga Ramo binnen, alwaar eene kleine rivier is, binnen welker mond, bij hoog getij, vaartuigen van vier voet diepgang kunnen binnengebragt worden.

Wij vonden er twee padoeakans en een klein vaartuig van eenen chineschen handelaar te Makassar, welke er den vorigen dag gearriveerd waren.

Er was geene kampong te zien; slechts eenige verlatene stroohutten aan het strand, waarvan de praauwen die er ten handel komen tijdelijk gebruik maken en waarvan de chinesche handelaar er een paar had in beslag genomen. Verder hadden zij een paar kanonnen aan strand gebragt en eenige schoten gelost, en zij zeiden nu te wachten op den daloe, die hen wel zoude komen bezoeken.

Van iemand van Sapi had ik vernomen, dat er ter regterzijde van de rivier eene kampong van Mangaraiers was, onder bevel van kraing Ramo, en ter linkerzijde van de rivier eene kampong van Bimanezen.

Daloe Todo, de voornaamste der mangaraische daloes, die er gezag had, woonde in het gebergte.

Dezen spoedig te kunnen spreken was mijn hoofddoel, en ik wilde derhalve eerst kraing Ramo opzoeken.

Ter regterzijde van de rivier vonden wij ook een pad tegen het gebergte op, hetwelk wij beklommen en ons eerst door het kreupelhout leidde; verder over eene vlakte door alang-alang; maar een paar uur door geklouterd en geloopen hebbende, verloor zich het pad en was er noch kampong, noch menschelijk wezen te vinden, en keerden wij daarom terug.

Beneden komende zag de chinesche handelaar nog te vergeefs naar den daloe uit en besloten wij dus de bimanesche kampong aan de linkerzijde van de rivier optezoeken, en vonden wij een pad dat wij aldaar vervolgden. Na een uur geloopen te hebben kwamen wij in een alang-alang veld, en een eind weegs

Digitized by Google

verder zagen wij eenige huizen waarop wij regt aanliepen.

Wij vonden er een zestal huizen; het was de bimanesche kampong. De oude djoeroe-basa was niet te huis; de jonge ontving ons vriendelijk. Hij was van de familie van anakoda Samana, met wien ik vroeger de reis per padoeakan naar Saleijer had gedaan, van wien ik toen reeds vele informatiën over Mangarai had ingewonnen, en welk vaartuig door een aantal mangaraische slaven bevaren werd, welke ik bij die gelegenheid had leeren kennen.

Ik vroeg naar de kampong van daloe Todo, die ver boven in het gebergte lag en welke wij even op eenen bergtop konden gewaar worden.

Ik wilde er dadelijk heen, maar er waren geene paarden te bekomen; de oude djoeroe-basa, zonder wien niets geschieden kon, was ook niet te huis.

Men bragt ons een eindweegs terug naar een ander huis, alwaar door eenige Bimanezen eene bijeenkomst gehouden werd en afgesproken, dat tegen den volgenden morgen, bij het aanbreken van den dag, paarden zouden gereed gemaakt worden om naar den daloe te gaan.

Den 8sten november begaven wij ons vroegtijdig naar den wal en vonden wij de oude djoeroe-basa met de andere Bimanezen, maar deze zeide dat wij niet naar daloe Todo konden gaan, tot reden gevende dat er geene paarden te bekomen waren, dewijl die los geraakt waren.

Ik zeide dat wij dan wel te voet zouden gaan; toen sloeg hij voor dat wij eerst den volgenden dag zouden gaan, opdat hij eerst den daloe konde waarschuwen, en dat zij alsdan ook paarden zouden gereed hebben; maar ik antwoordde dat dit niet noodig was en ik geen dag verliezen kon; dat wij zeer goed gezamenlijk konden gaan, en ik voor de kampong zoude blijven en hij alsdan den daloe konde gaan waarschuwen; allerlei uitvlugten voerde hij aan, maar geene liet ik gelden.

Digitized by Google

Eindelijk dreigde ik hem dat wij dan zonder hem op weg zouden gaan, waarop hij ons verzocht dan nog maar vooruit te mogen gaan, en als wij nog een paar uren wilden wachten, zoude hij ook voor paarden zorgen.

Hierin nam ik genoegen. Deze diskussie had plaats in het huis halfweg de kampong in het strand. De oude djoeroe-basa vertrok, maar een uur daarna begreep ik dat het beter was, het andere uur in de bimanesche kampong te gaan wachten, en stapten wij daarheen. Aldaar vonden wij nog den oude djoera-basa in zijn huis, welke toen zeide tijding ontvangen te hebben dat daloe Todo ten oorlog was uitgegaan tegen eenen zijner onder-daloes, en hij dus niet te huis was. Ik zeide dat hij mij niet zoude afhouden dien dag nog naar de kampong van daloe Todo te gaan; welke redenen hij ook verder aanvoerde, ik wilde er heen.

Toen werd het eten bereid en werden er een viertal paarden gereed gemaakt.

De oude djoeroe-basa vermaande ons de maag wel te vullen, want de weg was lang, zeide hij, en moeijelijk onder weg iets te bekomen.

Wij vonden bij hem eenen ongelukkigen Mangaraier, die door eenen kaaiman in de borst was gebeten, en welke wond met inlandsche medicijnen beplakt, kennelijk verouderd en vervuild was. Met laauwe kompressen weekte ik die eerst af en vond een diep wondje in het teedere van de borst; het verzweerde. Met de kompressen brak het geheel open, en ik liet die dus voortzetten. Bij ons vertrek van Nanga Ramo was het reeds genezen en hij toonde ons veel dankbaarheid, en had dit ook op de anderen eene goede uitwerking.

De vermaning van den ouden djoeroe-basa opgevolgd hebbende begaven wij ons op weg; langzamerhand over eene bergvlakte van alang-alang de hoogte op. De heerlijkste natuurtafereelen boden zich hier ons aan. Ter linkerzijde het trotsch gebergte

Digitized by Google

van daloe Todo in allerlei rigtingen afloopende, en aan de andere zijde het gebergte van Poeto Lejo, beiden in de rigting van het zuiden naar het noorden oploopende, door welker tusschenvlakte de rivier Nanga Mera heenkronkelt; het majestueuse van het geheel vervulde het gemoed met aanbidding en lof. Weldra werd het aangename dezer beschouwingen voor ons afgebroken, omdat wij moesten afstijgen om eene vervaarlijke steilte aftedalen, beneden rivieren met steenen en rotsblokken te passeeren, en alsdan bijna op handen en voeten weder eene vervaarlijke hoogte opteklauteren. Verder op geschiedde dit zoo bij herhaling, en alvorens de spits te bereiken waar de kampong van daloe Todo stond, moesten wij menigmaal naar den adem hijgen. Onderweg vonden wij oranjeboomen, maar het was het saisoen van de rijpe vruchten niet.

Het ideaal van eene schoone ligging voor eene kampong of een huis is voor den Mangaraier, dat die bijna ongenaakbaar is en de weg daartoe zoo moeijelijk, dat het geen weg meer kan genoemd worden. Eindelijk kwamen wij aan den berg, alwaar wij de kampong van daloe Todo bijna boven ons hoofd hadden.

Wij ontmoetten aldaar eenen broeder van daloe Todo, die jagt op eenen buffel liet maken; het was een zwaarlijvig man met een dik rood gezigt. Toen hij vernam dat ik handelaar was, vroeg hij of ik ook anijsdrank had, en vernemende dat wij dien niet verkochten, geraakte hij verder zeer onverschillig. De zoon van daloe Todo, die er ook bij was, zag er beter uit en had eenen zeer helderen, maar zeer bescheiden opslag van oog.

Het was donker alvorens wij de kampong bereikten. Wij kwamen binnen en werden gelijk vee in eene hut of hok van alang-alang gelaten. De oude djoeroe-basa, die waarschijnlijk ons reeds te voren dat fraaije logies had doen bestellen, ging naar den daloe, en kwam met de boodschap terug dat het reeds te laat was, om ons dien avond nog te kunnen af-

Digitized by Google

wachten en wij dus eerst in die hut zouden vernachten. Men bragt ons rijst en kip, waarbij wij een blikje soep voegden.

De geheele hut kwam vol van mangaraische bezoekers, maar niemand hunner verstond maleisch, en de Bimanezen bragten niet meer in het mangaraisch over dan zij verkozen, zoodat wij in het gesprek vrij gebonden waren, waarom wij, vermoeid zijnde, ons ook maar spoedig ter ruste begaven. De nacht was zeer koud; wollen deken en buis, welke ik medegenomen had, kwamen mij zeer te stade.

De huizen in de kampong zijn als korven, en dat van den daloe eenen ronden kegel gelijk, in eene punt uitloopende.

De vloer is iets boven den grond verheven, en het dak loopt rondom bijna tot den vloer toe af. In het midden is eene zeer groote vuurhaard, waarop des avonds een paar halve boomstammen worden ontstoken, en een goed vuur tot verlichting en verwarming wordt aangelegd, dat des nachts brandende wordt gehouden, en met het aanbreken van den dag op nieuw wordt aangeblazen.

Na het ontwaken deden wij eene wandeling bij de kampong, en zagen er de frambozen overvloedig in het wild groeijen, maar van zeer weinig smaak.

Tegen zeven uur werden wij verzocht bij den daloe te komen. Voor de woning van daloe Todo was eene vrij groote ovaalronde vlakke verhevenheid van blaauwe platte steenen, waarop hij met eenigen van zijne familie en notabelen, benevens de Bimanezen met den ouden djoeroe-basa aan het hoofd, gezeten was. Ik maakte hem mijn verlangen bekend, even als aan daloe Badjoe. De oude djoeroe-basa had hem intusschen reeds goed zijne les geleerd, en zeide dat hij met zijne familie daarover zou beraadslagen en dat hij mij het antwoord nader zou doen toekomen. Er was volstrekt niets meer te vragen of geen gesprek aan te knoopen; er werd geen antwoord meer gegeven, en wij moesten ons getroosten naar onze stroohut terugtekeeren.

Digitized by Google

Kort daarna kwam de oude djoeroe-basa ons zeggen, dat de daloe over de zaak geen berigt van den sultan van Bima ontvangen had, en derhalve het verzoek niet kon toestaan. Ik verzocht daarop voorloopig onzen geëmploijeerde den heer Lenz met de goederen te mogen achterlaten; dat ik alsdan naar Bima zoude gaan, om eenen brief van den sultan, welken ik vertrouwde wel te zullen bekomen; maar de djoeroe-basa zeide: de daloe was te bang, en kon niets toestaan. De oude djoeroe-basa scheen hem alles zoo ingepeperd te hebben, en welligt waren het zijne eigene woorden, die hij ons overbragt, want onder de hand vernam ik nog door eenen anderen Bimanees, die reeds gunstig voor ons gestemd was geworden, dat de daloe wel verlangde, dat wij onzen handel te Nanga Ramo vestigen zouden, en dat ik maar een brief van den sultan van Bima moest brengen.

Niets dus kunnende bespreken of vorderen, bleef er niets anders over, dan de terugreis aantenemen, welke zonder bijzondere voorvallen volbragt werd. Het was reeds donker geworden toen wij in de bimanesche kampong retourneerden, alwaar wij dien nacht bleven logeren.

Den volgenden ochtend bij den ouden djoeroe-basa aan huis gezeten zijnde, zagen wij hem in vervaardheid oprijzen op het berigt dat er Mangaraiers bij de vaartuigen van den chineschen handelaar van Makassar ten handel geweest waren zonder zijne tusschenkomst, waarvan hij het zijne moest hebben.

Naar zijn voorgeven was zijn regt 10%; maar denkelijk zal hij den armen Mangaraiers wel meer afgetroggeld hebben. De Bimanezen bemoeijelijkten ons verder, door de Mangaraiers hooge prijzen te doen vragen voor hetgeen zij ons te koop kwamen aanbieden; zoo konden wij zelfs naauwelijks kippen bekomen, waarvoor zij dubbele prijzen van die te Makassar wilden hebben.

Het is een regelmatig stelsel van afsluiting hetwelk de Bimanezen met de Mangaraiers opvolgen, en de sultan van Bima

Digitized by Google

schijnt strenge orders gegeven te hebben, om alle vreemde handelsrelatien zooveel mogelijk tegen te werken. Zoo had vroeger zekere kapitein Petersen, op voorspraak van den gezaghebber van Bima, bijzondere aanbeveling van den sultan ontvangen om met eene kleine schoener eene lading paarden te Mangarai te gaan halen; maar de sultan liet er eenen geheimen last bijvoegen, dat de daloes hem maar twee à drie paarden mogten leveren, en de man had er zich een paar weken opgehouden, maar niets kunnen uitrigten. Een Bimanees vertelde mij als oorzaak dat de inboorlingen voor hem wegliepen, maar een andere verhaalde mij op eenen anderen tijd, dat de sultan order gegeven had slechts twee à drie paarden aan hem te verkoopen.

Teruggekeerd trad ik in overleg met den gezagvoerder van den kotter, die er op gerekend had de aan boord gebleven goederen aldaar te zullen lossen. De heer Lenz wilde ook liever te Mangarai blijven dan naar Bima terugkeeren, en ik gaf den ouden djoeroe-basa te verstaan, dat de heer Lenz met de goederen die nog aan boord waren, te Nanga Ramo zoude achterblijven, en dat ik, na verder Flores bezocht te hebben, naar Bima zoude gaan, om een brief van den sultan te halen, alsdan zoude terugkeeren, en dat wij vooreerst eene der hutten aan het strand in gebruik zouden nemen. Wij zochten daarop zulk eene hut op en lieten de goederen lossen; den 11den november werd het alles nog geregeld en in orde gebragt.

Des zondags bleven wij nog te Nanga Ramo, om volgens zeggen met den kotter van daar te vertrekken. Een zwager van daloe Todo kwam nog met eenigen van zijn gevolg aan het strand, en ook deze maakte geene bedenkingen tegen het verblijf van den heer Lenz aldaar.

Ik maakte van die gelegenheid gebruik om een nader gesprek met de Mangaraiers aanteknoopen, om hunne vatbaarheid te beproeven, en vroeg hun of zij ook geloofden dat er een God

Digitized by Google

is? waarop zij antwoordden: „wij weten het niet, wij hebben hem nooit gezien."

„God is een geest" zeide ik, „wien wij niet kunnen zien, maar wij kunnen Zijne stem in ons binnenste hooren, die ons zegt of wij goed of kwaad doen. Verder kunnen wij God zelven niet zien, maar Zijne werken, daar Hij alles geschapen heeft, en die kunnen ons leeren hoe groot en magtig God is. Dien God niet te kennen is het grootste ongeluk; Hem te kennen het grootste geluk; en daarom heeft die God zich ook in een boek nader bekend gemaakt." Ik voegde er bij, dat de heer Lenz, die ook zendeling was van den eerwaarden heer Gossner uitgezonden, dat boek bij zich had en bij hen zoude blijven, en dat als zij onderwijs wilden ontvangen, zij dan maar bij hem moesten komen.

Hunne vraag was, wat zij daarvoor moesten medebrengen, en op de verzekering, dat zij niets hadden medetebrengen en dit onderwijs om niet zoude gegeven worden waren zij zeer tevreden.

Ik nam nog eene andere proef, met eenen die vrij schuw was en mij eerst niet durfde naderen.

Ik plaatste mij, zoo na ik bij hem kon komen, met papier en potlood in de hand en begon, van één af, de getallen in het mangaraisch te noemen en opteschrijven, waarop zijne nieuwsgierigheid hem nader trok; hij keek naar de teekens en begon mede te tellen, en wij telden tot vijftig; ik gaf hem het papier, wij herhaalden het nog eens, en zeer tevreden dat hij zoo spoedig de getallen had aangeleerd, verliet hij mij.

Mohamedanen en Hindoes beschouwen zich zelven zooveel beter dan de christenen, en zijn te hoogmoedig om onderwijs aantenemen; maar die arme heidenen beseffen veel spoediger hunne onkunde en zijn daardoor zooveel te meer vatbaar voor christelijke beschaving.

Tegen den avond kwam er nog een Endenees te Nanga Ramo, die vernomen had, dat er vaartuigen waren aangeko-

Digitized by Google

men, en eenige kaneel, die hij te Borro had, voor amfioen wilde verruilen. Hij was zeer geslepen, gaf mij belangrijke informatien, en spoorde mij aan om vooral Borro te bezoeken, hetwelk oostelijker aan de kust van Mangarai gelegen is. Ook volgens hem schijnt de slavenhandel te Ende nog in vollen bloei te zijn.

Op mijne eerste vraag, welke produkten er te Ende te bekomen waren, sprak hij, behalve van olie, kokosnooten, endenesche kleedjes, ook zeer familjaar van slaven, die aldaar uit het gebergte gevangen werden, en er ook van Tjendana, Timor en Solor werden aangevoerd.

Intusschen kwam er van het vertrek van den kotter des zondag 's nachts niet, en ontdekte het zich eerst een paar dagen later, dat het vaartuig er met springtij was binnengekomen, en er ook niet dan met het volgende springtij uit kon, waarom wij nog zes à zeven dagen moesten wachten.

Het was voor mij eene groote teleurstelling. Ik besloot daarop maar vooruit over land naar Borro te reizen, om aldaar daloe Sita te bezoeken; de kotter zou mij dan laten komen afhalen. De Endenees zoude mij vergezellen, benevens Joseph, iemand van Dompo geboortig, die in het huis halverweg tusschen het strand en de bimanesche kampong woonde en die ons vrij genegen was en tevens tot goeden gids en tolk verstrekte.

Niet voor donderdag 's morgens kon ik met de paarden gereed komen, en gingen wij zeer vroeg op weg.

Wij trokken over de bergvlakten, die digt aan het strand uitkomen, over de Nanga Mera rivier, verder tegen de bergvlakten van het Poeto Lejo gebergte, van waar ook verschillende bergruggen naar het strand uitloopen, waarbij weder vele steilten moesten afgedaald en hoogten beklommen worden, en de weg gedeeltelijk ook langs het strand over keijen en rotsblokken liep, of iets binnen door eene wildernis, waar men zich

Digitized by Google

passeren kon zonder door de doornen de kleederen te scheuren of gevaar te loopen elk oogenblik te blijven hangen in de rotan en slingerplanten, waarmede dezelve doorgroeid is.

Om Borro nog dien dag te kunnen bereiken, konden wij ons onderweg niet veel ophouden en arriveerden wij aldaar toen het reeds vrij duister was.

Deze plaats is eene vlakte aan de rivier Borro, alwaar de Endenezen benevens de Keo's, Tongo's, Noemba's, volksstammen tusschen Rokka en Ende, ten handel komen, om er olie, kokosnooten, kleedjes, enz. tegen rijst te ruilen, waartoe zij ook hunne stroohutten langs de rivier hebben opgeslagen. Het zijn lange hutten; ter eene zijde worden de goederen opgeslagen, ter andere zijde, over het langst, is eene balé-balé boven den grond gemaakt, waarop de slaapmatten naast elkander liggen uitgespreid, tot logies voor het praauwenvolk, zooveel als dezelve kunnen bevatten. Zoo waren er een paar hutten vol met volk van Tongo, waarbij ook een kompagnon van anakoda Salee, omtrent wiens slavenhandel ik nadere berigten moest inwinnen. Verder een paar hutten met volk van Keo; eene hut waarin een paar Bimanezen logeerden, en nog eenige verlaten hutten.

Aanvankelijk wist ik niet waar ik den nacht zou doorbrengen. Om mij alleen in eene verlaten hut te begeven was welligt minder veilig; mij hun geheel toe te vertrouwen welligt beter.

Een Bimanees raadde mij de hut der Tongo's aan, en zoo nam ik daar mijn intrek en spreidde er ook een paar slaapmatten, eene om mijne pakkagie op te leggen en eene voor mij zelven. Ik had gelukkig de eerste plaats in den hoek; naast mij volgden nog 25 à 30 manschappen van Tongo.

Het volk van elke praauw verzamelde zich op hunne legerplaats om een lampenpitje, ten einde hun avondeten te nuttigen.

Ik had den bimaneschen djoeroemoedi verzocht voor mij te zorgen, met belofte van hem te zullen beloonen. Ik kreeg ook een lampenpitje, rijst en wat eijeren, en dat genuttigd hebbende

Digitized by Google

met eenige provisie die ik bij mij had, sliep ik dien nacht zeer goed.

De Endenees had mij reeds over de Keo's en Tongo's gesproken, en als ik kon had ik hen over land willen bezoeken; maar des morgens bij het ontwaken had ik reeds den grooten schat voor mij, hutten vol Keo's en Tongo's, die ik nu kon leeren kennen zonder er verder om te reizen.

De Keo's hebben even als alle andere bergvolken van Flores gekroesd haar, met dit onderscheid dat het beneden hoofd tot boven de ooren door hen geschoren wordt. Hun gelaat is levendiger dan dat der Mangaraiers; er waren zelfs zuid-europesche physionomien onder hen. Zij hebben blaauwe slendangs met witte figuren, zoo als uitsluitend door hen vervaardigd worden. Voor dat het doek door hen blaauw geverwd wordt naaijen zij er figuren van bamboes op; geverwd nemen zij de bamboes er af, waardoor er witte figuren in overblijven, alsof die er in gedrukt waren. Zij zijn goedaardig maar uitermate schuw.

Ik wenkte des morgens eenige Keo's bij mij te komen zitten onder eenen boom, maar zij waren er niet toe te bewegen, alvorens door een paar Tongo's daartoe te zijn overgehaald; na hen op den schouder getikt en hen toegeknikt te hebben, werden zij vrijer, en knoopte ik door de Tongo's een gesprek met hen aan, waarin zij zeer behoorlijk antwoord gaven. Bijaldien zij onderwijs ontvingen, zoude het blijken dat zij in hunne verstandelijke vermogens op lange na niet misdeeld zijn.

Van de Tongo's vernam ik op nieuw de geschiedenis van anakoda Salee. Zij zijn een volk dat van het strand af tot in het hooger gebergte woont. Anakoda Salee's vader was van Makassar, die zich onder de Tongo's gevestigd en gezag aangematigd heeft. Die welke aan het strand wonen zijn mohammedaansch, spreken wat maleisch en makassaarsch, en beschouwen zich als zeer beschaafd boven de Tongo's die het hooger

Digitized by Google

gebergte bewonen, met wie zij meestal in oorlog zijn, en hetwelk jaarlijks aan Salee eene subsidie slaven moet opleveren.

Hoe aangenaam het mij ook was aldaar zoo in de gelegenheid te zijn Keo's en Tongo's te leeren kennen, zoo was het er echter toch voor mij zoo aantrekkelijk niet om mijn verblijf onder hen zeer lang te rekken.

Ik besloot dus daloe Sita te gaan opzoeken, en verzocht ik Joseph de paarden te laten komen, en met mij derwaarts te gaan, waarin hij eerst niet veel zin had, maar mij toch gelukte.

Wij begaven ons op marsch. De weg was redelijk goed. Eerst leidde het pad ons over een terrein, dat vol was met waaijerplanten en lontarboomen; verder over eene breede rivier, de Nanga Tili, vol met keijen; verder den berg op, over eene vlakte van alang-alang, en het laatste circa een derde gedeelte, door bosch, waarin ook nog al bamboes gevonden werd.

Met duister kwamen wij bij daloe Sita, die een vrij zindelijk, nog nieuw makassaarsch huis had. Er was een Boegineesch die met zijne zuster getrouwd was, en op Tjendana woonde met said Serif, welke Arabier zich aldaar het gezag heeft aangematigd.

Daloe Sita is een man van middelbare jaren, eene goede physionomie en een vlug oordeel, die ook wat maleisch en makassaarsch kan spreken. Hij is ook mohamedaan geworden; maar scheen zijn smaak voor varkensvleesch nog niet verloochend te hebben, maar wel zooveel te meer aan de amfioen gewoon te zijn geraakt.

Hij ontving mij zeer gul en met zeer veel genoegen. Ik was de eerste Europeaan dien hij te zien kreeg; hij onderzocht mijne schoenen, kousen, zadel; het waren voor hem groote kuriositeiten; alles was hem even belangrijk.

Ook met hem knoopte ik een gesprek aan, en ik zeide dat ik gekomen was, om te zien, of ik daar ook handel kon drijven; dat ik zoude zorgen, dat er geene soorten van goederen zouden ontbreken, welke de bevolking mogt verlangen, behalve

Digitized by Google

sterke dranken en opium; en dat ik alle soorten van produkten wilde koopen.

Ik voegde daarbij dat echter slavenhandel daarmede niet bestaanbaar was, en het gouvernement dien ook verboden had. Hij scheen wel te verlangen naar eene vestiging van handel, maar later vermeen ik, uit meerdere onverschilligheid daarvoor, reden gevonden te hebben te moeten denken, dat hij wel slavenhandel met de Endenezen drijft.

Na nog over verschillende onderwerpen met hem gesproken en mijne informatien door hem vermeerderd te hebben, begaven wij ons ter ruste.

Des nachts gevoelde ik mij ongesteld: ik had dien dag te veel water gedronken en kreeg eene buikziekte, die den geheelen volgenden dag aanhield. Daloe Sita was er zeer verlegen mede, en ik moest hem met alle moeite geruststellen, zeggende overtuigd te zijn, dat het niet zijne maar mijne eigene schuld was, dewijl ik te veel koud water had gedronken. Zij gaven mij inlandsche medicijnen, die ik gebruikte, waarop het spoedig beter werd en ik den nacht daarop goed sliep.

Intusschen was het seinschot vernomen dat de kotter te Borro was gearriveerd.

Daloe Sita moest met den Boeginees dien dag ook derwaarts; ik gevoelde mij nog uiterst zwak, maar nuttigde een stukje brood met wat wijn, en waagde daarop de terugreis zeer vroeg met het aanbreken van den dag, uit vrees dat ik de hitte van de zon niet zou kunnen doorstaan.

Ik ontving echter nieuwe kracht en reeds te elf ure 's morgens bevond ik mij weder goed en wel te Borro, alwaar ik den kotter vond, en begaf mij dadelijk naar boord, gebruikte wat bouillon, en genoot daarop eene verkwikkende slaap.

Toen ik ontwaakte zag ik daloe Sita bij mij, die terwijl met den Boeginees was afgekomen; het was hem een pak van het hart mij weder goed en wel aan boord te zien. Ik deelde

Digitized by Google

eenige geschenken uit en nam afscheid van hem; allen waren zeer tevreden, en hoogst gelukkig over de ontmoeting met eenen Europeaan keerde daloe Sita met zijn gevolg naar den wal terug.

Den 19den november verlieten wij Borro en zeilden digt langs de kust het gebergte van daloe Manoe en daloe Kota voorbij. Des ochtends van den 20sten hadden wij de piek van Rokka vlak over ons.

Het was alles tot beneden aan het strand bewoond, met tuinen aangelegd, en in de verte niets dan zeer hoog gebergte. Des avonds bereikten wij nog de piek van Keo, en gingen ten anker. Ik dacht eerst aan den wal te gaan, alwaar wij eenige menschen langs het strand zagen wandelen.

Een paar matrozen gingen met de sampan naar eene kleine praauw die juist voorbij zeilde, om eerst naar dat volk te informeren. De praauw was van Tongo en men waarschuwde ons niet aan den wal te gaan, dewijl de menschen die langs het strand liepen orang-bawa waren, een slecht volk dat de menschen vermoordde, waarom ik maar beter vond aan boord te blijven. De gezagvoerder van den kotter liet ook dadelijk het anker ligten, om met den landwind weder onder zeil te gaan.

Den 21sten november hadden wij Noesa Ende voor ons, en de zeewind bragt ons ter reede van Ende.

Ik begaf mij dadelijk naar den wal en vond er een jong mensch, die zeide de zoon van den radja te zijn, welke aan het andere einde van de kampong woonde. Op mijn verzoek geleidde hij mij derwaarts, mij tevens verhalende hoe zij toen juist in groote bezorgheid waren, dewijl zij reeds sedert zes maanden met een der naburigste bergvolken, de Dona's, in oorlog waren. Ik kon eerst later de aanleiding daartoe te weten komen.

Wij kwamen bij den radja, die nog twee zeer defekte stoelen had, die hij op eene veranda liet brengen. Een geel sitsen

Digitized by Google

baadje met sarong was zijne kleeding, en zijne geheele physionomie die van eenen onverschilligen en ongevoeligen opiumschuiver. Ik zeide hem een geel zijden brief van den kolonel gouverneur van Celebes te hebben, en gekomen te zijn om inlichtingen wegens anakoda Salee, en vroeg hem op welke wijze hij dien brief wilde doen afhalen, waartoe hij mij zijnen djoeroetoelis zoude medegeven. Hij zeide dat Salee zijn gezag niet gehoorzaamde, maar zijn eigen gezag uitoefende, en dat hij dus voor hem niet verantwoordelijk was. Ik verzocht hem toch mededeeling te doen van zaken die hem zoowel als anderen waren bekend geworden, waartoe hij zich dan ook genegen verklaarde.

Ik keerde naar boord terug en stelde den djoeroetoelis den brief ter hand. Met den achtermiddag ging ik weder naar den wal, om te vernemen hoe het met de zaken stond, en wanneer ik het antwoord zoude kunnen bekomen, dat echter niet voor den volgenden morgen zoude zijn, dewijl ik dien dag den radja niet meer kon spreken.

Ik maakte intusschen een bezoek bij den imam, op het oog een goed kundig man, om nadere informatien wegens het binnenland in te winnen, die vrij voldoende waren. Ik bemerkte daaruit, dat al de bergvolken achter Ende nog heidensch zijn, landbouwend en goed van aard.

De mededeeling van den imam was mij zeer opmerkelijk, dat geen volwassen Endenees zonder gevaar van zijn leven door het gebergte kon gaan, en dat, als zij iets uit het gebergte wilden hebben of eene boodschap wilden zenden, zij dit door jongens van 14 tot 16 jaren moesten laten doen, die veilig door het gebergte konden reizen, een bewijs van de goedaardigheid van het bergvolk en dat zij slechts uit vrees den volwassen Endenees aanvallen, van wien zij niet veel goeds gewoon zijn.

Van de bergvolken, die aan de afpersingen van Ende onderworpen en zoogenaamd bevriend zijn, zag ik er verschei-

Digitized by Google

denen te Ende in de kampong, die ik aanhield om hen eens te laten toespreken. Eerst waren zij zeer bevreesd; er waren die begonnen te trillen en welken het koude zweet uitbrak, en mij het grootste medelijden inboezemden. Ik liet hun dan eerst vragen van welk gebergte zij waren, en op hun antwoord van Doenga, Worotoro enz. liet ik hun zeggen dat ik Hollander was, en ik nog nooit iemand van hen gezien had, gelijk zij ook nooit eenen Hollander gezien hadden, en dat ik hun veel geluk toewenschte.

Een vriendelijke toeknik, de taal der oogen, verstonden zij het best, en als zij erg bevreesd waren bragt een streelen over den schouder hen tot bedaren. De vrouwen schenen mij toe meer bij de hand te zijn dan de mannen. Eene oude vrouw van Doenga, die met haren zoon en een paar slavinnen voorbijging, was zeer vlug in het spreken. Toen zij vernam dat ik handelaar was, en mogelijk zoude komen handelen, nam en gaf zij zeer goede informatien, en zeide dat niets liever te hebben dan dat zij allerlei soorten van goederen kon bekomen, dan zoude zij ook wel zorgen dat er allerlei produkten werden aangebragt.

De meesten dragen geheele rollen koperdraad om den arm. De mannen zijn voorzien van geweer en klewang.

Den 22sten november kwam ik des morgens bij den radja van Ende terug, alwaar ook de bandhar, de imam en de overige mantris in raadsvergadering vereenigd waren.

Na eenige beraadslaging zou de brief geschreven worden; maar dat scheen juist de zaak waarmede zij het meest verlegen waren. Eindelijk werd ik door hen verzocht dien te schrijven, en kwam ik hun daarin te gemoet. De radja door den djoeroetoelis ondersteund dikteerde den brief aan den kolonel gouverneur. Het tjap of zegel kon er echter eerst den volgenden dag er opgesteld geworden, dewijl dat van Noesa Ende moest gehaald worden, alwaar het met de rijkssieraden, uit vrees voor eenen inval van de Dona's geborgen was.

Digitized by Google

Aan boord teruggekomen gevoelde ik mij ongesteld en kreeg de koorts, waarin een groot gedeelte der equipage met mij deelde; daarbij had ik mijne medicijnen te Nanga Ramo achtergelaten.

Wij keerden den 24sten van Ende naar Nanga Ramo terug en arriveerden aldaar, wegens stilte, niet voor den 29sten november.

Ik was door de koorts zeer verzwakt, en ook de heer Lenz had die sedert vier dagen gehad; de makassaarsche praauwen hadden ook veel zieken aan boord. Op het gebruik van chinine hield de koorts dadelijk op, en den volgenden dag ging ik met Lenz op het gebergte doorbrengen bij Joseph, den bewoner van het huis half weg het strand en de bimanesche kampong, hetgeen ons zeer verkwikte en eenen weldadigen invloed op ons had.

Dewijl ik het aan het strand te ongezond bevond, besloten wij, na gemeenschappelijk overleg, vlak bij Joseph een huis opteslaan, dat de heer Lenz zoude bewonen, en werwaarts de goederen zouden vervoerd worden.

Er werd hierover een akkoord met de Bimanezen gemaakt en ik verliet den 5den december Nanga Ramo, deed den volgenden dag Nanga Lilin weder aan, alwaar ik bij daloe Badjo den achtergelaten Maleijer met de goederen in goede orde wedervond, en dienzelfden avond nog werd het anker geligt om Flores te verlaten.

Den 7den december waren wij reeds bezuiden Komodo, maar een hevige stroom voerde ons weder straat Mangarai binnen en de stroom om de zuid voerde er ons weder uit; den 8sten passeerden wij Sapi en ankerden in Brittanie-baai, en den 10den arriveerden wij te Bima.

Toen overhandigde ik den aanbevelingsbrief van den kolonel gouverneur A. van der Hart aan den sultan en liet tevens verzoeken om een onderhoud bij den radja Bitjara, bij wien ik twee dagen daarna werd toegelaten.

Digitized by Google

Ik gaf hem te kennen, dat ik dien aanbevelingsbrief bij mijne eerste komst te Bima niet overhandigd had, dewijl ik het doelmatigst had gevonden eerst de zuidkust van Mangarai te bezoeken, om er de gesteldheid van te leeren kennen, en juist te weten welke aanbeveling en ondersteuning ik aan hem te vragen had; dat ik er nu geweest was, den heer Lenz te Nanga Ramo en den Maleijer te Nanga Lilin had achtergelaten, en ik nu van den sultan brieven of boodschap aan de daloes verzocht, om onzen handel daar toetelaten; dat ik wijders denkelijk ook de noordkust zoude bezoeken, en daartoe aanbevelingsbrieven aan de radja's van Bari, Reo en Pota verzocht. Op beide deze verzoeken zeide de radja Bitjara nog geen antwoord te kunnen geven, en zoude hij alvorens inlichting geven aan den kolonel gouverneur, omtrent de regten van Bima op Mangarai. De slavencijns wilde hij niet als slavenhandel beschouwd hebben; hij vond die zeer geoorloofd en klaagde dat de daloes thans veel te weinig aan Bima opbragten, daar in vroeger jaren de grootste daloes elk veertig en de kleine twintig slaven 's jaars aan Bima moesten opbrengen.

Den 15den december verlieten wij Bima en vonden wij buiten de baai een stevigen westenwind met hooge zee. Den volgenden dag hadden wij reeds Celebes in het gezigt.

Ongelukkig werd er des nachts weder te veel om de oost gestuurd, zoodat wij des morgens te Bonthain in plaats van te Makassar waren; maar wij werden zeer aangenaam en vriendelijk ontvangen door den heer Donselaar, bij wien de heer Goudswaard gelogeerd was, beiden zendelingen aldaar, maar tot mijn leedwezen kreeg ik de koorts terug.

Bonthain was zeer veel verbeterd sedert ik het vroeger gezien had; er waren behoorlijke wegen aangelegd, die er vroeger geheel ontbraken.

Den 21sten vertrokken wij van daar en met bijzondere gunstige gelegenheid keerde ik den 23sten des zaturdags vóór

Digitized by Google

kerstijd in mijn gezin terug, dat ik in welstand mogt aantreffen, waarop eenige aangename rustdagen de moeitevolle reis vervingen.

De kolonel gouverneur A. van der Hart, wien ik den uitslag mededeelde, liet dadelijk aan den sultan van Bima verzoeken onzen handel op Mangarai toetelaten, en ontving ik op een rekwest vergunning voor den heer Lenz tot tijdelijk verblijf aldaar.

Den 2den maart 1855 verliet ik op nieuw Makassar met mijne schoener Voorlooper met eenige goederen, vooral met het doel om te zien wat de eerste uitslag van onze onderneming was geweest.

Het voornemen was om eerst naar Bima te gaan, en den sultan toelating tot den handel te Mangarai te verzoeken, maar met den stevigen westenwind en stroom geraakten wij bewesten den Goenoeng Api en konden wij Bima niet meer bereiken.

Spoedig waren wij straat Sapi door en stuurden toen zuidelijker om buiten den stroom van straat Mangarai te blijven, en reeds den 7den maart bevonden wij ons weder te Nanga Ramo.

Den heer Lenz vonden wij in zijne woning of hut alwaar de goederen ook waren opgeslagen, vlak bij het huis halfweg het strand; hij had nu en dan de koorts gehad maar bevond zich toen redelijk wel.

Hij had vele ontberingen uitgestaan, zonder er over te klagen, en ik bragt hem eenige provisiën, die hem zeer welkom waren. De zaken waren er nog zeer beperkt gebleven en slechts een klein partijtje kaneel, door een paar Bimanezen ons bezorgd, was er voorhanden. Men verhaalde ons in het geheim dat de daloes wel den handel wilden toelaten en dat genoeg kaneel te bekomen was, maar dat de sultan van Bima had laten verbieden produkten bij ons te brengen.

Digitized by Google

Aanvankelijk waren de Mangaraiers zeer schuw geweest, maar door den vriendelijken omgang met den heer Lenz, waren zij er reeds redelijk goed van genezen, en kwamen zij hem dagelijks bezoeken. Tot dien tijd was het er ook zeer veilig geweest; hij sliep alleen in zijne woning met een paar jongens, en alles was er zeer vertrouwd.

Dit maal dat ik er was kwam daloe Ponko, van wien ik tot dien tijd nog niets vernomen had, met eenen geheelen stoet van menschen een bezoek afleggen, en vernam ik dat hij met daloe Todo gelijke magt had.

Hij was een reeds oud en klein man, die er zeer scherp uitzag, maar door allen gevreesd werd en door het overmatig gebruik van toeak in eenen beschonken staat was.

Hij kwam in de toko om de goederen te zien en kocht behalve eenige kleinigheden eene kist timmermansgereedschap. Toen verzocht hij om eenige geschenken, waarin wij hem te gemoet kwamen. Daarop ging hij heen en werd door een zijner volgelingen een bos parangs medegenomen. De heer Lenz, dit bemerkende, zond dadelijk eenen jongen achterna om die weder aftenemen, waarop daloe Ponko terugkomende de kris wilde trekken en het vooral op mij scheen gemunt te hebben, maar hij werd door de anderen tegengehouden en weder tot bedaren gebragt, waarop hij vertrok.

Daarna kwam daloe Sita van Borro ons een bezoek brengen en ontvingen wij nader informatie wegens daloe Ponko, van wien wij vernamen dat hij zeer veel magt had en zich nooit aan de Bimanezen had willen onderwerpen, maar dat hij ons tot den handel te Borro kon toelaten. Ik besloot daarop te trachten weder met hem bevriend te worden, hem te gaan opzoeken en nog eenig geschenk te brengen.

Ik ging daarom met Joseph, mijnen vorigen gids, benevens daloe Sita en eenen zijner voorname volgelingen, die achtergebleven was, naar eene kampong in het gebergte over de Nanga

Digitized by Google

Merah-rivier, waar daloe Ponko zich nog ophield. De weg liep over eene bergvlakte derwaarts, en wij moesten de Nanga Merah passeren, alwaar in den regenmoeson een vervaarlijke stroom gaat. De mangaraische vorsten verlaten van tijd tot tijd hunne kampongs en laten dan in streken die hun het beste aanstaan, hutten opslaan waar zij eenige dagen blijven kamperen. Wij vonden hen bij eene kampong van een zestal huizen, bewoond door afstammelingen van Bimanezen en Soembanezen, die er potten vervaardigen.

Wij troffen er daloe Ponko met zijnen stoet aan; maar zij waren weder druk bezig toeak en arak te drinken; hij ontving mij vrij onverschillig, en vertrok met zijnen wilden stoet verder op in het gebergte. In de Nanga Merah was de stroom zoodanig toegenomen, dat wij er voor moesten blijven vernachten en den volgenden dag konden wij dien niet dan veel meer benedenwaarts doortrekken om te huis te komen.

Wij verlieten daarop met de Voorlooper Nanga Ramo om te zien hoe het te Nanga Lilin gesteld was.

De Maleijer dien ik bij daloe Badjo achtergelaten had was zeer wel, maar verhaalde mij dat in het begin van januarij een daing Malimpo, zoon van den bimaneschen bandhar te Reo, met een stoet van zestig man gekomen was en eene maand lang in de kampong van daloe Badjo was komen kamperen, van daloe Badjo eene hoeveelheid was en eenige goederen van ons opgeëischt had, die de daloe uit vrees had gegeven. Zij hadden ook om opium gevraagd, die er niet was, en overigens van de bewoners kippen en geiten genomen, moesten van rijst voorzien worden, en hadden eene ware inlegering gehouden. Na dien tijd was men echter van hen verschoond gebleven, en kwamen de Mangaraiers kaneel brengen om tegen goederen in te ruilen.

Daloe Badjo en zijn zoon waren hem zeer behulpzaam geweest, en hij had in dien tijd eene goede partij kassia in voorraad bekomen.

De goede ressources en de gunstige gezindheid der bevolking

Digitized by Google

van Mangarai werden mij dus volkomen bevestigd, wanneer zij slechts van bimaneschen invloed ontheven werden. Ik besloot dan dadelijk naar Bima en Makassar te retourneren, om daartoe pogingen aantewenden.

Bij het afzakken van de Nanga Lilin geraakte de schoener met den hevigen stroom op eene droogte, waarvan wij dien niet dan bij hoog getij met volle maan konden afbrengen, hetgeen een oponthoud van circa 10 dagen veroorzaakte. Een paar dagen voor het vertrek kwamen er zeventien praauwen van Bima opzetten, waarvan drie te Nanga Lilin binnenkwamen en de overige naar Nanga Ramo zeilden.

Aldaar vermeenende dat ik reeds vertrokken was, had een der anakoda's eenen brief van den sultan van Bima aan daloe Todo gebragt, met een stellig verbod aan daloe Todo om ons ten handel toetelaten, en eene scherpe bestraffing aan daloe Badjo deswegens, met den last aan daloe Todo, om de kampong van daloe Badjo aantevallen, te plunderen en hem gevangen naar Bima optezenden.

Ik stelde daloe Badjo zooveel mogelijk gerust, en keerde met den schoener terug naar Nanga Ramo. De bimanesche anakoda had zijne boodschap gedaan, in de meening dat ik reeds vertrokken was. Hij ontweek mij door naar het Toreneiland op de jagt te gaan, en keerde niet terug, dan toen hij den schoener Voorlooper weder van daar zag vertrekken.

De reis was nu naar Bima, en ik had de equipage geboden het geheim te houden, dat wij de bimanesche praauwen reeds te Nanga Ramo ontmoet hadden. Ik verzocht door den gezaghebber een officieel gesprek met den radja Bitjara, wien ik eenen brief van den kolonel gouverneur Van der Hart overreikte met het verzoek onzen handel op Mangarai toetelaten. Hij stond dit zeer gaaf toe, maar zeide dat er mogelijk oorlog kon ontstaan tusschen de daloes zelven en voor de gevolgen daarvan zich niet verantwoordelijk kon stellen.

Digitized by Google

Zonder er van te gewagen dat het mij bewust was dat hij zelfs dien oorlog liet opstoken, gaf ik hem te kennen dat ik naar Makassar wilde gaan om dan weder dadelijk naar Mangarai terug te keeren en verzocht ik hem mij een paar rijksgrooten mede te willen geven, die uit naam van den sultan aan de daloes in mijne tegenwoordigheid zouden verzoeken om ons vrijen handel en verblijf te Mangarai te vergunnen.

Den 15den april kwam ik met de Voorlooper te Makassar terug en deelde ik alles den kolonel gouverneur Van der Hart openhartig en omstandig mede, die over het gedrag van den radja Bitjara zeer verstoord was. Gaarne had hij een stoomschip naar Bima gezonden, maar hij wilde daarmede de Vosmaersbaai gaan opnemen. Intusschen begreep ik dat zooveel niet eens noodig zoude zijn. Ik verzocht een brief aan den gezaghebber van Bima, met last om mij benevens twee rijksgrooten naar Mangarai te vergezellen, en zoowel door den gezaghebber voor het Nederlandsch gouvernement als door de rijksgrooten voor den sultan van Bima, in mijne tegenwoordigheid aan de daloes toelating tot den handel en verblijf op Mangarai te verzoeken, waaraan de kolonel gouverneur Van der Hart nog toevoegde den sultan van Bima verantwoordelijk te stellen voor al de schade welke ons ook door de daloes mogt berokkend worden.

ZHEdG. raadde mij verder aan den handel op Mangarai doortezetten en zeide dat ik voor de toko's de Nederlandsche vlag moest hijschen, en zoo mogelijk ook de noordkust gaan bezoeken om aan ZHEdG. naauwkeurig rapport intedienen. De kolonel voegde er bij den sultan van Bima en den radja Bitjara te Makassar te verwachten en hen wel nader over Mangarai te zullen onderhouden, hoopte in september zelf met een stoomschip naar Bima en Mangarai te gaan om ons etablissement te zien ter beoordeeling van hetgeen er verder tot onze veiligheid en tot wering van slavenhandel en zeeroof noodig was, niet twijfelende of het gouvernement zoude dan zelf wel het gezag over Mangarai aanvaarden.

Digitized by Google

Den avond van den 1sten mei vertrok ik weder met den Voorlooper van Makassar en den 4den arriveerde ik te Bima. Aldaar openbaarde ik onder de hand aan den gezaghebber en een paar rijksgrooten of mantries al hetgeen ik bij de vorige reis te Nanga Ramo reeds vernomen had omtrent den last van den sultan aan daloe Todo om daloe Badjo den oorlog aan te doen, en verklaarde dat ik den kolonel gouverneur Van der Hart dit alles medegedeeld had, die er uiterst over verstoord was; dat kolonel Van der Hart die zaak nog in der minne had willen behandelen en verzocht had dat een paar mantries van den sultan den gezaghebber met mij naar Mangarai mogten vergezellen om er de zaken in orde te brengen, maar anders strenge maatregelen door ZHEdG. zouden genomen worden. Dit onderhandsch gesprek had een zeer goed effekt; dadelijk werd alles toegestemd en liep het met den radja Bitjara af zonder een hard woord met hem gewisseld te hebben.

Den 10den mei verlieten wij Bima; met tegenwind en tegenstroom werkten wij onder den bimaneschen wal op tot dat de stroom kenterde, toen wij in het midden van den stroom stuurden, die er ons spoedig doorbragt. Met den zuidoosten wind liepen wij in eenen dag tot op Tjendana of Sandelhout-eiland aan, staken toen noordoost op en bevonden wij ons den 15den mei weder te Nanga Ramo.

De zaken waren intusschen aldaar nog in denzelfden toestand gebleven, als ik die den 15den april had verlaten. De daloes hadden nog maar bij gerucht de boodschap, door den anakoda van Bima in april met de praauwen aangebragt, vernomen. Daloe Todo was reeds met zijn gevolg het gebergte afgekomen en kampeerde in de kampong der Bimanezen, maar had nog altijd gedraald den brief van den sultan in ontvangst te nemen en het nieuwe gezantschap van Bima te ontmoeten.

Dadelijk begaf ik mij naar de bimanesche kampong en vroeg om daloe Todo te mogen spreken, die weldra met zijne familie buiten kwam. De matten werden onder eenen boom gespreid;

Digitized by Google

in twee bogen tegen over elkander waren wij nedergezeten.

Ik deelde hem mede dat, op last van den kolonel gouverneur te Makassar, de gezaghebber voor het Nederlandsch gouvernement en twee mantries voor den sultan van Bima gekomen waren om hem te verzoeken ons ten handel toetelaten.

Een glans van genoegen kwam op zijn gelaat en het was hem een zwaar pak van het hart dat hij nu van den sultan van Bima niets meer te vreezen had en eene groote blijdschap dat hij nu onder de orders van het Nederlandsch gouvernement of van de Kompagnie mogt komen. Den naastvolgenden dag had dan ook de groote receptie plaats.

Daloe Todo kwam met zijne onder-daloes en kraings, begeleid van eenen grooten stoet naar het strand, alwaar het volk van de bimanesche praauwen hunne hutten had opgeslagen, om het gezantschap per praauw van Bima gearriveerd, alsmede den gezaghebber en de twee laatste mantries met ons, receptie te vergunnen.

Reeds van verre hoorden wij een vervaarlijk geschreeuw met een sterk gerinkel, dat zijne komst aanduidde. De daloe en familie benevens de onder-daloes waren allen te paard en stegen te voet den berg af.

Daloe Todo heeft een wezenlijk indrukwekkend voorkomen; hij heeft een zeer verstandigen blik, iets zeer innemends en toch iets statigs dat een vorstelijk karakter teekent; zijn toon is zeer bedaard en overwogen, kort en eenvoudig, en boezemt achting en genegenheid in.

Toen hij naderde stelde ik hem den gezaghebber voor en groette hij de mantries en anakoda's van Bima en nu werden de matten in drie bogen gespreid, die eenen kring formeerden.

Daloe Todo en familie en onder-daloes vormden eenen boog in verschillende rijen achter elkander, met eenen stoet van drie honderd man daar achter, waarvan eenigen geweren, anderen pieken droegen, enkelen hadden donderbussen en ganzeroeren, maar het grootste gedeelte daarvan waren werkelijk antiquiteiten, zeer beschadigd en defekt.

Digitized by Google

Op de matten in den anderen boog regts van den daloe zat de gezaghebber, met mij, den heer Lenz, den gezagvoerder van den schoener, benevens de twee mantries van Bima; links van den daloe in den anderen boog de anakoda van Bima met het praauwvolk, zoo goed mogelijk uitgedost.

Het woord kwam eerst aan den gezaghebber en de twee mantries van Bima, dat zeer gracieus zonder eenige diskussie afliep. De anakoda's hadden denkelijk twee brieven gehad, maar bragten slechts eenen te voorschijn, dien de daloe niet wilde aannemen. Om de moeijelijkheden daarvan aftesnijden deed ik het voorstel, dat die brief door hen maar aan den daloe zoude voorgelezen worden. Die brief behelsde eene klagt tegen mij dat ik daloe Bodjo zou hebben gezegd de gouden kris aan den sultan van Bima terug te geven, hetgeen daloe Todo verzocht werd te onderzoeken.

Na de voorlezing verzocht ik aanmerking te mogen maken en den mantries en anakoda's van Bima het onpligtmatige van zulk eene handelwijze omtrent mij als Nederlander voortehouden, en dat wanneer de sultan eenige klagt tegen mij had die bij den gezaghebber te Bima moest ingediend worden.

Kennelijk werden zij met de zaak zeer verlegen en hadden niets meer intebrengen, tot innig genoegen van daloe Todo en de aanwezige Mangaraiers, die nu daardoor een goed voorbeeld ontvangen hadden van de geringe magt van Bima en den goeden invloed van het Nederlandsch gouvernement.

De gezaghebber gaf den daloe een tegenbezoek in de bimanesche kampong, waarbij wij hem vergezelden om tevens onze nadere verzoeken in te dienen.

De rivier Nanga Ramo heeft namelijk aan de monding slechts weinig water en is zeer ondiep. De ankerplaats voor schepen is aan de oostzijde van de baai tegenover een klapperbosch, en om een kostbaar transport van goederen te vermijden, moesten wij ons daar ook in de nabijheid etablisseren.

Digitized by Google

Achter het strand is alles bosch, maar wij vonden op geen honderd passen afstand van daar eenen weg tegen den berg op die ons op eene fraaije bergvlakte geleidde ruim honderd voeten hoog, omgeven van eenen zoom hoog hout aan de zuidoostzijde, met hier en daar kleinere boschjes en dus gedekt tegen de scherpe winden, die in Indie veeltijds de oorzaak zijn van koortsen en ziekten.

De bergvlakte biedt heerlijke uitzigten en schoone wandelingen aan en is op ongeveer 700 passen afstand van de Nanga Merah.

Die plek lachte mij toe, en ik vroeg daloe Todo verlof aldaar een huis te mogen bouwen, dat hij mij gereedelijk toestond. Tevens toonde ik hem het wenschelijke aan, om daar eene kampong te maken en die te versterken; wanneer hij orders gaf aan eenigen zijner menschen om zich daar te vestigen en onder hen een zijner hoofden liet wonen, zou ik hem van eenige stukken geschut en wapenen kunnen helpen voorzien, om tegen de zeerooven gewapend te zijn, waarop hij antwoordde dat hij het plan zeer goed vond, maar niet zooveel magt over zijne menschen had om hun dit te kunnen gebieden, weshalve ik dit maar zelf moest doen.

Op mijn bezwaar dat het mij als handelaar niet paste zooveel aantematigen, was hij zeer onverschillig, dewijl de kusten toch niet door hen bewoond werden.

Ondersteuning van volk om het huis te bouwen kon hij om dezelfde reden ook niet verleenen, daar hij zijn volk tot geenen anderen arbeid kon dwingen, dan zij zelve verkozen, maar hij voegde er bij dat als de kompagnie er het gezag wilde opnemen, dit alsdan beter konde geschieden.

Er bleef dus niets anders over dan te beproeven wat wij door vrijen arbeid konden gedaan krijgen.

De ekwipage van den schoener sloeg in het bosch aan het strand eene hut op, waar wij vooreerst onzen intrek namen. Hierop vertrok de schoener weder naar Bima om den gezaghebber alsmede de twee mantries derwaarts te retourneren.

Digitized by Google

Uiterst moeijelijk viel het eerst volk te krijgen om te bouwen, dewijl zij nu door de Bimanezen werden opgezet om overdreven loon te vragen. Eindelijk gelukte het ons een viertal Mangaraiers te bekomen, die door de Bimanezen nog niet waren opgezet, en die gedurende twee dagen elk voor eenen hoofddoek wilden werken. Toen het ijs gebroken was kwamen er meer, maar de eersten wilden ook niet langer dan twee dagen blijven, waarna elk zich eenen hoofddoek uitkoos, dien dadelijk om het hoofd sloeg en opgetogen over het sieraad naar huis ging, te zeer verblijd dan dat hij verder werk konde verrigten. Anderen, daardoor aangespoord, kwamen weder om werk vragen. Daarop gelukte het ons er te vinden die zes dagen voor eene sarong of slendang wilden blijven, hetgeen dan ook de langste termijn was die bereikt kon worden. Voor menschen die nimmer arbeid op loon verrigt hadden werkten zij vrij wel. Ik stelde eenen Javaanschen matroos aan, om opzigt over hen te houden; met eenen opgeruimden toon behandeld, gingen zij nog al gestadig voort. Van den vlijt des opzieners hing het meest af om hen voortdurend bezig te doen zijn; zonder dat gingen zij ook al spoedig stil zitten; maar tegen een goed en zelfs eenigzins streng opzigt waren zij niet weerbarstig.

De Bimanezen zonden ons daarop ook een paar mannen, maar met geen ander doel dan om de Mangaraiers opteruijen om slap in het werk te zijn, zoodat wij die spoedig moesten afdanken.

De schoener kwam in ruim acht dagen van Bima terug en in dien tijd was het huis klaar gekomen. De schoener vertrok daarop naar de Nanga Ramo, om er de goederen te halen, die daar nog in de woning van den heer Lenz waren opgeslagen en nu naar het nieuwe huis zouden overgebragt worden.

Reeds waren er eenige goederen gelost en had ik nog den nacht aan boord doorgebragt, toen in den avond van den 14en junij, terwijl wij nog in de hut in het bosch sliepen, te

Digitized by Google

twaalf ure werden opgewekt door den gezagvoerder en de ekwipage van den schoener, met het treurig berigt dat het vaartuig gestrand was en zij met levensgevaar gered waren.

Des avonds te 9. uren was er namelijk, met toen nog stil weder, eene zeebeving ontstaan, waardoor met den eersten golfslag het water binnen den schoener sloeg, met de volgenden de ankerkettingen braken, en dezelve een kwart uur ver van ons nu op strand zat en door de golven stuk werd geslagen.

Zij waren allen vermoeid en af; daarbij was er dikke duisternis gepaard met zware regens, zoodat er niets te doen viel dan een groot vuur aanteleggen om te verwarmen en te droogen, en den ochtend aftewachten.

Toen het begon te schemeren gingen wij uit; het was juist laag getij en weldra vonden wij den schoener, die nog met manufakturen vol geladen was; dezelve zat hoog op het strand. de kiel was gebroken, en een groot gat in den bodem.

Dadelijk begon ik met de ekwipage de ontlossing, die er echter zeer traag in te werk ging, dewijl ieder eerst zijne eigene plunje ging opzoeken.

Ik beloofde hun dat hun loon niet zou ophouden als zij bij mij bleven en doorwerkten.

Weldra kwamen er eenige Mangaraiers en er werd zooveel mogelijk gelost, totdat de vloed opkwam, die er een einde aan maakte en met hevige branding de schoener verder stuk sloeg.

Het geborgen goed werd onder tenten van zeilen opgeslagen en daarna naar het nieuwe huis gebragt, alwaar het geborgen kon worden.

Het was juist met nieuwe maan een paar dagen regen, en wij hadden eerst moeite al de geborgen goederen te drooge, dat echter spoedig beter gelukte, en waartoe wij Mangaraiers gebruikten.

De ekwipage bleef bij den schoener, had er eene hut opgeslagen, om zeil en touwwerk te bergen en den schoener te sloo-

Digitized by Google

pen, hetwelk ons daar van pas had kunnen komen, toen wij dingsdag in den ochtend op eens eenen zwaren slag hoorden, een kanonschot gelijk. Spoedig ontvingen wij het berigt van een nieuw ongeluk.

Er waren namelijk ook eenige vaten kruid geborgen; een der matrozen, om spoedig een kip te vangen, wilde die schieten, laadde het geweer zeer onvoorzigtig met de kolf in het kruidvat, de haan ging over, en hij vloog mede in de lucht.

De gezagvoerder, een Javaan, was digt bij en werd in den arm en in de borst gekwetst.

Wij lieten hen opnemen en in de hut bij het strand brengen. Beiden waren zwaar gewond, en een geneeskundig boek raadplegende, vond de heer Lenz dat het beste middel was de wonden met zeep uittestrekken.

Zooals het meest met de inlanders gaat wilden zij liever van de Bimanezen geholpen zijn. De matroos stierf den volgenden dag en werd door zijne makkers en de Bimanezen begraven.

De gezagvoerder liet zich naar de bimanesche praauwen vervoeren, om door de priesters geholpen te worden. In den aanvang bleef de overblijvende ekwipage nog voortgaan met het slopen, maar moedeloosheid nam bij hen de overhand. Ook zij werden ziek, en toen was het eene uitgemaakte zaak dat de mangaraische duivels op hen, mohamedanen zijnde, zoo verwoed waren. Geen enkele durfde meer blijven; kok en jongens, allen verlieten ons, zoodat wij zonder hulp bleven zitten, en onze eigene pot moesten koken.

De Mangaraiers beproefde ik voor dit werk, maar dewijl zij niet langer dan vier à zes dagen wilden blijven, en hun alles tot de geringste kleinigheden moest aangeleerd worden, leverden zij ons weinig hulp op.

Inmiddels kwamen de Mangaraiers meer en meer kaneel uit het gebergte bij ons aanbrengen, hoewel de bimanesche praauwen dit artikel zooveel begonnen aantekoopen als zij meester

Digitized by Google

konden worden, en wij vernamen dat het te Borro vol was met bimanesche praauwen, die ook de geringste kwaliteiten opkochten.

De moeijelijkheden namen nog toe dewijl het wegens diefstallen onveiliger begon te worden. Hoewel het in den aanvang veilig was, had de kolonel gouverneur Van der Hart mij echter reeds voorspeld dat het niet zoo blijven zoude en dat ZHEdG. bij het voorgenomen bezoek in de maand september te Mangarai alsdan ook zoude zien wat er tot veiligheid vereischt zoude worden. Van november tot half mei was het er ook veilig gebleven, maar toen werd er bij den heer Lens, nog wonende bij het huis halfweg het strand, des nachts voor een paar honderd gulden waarde aan goederen gestolen.

In julij en augustus werd er verscheidene malen in het nieuwe lokaal inbraak beproefd, en een enkele keer gelukte het hun op nieuw voor een paar honderd gulden weg te halen. Bij gebrek aan volk moesten wij zelf des nachts waken.

Weldra bemerkten wij dat het volk van daloe Ponko, hetwelk eene hut in onze nabijheid had opgeslagen, die onveiligheid veroorzaakte. Een viertal dieven werden door ons gevangen en in bewaring gehouden. Daarop lieten wij daloe Todo verzoeken hen bij ons te laten weghalen, dat hij hen kon straffen.

Hij zond eenen van zijne onder-daloes, die ons verzocht de dieven maar zelf te straffen, hetgeen wij zeiden, dat het ons niet veroorloofd was, dewijl wij geene gouvernements ambtenaren maar slechts handelaars waren. Na een zevental dagen hierover onderhandeld te hebben, lieten wij die dieven, om van hen ontslagen te zijn, bij hem brengen, waarop hij kort daarna ons liet weten, dat hij hen niet kon straffen, om reden het volk van daloe Ponko was, maar om ons zijn leedwezen te betuigen verzocht hij ons vier paarden van hem aantenemen waarvan een met één oor, twee elk met één oog, en eene oude merrie.

Bij die gelegenheid vernamen wij dat de straffen meestal

Digitized by Google

bestaan in boeten van slaven, paarden, wit katoen of geld.

Een slaaf voor vijf paarden en een paard voor twee stukken wit katoen.

Daloe Todo informeerde zich ook omtrent de gouvernements straffen en had gaarne gewild dat wij de dieven aan het gouvernement hadden uitgeleverd om gestraft te worden.

Het gebied van daloe Ponko strekt zich uit aan den zuidkant van het gebergte van de Nanga Merah rivier tot voorbij Borro. Dewijl ik door het stranden van den schoener te Nanga Ramo te veel goederen bij een had, wilde ik beproeven te Borro eenige goederen te slijten, en zond ik iemand derwaarts dien ik eenige dagen later ging opzoeken.

Er was een aantal praauwen van Ende, die er olie, kokosnooten en kleedjes tegen kaneel en rijst kwamen inruilen; er waren eene menigte hutten opgeslagen, die eene groote kampong uitmaakten.

Behalve de Endenezen was er een zestal bimanesche praauwen, benevens volk van Keo, Tongo en Noemba, dat er rijst kwam halen.

Ook mijn bediende, iemand in Indië geboren, had er een opgeslagen hut in beslag genomen, maar door ziekte had hij er weinig kunnen uitrigten.

Een paar dagen te voren was er hevige twist ontstaan, eerst tusschen Endenezen, en daarop tusschen Endenezen en Bimanezen, dat een bloedig gevecht had kunnen worden.

Ik had echter, volgens order van den kolonel gouverneur Van der Hart, last gegeven ook daar de Nederlandsche vlag voor zijn verblijf te hijschen, en dat had dien indruk gegeven dat toen onze geëmploijeerde hen toesprak, beide partijen tot bedaren kwamen.

Om die reden hield men den slavenhandel door de Endenezen daar gedreven ook nog voor hem verborgen, maar hij zeide dat er vooral jongens van 14 tot 16 jaren waren aangevoerd en als slaven verkocht.

Digitized by Google

Dit maal gaf ik daloe Sita weder een bezoek in het gebergte, en ontmoette er eenen Bimanees van de noordkust, die den weg door het binnenland kende en mij verzekerde dat ik dien van daar in twee of drie dagen kon afleggen. Ik zoude die reis gemaakt hebben, maar er kwam eene verhindering doordien ik den gids toen niet kon bekomen. Intusschen kreeg ik vele informatien van hem over het binnenland. Te Borro zag ik ook verscheidene Mangaraiers van de oostwaarts gelegene streken van daloe Manoe en daloe Kota, welke laatste aan het rijk der Rokka's grenst en waar de inwoners niet zoo zachtaardig als de westelijke Mangaraiers zijn.

Ik keerde over het gebergte van Borro naar Nanga Ramo terug en ging daarop over land van Nanga Ramo naar Nanga Lilin om er den Maleijer te bezoeken, dien ik bij daloe Badjo had achtergelaten. De weg loopt langs de kust over het voorgebergte van daloe Todo; dezelve was zeer moeijelijk, voor het grootste gedeelte door bosch en wildernis, het gebergte af en op en de paden vol rotsblokken; dan weder een smal pad langs steilten, van waar men in eenen vervaarlijken afgrond nederziet, of kleine afstanden langs het strand over keijen, totdat de baai van Nanga Lilin bereikt wordt, alwaar de weg langs een zandig zeestrand wat beter wordt.

Ik had zeer vroeg Nanga Ramo verlaten en onderweg slechts een paar malen even gerust om iets te nuttigen. Het was donker alvorens ik te Nanga Lilin arriveerde.

Dewijl de woning van daloe Badjo te ver van de landplaats verwijderd was om de produkten te ontvangen, moesten wij ons aldaar ook digter bij de rivier vestigen.

Van de maand mei af tot het einde van augustus had het volk der bimanesche praauwen zich ook in de reeds vermelde hutten aan de rivier gevestigd. Sedert ons vertrek stond ons lokaal daar weder eenzaam. Ook daar was geen volk te bekomen, dat voor loon wilde arbeiden.

Digitized by Google

Reeds had ik daloe Badjo verzocht om op diezelfde plaats eene kampong te doen aanleggen, waartoe hij niet ongenegen was. De man is echter oud en ziekelijk; zijn zoon heeft ook een zeer toegevend karakter en hem ontbreekt genoegzamen ijver om uit zich zelven zoo iets tot stand te brengen. De Maleijer dien ik aldaar in dienst had zeide mij ook dat wanneer het gouvernement daarop liet aandringen zulk een plan alsdan eerst uitvoering zoude kunnen bekomen.

De zoon van daloe Badjo was met eenen grooten optogt naar Reo gegaan, om er den cijns voor den sultan van Bima te brengen, hetgeen hun mede een groot bezwaar is.

De zaken daar hadden sedert het eind van mei stilgestaan, waartoe ik reden had te veronderstellen dat de inlander, welken ik er in dienst had, door de Bimanezen was omgekocht.

Alvorens ik de onderneming op Mangarai begon, had ik de toezegging dat meer personeel mij uit Nederland zoude gezonden worden, en had ik dien Maleijer voor eenen aanvang slechts er voorloopig gevestigd. Het uitblijven van dat personeel was nu voor mij eene zeer groote teleurstelling, waardoor ik gedrongen werd order te geven, dit etablissement intetrekken, zoodra de in voorraad zijnde produkten zouden zijn afgehaald.

Te Nanga Ramo teruggekeerd, nam mijne bezorgdheid over mijne lange afwezigheid van Makassar zeer toe.

Den 25sten augustus kreeg ik berigt van den heer Drysdale dat hij met den schoener Julie, op de reis van Timor Koepang naar Soerabaja, Ende had aangedaan en aldaar mijn ongeluk vernomen hebbende, met dien schoener naar Borro was gekomen, om te vernemen of hij mij ook hulp kon verleenen.

Ik begaf mij over land derwaarts; maar verschrikkelijk en ontzettend waren de tijdingen, die ik daar moest vernemen.

Mijn oudste zoon, wiens 25sten jaardag ik nog te Nanga Ramo herdacht had, en toen reeds vijf jaren onze zaken te Ampenan, die vrij belangrijk waren geworden, beheerde, was

Digitized by Google

den 29sten april met den schoener Tyro van Ampenan vertrokken, om zijne rekeningen en verantwoordingen naar Makassar overtebrengen. In den nacht van den 1sten mei strandde die schoener op een der eilandjes van de Postillonsgroep, Poeloe Dapor, waarop hij met vijf man der ekwipage en twee jongens gered werd.

De gezagvoerder, een inlander, was met drie matrozen in een sampan of kano naar Soegian gegaan om hulp te halen, en mijn zoon gaf hem nog een paar briefjes mede, waarmede hij dringend om redding verzocht. Inmiddels waren er drie praauwen van Beadjoe visschers geweest, die hem met de twee matrozen, de twee jongens, benevens de geredde goederen hadden medegenomen.

De gezagvoerder had niet zonder groot gevaar Soegian bereikt; van daar met praauwen ter assistentie bij Poeloe Dapor terug gekomen, zag hij de drie praauwen wegvaren, en niemand meer achtergebleven zijnde, keerde hij naar Soegian terug in de meening dat mijn zoon passage gevonden had naar Makassar. Van daar was echter berigt dat hij niet gearriveerd was, en bleef er dus niets anders over dan te veronderstellen dat hij als slaaf verkocht of vermoord was.

Een tweede zeer grievend berigt voor mij was dat de kolonel gouverneur A. van der Hart te Makassar, door eenen zijner javaansche jongens des nachts verraderlijk was vermoord.

De hoogste achting, de innigste verkleefheid gevoelde ik voor hem, die zulk een hoog belang in onze onderneming stelde, om die mede te doen dienen tot bereiking van zijn groot doel: de bevordering van welvaart en beschaving in de onder zijn bestuur geplaatste gewesten.

Ik gevoelde eene overeenstemming met ZHEdG. gevoelens over die punten, zooals ik nog nooit met iemand ondervonden had. Met hem viel ook onze onderneming. Hij ligt in het stof. Eene eerezuil dekke nog eens zijn gebeente!

Ik akkordeerde met den heer Drysdale passage naar Soerabaja en bleef op den schoener Julie, die eerst te Borro een

Digitized by Google

partijtje kaneel laadde. Het vaartuig zoûde Nanga Ramo aandoen, maar instede daarvan ankerde hetzelve te Nanga Lilin, zoodat ik den heer Lenz niet meer ontmoette, en hem slechts met eenige letteren kennis van mijn wedervaren gaf.

Met een eng benepen hart deed ik de reis. Wij zouden Banjoewangi aandoen, dat wij den 7den september bereikten; maar verpletterend waren de berigten, die ik daar omtrent mijnen zoon ontving.

De radja van Lombok, die ons steeds veel genegenheid betoonde, had op het berigt dat mijn zoon niet te Makassar was teregt gekomen, bevel gegeven om onderzoek naar hem te doen.

Op de tijding dat de praauwen die mijnen zoon hadden opgenomen bij hunne kampong op het eiland Tamoong, op de westkust van Sumbawa, met goederen van den schoener Tyro waren gearriveerd, had hij daarvan rapport aan den heer gekommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok te Banjoewangi laten maken.

Eene oorlogstoomboot was derwaarts gestevend, had te vergeefs onderzoek gedaan, drie verdachte personen medegenomen, en de kampong in brand gestoken.

Ook was er door het gouvernement van Makassar eene kruispraauw naar Tamoong gezonden. Deze bragt ook drie verdachte personen mede, met het berigt dat de drie praauwen naar Goa waren vertrokken.

Het gouvernement liet daarop die praauwen met hunne ekwipage, bestaande uit zeventien manschappen, van den radja van Goa opeischen, die hen wilde laten vangen. Reeds veertien waren er gebonden, maar de drie overigen maakten amok en doodden eenen neef van den koning van Goa, kraing Mengali genaamd, waarop het volk van Goa op hen allen aanviel. Zij werden allen om het leven gebragt, behalve een jongen.

Ik was dus verstoken van de gelegenheid om juiste narigten omtrent het lot van mijnen zoon te bekomen, daar die eenig

Digitized by Google

overgebleven jongen bij de ontvoering van mijnen zoon niet was tegenwoordig geweest. Alleen werden nog eenige voorwerpen en enkele kleedingstukken van mijnen zoon in de praauwen bij de goederen gevonden.

De zaken te Ampenan waren bijna zonder beheer gebleven, dewijl onze geëmploijeerde aldaar ziek was geworden en zijnen post had moeten verlaten. Er was wel een ander van Makassar gezonden, maar ik moest toch derwaarts om de zaken te beredderen.

Niet voor den 24sten oktober vond ik daartoe gelegenheid, met eenen schoener die naar Soerabaja bestemd was en Ampenan zoude aandoen. De reis was in den aanvang vrij voorspoedig. In vijf dagen waren wij voor straat Lombok, maar troffen eene bui, waarom de kapitein weigerde Ampenan aantedoen; wij zeilden door naar Soerabaja, alwaar wij niet voor den 12den november arriveerden.

Bij mijne aankomst aldaar ontving ik het treurige nieuws, dat onze geëmploijeerde van Makassar naar Ampenan gezonden, aldaar den 18den oktober bij het passeren eener riviet door den stroom was weggevoerd en verdronken. De radja van Lombok had uit goede zorg huis en pakhuis laten verzegelen.

Wederom moest ik pijnlijk veertien dagen te Soerabaja doorbrengen, alwaar ik echter een drietal personen vond, die ik voor Ampenan engageerde om de zaken aldaar waartenemen.

Den 29sten november vertrokken wij met de Vriendschap en arriveerden niet voor den 12den december ter plaatse onzer bestemming.

Treurig was het voor mij en mijne tweede dochter, die mij vergezelde, mijnen zoon aldaar niet meer terugtevinden, na hem in januarij 1854 het laatst slechts voor een paar dagen te Makassar te hebben mogen zien.

Er was groote bezorgdheid over de zaken te Ampenan, dewijl er vele gelden uitstonden en de radja daarin geen regt zoude willen spreken.

Digitized by Google

De boeken waren sedert het vertrek van mijnen zoon niet bijgewerkt, en dewijl ik zelf ook de laatste twee jaren was verhinderd derwaarts te gaan, was dit het eerste werk dat verrigt moest worden.

In het einde van december barstte er een oproer op Lombok uit. Dit eiland is ongeveer twee honderd jaren geleden door de Balinezen overweldigd; de oorspronkelijke bevolking, de Sassakkers, hadden toen het mohamedanisme reeds aangenomen.

Hoewel de balinesche wetten en adats, die op Lombok zijn ingevoerd, zeer streng zijn, is de regering er toch veel beter dan in mohamedaansche staten en heerscht er meer welvaart. De Sassakkers worden echter door Arabieren veel opgeruid. Een viertal sassaksche hoofden hadden in het oostelijk gedeelte van het eiland eenen opstand aangevangen, en reeds vier à vijf duizend man te zamen. Naauwelijks had de radja de tijding te Mataram ontvangen, of er waren onmiddelijk circa 10000 man bij een, welke spoedig tot 30000 man aangroeiden.

De radja trok zelf op naar Kalidjaga; de opstandelingen werden spoedig verschrikt en verstrooiden zich. Een paar hoofden werden gevangen en onthoofd; de twee overigen vlugtten naar Sumbawa.

De radja van Lombok die de twee naar Sumbawa gevlugte hoofden wilde vervolgen, liet mij roepen om mij te raadplegen. Ik raadde hem aan niets gewelddadigs tegen Sumbawa te ondernemen, dewijl het onder bescherming van het nederlandsch gezag staat. De radja wilde dan toch eene minnelijke poging aangewend zien, en een paar boeginesche bandars, benevens een balinesche goesti met twee à drie honderd man derwaarts zenden.

Hij verzocht mij die missie te vergezellen, dewijl ik met den sultan van Sumbawa goed bekend was, en dit altijd meer waarborg zoude opleveren voor de vredelievende gezindheid van den radja. Ik kon dus dit niet weigeren, hoewel ik

Digitized by Google

hem vooruit verzekerde wel overtuigd te zijn niet te zullen slagen, dewijl het de gewoonte op Sumbawa is alles zijdelings te ontwijken.

De radja was te Pantjor aan de oostkust. De afstand derwaarts was twee dagen, en de weg reeds vol met krijgsvolk dat huiswaarts keerde. Allen waren mooi en bont opgeschikt; de weg was als bezaaid, maar alles even bedaard en rustig.

Van Pantjor vertrok ik met den goesti naar Lombok, eene kleine haven aan de oostkust, van waar de expeditie zoude plaats hebben.

Den 2den januarij werd de togt ondernomen met zeventien praauwen, met menschen letterlijk volgepropt. Ik was met den goesti en de bandars in eene praauw, waarin wij meer ruimte hadden dan de anderen, maar die ruimte was naauwelijks groot genoeg om er te kunnen slapen.

Onderweg vernomen hebbende dat de sultan van Sumbawa om het huwelijk van eenen zoon met de dochter van den radja van Talewang zich te Negri Oetan, nabij Laboe Boea, aan de westkust van Sumbawa ophield, landden wij aldaar.

Ik zond den sultan eene boodschap, maar lang wachten is daar gewoonte; het duurde drie dagen alvorens de sultan den brief van den radja van Lombok liet afhalen.

Het volk van Sumbawa was zeer bevreesd, en eerst werd overeengekomen op welke wijze die brief wel zoude gebragt worden.

Er werd goedgevonden, dat dit door mij met de boeginesche bandars zoude geschieden, om den goesti te besparen met al zijn volk aan land te komen.

Dagelijks drong ik bij den sultan aan om het antwoord te bespoedigen, waarmede op nieuw vier dagen verliepen. Toen gaf hij berigt honderd man te paard uitgezonden te hebben om de voortvlugtigen te zoeken, die te Allas waren maar, zooals ik reeds stellig verwachtte, kwamen zij na drie dagen terug

Digitized by Google

met de boodschap, dat zij hen niet hadden kunnen vinden. Er verliepen weder een paar dagen alvorens daarvan officieel berigt kon gegeven worden en het afscheid kon plaats hebben.

Inmiddels had ik tevens mijnen tijd gebruikt om informatien wegens mijnen zoon intewinnen.

De Beadjoes, die mijnen zoon met de vier inlanders van Poeloe Dapor ontvoerden, hadden hunne kampong te Tamoong, een klein eilandje digt bij Laboe Boea.

Toen die kampong op bevel van den kommandant van Z. M. stoomschip was afgebrand weken de bewoners naar Borong.

Laboe Boea, Borong en Allas zijn drie kampongs, waar de Beadjoe-visschers van Sumbawa zich nu ophouden.

Ik vond er echter niemand die eenige nadere of stellige berigten omtrent den dood van mijnen zoon kon mededeelen. Het was er niet bekend dan als een algemeen verspreid gerucht en zonder vermelding van eenige bijzonderheden. Met een der hoofden van de Beadjoes te Laboe Boea bezocht ik Borong en de vrouw van Oewa Kanari, den aanvoerder van de drie praauwen, wien het lot van haren man nog onbekend was.

Zij zeide even als andere Beadjoes, dat die praauwen er maar weinige dagen geweest waren en dat zij van het lot van mijnen zoon niets wist.

Ik vernam omtrent de verdachte personen door Z. M. stoomschip en de kruispraauw medegenomen, dat die niet schuldig waren, en zich niet op de praauwen die mijnen zoon hadden medegevoerd bevonden hadden.

Oewa Kanari was met zijne praauwen en volk niet voor 6 à 7 junij te Tamoong gearriveerd, en had er nog beschadigde koffij en tabak en geweren van den schoener Tyro aangevoerd en verkocht. Spoedig had hij bemerkt dat hij gerapporteerd was en vervolgd werd; hij had zich aldaar niet langer dan acht à tien dagen opgehouden, en was toen naar Goa gezeild.

Hetgeen het meest mijne opmerking trof, was dat mijn zoon

Digitized by Google

den 3den mei met de vier Javanen van het eiland ontvoerd zijnde, die praauwen eerst den 6 à 7 junij te Tamoong arriveerden, en de koffij en tabak uit de Tyro aldaar verkochten, terwijl dat eiland slechts een paar dagen afstands van daar ligt.

Het zoude mogelijk geweest zijn dat zij dien tijd gebruikt hadden om van de door hen buitgemaakte personen voordeel te trekken, en die elders verkocht hadden. Echter gebeurt het uiterst zelden dat zij Europeanen als slaaf verkoopen; doorgaans worden die om het leven gebragt.

De raad van justitie te Makassar had intusschen een regterlijk onderzoek omtrent die zaak ingesteld, maar ook geene zekerder berigten kunnen inwinnen, en de verdachte personen ook onschuldig bevonden.

De Beadjoes zijn een volkstam van bijzondere taal, door den indischen archipel verspreid, die zich vooral met tripang- en schildpadvisscherij generen, zonder dat men nog weet van waar zij oorspronkelijk zijn of eigenlijk te huis behooren. Nog niet lang geleden waren het allen heidenen; tegenwoordig zijn die van Sumbawa meest mohamedaansch geworden, doch daarop niet veel verbeterd; zij vermengen zich integendeel nu zooveel eerder met de zeeroovers.

Te Saleijer is ook een groote kampong van Beadjoe-visschers die van eenige aldaar gevestigde chinesche en boeginesche kooplieden voorschotten in geld en benoodigdheden ontvangen, waartegen die Beadjoes hunne vangst aan die handelaars moeten verkoopen. Om te verhinderen dat die Beadjoes onderweg iets van hunne vangst aan anderen overdoen, rusten die kooplieden tevens eene praauw uit met benoodigdheden om hen op zee te voorzien, en deze gaat dan gezamenlijk met hen om hen tevens te bewaken. Dezen moeten zich dus van rooverij onthouden, dewijl die kooplieden daarover zouden worden aangesproken, wanneer zij zich daaraan schuldig maakten.

De Beadjoes van Sumbawa varen daarentegen meerendeels

Digitized by Google

voor hunne eigene rekening en dus zonder eenig opzigt. Behalve dat staan zij in relatie met het volk van Goa, die met Beadjoes vrouwen huwen en met Beadjoe-visschers ter praauwvaart gaan. Dat volk deelt hun tevens hunnen roofzieken aard mede en als zij hun kans schoon zien drijven zij zoowel zeerooverij als schildpad- en tripangvangst. De plaatsen door hen bezocht zijn, behalve de eilanden in straat Allas, de Paternosters- en Postillons-eilanden, benoorden tot Poeloe Laut en de kust van Borneo, de eilanden en reven in straat Makassar; verder de zuidkust van Celebes, de noordkust van Flores tot Djampea, Kalatoea en Wetter; verder de straten tusschen Sumbawa en Flores, benevens de zuidwestkust van Tjendana. Dikwerf komen zij dus ook met de roovers van Illanon en Magindano in aanraking.

Het zijn deze Beadjoes die de vaarwaters alhier onveilig maken, en het ware wenschelijk dat er maatregelen konden gevonden worden om ook hen onder opzigt te doen varen.

Den 13den januarij keerde onze praauwenvloot van Laboe Boea naar Lombok terug, en had ik van daar naar Ampenam drie dagen reis.

De weg liep over het bevolktste gedeelte van Lombok; instede van krijgsvolk was het allerwege vol van nijvere landbouwers die in hunne sawahs bezig waren. De waterleidingen waren alle in werking en geene sporen van verwoesting door den opstand waren meer te zien, dan eene kleine kampong die verbrand was.

Waar geen sawahs zijn bestaat het terrein uit weelderige grasheuvels, waar het vee weidt, maar die uitnemend voor andere kultuur zouden geschikt zijn. Digt bij de zuidoostkust zijn die heuvels even als op Sumbawa dor en steenachtig.

Het land is er veel schooner dan op eenige der andere eilanden; waar het tot sawahs geschikt is, wordt het bebouwd. De kampongs alle zeer digt bij elkander, van missigits of mo-

Digitized by Google

hamedaansche tempels voorzien, waarvan de muren even als de huizen van klei zijn opgetrokken. Er was nog eene verslagenheid onder de goeroes, omdat zij in de missigits niet meer tot het gebed mogten te zamen komen. De radja had dit verboden, omdat de Arabieren onder dat voorwendsel oproerige bewegingen hadden aangestookt.

De bevolking zelve weet weinig van de godsdienst af, is daarbij zeer eenvoudig en onkundig, maar overigens zeer zachtaardig en goed. Men reist onder haar even veilig als in Nederland.

Te Ampenan geretourneerd zijnde deed ik verslag van de reis aan den radja, die zeer dankbaar was voor mijne bemoeijingen en zeide nu van mijne opregte gezindheid volkomen overtuigd te zijn, hetgeen voor mij van veel belang was.

De regten van den handelaar zijn namelijk door het gouvernement met de onafhankelijke vorsten niet geregeld. Er bestaat onder hen een regt en adats; maar dit beschouwen zij alleen als op de bevolking van het land toepasselijk. De vreemde handelaar heeft dus geen regt vervolging van schuldenaars die hem niet betalen willen te eischen, en hangt dit dus geheel af van de gunst van den vorst. Het gouvernement in Indie is ook niet verpligt den handelaar in de invordering zijner schulden bij de onafhankelijke vorsten te ondersteunen, en hangt ook dit van de gunst der ambtenaren af. De vorsten hebben bandars aangesteld; maar op hen valt ook niet veel te rekenen. Door hen de goederen verkoopende kan de handel ook al niet op het voordeeligst geschieden, dewijl zij, even als de hong-kooplieden vroeger in China, in prijzen en konditien zeer benadeelen.

Om, zooals op Lombok, door hen rijst te koopen, moet men hun de waarde vooruit in handen geven, zoodat, wanneer ook al de verkoop zooveel mogelijk kontant geschiedt, altijd bij eenigzins belangrijken handel toch nog aanzienlijke sommen

Digitized by Google

blijven uitstaan, hetgeen ook het geval was toen mijn zoon Ampenan verlaten had. Het saisoen van de inkoopen van rijst was toen ophanden en hij hoopte binnen veertien dagen van Makassar terug te zijn. Voor mij was de positie dus zeer moeijelijk; vele debiteuren traineerden, omdat zij in de verwachting waren dat de radja geen regt zoude spreken, en toen maakte de gunstige stemming van den radja voor mij eene zeer groote verandering. Mijn zoon had den radja daarover nooit aangesproken en dit getraineerd om weigering te ontwijken. Voor mij was het nu dringend geworden en het was dus zeer verrassend, den radja het eerst er over aansprekende, dat hij dadelijk eenen aanzienlijken goesti met twee pembekkels benoemde, om de zaken te onderzoeken.

Dit onderzoek had intusschen een ander bezwaar. Volgens de balische adats moet degeen die schuld heeft, die schuld door hem ontkend wordende, het vedawater drinken, en dit wordt als een bewijs van niet schuldig te zijn gehouden. Ik had daarvan dus weinig goeds te hopen, daar Chinezen, mohamedanen en ook vele gedemoraliseerde Balinezen, zich daarom weinig bekreunen, wanneer zij op die wijze hunne betaling kunnen ontduiken.

De eerste zaak die ik voorgedragen had was met eenen chineschen bandar, die alles behalve eene goede reputatie geniet.

Mijn zoon had hem voor de waarde van ruim 4000 dollars aan goederen verkocht en hij zeide hierop 666 souvereinen en 200 dollars betaald te hebben, die niet in de boeken vermeld waren en waarvan hij geene kwitantie kon toonen. Ik wist buitendien dat die niet betaald waren, maar hij verzocht tot bewijs van waarheid het vedawater te mogen drinken.

Ik maakte hierop eene memorie voor den radja en beweerde:

dat hij die goederen leverde crediteur en die ontving debiteur was; wij hadden goederen geleverd aan den bandar en daarom waren wij zijne crediteuren en was de bandar onze debiteur;

Digitized by Google

dat de bandar daarentegen zeide gouden en zilveren munt geleverd te hebben; hiervoor zoude hij crediteur en wij debiteuren zijn;

dat de kwestie niet bestond over hetgeen waarvan hij debiteur was, want hij erkende de goederen ontvangen te hebben, maar dat de kwestie was over goederen, waarvoor hij zeide dat wij debiteuren waren, die wij niet konden erkennen ontvangen te hebben, waarvan hij geene kwitantien kon vertoonen;

dat het zijne schuld was wanneer hij geene kwitantie kon vertoonen, maar van ons geen nader bewijs kon gevorderd worden;

dat de balinesche adat het drinken van vedawater toestond aan hem die schuld had, van wien geen ander bewijs kon gevergd worden, en dit dus aan mij en niet aan den bandar kon toegekend worden en dat ik mij hiertoe bereid verklaarde.

Later heeft de radja ook ten gunste van onzen eisch nog uitspraak gedaan, en nadat de pretentiën onderzocht waren, bevel gegeven dat die moesten voldaan worden.

Eens het beginsel van handelsregt op zulke plaatsen ingevoerd zijnde kan men zich later op antecedenten beroepen, die steeds van groote kracht zijn, en dat punt eens geregeld zijnde, worden de risico's voor den handel op zulke plaatsen sterk verminderd, en vermeen ik mij dus niet in de goede gezindheid van den radja bedrogen te hebben.

In den aanvang van onze vestiging te Ampenan bestond er een groote argwaan bij de vorsten tegen ons als Nederlanders, waartoe de vroegere vreemde invloed veel schijnt te hebben bijgedragen. De argwaan was nu geweken en vele bezwaren waren daardoor uit den weg geruimd, en is het daarom zooveel te meer te betreuren dat de laatste ramp een einde aan onze handelsbetrekkingen met dat rijk heeft gemaakt.

Ik bemerkte bij die gelegenheid, dat hoe averegts ook hunne wetten schijnen er soms nog een goed beginsel ten grondslag ligt, maar dat de staat van onkunde waarin zij verkeeren meest tot zeer verkeerde toepassing leidt.

Digitized by Google

Zoo is de balinesche gewoonte om den geringsten diefstal en overspel met den dood te straffen. Het is gebeurd dat een dief, des nachts slechts een paar chinesche kommen uit eene loods hebbende weten wegtehalen, den volgenden dag dadelijk gekrist werd; het ligchaam blijft dan leggen, om van de honden gegeten te worden. Die zich aan overspel of bloedschande heeft schuldig gemaakt wordt dadelijk in zee verdronken, ook op de aanklagt van een enkel getuige die slechts het vedawater wil drinken, dat soms slechts uit minnenijd geschiedt.

De doodstraf is er dan ook zoo menigvuldig, dat die er eene gewoonte is geworden.

Ik heb daarom bij bramanen en goesti's geïnformeerd naar den term van de wet waarop dit geschiedt, en bevonden dat die niet bestaat in het woord „met den dood te straffen" maar „boeang": uitwerpen of wegdoen. Ik bragt hun onder het oog dat de radja aan die wet kon voldoen, wanneer hij de veroordeelde menschen niet ter dood liet brengen, maar uit zijn land liet werpen of wegdeed, zonder dat zij terug konden komen; dat die wet oorspronkelijk de bedoeling had, dat God de misdaad zou bezoeken op het land waar de misdadiger ongestraft bleef; wanneer hij nu verbannen werd, kon de misdaad op hun land niet blijven rusten, en dus even goed op zulk eene wijze gestraft worden; dat deze maatregel veel veiliger was, want dat er ook valsche aanklagten konden geschieden; dat er regters konden zijn met te weinig oordeel om dit te kunnen onderscheiden; dat de straf Gods ook te wachten was op het land waar onschuldig bloed vergoten werd.

Dit dreef hen zoo zeer, dat zij zelven zeiden dat het goed was daarover eens met den radja te spreken. Wanneer hun van gouvernementswege werd voorgehouden en gewaarschuwd, dat het gouvernement die menigvuldige doodstraffen niet wilde gedoogen, maar hen te gemoet wilde komen door de veroordeelden van hen over te nemen, om hen als bannelingen te hou-

Digitized by Google

den, zonder dat zij in hun land kunnen terugkeeren, zouden denkelijk honderden menschenlevens gespaard kunnen worden. Ik sprak hierover met den heer Lange van Bali Badong, die mij zeide dezelfde gevoelens over dat punt te hebben en op die wijze werkelijk verscheidene menschen gespaard te hebben, door hen naar Banjoewangi te hebben laten brengen.

Den 6den februarij ontving ik het berigt dat den 8sten dier maand de zaak met den bandar voor het laatst zoude onderzocht worden. Onderhands werd mij reeds te kennen gegeven dat ik gunstige uitspraak te verwachten had. De horizon scheen daarmede een weinig voor mij opteklaren, en ik verheugde mij in het goede vooruitzigt, toen des avonds ten zes ure, juist aanzittende om het middagmaal te gebruiken, een rumoer gehoord werd. Buiten komende zag ik de vlam uit eene achterloots op ons erf slaan, aan den hoek waar een van de pakhuisjongens zijne woning had. Sedert eenige dagen woei er hevige storm, zoodat al de schepen eene schuilplaats in eene zuidelijke haven, Laboean Tring, genomen hadden. Instede van pogingen te doen om te blusschen, liepen al de inlandsche jongens weg om hunne plunje te bergen. Met onze twee geëmploijeerden deed ik nog mijn best, maar er was geen redden aan. Andere inlanders die buiten stonden kwamen niet eens om hulp te verleenen, niettegenstaande de deur reeds geopend was, door een paar inlandsche vrouwen, die op het gezigt van brand dadelijk waren op de vlugt gegaan.

In een oogenblik sloeg de vlam over op het pakhuis; van daar werden de boeken nog in huis gebragt, maar op hetzelfde oogenblik was ook dit bijna ongenaakbaar, zoodat er niets te redden viel en voor eigen behoud slechts eene schuilplaats boven den wind te zoeken was.

Houten woningen, bamboezen lootsen met alang-alang gedekt, te midden van eenen loeijenden storm, verspreidde het vuur zich heinde en ver; vier erven van bandars met huizen, loodsen

Digitized by Google

en goederen, de geheele boeginesche kampong,— in een oogenblik stond alles in ligte laaije vlam. Gelukkig bleven wij voor amokmakers gespaard, welke bij zulke voorvallen niet zeldzaam zijn.

Binnen een paar uur waren slechts rookende puinhoopen overgebleven.

Wij hadden onzen intrek genomen bij eenen inlander. De vrouw van de woning waar de brand ontstaan was liet ik bij mij komen, maar deze zeide mij, dat dit in hare afwezigheid geschied was. Dien nacht dacht ik over niets anders dan dat dezelve door kwaadwilligheid was aangestoken. Dit vermoedende drong ik des ochtends bij de pembekkels aan om de oorzaak van den brand wel te onderzoeken.

Deze lieten de vrouw, reeds door mij ondervraagd, bij zich komen. Zij herhaalde dat de brand in hare afwezigheid reeds had plaats gehad, toen plotseling eene sassaksche vrouw, wier woning door eene pagger slechts van het erf gescheiden was, verklaarde juist daardoor gegluurd en gezien te hebben, dat zij te digt bij eene klamboe of gordijn een lampenpitje had brandende gehad, welk gordijn, door den wind opgewaaid, vuur had gevat, zoodat hare onvoorzigtigheid er de oorzaak van was. Ik vreesde dat dit haar het leven zoude kosten, maar zij bleef gespaard. Later is die zaak ook nog breeder door den radja onderzocht, waarna zij tot slavin werd gemaakt.

Het ongeluk was groot. Behalve eigene schade voor de waarde van 10,000 dollars aan goederen in het pakhuis, stond er evenveel uit onder de bandars, die ook zeer veel verloren hadden, en met de reeds geleden verliezen was ik daarmede dus geruïneerd.

De geheele schade door den brand veroorzaakt kon op meer den 100,000 dollars geschat worden.

Wij zochten nu eene woning en trokken met vergunning van den radja in een oud verlaten huis dat den vorigen radja van Karang Asem had toebehoord. Wij waren van alles versto-

Digitized by Google

ken en moesten dus van alles aanschaffen, terwijl er zeer weinig te bekomen was. Mijne tweede dochter, mij naar Ampenan vergezeld hebbende, deelde met mij in al de moeijelijkheden.

De radja toonde veel deelneming, zond eenige dagen eten, terwijl allen die bij den brand geleden en gebrek hadden zich bij den eenig overgeblevenen bandar van rijst konden voorzien.

Spoedig deden anderen ook aanzoek bij den radja om het huis dat wij betrokken hadden, maar gelukkig werd dit geweigerd.

Het is eene balinesche gewoonte dat iemand van lageren rang zijn hoofd niet boven hoogeren mag uitsteken, waarom elk iemand van hooger rang dan hij zelf, zittende afwacht.

De radja kan in geen huis van twee verdiepingen gaan, want dan loopt men misschien boven zijn hoofd, en dat zou hem verlagen.

Hij wil geen hanglampen gebruiken, want de opsteker zou boven zijn hoofd uitkomen; evenmin gaat hij aan boord van een schip, want de matrozen zouden in den mast veel hooger zijn dan hij.

In tegenoverstelling van boeginesche en makassaarsche huizen van bamboes en hoog op palen gebouwd, zijn die der Balinezen kleiner en van leem. De klei wordt tot ballen gekneed in de zon gedroogd, waarmede de muren met vochtige klei opgetrokken worden; ook de vloer is van gestampte klei. In stede van voor zich een huis met verscheidene vertrekken te maken, bouwen zij voor elk benoodigd vertrek afzonderlijke met stroo gedekte huisjes.

Elk erf door leemen muur omgeven bevat een aantal soortgelijke huisjes door een of meer huisgezinnen bewoond; de stad door Kaïn gebouwd is ook zeker niet anders geweest. Het houten huis, door ons betrokken, was eene oude woning of buitenverblijf van den vorigen koning van Karang Asem en op palen gebouwd, dus te hoog voor eenen anderen inlander.

Digitized by Google

Hieraan was toeteschrijven dat wij geene mede-bewoners kregen.

In de vertrekken waren weder kleinere boven den grond waar de radja alleen mogt zitten.

Niet alleen was het onbetamelijk dat een inlander van lageren stand daarin zoude rusten, maar er waren inlandsche jongens, die niet eens boven in het huis durfden slapen, want de geesten der oude vorsten mogten daarover verontwaardigd worden. Voor ons, als Europeanen die er minder van te duchten hadden, was daar geen bezwaar in.

Onze positie was echter zeer treurig; de verslagenheid was zoo algemeen, dat ik met de bereddering mijner zaken en de inning van schulden ook geen voortgang kon maken. Een paar maanden moest ik wachten alvorens de gemoederen weder eenigzins van den schrik bekomen waren. Berigten van huis bleven ook uit; herhaalde malen kreeg ik de koorts, en wij hadden aan vele dingen gebrek.

Niet voor den 14den april bood zich scheepsgelegenheid aan om naar Makassar te kunnen retourneren. Kort te voren ontving ik berigt van den radja dat hij den schuldenaars orders gegeven had om te betalen, hetgeen eene groote verligting voor mij was. De twee geëmploijeerden bleven daar om de inning der schulden waartenemen, en gelukkig had ik nog alles zoover kunnen beschikken.

Het eindberigt dat ik over Mangarai nog schuldig ben, is niet minder treurig.

In september 1855 van daar te Makassar geretourneerd ontving ik in de maand oktober van den heer Lenz berigt, dat er niet alleen na mijn vertrek herhaaldelijk door inbraak diefstal was gepleegd, maar er ook eene loods met 60,000 ℔ wilde kaneel was verbrand, hetgeen hij ook aan kwaadwilligheid toeschreef.

Voor mijn vertrek van Makassar naar Ampenan diende ik derhalve nog een rekwest in bij de hooge regering, waarin ik

Digitized by Google

hiervan kennis gaf, tevens hulp en bescherming verzoekende, waarop de kolonel De Brauw, gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, den 3den november voorloopig besluit nam, den gezaghebber te Bima met twee mantri's van daar naar Mangarai aftevaardigen, om naar den stand der zaken aldaar onderzoek te doen.

Om mijnerzijds nog elke poging aantewenden werd er in het begin van december nog eene praauw met zeven man van Makassar naar den heer Lenz geëxpedieerd om hem behulpzaam te zijn. Deze praauw door den stroom om de oost gevoerd zijnde, kwam aan de noordkust van Flores te land, arriveerde niet vóór de maand maart te Bima, en van waar zij toen naar Nanga Ramo vertrok.

Bij mijn terugkeer van Ampenan te Makassar ontving ik mededeeling, dat de regering instemde dat vooreerst aan ons geen betere hulp kon worden gegeven dan reeds was toegezegd.

Zonder van de zending van den gezaghebber te Bima met twee mantri's van daar iets vernomen te hebben, ontving ik medio julij het zoo smartelijk en treurig berigt, dat de heer Lenz was overleden, en al de goederen, wier waarde eene aanzienlijke som bedroeg, waren verbrand; volgens andere geruchten zoude hij met de goederen mede verbrand zijn. Verder was er berigt dat er weder een aantal rooverspaauwen in straat Sapi langs de noordkust van Mangarai geweest waren, zoodat wij ook niet zonder bezorgdheid waren wegens de praauw met zeven manschappen van Makassar in december vertrokken.

Pijnlijk was het verlies van den heer Lenz; hij was een ijverig en opregt christen, wiens zoo vurige wensch was nog tot zegen voor de Mangaraiers te zijn en hunnen tijdelijken en geestelijken toestand te helpen verbeteren; pijnlijk mijn toestand met de herinnering aan zooveel lijden en teleurstelling, — treurig het vooruitzigt voor de Mangaraiers.

Digitized by Google

Kort overzigt omtrent het eiland Flores en deszelfs bewoners.

De omtrek en ligging van het eiland zijn het beste aangeteekend op de laatste editie der zeekaart van luitenant Smits van 1851.

Het zuidelijk gedeelte der westkust tot aan Ende heb ik slechts gezien; hetgeen ik hier omtrent het overig gedeelte van Flores mededeel, heb ik door veelzijdige informatiën ingewonnen.

Het geheele eiland is waarschijnlijk één gebergte.

Van de westzijde naar het oosten tot aan Rokka loopt over het midden van het eiland een zeer hooge bergrug, waarin hier en daar enkele bergpassen. Waarschijnlijk loopt die bergrug wel tot digt bij de oostpunt voort. In het midden van het eiland kon ik er de hoogte niet van zien, dewijl de kruin met wolken bedekt was.

Van den bergrug loopen kleinere bergruggen naar het zuiden, en denkelijk ook wel naar het noorden, die de steile voorgebergten in zee vormen, waar tusschen lagere en hoogere bergvlakten gelegen zijn.

De westelijkste der bergruggen maakt de westkust uit, welke zeer weinig bevolkt is, maar alwaar zeer groote krokodillen moeten gevonden worden. Waarschijnlijk is hieraan ook de naam van Alligators-baai ontleend, eene zeer kleine baai in de straat Molo, alwaar wij ankerden om versch water te bekomen, en haar binnen gaande, lage moerassige plekken tusschen het gebergte zagen. De in zee uitstekende punt van dit gebergte maakt de zuidwestpunt van Flores uit. Aan de oost-

Digitized by Google

zijde loopt die bergrug meer hellend af en hieruit ontspruit de Nanga Lilin rivier, ter oostzijde weder een ander gebergte hebbende, dat mede van den grooten bergrug naar het zuiden afloopt en, in zee uitstekende, het gebergte van daloe Todo uitmaakt. De zuidwestpunt vormt tot aan dit voorgebergte de baai van Nanga Lilin. Het gebergte van daloe Todo loopt ter oostzijde ook weder in lagere bergvlakten af.

In eenen inham in dat gebergte ontspruit de Nanga Ramo rivier, en de afloop van dit gebergte zelf heeft ten oosten de Nanga Merah. Ter oostzijde van de Nanga Merah zijn weder opgaande vlakten tegen het gebergte van Poeto Lejo, dat zeer uitgestrekt is, en waarvan ook weder verscheidene rivieren uitloopen. De voornaamste daarvan is de Nanga Tili in de baai van dien naam, alwaar jaarlijks ook eenige praauwen van Ende en Bima ten anker komen. Het voorgebergte van daloe Manoe vormt de oostpunt van de baai van Borro.

Verder op volgt het voorgebergte van daloe Kota, de rivier Wai Mede ten oosten hebbende; oostwaarts van die rivier is het gebergte van Rokka, tot voorgebergte hebbende de piek van Rokka, door de inlanders Iniri genoemd.

Deze piek is eene van de zee af zuiver kegelvormige vulkaan, met eenen kleinen krater welks opening aan de noord-oostzijde is; oostwaarts is een tweede zuiver kegelvormige vulkaan, die van Keo, met eenigzins grooteren krater. Verder oostwaarts de vulkaan van Ende die jaarlijks met de westmoeson nog eruptiën heeft en altijd zwaar rookt; deze is kaal en verbrand en eenen smidsschoorsteen gelijk, met eenen grooten krater welke den berg reeds voor een groot gedeelte heeft verslonden. Verder op is nog een vierde vulkaan, dien ik echter niet heb gezien. Het scheen mij toe dat er soortgelijke vulkanen ook aan de punt in zee van het voorgebergte van daloe Todo en aan dien van Poeto Lejo bestaan hebben. De plaatsen langs het strand van het daloe Todo gebergte passerende vond ik vele blokken

Digitized by Google

basalt en geheele vloeren van aan elkander gesmolten keijen; op andere plaatsen halfstaande wanden van een conglomeraat van keijen; aan het voorgebergte van Poetoe Lejo vervaarlijk groote losgescheurde basaltklompen, welke ook eene vorige groote verwoesting aanduiden.

De formatie van het eiland Flores zoude bij een natuurkundig wetenschappelijk onderzoek waarschijnlijk nog tot eene belangrijke bijlage strekken voor de bergstudie en denkelijk voor de mineralogie ook nog goede resultaten opleveren.

In het gebergte van Rokka te Soei Toei wordt goud gevonden, terwijl de berg Aspana tin oplevert.

De Pota rivier ten noorden voert ijzer en goud af. Achter de noordoostkust van Rioeng en Gliting wordt loodglans gevonden, waarmede dikwijls edeler metalen vergezeld gaan.

De baai van Nanga Lilin heeft goeden ankergrond; de baai van Nanga Ramo is reeds veel minder, meestal koraal en rotsgrond, en alleen aan de oostzijde tegen over een klapperbosch is ankergrond. De volgende baaijen hebben geen ankergrond, door de menigvuldige steenen en koraalgewassen, tot aan die van Borro welke vrij goed tegen den oostenwind gedekt is, en alwaar ook goede zandgrond is. In de baai van Keo is ook weder zandgrond; maar de baai van Ende is ongetwijfeld de beste van de geheele zuidkust.

Behalve de rivier van Nanga Lilin in het reisverhaal beschreven, hebben de rivier van Tili en die van Borro alleen in de monding bij hoog getij eenige diepte voor praauwen; de andere zijn vol keijen. De rivier van Wai Mede, welke Mangarai van Rokka scheidt, moet volgens informatie beter en in de monding dieper zijn.

Het is opmerkelijk dat terwijl in het westelijk gedeelte of het eigenlijke Mangarai, daar waar geene vulkanen te zien zijn, de kokosnootboom schaars is, op het terrein oostwaarts, tusschen de vier vulkanen, de kokosboomen zoo overvloedig zijn, dat er geen rijst gebouwd wordt; om welke reden de

Digitized by Google

praauwen van Keo, Tongo, Noemba en Ende kokosnooten en olie naar Borro brengen om er rijst voor interuilen.

Volgens de eigenaardige formatie van het gebergte, den aard en de verschillende talen der bevolking en het verschil in de produktie wordt het eiland Flores in vier afdeelingen onderscheiden:

1°. Westelijk Flores, van de westkust tot aan de rivier Wai Mede, hetwelk door de Mangaraiers bewoond wordt;

2°. Midden Flores, van de rivier Wai Mede tot aan de piek van Keo, door de Rokka's, Langa's en Wogo's bewoond, die veel woester van aard zijn en hun eigen taal hebben;

3°. Oostelijk Flores:

a. van Keo tot Sika door onderscheidene bergstammen bewoond, waarvan de namen naar elks gebergte zijn, waarin Ende ook begrepen is; allen gebruiken de Endenesche taal;

b. de oostpunt van Sika ten zuiden en Gliting ten noorden, hetgeen eigenlijk onder Larentoeka behoort, waarvan de bevolking ook eene onderscheidene taal gebruikt en gevolgelijk het land van Larentoeka zoude kunnen genoemd worden.

De geheele bevolking van Flores heeft gekroesd haar, behalve de Maleijers te Ende en de Bimanezen die zich onder hen gevestigd hebben, met uitzondering van welke en van de roomsgezinden te Larentoeka, zij ook allen nog heidenen zijn. Schrift is hun onbekend en allen zijn landbouwend. De landbouw is er nog op den onbeschaafdsten trap zonder gebruik van ploeg en karbouw of ander gereedschap.

Westelijk Flores of Mangarai

wordt door een afzonderlijk volk, de Mangaraiers, bewoond: dit land door hen zelven Raja genoemd wordende, noemen zij zich Ata Raja of man of volk van Raja.

Manga beteekent in hunne taal: zijn, en op de eerste vraag: wie zij waren, hebben de eerste bezoekers denkelijk ten ant-

Digitized by Google

woord bekomen: „Manga Raja" of: wij zijn Raja, hetgeen wel de oorsprong van Mangerai geweest is.

De Mangaraiers zijn over het algemeen zachtaardig; die welke oostelijk bij de grenzen van Rokka wonen, minder. Hunne gestalte is tamelijk groot, welgespierd, en zij zijn zeer vlug in het loopen.

Zij bewonen het hooge gebergte en hebben bijna geene kampongs, maar wonen in kleine groepen van zeer weinige huizen, bij elkander of afzonderlijk verspreid.

Er bestaat onder hen geene andere verdeeling van arbeid dan die welke de huiselijke kring oplevert.

Elk verschaft zich zelven wat hij noodig heeft om in zijne geringe behoeften te voorzien; er zijn geene markten of bazaars; de zamenleving is daardoor onder hen zeer beperkt en zijn zij weinig ontwikkeld, terwijl ook eenvoudigheid van zeden onder hen meer bewaard is gebleven. Zij houden veel van zingen en hebben ook verschillende soorten van dans.

De veelwijverij is onder hen zeer algemeen, en de vrouwen verrigten al den arbeid. Behalve huiselijken arbeid, bebouwen zij het land, spinnen, weven en verwen de kleederen; de vrouw die het laatste gehuwd is verrigt den meesten arbeid.

De taal der Mangaraiers is verschillend van die der overige naburige volken. De heer Lenz, die bijna twee jaren onder hen doorbragt, had zich op die taal toegelegd en zoude mij een woordenboek daarvan toezenden.

Zij zijn heidenen die, zoover ik heb kunnen uitvinden, een Opperwezen erkennen, dat door hen Moeri Krain genoemd wordt; van anderen hoorde ik den naam van Moeri Djauh zeggen.

Dat wezen ziet in het verborgen en straft het kwaad; maar overigens is hun niets van hem bekend. Verder erkennen zij nog eene menigte setans en geesten en heeft het bijgeloof ook onder hen diepe wortelen geschoten. De naam van Moeri Krain beteekent: heer der vorsten, en Moeri Djauh: de heer

Digitized by Google

die ver is. Mogt Hij dien zij heer der vorsten noemen en tevens de heer die ver is, hun nabij komen met Zijn woord, opdat Hij van hen gekend worde in geest en in waarheid; mogten zij weldra God en Christus leeren kennen als de Heer der heeren en hun God en Koning, opdat ook hunne tong Zijnen naam moge belijden.

Zij begraven hunne dooden, even als de Dongo's te Bima en de Tjendanezen, in groote ronde kuilen, en plaatsen het lijk daarin in eene op de hurken zittende houding, hetgeen min of meer het denkbeeld eener opstanding uit de dooden uitdrukt; vervolgens wordt het graf met een steen gedekt.

Hunne woningen zijn behalve enkele zeer kleine hutten die men hier en daar in het gebergte ziet, in het midden langwerpig en aan de beide einden rond. Het dak loopt tot digt bij den vloer af, die meer of min boven den grond verheven is. Langs de kanten zijn vertrekjes afgeschoten gelijk de varkenskotten in Holland, voor de bewoners tot slaapplaatsen dienende. In het midden van het vertrek is een groote vuurhaard. Op eenigen afstand daarboven wordt de padi gedroogd, alvorens gestampt te worden, en hetgeen verder voor ongedierte moet bewaard blijven wordt daarboven opgelegd. Zulk een huis wordt door meerdere huisgezinnen bewoond.

Hunne kleeding is nog zeer gering. De vrouwen dragen sarongs, zeer grof door haar zelve geweven. De mannen dragen ook wel sarongs en slendangs, maar de meesten hebben slechts een klein lapje doek tusschen de beenen, over een touwtje dat zij om het midden dragen doorgehaald, om hunne schaamte te bedekken. Hunne versierselen zijn snoertjes koralen, welke zij in de ooren en om den hals dragen, en armringen van koperdraad. De groote gaten die zij in de ooren hebben versieren zij door een rolletje lontarblad er in te steken, en men kan hieraan de bergbewoners van de vreemdelingen onderscheiden.

De klewang is het algemeene wapen op Flores; de pieken

Digitized by Google

worden er menigmalen vervaardigd van afgesleten parangs. Smederij is onder hen nog zeer gebrekkig. De parang en het boslemmer-mes maken hun voornaamste gereedschap uit. De Endenezen gebruiken ook pijl en boog.

De landbouw bestaat voornamelijk in het aanleggen van drooge rijstvelden; daartoe branden zij in de maanden augustus, september of oktober, of wanneer het saizoen het droogste is, een cirkelvormig terrein in het bosch af, hetwelk zij in den aanvang van den regentijd, die in de westmoeson plaats heeft, beplanten, en in mei wordt er geoogst. Voor het bewerken der velden bezigen zij ploeg noch vee. Met eenen puntigen stok worden gaatjes in den grond gemaakt, en daarin het zaad geworpen.

Het klimaat op het gebergte is zeer koel. Aan den westelijken kant, te Nanga Lilin, begint de droogte reeds in mei en komt er geen regen voor de westmoeson, maar oostelijker houden de regens meer aan. Op de vlakten bij de Nanga Merah valt er maandelijks nog regen tot augustus, en naar het midden van het eiland is de geheele drooge moeson met regen afgewisseld.

Rijst is het hoofdvoedsel van den Mangaraier; verder djagong, obi en gierst, waarvan vier soorten bij hen bekend zijn, als: de kleine geele korrel zooals die in Europa is, twee andere soorten, de eene bruin en de andere half zwart en geel van korrel, ter grootte van de boekweit, en eene vierde soort die wit is, ter grootte van een capucijner erwt, welke laatste vooral gekookt zeer smakelijk moet zijn. Verder wordt door hen katoen en indigo geplant, en houden zij ook tuinen met kokos-, lontar- en pisangboomen.

De vrouwen spinnen en weven de kleederen welke blaauw geverwd worden.

Het transport geschiedt meest met paarden; kleinere draagvrachten verrigten de vrouwen door middel van eenen band

Digitized by Google

voor het voorhoofd, die achter op den rug afhangt, aan het pak vastgemaakt, waarmede zij tegen de steile gebergten opklimmen.

Slaapmatten worden door hen in menigte maar zeer grof vervaardigd, en door de praauwen van Sapi tegen zout ingeruild.

Het inzamelen van was en kaneel maakt de voornaamste ressource voor den handel uit.

In vorige tijden schijnt er verbod geweest te zijn om kaneel voor den handel van daar uit te voeren. Toen anakoda Samana van Sapi in 1848 mij te Makassar bezocht, en ik hem over den handel gesproken had, liet hij mij zeer in het geheim een bundel wilde kaneel brengen, en verzocht van mij te weten, of ik dit artikel wilde koopen, maar met aanbeveling dat ik er tegen niemand over moest spreken, omdat de Kompagnie verboden had dit uittevoeren.

De kaneel groeit te Mangarai in overvloed op het hooge gebergte, daar waar reeds geene menschen meer wonen; de huizen zijn lager gebouwd, en de bevolking gaat derwaarts om te schillen. Op het lager gebergte wordt die specerij ook nog gevonden, maar van minder geur, en die welke op de hoogste toppen groeit moet de beste zijn.

Er zijn twee soorten van boomen. Eene soort die eenen hoogen dikken stam krijgt, en overeenkomt met de beschrijving en afteekening van den kaneelboom op Ceilon, en eene andere die lager groeit, maar veel dunner schil heeft, van zeer ligte kleur, waarvan ik elders nog geene beschrijving heb gevonden. Het zijn twee verschillende soorten van boomen, de eerste afgekapt zijnde spruit niet weder uit, maar de laatste wel.

Het saisoen om de kaneel te schillen, begint met de regenmoeson, nadat de velden beplant zijn, en duurt zoolang als de regens aanhouden dewijl de bast dan nog los laat.

In plaats van de takken ter lengte van 5 à 6 voet aftesnijden en die te schillen welke de fijnste kaneel zoude opleveren, velt de Mangaraier den geheelen boom, neemt de dikke

Digitized by Google

bast er af en laat de mooije takken liggen, om spoediger eene groote hoeveelheid te bekomen. Verder wordt de kaneel meest in den rook boven het vuur gedroogd, en in het geheel niet gekonserveerd.

Om de kaneel van het gebergte naar de kust te voeren is dezelve twee à drie dagen of ook langer onder weg.

Komt er onder weg regen dan wordt dezelve maar weder in den rook of bij het vuur gelegd; vervolgens blijft die nog eenige dagen in de opene lucht bij de huizen van opkoopers liggen, die er ook geen zorg voor dragen, zoodat er geene berekening kan gemaakt worden naar de waarde van de tegenwoordige kwaliteit, welke te Singapore 7 à 9 dollars per pikol kost.

De boom die op Mangarai groeit is zeker van de beste soort, en de kaneel die het hoog gebergte uit de natuur oplevert zal krachtiger zijn dan die uit op lagere gronden aangelegde tuinen.

Wij waarschuwden hen zooveel mogelijk en vermaanden hen de kaneel beter te bewerken. Wij beloofden, als zij ons van de dunnere takken kaneel bragten, wij hun daarvoor hoogere prijzen zouden betalen, en reeds vele waren er, die ook betere kwaliteit bij ons bragten, maar de meeste kaneel van de boomstammen en dikke takken werd bij de bimanesche en endenesche praauwen gebragt, welke die even gretig opkochten.

Bij gelegenheid dat ik daloe Todo ontmoette stelde ik hem voor oogen hoe schadelijk dit was, en dat dit tevens met het uitroeijen der kaneelbosschen gelijk stond, dewijl er ook niet voor nieuwen aanplant gezorgd werd; dat het raadzamer ware hij order gaf dat van de groote boomen niet dan de takken mogten afgesneden worden, en nieuwe uitspruitsels 5 à 6 voet lang zijnde; maar ook hierop antwoordde de daloe, dat door gebrek aan magt hij hierover geen orders kon geven; die kaneelbosschen leveren voor hem of voor de daloes ook geene inkomsten op. De daloe zeide, dat wanneer de Kompagnie er het

Digitized by Google

gezag kwam aanvaarden, en daartoe orders gaf, alsdan eerst aan de verbetering dier kultuur kon gedacht worden.

Paarden zijn er vrij overvloedig en van dezelfde soort als die van het Sandelhout-eiland. Varkens zijn er ook veel en worden door elk huisgezin verzorgd. De mangaraische bok is van een bijzonder langharig ras. Er worden ook hanen gevonden welke van de borst af mooije lange afhangende sprietvederen hebben.

Schapen en runderen heb ik er niet gezien, maar zouden in de lagere bergvlakten zeer goed tieren.

Buffels worden er voor den landbouw niet gebruikt, maar zijn er in het wild en worden van tijd tot tijd door de daloes gevangen tot feestmaal, even als de herten die op het Toren-eiland zeer overvloedig moeten zijn. Er zijn ook veel apen, benevens slangen welke door de Mangaraiers gevangen en gegeten worden.

Dewijl zij in het gebergte en niet aan het strand wonen hebben zij ook geene praauwen of visscherij, maar komen zij van tijd tot tijd aan het strand om er schelpdieren te zoeken. Langs het strand vindt men ook veel uit zee opgeworpen kraalgewas. Het plantenrijk zoude een wetenschappelijk onderzoek vereischen. Van vruchtboomen groeit de oranje- en djamboebidji-boom in het wild.

Mij werd een stuk kamferhout gebragt, dat ook in het gebergte groeit. Van sandelhout heb ik niets vernomen. Geel- en sapanhout zoude echter nog veel te bekomen zijn, maar het mag niet gekapt worden, omdat men dit wegens de Kompagnie niet durft doen. Op het gebergte worden meerdere soorten van boomen met geurige bast gevonden. In de velden vond ik hier en daar plekken met kleine roode peper in het wild.

De Mangaraiers worden geregeerd door hunne daloes, waarvan de een uitgestrekter gebied heeft dan de ander. Het gezag en de inkomsten der daloes zijn zeer beperkt. De op-

Digitized by Google

brengst der bevolking bestaat in padi, djagong en eenige was; overigens is die geheel vrij en de daloes kunnen hunne onderdanen tot niets dwingen. Hunne magt is voornamelijk om voor overtredingen boeten opteleggen, en ook met den dood te straffen, waarvan ik echter van geen anderen daloe dan van daloe Ponko vernomen heb.

De voornaamste of de groote daloes hebben een aantal onder-daloes in hun rijk, die echter zelf vrij onafhankelijk zijn en op de oproeping van de daloes niet eens opkomen, zoodat die van hen weinig voordeel trekken.

De voornaamste is daloe Todo, die, zooals ik reeds vermeld heb, in naam voor den sultan van Bima voor het geheele gebied opkomt, maar werkelijk slechts de magt over een gedeelte van daloe Ponko, zijnen oom, ontvangen heeft, die het geheele gebied, van daloe Badjo af tot voorbij Borro, en volgens sommigen zelfs tot aan de rivier Wai Mede, van zijnen vader geërfd heeft. Hij voert nu nog gebied over het eiland langs de zuidzijde van den grooten bergrug van de Nanga Merah tot voorbij Borro, terwijl het land aan de zuidzijde van den burgrug van daloe Badjo af tot aan de Nanga Merah onder het gebied van daloe Todo is. Daloe Ponko is een klein en op het oog zwak, maar woest mensch, doordien hij zich te veel aan het gebruik van arak en toeak overgeeft; hij is intusschen reeds zeer oud en, zoo ver ik heb kunnen nagaan, moet daloe Todo van hem het geheele rijk erven. Deze is bedaard en verstandig en heeft verscheidene broeders en zoons die ook vrij geschikte menschen zijn.

Het rijk van daloe Badjo is van de westkust van Flores tot aan de westzijde van het gebergte van daloe Todo. Van tijd tot tijd moeten die nog al in geschil geweest zijn. Die geschillen zijn veel over paardendieverij enz. Zoo had daloe Todo bij eenen inval in het rijk van daloe Badjo ook het huis van den boegineschen hadji verbrand, dien ik te Sapi

Digitized by Google

Denkelijk uit vrees voor de radja's van Reo en Pota zijn de Mangaraiers meer naar het zuiden getrokken.

Mangarai is door Bima voor handel met vreemde vaartuigen niet verboden, want daartoe heeft het geen magt; maar de handel wordt er zoodanig door Bima bemoeijelijkt, dat de handelaars van Sapi er met hunne praauwen alleen de vaart op behouden. Hunnen handel op de noordkust ben ik niet in staat geweest optenemen, doch ongeveer 14 praauwen bezoeken jaarlijks de zuidkust.

Het is zeer moeijelijk daarover goede informatien te bekomen. Een oud vertrouwd man verhaalde mij dat de kleine praauwen dooreen elk vijf slaven en de groote elk tien à vijftien slaven jaarlijks van daar uitvoerden. Anakoda Samana zeide mij vroeger ook reeds dat de handelaars van Sapi er veel slaven bekwamen.

Te Nanga Ramo vonden wij ook in eene der verlaten hutten een groot houten slavenblok, en enkele voetblokken zagen wij nog aan de boorden der Nanga Lilin gedreven.

Treurig is het zulk een goedaardig volk als de Mangaraiers, in een land van zoovele ressources, onder den druk van eenige door opium gedemoraliseerde Bimanezen gebogen te zien. Het zal geen betoog behoeven, dat onder zulke omstandigheden geene ontwikkeling kan plaats vinden. Het afschuwelijke van slavenroof en slavenhandel aantewijzen is niet meer noodig; het wordt algemeen erkend, en om de slavernij in Indie afteschaffen wil het gouvernement zich opofferingen getroosten. Ongelukkig het lot van hen die met geweld van land en betrekkingen verwijderd, door dwang vreemden moeten dienen. Het land zelf waar dit gebeurt draagt er ook de ongelukkige sporen van.

Door de verminderde bevolking die de slavenhandel te weeg brengt, blijft er een groot gedeelte lands onbebouwd en onbewoond. De bevolking die er overblijft, zich op de ontoegankelijkste plaatsen verschuilende, wordt van alle gemeenschap afge-

Digitized by Google

sneden, en in plaats van ontwikkeling heeft er versterving plaats.

Een enkel verbod of traktaat met die inlandsche vorsten tegen slavenhandel te vernieuwen is niet genoegzaam. De kusten voortdurend door de marine te doen bewaken is kostbaar en ongenoegzaam, en het kwaad wordt niet uitgeroeid door van tijd tot tijd eene kampong in brand te schieten.

De Bimanezen van Mangarai te verwijderen, ten minste allen die er zich eenige magt willen aanmatigen, en de daloes de geschenken van Bima te doen teruggeven, is het doelmatigste.

Het is een feit dat de sultan van Bima slaven van Mangarai heeft uitgevoerd, terwijl het gouvernementsverbod tegen den slavenhandel reeds bekend was, en op dien grond heeft het gouvernement reeds genoegzaam regt om de Bimanezen van Mangarai te verwijderen.

Het gouvernement kon het gezag over de Mangaraiers aanvaarden; dewijl zij niet bij magte zijn zich zelven te beveiligen, kon het gouvernement de daloes onder bescherming nemen.

Het gezag dat het gouvernement er zoude vestigen kon zeer eenvoudig en weinig kostbaar zijn. Immers wanneer wij in aanmerking nemen door welk eene geringe magt van Bimanezen zij zich zoo schandelijk hebben laten onderdrukken, een volk waarvan de heer Zollinger, van Sumbawa sprekende, schrijft: „een handvol vastberadene Europeanen zoude ligt het geheele eiland veroveren." Kolonel gouverneur Van der Hart, die Bima bezocht, vermeende ook dat de magt van de onafhankelijke vorsten reeds zoover gedaald en verstorven was, dat het gouvernement aan de afpersing en onderdrukking hunner eigene onderdanen weldra een einde kon maken, en het reeds dus van zelven niet meer te pas kwam, hun dit op Mangarai toetelaten. Wanneer nu de Mangaraiers zich door zulk eene geringe magt van Bimanezen hebben laten onderdrukken, zullen zij met nog geringer magt zich kunnen laten beschermen.

Om tot uitvoering te komen zoude dus aan Bima het gezag

Digitized by Google

over Mangarai moeten ontzegd worden. Er zoude eene expeditie moeten plaats hebben, met eenen kundigen stafofficier van aanzien, die zich door den radja Bitjara van Bima moest laten vergezellen naar Reo en Pota aan de noordkust.

Aldaar gearriveerd zou hij te dier plaatse de daloes kunnen doen oproepen die er onder behooren, en hun de krissen en versierselen aan den radja van Bima terug doen geven, hen daarmede van allen cijns en gehoorzaamheid aan den sultan van Bima ontslaande; en de Bimanezen, die er het gezag uitoefenden, met diezelfde gelegenheid aan boord nemen, en laten repatriëren.

Alsdan kon het gouvernement deszelfs gezaghebber op Mangarai aan de daloes doen voorstellen, en hun de magt ontzegd worden onderling oorlog te voeren, met bepaling dat er een of twee malen 's jaars onder het bestuur van den gezaghebber eene vergadering zoude gehouden worden, waar alle onderlinge aanklagten zouden moeten gedaan en beslist worden.

Verder zou het gouvernement het vernielen der kaneelbosschen niet behooren te gedoogen, en zelf het beheer daarover uitoefenen.

Die kaneelbosschen zoude het gouvernement reeds vooruit eens tot dit einde kunnen doen opnemen, en zich een plan van bewerking met de berekening der voordeelen doen voordragen.

Het gouvernement zoude voor opzigters moeten zorgen, die in de kaneelbewerking goed geoefend zijn, en de Mangaraiers in het gebergte wonende, zouden de kaneel kunnen snijden en schillen tegen betaling bij het gewigt.

Alsdan zouden de wegen voor het transport moeten verbeterd en aangelegd worden. Daar de Mangaraiers zelven paarden bezitten, zoude men dit wel op het voordeeligst door hen verrigt kunnen krijgen.

De afvoer zou dan naar de noordkust kunnen geschieden, van waar schepen, ledig van de Molukken naar Java terugkeerende, die bij eene spoedige belading tot zeer lage vracht naar Java zou-

Digitized by Google

den kunnen overvoeren. Dewijl het een zeer volumineus artikel is, dat bij veelvuldig vervoer te veel met vracht bezwaard wordt, zoude het voordeeligste zijn de kaneel op Java te laten verkoopen, van waar die dan direkt voor de plaatsen der konsumptie kon gekocht worden, vooral voor Amerika, Frankrijk, Hamburg enz., dewijl Engeland van dit artikel van Ceilon en Nederland reeds van Java daarvan voorzien wordt.

Aan de plaatsen van afvoer als te Reo en Pota zouden noodzakelijk op de gezondste plekken versterkte kampongs moeten worden aangelegd, hoewel de magt er niet groot behoeft te zijn.

Op het bevel van het gouvernement zouden er eenige Mangaraiers kunnen komen wonen, of ook eenige Rottinezen, Alfoeren of andere volkstammen worden gevestigd, zooals ik reeds als voorbeeld eener exploitatie bij Nieuw-Guinea heb voorgesteld. De bergvlakten langs de kusten zijn, naar het mij voorkomt vatbaar voor kultuur en het onderhouden van die kust-kampongs zoude niet veel opofferingen vereischen; terwijl de produktie van de kaneel ruim genoeg zal zijn, om het gouvernement de kosten te vergoeden, en den daloes naarmate zij het beheer zoeken te bevorderen, ook nog eenig voordeel daarvan kon worden toegezegd. Er zouden dan ook nog eenige zendelingen kunnen onderhouden worden, om het hunne voor beschaving en onderwijs bij te dragen, die zich alsdan ook op de beoefening van de taal zouden moeten toeleggen.

Zoo zouden de arme Mangaraiers van hunne snoode onderdrukkers verlost worden, zee- en slavenroof geweerd, beschaving en welvaart verspreid kunnen worden, en het gouvernement voor de opofferingen daarvoor gedekt zijn.

Midden Flores.

Niet alleen de bergformatie, maar ook de overvloedige produktie van kokosboomen verschilt van de rivier Wai Mede af

Digitized by Google

van die van Mangarije of westelijk Flores, en nog meer de bevolking in taal en karakter.

Het zijn de Rokka's die het ten zuiden bewonen, de Langa's ten noordwesten en de Wogo's ten noordoosten, te zamen eene soort van volk onderscheiden van alle andere bergstammen van Flores.

Het is zeker een zeer stoutmoedig volk. Bimanezen hebben de Langa's, de Endenezen de Rokka's zich zoeken te onderwerpen; maar zij zijn er nooit in staat toe geweest en ten minste aan de zuidkust zijn zee- en slavenroovers altijd dapper geweerd. Vandaar dat deze bevolking ook veel talrijker gebleven is en zich onbevreesd tot aan het strand heeft nedergezet. Ik zag hen daar op en neder loopen, terwijl men mij verzekerde dat het geheele binnenland tot op de hooge bergtoppen vol bewoond was. Zij gaan niet buiten hun land, bezitten dus ook geene praauwen en laten er anderen ook niet toe. Zeker dat de eerste bezoekers hun geenen zeer goeden dunk van andere natiën hebben achtergelaten.

Al de berigten, door mij van Bimanezen en Endenezen ontvangen, meldden dat zij vervaarlijke menscheneters waren, waarvan men mij zoovele bijzonderheden verhaalde, die veelzijdig bevestigd werden, dat ik stellig vermeende dat het waarheid was.

Men verhaalde mij dat niet alleen elke vreemdeling door hen werd aangevallen, afgemaakt, gebraden, en gegeten, maar zelfs hunne ouders, oud wordende, of eenig bloedverwant gevaarlijk ziek zijnde, door hen worden geslagt en gegeten, waarvan de geheele familie een deel kreeg, en dat de wangen, borsten en dijen het meest door hen op prijs gesteld waren.

Later heb ik echter van de Kco's vernomen dat dit zoo erg niet was; dat zij wel wat woest en hevig van aard waren, maar als men een weinig met hen en hunne taal bekend was men nog wel met hen kon omgaan en handel drijven.

Onlangs heb ik het geluk gehad een Rokka zelf te ontmoeten, reeds als jongeling uit zijn land weggeraakt zijnde. Hij sprak

Digitized by Google

maleisch; was zeer ontwikkeld, en verzekerde mij plegtig dat de Rokka's geene menschenëters waren. Eens met hen bevriend zijnde moeten zij zeer getrouw zijn. Het sluiten van een verbond van vriendschap met hun geschiedt door eene wond in den mui van de hand te brengen en elkanders bloed te zuigen. De Rokkanees verhaalde mij met ergernis, dat de Endenezen dit eens met hen gesloten doch verbroken hadden.

Het Opperwezen noemen zij Atagai, en hoewel heidenen, schijnt er een soort van besnijdenis toch bij hen in gebruik te zijn.

Zij hebben zwaar gekroesd haar, dat boven het hoofd is zamen gebonden en dan in eenen grooten bos overeind staat.

Zij moeten zware klewangs hebben.

Hunne taal is onderscheiden van die der overige volken van Flores.

Van de kampongs in Rokka heb ik de volgende namen gekregen, behalve Waiworo aan den voet van den piek: Toa, Kila, Gnali, Redamoende, Remoeloe, Likajika, Remoloka, Deroemagne, Dirau, Peelatawe, Inoewatoe, Idjire, Magilawa, Gago, Pali, Roeto, Bomeko, Kilitoi, Doea, Kabi, Libogo, Sahirade, Goeroesina.

De kampongs in Langa:

Langagedi, die de hoofdkampong van Radja moet zijn, verder Lenesiang, Bowaroe, Taranege, Mari, Bogesan, Sapawera, Lodowea, Belas, Soekatei, Pau, Pauwarena, Bai, Nolo, Noesa, Kanda, Teni, Posso, Nihoewalioe, Ngade, Badjawa, Wasoesoba, Baroeba, Wekolo, Ekoseto, Reboe sikoe, Natameda, Legewala, Lingnilina, Sabiwadja, Wolomegna, Dona, Bena, Loemba, Derwe, Watisipi, Libobe, Wolowitoe, Liwassauw, Baloe, Bokagnoe, Liawegoe, Boworoe, Motoe, Bela, Gedjo.

De kampongs in Wogo:

Deguisi, Tabelo, Tetoda, Doea, Derakateda, Tobea, Betopidi, Tabeno, Boe-oe, Bogo, Wolohodo, Tekadjoe, Tepali, Tegake, Loewartoe, Taren, Teroemagne, Moeloea, Pikassina, Timoeloe, Radamoenda, Taunio, Watoewedja, Nenodjawa, Pa-

Digitized by Google

liseso, Kapakomo, Bodjono, Nitoeniba, Sawoe, Nenopau, Boemoere, Tabile, Nagualika, Dogano Polo.

Het land moet rijk en vruchtbaar zijn.

De piek van Rokka levert van de kust een sierlijk tafereel. Van het strand ziet men die zuiver kegelvormig oprijzen en naar het mij voorkwam hooger dan de piek van Bali. Dezelve is geheel bewoond, en ik kon de hutten met de bebouwde velden of tuinen duidelijk onderscheiden; beneden langs het strand was het vol van klappers en pisangboomen. Ter westzijde ligt de kampong Waiworo.

De metalen zijn reeds in den aanvang vermeld.

Het moet een krachtig en nijver volk zijn.

Rijst, djagong, gierst, obi's, benevens katoen en indigo zijn ook hunne artikelen van landbouw; westwaarts van Rokka zijn kokosboomen schaars en oostwaarts van hen ontbreekt de rijst; maar hun grond levert beide op.

Ware ik niet door rampen verhinderd, ik zoude hen voorzeker reeds opgezocht hebben, vooral nadat ik dien man van Rokka heb leeren kennen, die bereid was mij als gids te vergezellen, waarop het bij zulk een volk bijzonder aankomt.

Het zoude van groot belang zijn hen nader te leeren kennen, waaruit de vraag zoude oprijzen op welke wijze dit volk zoude moeten ontwikkeld worden. Wanneer er genoegzaam gezag tot veiligheid van persoon en eigendom onder hen bestaat en er handel en zendelingschap kon gevestigd worden, zoude dit welligt genoegzaam zijn om beschaving en welvaart onder hen te bevorderen. Aan de noordkust van het land der Langa's en Wogo's is Rioeng, vanwaar men veel van zeeroverij hoort en werwaarts de marine en kruisbooten zoo dikwijls moeten gezonden worden, die er rooverspraauwen gevonden en verbrand hebben. Op eenen kleinen afstand van de kust moet het land daar zeer bevolkt zijn. Ik ontmoette eenen man van Wogo, die op de vraag: „of het volk uit het binnenland ook in verbinding

Digitized by Google

stond met de zeeroovers?" mij zeide dat de bevolking vijandig was tegen de roovers van Illanon en Magindano, maar niet tegen de Beadjoes en het volk van Goa; hetgeen mij tot de gedachte aanleiding geeft dat de Beadjoes van Sumbawa, die met Goa verwant zijn, aldaar wel schuilplaats vinden; door relatie met het volk uit het binnenland aanteknoopen, zouden dus ook die kusten het best voor goed kunnen gezuiverd worden.

Oostelijk Flores.

Onder dezen naam is begrepen wat ten oosten van Keo tot aan Larantocka ligt.

De bevolking is ook weder vrij zachtaardig en is als in stammen op het gebergte verdeeld.

Elk gebergte heeft zijn eigen volk of stam. Zij worden door geene vorsten geregeerd, maar hebben hunne oudsten en zijn in dit opzigt nog minder beschaafd dan de Mangaraiers.

Van bewesten Keo, of ten oosten van het land der Rokka's en Wogo's tot aan Gliting ten noorden en Sika ten zuiden, wordt eene taal gesproken die veel met het endeneesch overeenkomt of liever oorspronkelijk endeneesch is, en bestaat er alleen tusschen de verschillende stammen verschil in dialekt; terwijl van af Gliting ten noorden en Sika ten zuiden, in het land van Larentoeka eene andere taal gesproken wordt, waarover op laatstgemelde plaats meer bijzonderheden zullen te vernemen zijn.

Het was mij niet mogelijk van al de namen der verschillende bergvolken opgave te verkrijgen en zal ik er slechts eenige van vermelden.

Van de piek van Keo vindt men langs de kust eerst de bewoners van dat gebergte onder den naam van Keo's; verder oostwaarts de Noembas, Tongo's, Braai; verder oostwaarts van Ende de Dona's, Natospiro's, Gera's, Boeri's, Doeri's, Para's.

Digitized by Google

Noordwaarts van Ende werden mij opgegeven de Woratora's, Worotoga's, Doenga's, Oelemai's, Kolotoro's, Korimbo's.

Langs de kust van Keo tot Ende hebben zich hier en daar ook eenige Maleijers, Makassaren of Boeginezen gevestigd, waarvan de voornaamste de radja van Ende is.

Het rijk van Ende had ik mij vrij aanzienlijk voorgesteld; maar tot mijne groote verwondering bleek het mij dat het niet meer dan één enkele kampong is, aan de kust in eene groote bergkom, de baai van Ende, gelegen.

De huizen zijn vrij ruim en op palen gebouwd; de palen en vloer worden van den kokosstam en het dak en de schutting van deszelfs bladen vervaardigd.

Van het strand af waren er huizen gebouwd, maar de kampong van den radja door een pagger van losse keijen min of meer afgesloten maar op de meeste plaatsen ingestort, was meer binnenwaarts gelegen.

Het is in de kampong zeer bar, zonder boom of schaduw, en geweldig warm.

Onder den radja hebben de bandar en de imam het hoogste aanzien en zijn er behalve hen nog een aantal mantri's of hoofden.

De handelaren zijn vrij ondernemend en bezitten een aantal praauwen, waarmede zij voornamelijk op Singapore varen. Zij laten zich veel voorstaan en het gezag van den radja over hen moet zeer gering zijn.

De nijverheid bestaat in het weven van kleedjes of sarongs, die grof en sterk zijn. De overige volken van Flores verwen blaauw, op Ende wordt het garen roodbruin geverwd.

Het land is vol van kokosboomen en de nooten zijn er zeer overvloedig. De Endenezen koken de olie voor hun eigen gebruik, maar de olie die er wordt uitgevoerd wordt door verrotting verkregen en is dus zeer slecht en onzuiver, zoodat dezelve in Indie niet kan gebruikt worden.

Digitized by Google

Even als de Bimanezen de onderdrukkers zijn van westelijk Flores of Mangarai zijn de Endenezen zulks voor de volken van oostelijk Flores; behalve dat ook hier en daar enkele Makassaren en Maleijers zich langs de kust hebben nedergezet, waarvan de vestiging van anakoda Salee te Tongo een voorbeeld is.

Omtrent deze zaak heb ik verschillende informatien genomen die allen overeenstemmend zijn. De Bimanezen bij wie ik informeerde gaven eenparig getuigenis; evenzoo leverde de Endenees in het reisverhaal vermeld, mij een gelijkluidend verhaal, hetgeen mij te Ende door velen herhaald en zelfs door den radja van Ende bevestigd werd.

Ik vernam van hen dat nu ongeveer twintig jaren geleden een makassaarsche anakoda Salee zich te Tongo aan het strand vestigde, eenige kustbewoners aldaar tot de mahomedaansche godsdienst overhaalde; zijn zoon, aldaar geboren, de tegenwoordige anakoda Salee, heeft zich het gezag aangematigd en deelt dit met eenen Boeginees aldaar.

De Tongo's zijn daardoor verdeeld in die welke aan de kust wonen, Salee als hun hoofd erkennen, en Mohamedanen zijn, en in die welke nog heidenen zijn gebleven en in het gebergte wonen. Zij zijn gedurig te zamen in oneenigheid, hetgeen ik van de Tongo's te Borro vernam dat toen weder het geval was, dat aan de partij van Salee gelegenheid geeft op die van het gebergte van tijd tot tijd eene slavenjagt aanteleggen.

Van deze slaven en die welke hij verder aankoopt maakt hij jaarlijks eene expeditie naar Pidjoe, voor welks opbrengst hij aldaar rijst koopt, waarmede hij zijne reis naar Singapore vervolgt. Hij was toen ook weder met twee padoewakans om de west gegaan en had nog Nanga Lilin en Nanga Ramo aangedaan. De radja van Ende maakt ook aanspraak op Tongo; maar Salee heeft zich aan zijn gezag onttrokken.

Het is intusschen nog de vraag of de berg-Tongo's het alsdan beter zouden hebben.

Digitized by Google

Te Noemba is ook een handelaar van gelijken aard.

Het verbod van slavenhandel is te Ende bekend en is het daardoor zeer moeijelijk juiste informatien te bekomen. Van den Endenees in het reisverhaal vermeld, vernam ik dat dezelve aldaar nog sterk gedreven wordt, hetgeen aan de Bimanezen ook bekend was. Niet alleen worden er slaven uit het binnenland geroofd; maar zij worden ook van Timor en Tjendana aangevoerd, welke de boeginesche handelaren van Ende kochten en naar Sumbawa, Lombok en Bali ter verkoop bragten.

De slaven van Timor aangevoerd, waren ook veel van het eiland Solor afkomstig, alwaar ook mohamedaansche strand- en heidensche bergbewoners zijn; de strandbewoners, door eenen vorst van Timor ondersteund, maken jagt op de bergbewoners.

De Endenezen strekken hunne magt in naam ook over de bergvolken uit; maar hoe gering die is kan daaruit opgemaakt worden, dat geen volwassen Endenees er durft doortrekken en dit van daar alleen aan jongens is toegestaan.

De radja van Ende was in oorlog met de Dona's, een zeer naburig bergvolk ter oostzijde, hetwelk een der voornaamste schijnt te zijn, alwaar volgens het getuigenis van den radja de schoonste vrouwen van Flores moeten zijn, die het beste aan Makassaren en Boeginezen kunnen verkocht worden om te huwen en dus een anderen tak van slavenhandel uitmaken. De oorzaak van den oorlog was dat de radja van Ende aan de Dona's eene opbrengst van produkten had opgelegd tot voorwaarden die niet door hen waren aangenomen. Reeds zes maanden had die oorlog toen geduurd, maar de Endenezen schenen niet vele vorderingen te maken en waren gedurig in vrees. De radja had reeds de rijkssieraden te Noesa Ende, het eiland in de baai gelegen, doen brengen.

Het grootste getal dat de Endenezen aan manschappen konden aanvoeren was ongeveer honderd vijftig, die dan des ochtends uitgingen, om eenen strooptogt te doen. De Dona's hielden

Digitized by Google

zich hier en daar verscholen en schoten op hen, waarop zij dan tegen den middag terug kwamen. Des nachts liepen de Endenezen gevaar dat enkele Dona's de kampong kwamen binnensluipen, om die in brand te steken, en een groot aantal dan een aanval zoude wagen. Een aantal jongens werd daarom dan ook aan den gang gehouden, om op trommels te slaan, ten einde de vijanden te verschrikken. Behalve klewang, en geweer gebruiken de Endenezen ook pijl en boog.

Die oorlog heeft ongeveer anderhalf jaar aangehouden, en zijn de Endenezen nog verscheidene malen in nood geweest; van weerszijden moeten er in dien tijd 20 à 30 man gesneuveld zijn.

Die oorlog was het gevolg van onderdrukking, waarvan het volgende als een staaltje kan dienen.

Bij het onderzoek naar de handelsregten, in tegenwoordigheid van den radja en de mantri's, zeide de bandar mij, dat die regten op de produkten geheven werden als *f* 3 per pikol olie en *f* 3 per 1000 klappers.

Op de vraag wie dat moest betalen, zeide hij dat kooper en verkooper dat elk moesten doen. Als ik er handel vestigde, zoude dat door mij en het bergvolk afzonderlijk moeten betaald worden. Die olie is zeer ordinair, en kan te Makassar voor geen *f* 10 verkocht worden; de waarde daarvan te Ende is niet meer dan *f* 6. Ik hield dit den bandar voor oogen, en zeide: dat wanneer ik van het bergvolk een artikel van *f* 6 waarde kocht, bij de betaling daarvan *f* 3 afhoudende voor de regten die ik hun moest voldoen, en de inlander dan ook nog *f* 3 moest betalen, die man alsdan niets overhield. Hierop antwoordde hij: dat is zoo, maar dan geef ik hem toch nog wat uit medelijden.

Alle welvaart wordt daardoor den bodem ingeslagen. Roof- en slavenhandel kunnen er onbelemmerd gedreven worden, dewijl er geen toezigt kan gehouden worden. Volgens zeggen van den radja van Ende was er in geen twee jaren een nederlandsch

Digitized by Google

oorlogsvaartuig geweest; het laatste was de brik Pylades op de reis naar Ambon, en deze had er slechts kort vertoefd.

Hoe wenschelijk het ware dat het gouvernement den radja van Ende liet verhuizen en het gezag aldaar aanvaardde, behoeft geen betoog.

Magt of aanzien is er niet om eenigzins te doen afschrikken. De produktie van kokosnooten is er genoegzaam overvloedig om de kosten van het gezag goed te maken, en orde en veiligheid te vestigen.

Het nederlandsch gezag kon de bergvolken achter Ende in bescherming nemen, en als het land van Larentoeka onder nederlandsch gezag bleef, alsdan daarmede door het gebergte in verbinding brengen.

Het nederlandsch gezag aldaar in het binnenland gevestigd zijnde, kon ook de noordkust van uit het binnenland van roovers gezuiverd worden, die zich daar het meest nestelen, en er thans een goed gedeelte van het jaar de nederlandsche marine bezig houden; terwijl wanneer de bronnen van nijverheid nader konden opgespoord en ontwikkeld worden, alsdan door het gouvernement tevens zulke maatregelen konden genomen worden om voor de kosten van het uitgebreider gezag de revenuen te vermeerderen.

Verder oostwaarts van Sika langs de zuidkust tot aan Larentoeka werden mij nog de namen opgegeven van Dore, Amanite en Waoela. Dit behoort aan het land van Larentoeka, alwaar eene afzonderlijke taal gesproken wordt.

Dat gewest heb ik niet kunnen onderzoeken, en zal het gouvernement zeker van goede informatien daarover voorzien zijn, dewijl er nu sedert geruimen tijd nederlandsche bezetting is.

Digitized by Google

KOTA TJANDI

(SUMATRA'S WESTKUST).

DOOR

CORN^s. DE GROOT.

(*Met eene plaat*).

Den 16^n augustus 1858 was ik van de kampong Tandjong, gelegen in de XII kota, eene tegen de landen onder nederlandsch gebied grenzende onafhankelijke landstreek, de batang Kampar afgezakt tot de kampong Tjandi, waar mij werd medegedeeld, dat een uur gaans van daar de overblijfselen zigtbaar waren van eene steenen, door de engelschen gebouwde vestiging, doch dat er van daar geen pad daarheen bestond, maar wel verder de rivier af.

2200 ned. el lager kwam ik op den regteroever der rivier aan de kampong Alahan-tiga (op de kaart van het Gouvernement Sumatra's Westkust door L. W. Beijerinck „Alahan tiko"), waar de toewankoe Datoe di balei woont, die destijds afwezend was naar Rokan beoosten Rau.

In Alahan-tiga werden mij zoodanige inlichtingen omtrent de zoogenaamde vestiging Tjandi gegeven, dat ik het voor een overblijfsel uit den Hindoe-tijd hield; men noemde het hier Kota Tjandi, en gaf op dat het 3 sumatra-palen verwijderd lag.

Dewijl het nog geen middag was en wij reeds de helft onzer dagreis hadden volbragt, zoo besloot ik Kota Tjiandi te gaan

Digitized by Google

zien, en ging dadelijk op weg. Het voetpad daarheen liep op korten afstand van de rivier en door opmeting verkreeg ik voor den afstand, van Alahan-tiga daarheen, 1470 ned. el.

Daar vindt men links van het voetpad, in een bamboe-doeri bosch, de bouwvallen waarvan hier sprake is en welke mij dadelijk de overtuiging gaven, dat het geene overblijfsels eener engelsche vestiging waren.

Het grafteeken in fig. 1 en 2 der teekening voorgesteld is het best bewaard gebleven en staat te midden der ruïne. Het is bijna geheel opgetrokken van roode gebakken steenen, welke vlak zijn geschuurd en tot welker verbinding geene kalk is gebruikt; zij zijn koud op elkander gestapeld; alleen de band *a* is van licht grijsgeel gekleurden zandsteen vervaardigd. Aan de westzijde is het voorzien geweest van een trap, om mede op het sousbassement te komen.

Zoo ver het met bamboe-doeri digt begroeide terrein toeliet zulks na te gaan, waren er de overblijfselen aanwezig van vier andere grafteekens, welke blijkbaar tot bewaring van lijken hebben gediend. Deze schijnen den uiterlijken vorm gehad te hebben van het sousbassement der in de teekening voorgestelde kolom, doch vierkant, zonder trap. Daarentegen is het lijstwerk van deze vier met beeldhouwwerk versierd geweest, waarvan de overblijfselen nog bestaan, toch te onduidelijk om er eene teekening van te maken. In die vier grafteekens, waaraan uitwendig veel zandsteen is gebruikt, is aan de oostzijde eene poort aangebragt; vermoedelijk gediend hebbende tot inbrenging der lijken; hunne hoogte is even als die van het sousbassement der kolom, 6 engelsche voeten.

Ik heb de teekening in engelsche voetmaat uitgedrukt, omdat het lijstwerk zich daarmede gemakkelijker liet opmeten dan met de nederlandsche maat.

Het lijstwerk van het sousbassement in zijn geheel, voorgesteld in fig. 3, doet duidelijk zien dat het niet van europe-

Digitized by Google

Fig.

Digitized by Google

Digitized by Google

sche zamenstelling is; zulks blijkt ook uit sommige der deelen welke vreemd zijn aan alle lijstwerk dat in Europa wordt gebezigd.

Voorbedachtelijk is door mij vermeld, dat de aan Kota Tjandi gebruikte roode steenen gebakken waren, dewijl ik meermalen omtrent deze en soortgelijke oude kuststeenen de gedachte hoorde uiten, dat ze slechts gedroogd zouden zijn.

Op de bovengehaalde kaart van Beijerinck is Kota Tjandi aangegeven als Oud fort. Deze vergissing is niet oorspronkelijk van Beijerinck; hij heeft haar gemaakt op inlichting van den luitenant de Baas vroeger civiel gezaghebber van Poeadatar, die met hem te Alahantiga is geweest en Kota Tjandi vroeger had bezocht, het voor een oud engelsch fort aanziende, hetgeen hij ook heeft medegedeeld aan de inlanders, die er mij daarom in de kampong Tjandi als zoodanig over spraken. Beijerinck heeft de ruine zelf niet gezien.

Of deze mededeeling en teekening voor de kennis der oudheid eenige waarde hebben kan ik niet beoordeelen. Ik lever ze voor hetgeen ze zijn, zonder mij eenige gevolgtrekking te veroorlooven, vermeenende dat het doen kennen van het bestaan van deze bouwvallen, in dit afgelegen oord, der moeite waardig kan zijn.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01096 1780

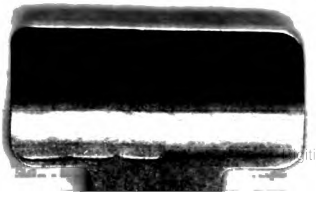

Digitized by Google